

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKIE RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

636

**Ekonomikas un vadības zinību
attīstības problēmas, II**

**Development Problems of
Economics and Management, II**

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte

**EKONOMIKAS UN VADĪBAS ZINĪBU
ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS, II**

Zinātniskie raksti

Asoc. profesores Elenas Dubras redakcijā

636. sējums

I

Rīga 2001

University of Latvia
Faculty of Economics and Management

**DEVELOPMENT PROBLEMS OF
ECONOMICS AND MANAGEMENT, II**

Scientific papers

Associate Professor Elena Dubra (ed.)

Volume 636

Riga 2001

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte

**EKONOMIKAS UN VADĪBAS ZINĪBU
ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS, II**

Zinātniskie raksti

Asoc. profesores Elenas Dubras redakcijā

636. sējums

1

Rīga 2001

UDK 338.24

**EKONOMIKAS UN VADĪBAS ZINĪBU
ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS, II: LU**

Zinātniskie raksti, 636. sēj. / Zin. redaktore
asoc. prof. E. Dubra. Rīga: Latvijas
Universitāte, 2001. 240 lpp.

ISSN 1407-2157

LU zinātnisko rakstu "Ekonomikas un vadības zinību attīstības problēmas, II" 636. sējumā iekļauti Ekonomikas un vadības fakultātes pasniedzēju, doktorantu, kā arī Latvijas un ārvalstu zinātnieku sagatavotie zinātniskie raksti. Raksti veltīti aktuālām problēmām, tādām kā: Latvijas sociāli ekonomiskās attīstības pamatvirzieni, valsts ekonomiskās un sociālās politikas pilnveidošana, fiskālās un naudas politikas veidošana, ekonomisko modeļu analīze, Latvijas uzņēmējdarbības vides pilnveidošana, valsts iedzīvotāju dzīves kvalitātes un darba resursu novērtēšana, ārējo ekonomisko sakaru pilnveidošana, ekonomiskās informātikas attīstība, menedžmenta un mārketinga nozīme tautsaimniecībā, tūrisma attīstības analīze, projektu vadīšana uzņēmējdarbībā un publiskajā pārvaldē, reģionālās un pašvaldību ekonomiskās attīstības problēmas, izglītības pilnveidošanas procesi, demogrāfiskās situācijas analīze u.c.

LU zinātnisko rakstu "Ekonomikas un vadības zinību attīstības problēmas, II" 636. sējums varētu ieinteresēt universitāšu pasniedzējus, doktorantus un studentus, zinātniekus un praktiķus, kuri mācās vai strādā ekonomikas un vadības jomā.

Redkolēģija:

Prof. **Žans Davids Avenels** (*Jean David Avenel*), Evrī universitāte (Francija),

Prof. **Zīgmas Lideka**, Kauņas universitāte (Lietuva),

Dr.oec. **Dirks Linovskis** (*Dirk Linowski*), Berlīnes universitāte (Vācija),

Prof. **Edgars Vasermanis**, LU EVF dekāns (Latvija),

Prof. **Edvīns Vanags**, LU EVF Publiskās pārvaldes katedras vadītājs (Latvija),

Asoc.prof. **Elena Dubra** LU EVF zinātnu prodekāne (Latviju)

Recenzents

Elmārs Zelgalvis, Dr.hab.oec., LU profesors

© Latvijas Universitāte, 2001

1 - 32404

SATURS

Daiga Āboltiņa (Latvijas Universitāte)	
INSTITŪCIJAS PROJEKTORIENTĒTĀ ORGANIZĀCIJĀ	8
Vilnis Ādamsons (Latvijas Universitāte)	
PENSIJU SISTĒMAS PILNVEIDOŠANAS ASPEKTI LATVIJĀ	12 ¹
Ivans Akuļičs (Baltkrievijas Valsts ekonomikas universitāte), Jeļena Šalkovska (Latvijas Universitāte)	
MĀRKETINGA PILNVEIDOŠANA MŪSDIENU APSTĀKĻOS	18
Signe Bāliņa (Latvijas Universitāte)	
NERESPONDENCES PROBLĒMA	
MĀJSAIMNIECĪBU BUDŽETU PĒTĪJUMOS	24 ¹
Brigita Baltača (Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienība)	
KRĀJAIZDEVU SABIEDRĪBU LOMA	
REĢIONĀLĀS ATTĪSTĪBAS VEICINĀŠANĀ	31 ¹
Oļegs Barānovs (Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija)	
MAKROEKONOMISKO PROCESU	
MODELĒŠANA EKONOMIKAS MINISTRIJĀ	39 ¹
Anda Batraga (Latvijas Universitāte)	
TĪKLS <i>INTERNET</i> KĀ REKLĀMAS MEDIJS	48 ¹
Jakov Beltschikov (Latvijas Universitāte), Jan Thomas Laub (Hamburga, Vācija)	
KRITISCHE ERFOLGSFAKTOREN EINES	
MANAGEMENT-INFORMATIONSSYSTEMS	56 ¹
Andris Bērziņš (Latvijas Universitāte), Ilze Melnalksne (Latvijas Universitāte)	
INTELEKTUĀLĀ KAPITĀLA NOZĪME UZŅĒMĒJDARBĪBĀ	67 ¹
Veronika Bikse (Latvijas Universitāte), Mareks Grodskis (Latvijas Universitāte)	
LĪZINGA BŪTĪBA UN TĀ ATTĪSTĪBA LATVIJĀ	75 ¹
Inga Būmane (Latvijas Universitāte), Igors Ludboržs (Latvijas Universitāte)	
DATORU PROGRAMMATŪRAS UN CITU UZŅĒMUMA	
IEKŠIENĒ RADĪTO NEMATERIĀLO ELEMENTU	
ATZĪŠANAS NOSACĪJUMI FINANSU PĀRSKATOS	82 ¹
Mārtiņš Čakste (Rīgas Tehniskā universitāte)	
CILVĒKA UN DATORA FAKTORS PIEPRASĪJUMA PROGNOZĒŠANĀ	90

Māris Derums (Latvijas Universitāte) EKSPORTKREDĪTA AGENTŪRU NOZĪME MAZO UN VIDĒJO RŪPniecības Uzņēmumu Attīstībā	96
Elena Dubra (Latvijas Universitāte), Edgars Kassalis (Latvijas Universitāte), Irina Skribāne (Latvijas Universitāte), Sandra Eglīte (Latvijas Universitāte), Alda Ozola (Latvijas Universitāte) DARBASPĒKA MIGRĀCIJAS IETEKME UZ LATVIJAS SOCIĀLI EKONOMISKO STĀVOKLI ES INTEGRĀCIJAS KONTEKSTĀ	105
Vladimirs Dubra (Latvijas Universitāte) PERSONĀLA PLĀNOŠANAS PAMATPRINCIPI	121
Maija Dzelmiņa (Latvijas Universitāte), Daira Barānova (Latvijas Universitāte) PRIVĀTĀ UN SABIEDRISKĀ SEKTORA LOMA LATVIJAS TAUTSAIMNIECībā	126
Rasma Garleja (Latvijas Universitāte), Ella Skvorcova (Latvijas Universitāte) PERSONĪBAS AUTOPORTRETS TIRGUS EKONOMIKAS APSTĀKĻOS	132
Aivars Goldšteins (Latvijas Universitāte) MEŽU CERTIFIKĀCIJAS PROCESA AKTIVITĀTES EIROPĀ UN LATVIJĀ	139
Zigrīda Goša (Latvijas Universitāte) BĒRNU VESELĪBAS STĀVOKLIS LATVIJĀ	143
Aivars Ikšelis (Latvijas Universitāte) LATVIJAS PIEROBEŽAS REĢIONA PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS PROBLĒMAS	150
Žaneta Ilmce (Latvijas Universitāte) PROJEKTU VADĪTĀJU SASTĀVA IZPĒTE UN ANALĪZE	157
Laimdota Kaire (Latvijas Universitāte), Lija Korņivska (Latvijas Universitāte) FINANSU IEGULDĪJUMU UZSKAITE UZ PORTFEĻA BĀZES	163
Egils Kaužēns (Latvijas Universitāte) LATVIJAS VALSTS FINANSU POLITIKA	168
Oļģerts Krastiņš (Latvijas Universitāte) LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU PATĒRIŅA IESPĒJU MODEĻI UN IZVĒLES KOEFICIENTI	173
Kaspars Kroders (Latvijas Universitāte), Diāna Arāja (Latvijas Universitāte) FARMAKOEKONOMIKAS PROBLĒMAS LATVIJĀ	178

Juris Krumins (University of Latvia), Inta Krumina (University of Latvia), Kristine Lomanovska (University of Latvia), Gaida Pettere (Latvian Actuarial Association) MORTALITY AND LIFE EXPECTANCY TRENDS DURING THE 1990IES AND CALCULATIONS OF PROJECTED LIFE EXPECTANCY AT RETIREMENT: CASE OF LATVIA	182
Aigars Krūms (Latvijas Universitāte) DEMOKRĀTIJAS PRINCIPU IEVĒROŠANA KĀ MODERNAS PAŠVALDĪBU VADĪŠANAS PAMATS	187
Māra Lagzdiņa (Latvijas Universitāte) ĪPAŠI ATBALSTĀMIE REĢIONI VALSTS TAUTSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBĀ	194
Irina Lando (Latvijas Universitāte) NEPĀRTRAUKTAS PERSONĀLA KVALIFIKĀCIJAS PAAUGSTINĀŠANAS ORGANIZĀCIJAS PAMATI	199
Inta Lase (Latvijas Universitāte) INFORMĀCIJAS VADĪBA, MOTIVĒJOT SABIEDRĪBU LĪDZDALĪBAI VALSTS PUBLISKAJĀ PĀRVALDĒ	204
Jānis Lasis (Latvijas Universitāte), Sandra Vilcāne (Latvijas Universitāte) KONSOLIDĒTO PĀRSKATU IEVIEŠANA PAŠVALDĪBĀS	209
Zinta Lauva (Latvijas Universitāte) IZGLĪTĪBA GLOBALIZĀCIJAS APSTĀKĻOS	216
Kristaps Lešinskis (Latvijas Universitāte) LATVIJAS DARBASPĒKA STRUKTŪRA UN TĀS ATBILSTĪBA ESOŠAJIEM TIRGUS NOSACĪJUMIEM	221
Alexander Masharsky (University of Latvia) THE PERFECTING OF THE MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANKS' CAPITAL ADEQUACY BY THE BANK OF LATVIA	228
Ilze Medne (Latvijas Universitāte) KVALITĀTES VADĪŠANAS PROBLĒMAS VIESNĪCU SEKTORĀ	232

Daiga Āboltiņa (Latvijas Universitāte)

INSTITŪCIJAS PROJEKTORIENTĒTĀ ORGANIZĀCIJĀ

The author analyses influencing factors of project-oriented entrepreneurship development and describes institutions of project-oriented organization, dividing them into four groups: strategic leadership, project-oriented structural units, projects and functional structural units.

Projektorientēta organizācija izvirza pavisam jaunas prasības projektu realizācijai nepieciešamajām institūcijām, jo tajā darbs pārsvarā notiek projektu veidā. Projektus izmanto dažāda apjoma kompleksu uzdevumu risināšanai. Projektorientētās organizācijās vienlīdz labi jāpastāv un jāsadarbojas abām organizācijas formām: gan tradicionālai hierarhiskai, gan projekta organizācijai.

Projektorientētas uzņēmējdarbības attīstību vispār būtiski ietekmēja tas, ka pieauga projektu skaits, it sevišķi mazo projektu īpatsvars realizējamo lielo projektu kopumā. Līdz ar to pieauga arī projektu savstarpējā saistība un atkarība. Šodienas situācija tirgus ekonomikā kopumā ietekmē inovāciju tempu, kas liek arvien saīsināt jaunu produktu attīstības ciklu. Tātad, jo labāk veidotas organizācijas struktūras, institūcijas, jo skaidrāk nodalītas kompetences, īsāks lēmumu pieņemšanas ceļš, un uzlabojas informācijas plūsma. Tāpat potenciālie komandu dalībnieki projektus redz kā iespēju pašattīstīties, kas paaugstina viņu motivāciju un paver jaunas karjeras izaugsmes iespējas. Uzņēmuma vadība tajā saskata vienkāršāku kontroles mehānismu, jo ir skaidri noteikti katras projektā iesaistītās institūcijas uzdevumi, tiesības un atbildība.

1. attēls

Institūciju grupas projektorientētā organizācijā

Projektorientētā organizācijā ir neliels vadības līmeņu skaits. Visas institūcijas nosacīti var sadalīt četrās grupās, kas redzams 1. attēlā:

1. Stratēģiskā vadība.

2. Projektorientētās struktūrvienības.
3. Individuālie projekti.
4. Funkcionālās struktūrvienības.

Stratēģiskās vadības līmenī notiek organizācijas ilglaicīgās darbības plānošana. Šajā līmenī atļauj sākt katru individuālo projektu, uzrauga tā gaitu un noslēdz to. Stratēģiskā vadība dod katram individuālajam projektam stratēģiskus ierobežojumus.

Pie stratēģiskās vadības grupas var pieskaitīt projektu padomi un projekta uzdevumu devēju. **Projektu padome** jeb Vadības kolēģija ir organizācijas visaugstākajā līmenī izveidota institūcija, kura atbild par projektu definēšanu, veic projektu izvērtēšanu un to prioritāšu uzstādīšanu, kontrolē visas organizācijas projektu kopējo budžetu un uztur saikni starp funkcionālo un projekta organizāciju. Projektu padome dod projektiem stratēģiskus ietvarus, pārbauda, vai tie atbilst organizācijas stratēģijai.

Savukārt **projekta uzdevuma devējs** projektorientētā organizācijā piedalās projektu prioritāšu noteikšanā, nosakot katra individuālā projekta nepieciešamību un pamatojot tā izdevīgumu organizācijai kopumā, sastāda projekta uzdevumu, kurā nosauc potenciālo projekta vadītāju, nosaka projekta organizāciju, definē projekta fāzes un robežstabus. Projekta realizācijas gaitā seko robežstabu termiņu ievērošanai, nodod projekta rezultātus organizācijas vadībai. Savā darbībā pārstāv un realizē attiecīgās organizācijas intereses, tajā pašā laikā pastāvīgi atbalsta projekta vadītājus.

Projektorientētās struktūrvienības parāda hierarhisko struktūrvienību tālākas attīstības pakāpi. Pilnībā mainās struktūrvienību vadītāju loma projektorientētā organizācijā, tāpat izmainās arī pašu struktūrvienību loma. Ja tradicionālās struktūrvienības ir atbildīgas par atsevišķu uzdevumu realizāciju, kalkulāciju un to vadītāji ir savu darbinieku priekšnieki, tad projektorientētā organizācijā potenciālie projektu speciālisti (projektu vadītāji un projektu komandu dalībnieki) var būt sadalīti vai nu pa vairākām struktūrvienībām, vai arī atrasties vienā nosacītā struktūrvienībā, no kuras viņi tiek komplektēti katram projektam. Šo projektorientēto struktūrvienību vadītāji ir atbildīgi personāla attīstības (zināšanu un know-how jeb zinātniskās potenciāla) nodrošināšanu, nodrošina projektus ar nepieciešamajiem speciālistiem, izveidojot atbilstošu organizācijas struktūru, kura varētu ātri reaģēt uz projektu specifiskajām prasībām.

Lai nodrošinātu pastāvīgu koordināciju starp projektu institūcijām, šim nolūkam kalpo **projektu koordinācijas vienība** jeb projektu birojs, kurš apkopo informāciju par visiem projektiem operatīvā līmenī, saņemot no projektu vadītājiem aktuālos datus par termiņiem, resursiem un izmaksām, un apvienojot datus vienā multiprojektā. Projektu koordinācijas vienības īpatnība ir, ka tā neuzrauga projekta komandas darbu (to dara projekta uzraudzības komiteja) un nemaz nedrīkst iesaistīties pašos projektos. Tā sniedz atbalstu projekta komandai, sniedzot informāciju par iespējamiem konfliktiem termiņos, resursu noslodzē. Projektu koordinācijas vienības uzdevumos ietilpst projekta korigēto uzdevumu

saņemšana un izmaiņu pieļaujamības pārbaude tajos, projektu datu (gaitas plānu, termiņplānu, resursu un izmaksu plānu) apvienošana, informācijas apmaiņa ar centrālo uzraudzības vienību, sadarbības nodrošināšana ar ārējām partnerorganizācijām, projektos uzkrātās pieredzes apkopošana datu bankās un to pastāvīga uzturēšana. Vēlams projektu koordinācijas vienību organizatoriski integrēt centrālajā uzraudzības vienībā, jo tās pienākumos ietilpstošā projektu budžetu apvienošana un projektu resursu noslodzes plānošana prasa ciešu komunikāciju ar centrālās uzraudzības vienību.

Katrā individuālajā projektā tāpat kā līdz šim saglabājas trīs projekta institūcijas: projekta uzraudzības komiteja, projekta vadītājs un projekta komanda. Projektorientētā organizācijā vienlaicīgi norisinās pietiekami liels projektu skaits. Ir gan ārējie projekti – tā saucamā organizācijas uzņēmējdarbība, kura nodrošina organizācijai īslaicīgus panākumus. Ilglaicīgus panākumus organizācijai spēj nodrošināt tās iekšējie projekti, piemēram, pētniecības, jaunu produktu attīstības, mārketinga un personāla attīstības projekti.

Projekta uzraudzības komiteja ir galvenais lēmējorgāns projektā. Ir minamas dažas nianšes, kuras attiecas uz projekta uzraudzības komiteju projektorientētā organizācijā. Ja ir vairāki pēc satura līdzīgi projekti, kuri kā apakšprojekti apvienoti vienā projektā vai kā individuāli projekti iekļauti vienā programmā, tiem var izveidot vienu kopīgu projektu uzraudzības komiteju. Projekta uzraudzības komitejas galvenie uzdevumi ir projekta starpatskaīšu un gala atskaīšu pieņemšana un pārbaude, lēmuma pieņemšana par projekta turpmāko gaitu un piedalīšanās resursu konfliktu risināšanā. Taču, ja ir ievērojamas novirzes un tās tieši vai netieši var ietekmēt visu organizāciju (tās iziet ārpus konkrētā projekta kompetences), galīgo lēmumu par iespējamo problēmas risinājumu pieņem Projektu padome. Praktiski var būt arī tā, ka esot vairākiem paralēliem projektiem, to savstarpējai koordinēšanai izveido speciālu grupu, kurā apvienojas atsevišķo projektu vadītāji. Tas norāda uz vēl vienu projektu uzraudzības komitejas uzdevumu – projektu savstarpējo atkarību koordinēšanu, prognozējot un analizējot iespējamās novirzes tajos.

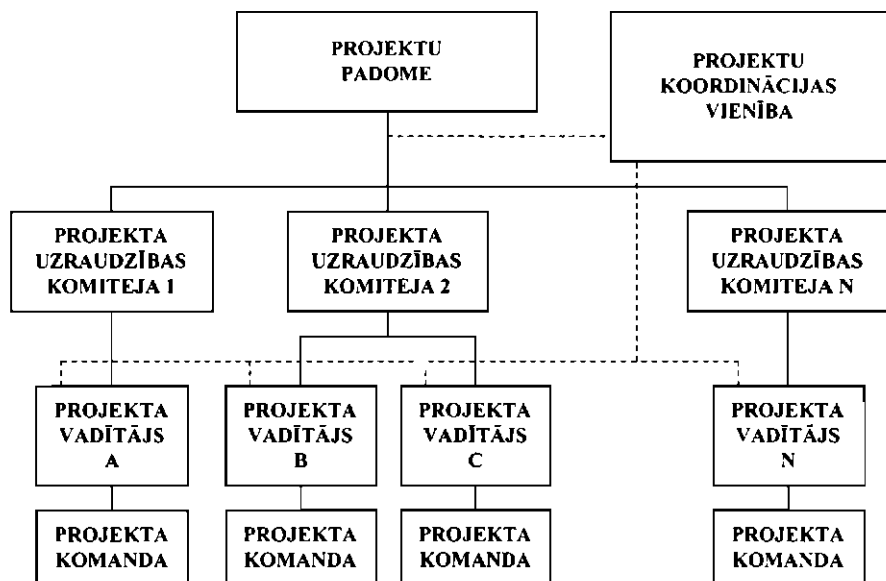
Projekta vadītāja uzdevums ir plānot projektu, sagatavot un iesniegt atskaītes par esošo stāvokli projektā, tāpat savlaicīgi ziņot projekta uzraudzības komitejai par kāda riska saistībā ar projekta mērķi, gaitu, termiņiem vai izmaksām iestāšanās iespējamību. Projekta vadītājam ir tiesības deleģēt savus uzdevumus tālāk, taču atbildība par to izpildi jānes pašam.

Projekta komanda ir katra individuālā projekta izpildinstitūcija, tā nodrošina projektu vadīšanas procesa izpildi. Projekta komandas dalībnieku pienākums ir ziņot projekta vadītājam par novirzēm savu darba pakešu izpildes gaitā, sniegt izsmeljošu informāciju pārējiem komandas dalībniekiem, jo visa operatīvā informācija par projekta gaitu tiek iegūta tikai un vienīgi individuālajos projektos. Taču projekta komandas dalībnieki ir atbildīgi par sava darba rezultātu faktisko datu savlaicīgu apkopošanu un nodošanu, apakšprojekta vadīšanas ietvaros drīkst nest atbildību par apakšprojekta gala atskaītes sastādīšanu.

Pirmo trīs grupu institūcijas un to savstarpējo saistību var shematiski attēlot organizogrammā, kas redzama 2. attēlā.

2. attēls

Projektorientētas organizācijas projektu institūcijas

Funkcionālās struktūrvienības ir tās, kas atrodas pietiekami augstā vadības līmenī, kurās norit rutīnveida darbs. Tas ir pārvaldes aparāts, grāmatvedība, mārketinga daļa, realizācijas daļa.

Protams, ka jebkura organizācija uzreiz nevar kļūt par projektorientētu un izveidot visas nepieciešamās institūcijas. No institucionālā viedokļa raugoties, vispirms jāveic esošās situācijas analīze organizācijā, kurā jānoskaidro, vai attiecīgā organizācija ir gatava spert šādu soli, vai zina, kāpēc to darīs, ko tas dos, cik lielā mērā tam ir gatavi organizācijas darbinieki un vadība pati, kādā veidā notiek projektu izstrāde un ieviešana pašreizējā momentā.

Literatūra

1. Patzak Gerold, Rattay Guenter. *Project management*. 3. Auflage, Linde Verlag, Wien, 1998.
2. *Projektimanagement Tag'90: Projekte & Personal* / Roland Gareis (Hrsg.), Wien, 1991.

3. Süß G., Ehrl-Gruber B. *Praxishandbuch. Projektmanagement: Ergebnisorientierte und termingerechte Projektabwicklung in der Industrie*. Augsburg: WEKA Fachverlag für technische Führungskräfte, 1995 – 2000 (Losebl. Ausg.).

Kopsavilkums

Projektorientēta organizācija izvirza jaunas prasības projekta institūcijām, jo tajā darbs pārsvarā notiek projektu veidā un vienlaicīgi norisinās pietiekami liels projektu skaits.

Projektorientētā organizācijā būtu jābūt vismaz četrām institūciju grupām: stratēģiskai vadībai, kura plānotu organizācijas ilglaicīgos mērķus un darbības virzienus; projektorientētām struktūrvienībām, kuras aptvertu potenciālos projektu vadītājus un projektu komandu dalībniekus; projektiem, kur katrā individuālajā projektā būtu vismaz trīs institūcijas: projekta uzraudzības komiteja, projekta vadītājs un projekta komanda, un funkcionālās struktūrvienības, kurās norit rutīnveida darbs, kā grāmatvedība, realizācijas daļa. Organizāciju orientācija uz projektiem paver jaunas iespējas efektīvai personāla vadīšanai – precīzai lomu sadalei starp organizācijas projektorientētajām un funkcionālajām struktūrvienībām.

Vilnis Ādamsons (Latvijas Universitāte)

PENSIJU SISTĒMAS PILNVEIDOŠANAS ASPEKTI LATVIJĀ

In this publication the author analyses the pension reform in Latvia, its necessity and problems. The author examines all three-pension levels of the reform. He pays attention to the new second level, which supposes an accumulation of the bringing resources and an increase of the pension funds on account of profit. Problems and risks are examined in connection with the possible investments into the pension funds and its utilization.

No neatkarības atjaunošanas brīža Latvijā ir izveidojusies tāda situācija, ka ikkatrs cilvēks, kuram tuvojas pensijas vecums, ir nobažījies par to, cik liela būs viņa pensija naudas izteiksmē. Arvien vairāk ir palielinājies arī to cilvēku skaits, kuri domā, ka viņi līdz pensijas vecumam nemaz nenodzīvos. Tādēļ katrs saprātīgs Latvijas iedzīvotājs mūsu zemē interesējas ne tikai par vecuma pensiju vien, bet arī par pārējām pensiju iespējām, ko sniedz valsts sociālā apdrošināšana, jo neviena

nav pasargāts no nelaimes gadījumiem, no apgādnieka zaudēšanas, no invaliditātes un citiem nevēlajiem pagriezieniem dzīvē.

Pensionāra dzīves standarts jeb viņa patērēto preču un pakalpojumu vērtība tiek nodrošināta ar to naudas līdzekļu summu, kuru viņam garantē tā vai cita pensiju sistēma noteiktā laika periodā un kura ļauj iegādāties pašreiz strādājošo saražotās preces un pakalpojumus. Finansu prasības pensionārs ir ieguvis pagātnē, ražojot preces un pakalpojumus, bet realizē tās tagad, iegādājoties preces un pakalpojumus, kurus saražo pašreiz strādājošie. Tieši pēdējais apstāklis ir izšķirošais, kas nosaka ekonomikai pieļaujamo konkrētajā momentā reālo pensiju apjomu, nevis pagātnē uzkrāto finansu līdzekļu summa.

Lai ekonomikā neveidotos disproporcijas, pensionāru patērēto preču un pakalpojumu vērtībai atbilstīgajā gadā, kuru saražojusi pašreiz strādājošie, ir jābūt vienādai ar to preču un pakalpojumu daļu, kuru strādājošie ir atteikušies patērēt pašreiz par labu nākotnes patēriņam. Preču un pakalpojumu daļas lielumu, no kuras ir atteikušies strādājošie, nosaka vai nu sociālo iemaksu likme, vai arī strādājošo veikto uzkrājumu daļa. Izstrādātie vispārējie noteikumi katrā valstī tad arī ir par pamatu šīs valsts pensiju sistēmai.

Jaunas pensiju sistēmas izveidei Latvijas valdība pievērsās jau no neatkarības atgūšanas pirmajiem mēnešiem. 1991. gadā tika ieviests sociālais nodoklis, kurš 1998. gadā tika pārveidots par sociālās apdrošināšanas izmaksām. 1994. gadā izveidoja Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūru, kura vēlāk pārtapa par bezpeļņas valsts akciju sabiedrību. Tika atsevišķi no valsts budžeta sistēmas izdalīti sociālie budžeti, kurus administrē Labklājības ministrija.

Taču ar administratīvi organizatoriskiem pasākumiem nevarēja atrisināt pensiju sistēmas problēmas. Kā galvenās no tām minamas šādas problēmas.

1. Iepriekšējās pensiju sistēmas neatbilstība tirgus ekonomikas apstākļiem. 90. gadu sākumā veiktie reformējošie pasākumi bija nepietiekami, jo nespēja pārveidot PSRS atstāto "mantojumu" sociālajā sistēmā. Iepriekšējā sistēma mantojumā bija atstājusi dažādus atvieglojumus, kas veicināja pensijas apjoma pieaugumu, turklāt pastāvēja iespēja iegūt gan ikmēneša, gan vienreizējos pabalstus. Izdevumi pensiju un pabalstu izmaksām strauji auga. Ja 1985. gadā bija nepieciešama summa, kas atbilda 7% no iekšzemes kopprodukta (IKP), tad 1994. gadā šim mērķim jau tika tērēti 14% no IKP. Turklāt kopš 1990. gada pieauga pensionāru skaits. Samazinoties IKP, pensiju apmēri reālā izteiksmē attiecīgi nesamazinājās. Šādu slodzi valsts nespēja vairs nodrošināt. Likums "Par valsts pensijām", kas stājās spēkā 1991. gadā, bija valsts jaunām ekonomiskajām iespējām pārlieku dāsns un būtībā izrādījās neizpildāms. Ar 1993. gada likums "Par valsts pensiju pagaidu aprēķināšanas kārtību" noteica, ka galvenā atbildība par nodrošinājumu vecumdienās ir valstij, nevis katram pašam.
2. Strādājošo neieinteresētība veikt sociālos maksājumus (nodokļus, iemaksas, atskaitījumus), tā kā nepastāvēja tieša saikne starp iemaksām un pensijas lielumu. Turklāt augstā sociālā nodokļa likme (38%) bezdarba pieauguma apstākļos 90. gadu sākumā veicināja izvairīšanos no nodokļiem, kā rezultātā

paplašinājās ēnu ekonomika. Vājā saikne starp sociālajām iemaksām un pensiju apmēru veicināja darba samaksas izsniegšanu "aploksnē" Pensiju lielums bija atkarīgs tikai no darba stāža un nevis no veikto iemaksu apmēra. Lai strādājošais iegūtu tiesības uz pensiju, pietika ar to, ja darba devējs veica iemaksas atbilstoši valstī noteiktajai minimālajai algai. Laikā starp 1991. un 1995. gadu cilvēku skaits, par kuriem darba devēji veica iemaksas, saruka gandrīz par 50%.

3. Sabiedrības nelabvēlīgā demogrāfiskā situācija, jo Latvija ir ierindojama to valstu starpā kurās ir visvecākais iedzīvotāju sastāvs. Nākotnes situāciju pasliktina arī zemais dzimstības līmenis. Kā rāda statistika Latvijā strādājošo un pensiju vecuma cilvēku skaitliskā attiecība pa gadiem svārstās, taču tai ir tendence pieaugt. Šobrīd uz 1000 darbspējīgajiem iedzīvotājiem ir apmēram 380 pensijas vecuma cilvēku. Kā liecina prognozes, 2050. gadā šo skaitļu attiecība būs jau 1000-500. Tāpēc jo īpaši svarīgs kļuva jautājums kā nodrošināt, lai, pieaugot pensijas vecuma cilvēku skaitam, neciestu viņu pensiju apmērs un materiālā labklājība?
4. Zemais pensionēšanas vecums, kuru Latvija mantoja no iepriekšējās, padomju sistēmas, – kā viena no palielināto izmaksu problēmām. Līdz 1995. gadam pensijā varēja doties sievietes, sasniedzot 55 gadu vecumu un vīrieši no 60 gadu vecuma. Tādējādi veidojas liels pensionāru kontingents, kura nodrošināšanai padomju sistēma izmantoja valsts budžeta līdzekļus, taču neatkarīgā Latvija šādu finansiālo slogu izturēt nav spējīga.

Lai atrisinātu minētās problēmas, bija nepieciešama kardināla pensiju reforma. Galvenie reformas uzdevumi bija sekojoši:

- izvēlēties tādu pensijas sistēmas modeli, kas visvairāk atbilstu valsts ekonomiskajiem un demogrāfiskajiem apstākļiem;
- paaugstināt iedzīvotāju personisko ieinteresētību sociālajā apdrošināšanā, kura būtu balstīta uz obligātām un brīvprātīgām apdrošināšanas iemaksām pēc individuālajiem kritērijiem;
- tieši sasaistīt katra indivīda nākotnē saņemamās pensijas lielumu ar šīs personas veikto sociālo iemaksu apjomu;
- palielināt pensionēšanas vecumu, tādējādi nodrošinot strādājošo un pensionāru skaitliskās attiecības samazināšanos;
- izveidot vairākus pensiju sistēmas līmeņus, kas sadalītu valsts un katra indivīda atbildību par nodrošinājumu vecumdienās.

Pensiju reforma Latvijā sākās 1995. gadā, kad Saeimā tika pieņemta 1994. gadā izstrādātā Pensiju reformas koncepcija. Koncepcija paredzēja, ka Latvijā tiks ieviests visprogresīvākais pensiju sistēmas modelis – 3 līmeņu modelis. Līdz ar to Latvija kļuva pirmā valsts pasaulē, kas praksē sāka ieviest vismodernāko pensiju sistēmas modeli.

Trīs līmeņu pensiju modelis ir orientēts uz to, lai pēc iespējas vispusīgāk garantētu materiālo nodrošinājumu vecumdienās. Iedzīvotāji var nepiedalīties visos trijos pensiju nodrošinājumu līmeņos, taču kādā no tiem tie tiks iesaistīti obligāti.

Pensiju sistēmas 1. līmenis ir tā saucamā valsts obligātā nefondētā pensiju shēma, kas ir obligāta visiem strādājošiem algotā darba veicējiem un reģistrētām pašnodarbinātām personām. Tajā iesaistās visi, kas veic sociālās iemaksas. 1. līmenis paredz – jo cilvēks ilgāk strādā un maksā sociālās iemaksas, jo lielāku pensiju viņš saņems. Katram sociālo iemaksu veicējam ir atvērts personīgais konts, kurā tiek uzkrāta informācija par veiktajām iemaksām pensiju kapitālam. Daļa no obligātajām sociālajām iemaksām, kura līdzinās 20% no algas tiek uzskaitīta pensiju kapitālā.

Pensiju sistēmas 1. līmenis balstās uz paaudžu un dzimumu solidaritātes principa. Paaudžu solidaritāte nozīmē to, ka iedzīvotāju maksājumi vecuma pensijām netiek uzkrāti kā ilgtermiņa ieguldījumi, bet izlietoti, lai izmaksātu vecuma pensijas esošajai pensionāru paaudzei. Dzimumu solidaritāte izpaužas noteikumā, ka gan sievietēm, gan vīriešiem pēc došanās pensijā tiek prognozēts vienāds pensiju izmaksu laika periods (dzīves ilgums).

Pensiju sistēmas 2. līmenis tiek saukts par valsts fondēto pensiju shēmu. Šīs pensiju sistēmas līmenis paredz, ka daļa no sociālajām iemaksām vecuma pensijām tiks uzkrāta atsevišķi un investēta valsts ekonomikā. Tas nozīmē, ka katrs strādājošais 2. līmenī iegulda daļu no sociālo iemaksu apjoma kādā no īpaši izveidotajām līdzekļu pārvaldes sabiedrībām (fondiem), kuras savukārt šo naudu investē, tādējādi nodrošinot tās apriti un pieaugumu. Paredzēts, ka sākot ar 01.01.2001. 2. līmenī tiks uzskaitīti 2% no iemaksām, bet 2010. gadā tas sasniegs augstāko līmeni – 10% no iemaksām. Aizejot pensijā, katrs saņem "fondā" ieguldīto summu un arī gadu gaitā iegūto naudas pieaugumu. Tiek paredzēts, ka sakrāto naudu sāk izmaksāt pēc 30 gadiem, tāpēc piedalīšanās 2. pensiju līmenī būs obligāta tiem, kas ir jaunāki par 30 gadiem, savukārt 30-49 gadus vecie varēs tam pievienoties brīvprātīgi, saņemot pensijas vecumā tikai daļēji ieguldīto līdzekļu pieaugumu.

Pensiju sistēmas 2. līmenis tiek ieviests, lai:

pirmkārt, nodrošinātu pensionārus ar iespējami lielāku pensiju (to pensiju sistēmas 1. līmenis nespēj nodrošināt, nepaaugstinot sociālās apdrošināšanas iemaksu likmi);

otrkārt, samazinātu strādājošo noslodzi ar obligātajām sociālās apdrošināšanas iemaksām pensiju sistēmas 1. līmenī solidaritātes shēmā (daļa no sociālās apdrošināšanas iemaksām pensiju sistēmas 2. līmenī tiks ieguldīta un nesīs augļus, kuri nākotnē piederēs pašam iemaksu veicējam);

treškārt, veicinātu valsts ekonomisko attīstību, jo valsts fondēto pensiju shēmas kapitāls nākotnē būs mērojams simtos miljonos, kas tiks ieguldīti tautsaimniecībā, tādējādi nodrošinot jaunu darba vietu rašanos, darba algu un līdz ar to arī pensiju pieaugumu;

ceturtkārt, pasargātu valsts pensiju budžeta līdzekļus no tuvredzīgas izsaimniekošanas, kas nākotnē radītu lielas finansiālas problēmas.

Ar pensiju sistēmas 3. līmeni domāti privātie pensiju fondi, kuru darbība Latvijā ir uzsākta ar 1998. gada 1. jūliju. Likumdošana paredz, ka tiesības veidot privātos pensiju fondus ir komercbankām, dzīvības apdrošināšanas sabiedrībām un juridiskām personām lielajiem uzņēmējiem. Bankas un apdrošināšanas sabiedrības dibina atklātos pensiju fondus, kuros var piedalīties visi iedzīvotāji. Uzņēmēji dibina slēgtas pensiju fondus kas aptver tikai šajās kompānijās strādājošos darbiniekus. Uz 2001. gada sākumu Latvijā darbojas 4 privātie pensiju fondi; "Lattelekom" slēgtais pensiju fonds ar pensiju kapitālu virs 3 milj. Ls un 3 atklātie pensiju fondi – "Baltikums", "Sociālais nodrošinājums" un "Unipensija" ar kopējo pensijas kapitālu ap 400 000 Ls.

Slēgtajos pensiju fondos darbinieki tiek iesaistīti pēc uzņēmēja noteikumiem, tādēļ arī iemaksas fondā tiek veiktas no uzņēmēja ienākumiem, t.i., uzņēmējs maksā par darbinieku, lai tas vecumdienās saņemtu lielāku pensiju.

Atklātajos pensiju fondos iedzīvotāji var tikt iesaistīti trejādi. Pirmkārt, fiziskai personai personiski slēdzot līgumu ar pensiju fondu un veicot tajā iemaksas no saviem ienākumiem. Otrkārt, slēdzot paritātes līgumu kopā ar savu uzņēmēju un pensiju fondu. Šajā gadījumā daļa no iemaksām tiks veikta no darba samaksas, bet otra daļa no uzņēmēja līdzekļiem. Un treškārt, darbinieku pensijas fondā apdrošina uzņēmējs, kurš arī veic iemaksas no firmas ienākumiem. Visos gadījumos, ja iemaksas nepārsniedz 10% no aprēķinātās darba samaksas, tās netiek apliktas ar ienākuma nodokli un sociālajiem maksājumiem.

Pensiju reformas galamērķis ir nodrošināt iedzīvotājus vecumdienās ar pietiekami lielu pensiju. Lai pensija būtu pēc iespējas lielāka, cilvēkiem par to jāsaņem rūpēties jau dzīves pirmajā pusē. Pēc Valsts Sociālās apdrošināšanas aģentūras veiktajiem aprēķiniem tiek prognozēts, ka aktīva iesaistīšanas visos trijos līmeņos varētu nodrošināt pensijas apmēru līdz 80% no cilvēka mūžā nopelnītās vidējās mēnešalgas. Tiesa gan pilnībā šī efektivitāte būs redzama tikai pēc 30-40 gadiem. Prognozējamās pensijas struktūru varētu attēlot sekojošas shēmas veidā.

Kā redzams no 1. shēmas 1. līmenis garantē pensijas apmēru līdz 40% no algas. Pirmā līmeņa pensijas seguma avots ir sociālās iemaksas, kuras pašreiz ir 36% apmērā. Taču jau ar 2002. gadu kopējais iemaksu līmenis pazemināsies līdz 33%, no kurām daļa tiks ieskaitīta 2. līmeņa fondos.

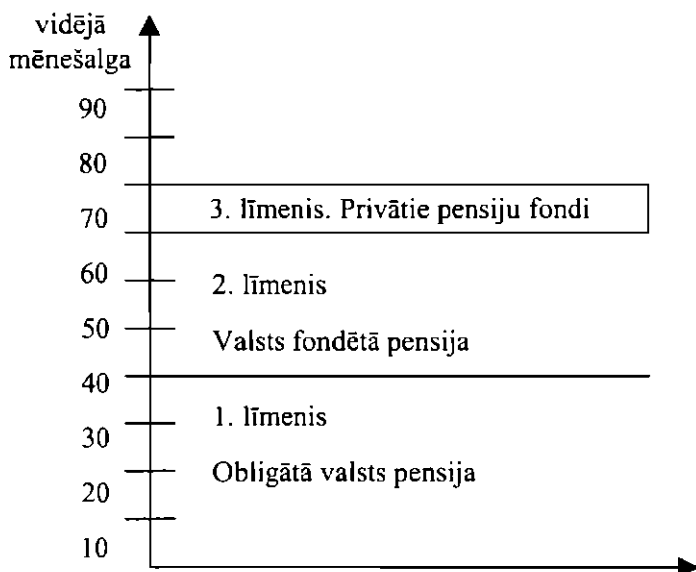
2. līmeņa pensiju fondos paredzēts ieskaitīt 2% no 33% ar vēlāku palielinājumu līdz 10%. Tas nozīmē, ka iemaksas 1. līmenī pazemināsies un 2010. gadā būs tikai 23%. Tādēļ, lai varētu garantēt, ka no 1. līmeņa pensijas apmērs būs ap 40% no algas, ir jāpalielina iemaksu ilgums. Šāda nostādne iet kontekstā ar nepieciešamību paaugstināt pensijas vecumu līdz 65 gadiem un nākotnē iespējams vēl augstāk.

Otrajā līmenī, kur iemaksas tiks kapitalizētas un attiecīgi pensijas kapitāls uz tā rēķina palielināsies, tiek plānota pensijas daļa līdz 30% no darba ienākumiem. Tā kā līdzekļi tiek ražīgi ieguldīti ekonomikā – akcijās, banku noguldījumos, valsts parādzīmēs, nekustamos īpašumos, utt. tad tie 30 gadu laikā pieaugtu vidēji 6-7 reizes. Aprēķini rāda, ka 100 lati ieguldīti uz 30 gadiem pie vidējās likmes 3%

pieaugtu līdz 240 Ls, pie likmes 7% – 750 Ls, bet pie likmes 10% – līdz pat 1700 Ls. Tomēr jāatzīmē, ka 2. līmenim attiecībā pret 1. līmeni ir augstāka riska pakāpe.

1. shēma

Pensijas struktūra un tās nodrošinājuma avoti

Iesaistoties 3. līmenī, pensija varētu pieaugt vidēji vēl par 10 līdz 20%. Protams, 3. līmeņa risks ir vēl augstāks par 2. līmeni, taču pie pastiprinātas administrēšanas no valsts puses šo risku iespējams mazināt.

Realizējot pensiju reformu Latvijā, pastāv un atklājas daudz neatrisinātu problēmu, kuras nāksies skatīt, pētīt un meklēt izeju. Taču atpakaļceļa vairs nav un pensijas reformas uzņemtais kurss ir jāturpina.

Literatūra

1. Internets: LR Labklājības ministrijas mājas lapa: <http://www.lm.gov.lv>.
2. Latvijas makroekonomika skaitļos. *Statistikas biļetens*.-LR.CSP, Rīga. 2000. 117. lpp.
3. Ja neriskēs, būs maza pensija, *Diena*, 1999. gada 2. oktobris.
4. Apaļā galda diskusija "Pensijas palielināšanas perspektīvas"./Nepublicētie materiāli. Labklājības ministrija, 17.10.2000.

Kopsavilkums

Savā publikācijā autors ir izanalizējis pensiju reformu Latvijā, tās nepieciešamību un risināmās problēmas. Izskatīti visi trīs pensiju sistēmas līmeņi. Īpaša uzmanība pievērsta jaunajam, otrajam valsts fondēto pensiju līmenim, kurš paredz iemaksāto naudas līdzekļu kapitalizāciju un pensiju kapitāla pieaugumu no šo līdzekļu ieguldīšanas tautsaimniecībā. Apskatītas problēmas un riski, kas saistīti ar līdzekļu ieguldīšanu pensiju fondos un to izlietošanu.

**Ivans Akuļiņš (Baltkrievijas Valsts ekonomikas universitāte),
Jelena Šalkovska (Latvijas Universitāte)**

MĀRKETINGA PILNVEIDOŠANA MŪSDIENU APSTĀKĻOS

The main directions of marketing perfection in up-to-date conditions are determined in this article. The necessity to balance the three factors – firm's profit, consumers' demands and social goals – is underlined. The essence of marketing is being developed and précised from the moment of its appearance till the present. On the up-to-date stage the use of marketing means the realisation of a system approach to management.

The authors are carrying out the analysis of the causes of inefficiency of certain classic marketing theories during the last years and the analysis of the circumstances, which prevent from the efficient use of marketing. The appearance of Internet is estimated as a certain achievement in the field of the development of marketing instruments, in spite of the number of problems, connected with the use of Internet when realising marketing conception. In the conclusion of the article the necessity of scientific work is accented, its most actual directions are underlined.

Pasaules ekonomikas attīstības rezultātā tika uzsvērts konkrēts patērētājs ar tā reālajām vajadzībām, kā arī tika formulēta mārketinga mūsdienu koncepcija. Saskaņā ar šo koncepciju visa firmas darbība jāveic, pastāvīgi ņemot vērā tirgus stāvokli, pamatojoties uz patērētāju vajadzību precīzu zināšanu, uz to novērtējumu un iespējamu izmaiņu uzskaiti nākotnē, kā arī ņemot vērā sabiedrības intereses kopumā. Tādējādi tiek sasniegts triju faktoru – firmas ienākumu, patērētāju vajadzību un sociālo mērķu – sabalansējums.

No mārketinga rašanās brīža un līdz pat mūsdienām notiek tā būtības nepārtraukta attīstība un precizēšana. Pašlaik, pirmkārt, mārketingu izskata kā

firmas vadības kopējās sistēmas sastāvdaļu, kuras nolūks ir pievērst visu tās darbību pircēju un patērētāju vajadzībām; otrkārt, mārketingu izprot kā priekšrocību nodrošināšanas līdzekli pircēju un patērētāju konkrētu pieprasījumu apmierināšanai, salīdzinot ar to, kā šos pieprasījumus apmierina konkurenti; treškārt, mārketingu izskatāms kā vislabāko vadības lēmumu pieņemšanas metode uzņēmējdarbības veikšanas procesā.

Minētā pieeja mārketinga izskatīšanai pielietojama kā atsevišķu firmu komercdarbībā, tā arī nekomerciālajā darbībā, kā arī visos citos gadījumos, kad veicamo darījumu procesā tiek apmierināti pircēju un patērētāju konkrēti pieprasījumi. Līdz ar to mārketinga kompānijas izmantošana paredz, ka firma izpēta savas produkcijas pircēju un patērētāju vajadzības un nodrošina to labāku apmierināšanu.

Tādējādi izmantot mārketingu nozīmē realizēt sistēmas pieeju vadības darbībai ar precīzi nostādītu mērķi un šī mērķa sasniegšanai vērsto pasākumu detalizētu kopumu. Saskaņā ar to visa mārketingu realizējošas firmas darbība jāveido, ņemot vērā reālas vajadzības, to novērtējums un iespējamās izmaiņas nākotnē. Citiem vārdiem, mārketinga uzdevums ir nodrošināt pieprasījuma pēc precēm un pakalpojumiem un to piedāvājuma sabalansējumu. Minētais prasa kā nepieciešamo preču un pakalpojumu ražošanas un to fiziskās pārvietošanas organizāciju, tā arī noteiktu komunikāciju īstenošanu, lai vislabākā veidā varētu veikt apmaiņu starp pārdevējiem un pircējiem.

Vide, kurā darbojas firma, nepārtraukti mainās. Ar laiku agrāk ienesīgi dažu preču ražojumi kļūst neienesīgi, taču līdz ar to rodas jaunas iespējas augsti rentablu izstrādājumu ražošanai (pakalpojumu sniegšanai). Tāpēc firmas augstākās vadības pamatauzdevums ir esošo iespēju atklāšana efektīvas uzņēmējdarbības nodrošināšanai nākotnē, kas tiek izteikts firmas attīstības stratēģijā.

Šādas stratēģijas izstrādē tieši jāpiedalās mārketinga dienestam. Atzīmēsim šī dienesta darbības divus svarīgākos virzienus, kuriem ir nozīme minētās stratēģijas izstrādē. Tie ir biznesa attīstības jaunu iespēju atklāšana un pamatošana, kā arī dažādu firmas struktūrvienību piedāvāto rekomendāciju novērtējums firmas attīstībā.

Mārketinga vadības dienestam jābūt noteicošai lomai biznesa attīstības jaunu iespēju atklāšanā, kā arī tai tieši jāatbild par efektīvas uzņēmējdarbības nodrošināšanas zaudētām iespējām. Šī dienesta darbinieku pienākums ir savākt visu nepieciešamo informāciju par firmas jaunām iespējām un izdarīt pamatotas rekomendācijas augstākajai vadībai to praktiskajā realizācijā. Mārketinga vadības dienestam jābūt ekspertam un konsultantam biznesa attīstības esošajos priekšlikumos, kurus veikušas firmas citas struktūrvienības, t.i., jānodrošina pieņemamo lēmumu pilns informācijas atbalsts.

Tomēr pēdējos gados daudzas mārketinga klasiskās teorijas tika kritizētas pat relatīvi pārtikušās rietumvalstīs. Tā bija, piemēram, ar produktu pozicionēšanas teoriju tirgū. Pēc klasiskās koncepcijas kompānija savā stratēģijā uzsver produkcijas ražošanu un noietu, kā arī izmaksu samazināšanu. Produkcijas cenas minimāla samazināšana paredz, ka kompānija izlaiž viena tipa preces modeļus, ka tai ir šaura specializācija un lieli ražošanas apjomi un ka tā izvēlas ierobežotu

skaitu produkta piegādes unificēto kanālu tirgū. Taču uzvedības stratēģija, kura paredz patērētāja pieprasījumu maksimālo apmierināšanu, ir pavisam cita. Tā paredz plaša sortimenta izlaidi, preces patērētāju īpašību adaptāciju individuāliem pieprasījumiem (tajā skaitā arī nišas preču izlaide), plaša spektra papildpakalpojumu sniegšana. Tas, protams, izraisa izmaksu un cenas izaugsmi. Taču tieši tādu darba shēmu šodien izvēlas daudzas rietumu kompānijas. Dažkārt, vadoties pēc klasiskās dzīvescikla koncepcijas, firmu menedžeri secināja, ka pieprasījums pēc konkrētā preces modeļa ir krišanās stadijā. Rezultātā tie izvēlējās zaudētāju stratēģijas un vienkārši noņēma precī no ražošanas, lai gan bija jāmeklē pieprasījuma aktivizācijas ceļi.

Ņemot vērā šādas kļūdas, daudzas rietumu kompānijas bija spiestas mainīt savas prioritātes mārketinga stratēģijās. Dažām no tām izdevies "savienot nesavienojamo". Tām ir plašs sortiments, tās adaptē savu produkciju dažādu patērētāju grupu pieprasījumiem, tām ir attīstīts serviss. Un līdz ar to tās cenšas sekot tādai stratēģijai, lai uz papildpakalpojumu sniegšanas un kvalitātes uzlabošanas rēķina kopējā cena nepieaugtu pārāk strauji. Šādas pieejas mārketinga stratēģijas izvēlei neatbilst tradicionālā mārketinga rekomendācijām.

Mainās arī produkta virzīšanas tirgu klasiskie noteikumi. Pēdējā laikā speciālisti kritizē attieciību pret reklāmu kā pret produkta virzīšanas galveno metodi. Diemžēl ir ļoti grūti aprēķināt reklāmas kampaņas gala efektivitāti un tā spēju palielināt realizācijas apjomu. Parasti rezultāts ir atkarīgs no daudziem faktoriem. Ja pēc firmas reklāmas kampaņas veikšanas pārdošanu apjoms ir pieaudzis, liekas, ka šāds rezultāts apliecina šīs akcijas efektivitāti. Taču dziļāka analīze var parādīt, ka šīs labvēlīgās izmaiņas ir notikušas pavisam citu iemeslu dēļ: konkurents ir atstājis tirgu vai cieš piegādes traucējumus, labvēlīgi mainījies valūtas kurss u.c. Protams, ka speciālisti, kuri pārzina matemātikas statistikas metodes, var novērtēt reklāmas efektivitāti. Taču šādiem pētījumiem parasti ir vienreizējs raksturs, un izveidot uz to pamata masu metodikas nav viegli. Pie tam reklāmu aizvien biežāk izvieto tieši pārdošanas vietās.

Viens no šķēršļiem, kas neļauj efektīvi izmantot mārketingu, ir tādu konkurentu esamība, kuri izmanto biznesā "nekorektas" metodes. Tāpēc vadītāji, kuri cenšas sekot civilizēta biznesa likumiem un ētiskajām normām, pat izveidojot un apmācot stipru mārketinga speciālistu komandu, var zaudēt konkurentu cīņā.

Mūsdienu apstākļos plaši izplatās ilgtermiņa partnerattiecību stratēģija. Lielām kompānijām ar solīdu reputāciju tirgus ātru izmaiņu un konkurentu cīņas pastiprināšanas apstākļos kļūst aizvien grūtāk iztikt vienām pašām.

Ilgtermiņa partnerattiecības ar saskaņīgajām firmām un izplatītājiem kļūst par mārketinga pamatu. Piemēram, tiek izveidotas vertikālas mārketinga sistēmas, kur ražotājfirmas un tirdzniecības kompānijas saskaņo un koordinē savas darbības kopējā labuma interesēs. Tāpat tiek sadalīti arī izdevumi reklāmai.

Vadības jomā mūsdienu posmā ir lietderīgi izveidot tādu darba sistēmu, kad katrs vadītājs izskatīs savu lēmumu, lai kādā jomā – apgādē, noietā, finansēs, ražošanā – tas tiek pieņemts, no tā viedokļa, vai paredzamās izmaiņas nodrošinās

labumu patērētājam. Būtībā runa ir par mārketinga kā tirgus vadības stratēģijas izmantošanu, kura caurstrāvo visus organizācijas darbības virzienus.

Mārketinga instrumentu attīstības jomā mūsdienu posma neapšaubāms sasniegums ir tīkls *Internet*. Tīkls *Internet* rašanās un plaša izplatīšanās kļuva par lēcieni informācijas tehnoloģiju attīstībā un, neapšaubāmi, par jaunu posmu masu komunikāciju un mārketinga komunikāciju kā to sastāvdaļu attīstībā. Tīkls ļauj sasniegt agrāk neredzētas komunikācijas iespējas strādāt ar jebkuriem informācijas tiptiem no teksta informācijas līdz multimediju informācijai (grafiskā, audio un video informācija), saņemt informāciju reālā laika režīmā no jebkuras zemeslodes vietas, kā arī izplatīt informāciju neierobežotam lietotāju skaitam. Bez tam informācija tīklā *Internet* ir stingri strukturēta, tās sniegšana un saņemšana saīsinātā formā, kas paredz atsaukšanās uz avotu, kas satur detalizētāku informāciju. Tīkla *Internet* tehnoloģijas dod arī iespēju veikt nepieciešamo informācijas resursu mērķtiecīgu meklēšanu.

Internet straujā attīstība ļauj runāt par to, kā par visai izveidojušamies mārketinga darbības organizācijas sistēmas, komunikāciju politikas pilnveidošanas un firmas lietišķā imidža formēšanas līdzekli. Šodien uzņēmumi un firmas aizvien biežāk izmanto mārketinga darbībā tādus specifiskus *Internet* elementus, kā korporatīvais Web-serveris, baneru reklāma, elektroniskais pasts un ziņu grupas.

Īsi raksturosim minēto *Internet* mārketinga instrumentu priekšrocības.

Korporatīvais serveris izmantojams, lai informētu miljoniem cilvēku par firmu vai preci/pakalpojumu, tajā skaitā arī ģeogrāfiski attālinātas iedzīvotāju grupas. Korporatīvā servera galvenā priekšrocība ir operativitāte, kas ļauj acumirklīgi reaģēt uz tirgus situāciju, grozīt cenu lapas datus, paziņot par jaunām precēm/pakalpojumiem un piešķirt klientiem visdažādāko "svaigu" informāciju. Bez tam, serveris ļauj realizēt dažādas informācijas piešķiršanas formas: teksts, grafika, skaņa, video attēls, animācija un tā tālāk. Vēl viena Web-servera priekšrocība virtuālās pārstāvniecības atklāšanas iespēja, kura būs pieejama 24 stundas diennaktī, 7 dienas nedēļā jebkurā zemeslodes vietā.

Baneru reklāmai šodien ir maksimāla efektivitāte un svarīga ekonomiska nozīme. Baneris ir viens no galvenajiem elementiem, kuri formē firmas pozitīvu imidžu. Ar reklāmas tīklu palīdzību jūs varat veikt baneru demonstrēšanu mērķauditorijai. Pētījumi parādījuši, ka baneris darbojas, pat ja uz tā neklikšķina. Klikšķis nozīmē tikai acumirkļa ieinteresētību. Banerī atspoguļotā galvenā doma tik un tā tiek iegaumēta. Pateicoties tīkla *Internet* specifikai, cilvēki ir aktīvāki informācijas meklēšanā un tās uztveršanā, tāpēc reklāmas iedarbības varbūtība šeit ir augstāka: ap 30% aptaujāto atceras redzēto baneri pēc septiņām dienām, taču tieši viņi arī veido to patērētāju segmentu, uz kuru firma orientējas.

Elektroniskais pasts ir firmas imidža formēšanas un firmas komunikāciju politikas pilnveidošanas papildu līdzeklis.

Datortehnikas, komunikācijas kanālu un globālā starptautiskā tīkla straujā attīstība padarījusi tiešā mārketinga metožu ieviešanu par objektīvu nepieciešamību gandrīz vai visām ārzemju korporācijām. Kontakta vērtības samazināšanās līdz masu mārketinga līmenim, saglabājot visas tiešā mārketinga priekšrocības, jaunu

multimediju iespēju rašanās, kuras ļauj ietekmēt gandrīz visus patērētāja uztveres centrus, kā arī visai jauns interaktivitātes līmenis padara *Internet* mārketingu par nākotnē skatošu kompāniju dabisku izvēli.

Internet mārketinga priekšrocībām, protams, jāieinteresē vietējās kompānijas, kuras strādā ar ārzemju patērētājiem, kā papildu kanāls, izmantojot kombinēto noieta sistēmu. *Internet* mārketingu var rekomendēt arī jaunajām firmām, kuras vēlas ienākt jaunos ģeogrāfiskos tirgos ar minimālām izmaksām.

Pārdošanu organizācija – preces realizācija caur *Internet* sistēmu nav vienkārši aktuāla, tā šodien ir prioritātes virziens, kurš ar katru dienu paplašinās ģeometriskās progresijas tempiem.

Tīkls *Internet* ne tikai paplašinājis pircēja informācijas apgādes iespējas (gandrīz vai visu pārdevēju pieejamība caur saitiem), bet galvenās ir tās neierobežotas iespējas, kuras ar *Internet* rašanos ir radušās ražotājiem. Tās ir, pirmkārt, izvairīšanās no starpnieku atkarības un biļešu īpašniekiem, tā ir iespēja šķērsot valstu robežas.

Tiesa, jāņem vērā, ka preču piegādes patērētājam tehniskā, precīzāk tehnoloģiskā puse – nemaz nav vienkārša lieta. Šodien tehnoloģija “ražotājs – pircējs” ir izstrādāta visās detaļās, tajā skaitā gan kvalitātes garantija, gan apmaksu sistēma, bet *Internet* sistēmā tā ir tikai iesākta. Pirmkārt, sastopama preces apmaksas veida risināšana. Piedāvātā maksājumu sistēma: pircējs banka pārdevējs ar kredītkartēm caur tīklu *Internet* pagaidām negarantē drošību maksātājam. Neskaitoties uz visiem banku apgalvojumiem par dažādiem drošiem aizsardzības veidiem, hakeri pierāda pretējo.

Otrā problēma jāveido jaunā preces piegādes loģistika no pārdevēja pircējam, izvairoties no tirdzniecības sistēmas ar katalogu palīdzību milzīgā trūkuma – transportlīdzekļu lielā īpatsvara preces vērtība. Taču šī problēma tiek pakāpeniski pārvarēta. Bez šaubām, tirdzniecība caur tīklu *Internet* šodien ir visperspektīvākā pārdošanu sistēma. Investīcijas *Internet* mārketingā jau šodien var nodrošināt kompānijai konkurentu priekšrocības, nerunājot jau par rītdienu. It īpaši aktuāla tā ir mazajiem un vidējiem uzņēmumiem.

Runājot par *Internet* reklāmas attīstības perspektīvām, jāatzīmē izdevumu gaidāmo strauju palielināšanos šādai reklāmai. Taču šī prognoze piepildīsies tanī gadījumā, ja Web tiks plašāk lietots pircēju un patērētāju preču reklāmdevēju plašā loka vajadzībām.

Ar globālo datortīklu strauju attīstību tādi mārketinga pasākumi, kā Public Relations, Sales Promotion un reklāma iziet principiāli jaunā līmenī. *Internet* lietotāju lielais skaits dod iespēju reklamēt un pārdot dažādas preces plašam patērētāju lokam.

Tādējādi var secināt, ka, lai gan “Web Promotion” ir ļoti tuvs klasiskajai mārketinga politikai, tam tomēr ir diezgan ievērojama specifika. Lai iegūtu maksimālu atdevi, ir vērts apvienot mārketinga speciālistus ar speciālistiem, kuriem ir darba pieredze tīklā *Internet* un kuri labi pārzina tīkla piedāvātos serverus. Jebkurā gadījumā “Web Promotion” jau šodien spēj dot reālus ienākumus, un mārketinga nodaļas vadītājiem tas jāņem vērā.

Vispārinozot iepriekšteikto, izdalīsim mārketinga pilnveidošanas galvenos virzienus mūsdienu apstākļos:

- 1) mārketinga stratēģijas izstrāde, kura principiāli atšķiras no klasiskajām mārketinga teorijām un ietver plaša produkcijas sortimenta izveidi, tās adaptāciju patērētāju pieprasījumiem, attīstīta servisa nodrošināšanu un cenu pieņemama līmeņa saglabāšanu;
- 2) zinātniskā darba veikšanu šādu rādītāju aprēķinu metodoloģijas izstrādē: mārketinga ieguldījumu efektivitāte un reklāmas ieguldījumu efektivitāte esošo metodiku nelielā drošuma dēļ, ārējās mārketinga vides faktoru uzskaites sarežģītības dēļ;
- 3) uzņēmējdarbības ētikas un sabiedrības kultūras līmeņa paaugstināšana;
- 4) mārketinga kā tirgus vadības koncepcijas izmantošana, kura caurstrāvo visus organizācijas darbības virzienus;
- 5) tīkla *Internet* izmantošana mārketinga darbības organizācijas sistēmas pilnveidošanai.

Literatūra

1. Акулич А. *Маркетинг*. Минск: Высшая школа. 2000, 452 с.
2. Ассэль Генри. *Маркетинг: принципы и стратегия*. М.: ИНФРА. 1999, 804 с.
3. Джоббер Девид. *Принципы и практика маркетинга*. М.: Издательский дом "Вильямс" 2000, 688 с.
4. Питер Р. Диксон. *Управление маркетингом*. М.: Бином. 1998, 560 с.
5. Успенский И. *Интернет как инструмент маркетинга*. С-П: БХМ Санкт-Петербург. 1999, 254 с.

Kopsavilkums

Rakstā tiek noteikti mārketinga pilnveidošanas galvenie virzieni mūsdienu apstākļos. Akcents tiek izdarīts uz triju faktoru – firmas peļņu, patērētāju vajadzību un sociālo mērķu – sabalansētības nepieciešamību. No mārketinga rašanās brīža līdz pat mūsdienām notiek tā būtības pastāvīga attīstība un precizēšana. Mūsdienu posmā izmantot mārketingu nozīmē realizēt sistēmas pieeju pārvaldes darbībai.

Autori veic dažu klasisku mārketinga teoriju nepamatotību rašanās iemeslu analīzi pēdējos gados, kā arī šķēršļu analīzi, kuri kavē mārketinga efektīvu attīstību. Tīkla *Internet* rašanās ir novērtējams kā neapšaubāms sasniegums mārketinga instrumentu attīstības jomā, neskatoties uz virkni problēmu, kuras ir saistītas ar *Internet* lietošanu, realizējot mārketinga koncepciju. Raksta noslēgumā tiek akcentēta zinātniskā darba veikšanas nepieciešamība, tiek izdalīti tā aktuālākie virzieni.

Signe Bāliņa (Latvijas Universitāte)

NERESPONDENCES PROBLĒMA MĀJSAIMNIECĪBU BUDŽETU PĒTĪJUMOS

The author deals with the non-response problems in household budget surveys: the main reasons of non-response, definitions of different response and non-response indicators, implications of non-response as well as how to address these implications.

The article analyses response indicators of the Latvian household budget survey for the period of 1996 to 1999 as well as benchmarks and analysis it to the respective indicators of the other countries.

Daudzās pasaules valstīs tiek veikti regulāri mājsaimniecību budžetu pētījumi, kuru mērķis ir iegūt novērtējumus par visas valsts mājsaimniecību (kā arī to administratīvi teritoriālo un sociālo grupu) ienākumu, izdevumu un patēriņa līmeni un struktūru. Tā kā nav iespējams iegūt informāciju no visām valsts mājsaimniecībām, tad tiek organizēti izlases pētījumi.

Ja izlase ir veidota kā gadījumizlase, tad katrai izlases vienībai ir zināma izlasē iekļaušanas varbūtība un mēs varam iegūt ģenerālkopas rādītāju novērtējumus. Bet, ko darīt tādā gadījumā, ja ne visas izlasē iekļautās vienības sniedz mums nepieciešamo informāciju? Izlases apsekojumu teorijā šo iztrūkstošo informāciju, kuru mums neizdodas iegūt no izlases vienībām, definē kā nerespondenci.

Pēdējos gados pasaulē aizvien lielāku uzmanību pievērš nerespondences analīzei. Ja mēs esam veidojuši izlasi, tad vienmēr ir iespējams novērtēt izlases kļūdu, tas ir, kļūdu, kas rodas no tā, ka aptaujāta tiek nevis visa ģenerālkopa, bet tikai kāda tās daļa. Tajā pašā laikā ne vienmēr iespējams novērtēt nerespondences rezultātā radītās novirzes.

Nerespondence un ar to saistītās problēmas ir tikpat sens fenomens, kā paši izlases pētījumi¹. Potenciālie nerespondences iemesli galvenokārt ir atkarīgi no pētījuma satura, datu ieguves metodes un paša respondenta.

Ikdienas dzīvē mēs atbildam uz jautājumiem, kurus mums kāds uzdod. Tādējādi rodas jautājums, kāpēc apsekojumos šī motivācija zūd. Kā galvenos šeit varētu minēt šādus faktoros²:

- iesaistīšana pētījumā ir iejaukšanās indivīda privātajā dzīvē,
- piedalīšanās pētījumā ir papildu slogs indivīdam,
- iespējama vispārīga sabiedrības naidīgums vai neuzticība pētījuma organizatoriem.

¹ Wim de Heer. (1999). International Response Trends: Results of an International Survey. *Journal of Official Statistics*, 15, pp. 129-142.

Platek A. (1977). Some factors Affecting Non-response. *Survey methodology*, 3, pp. 191-214.

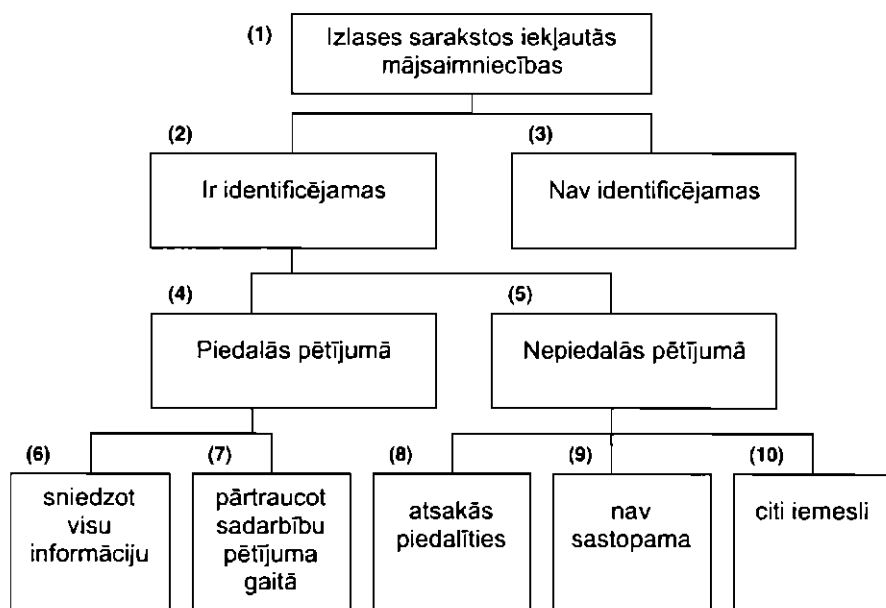
Jo komplicētāks, sarežģītāks un laikietilpīgāks ir pētījums, jo zemāks ir respondences līmenis. Mājsaimniecību budžetu pētījumus pamatoti var uzskatīt par vieniem no smagākajiem pētījumiem attiecībā pret respondentu un līdz ar to vienmēr nākas saskarties ar nerespondences problēmu.

Iemesli, kuru dēļ nav iespējams iegūt informāciju no visām izlases sarakstos iekļautajām mājsaimniecībām, ir dažādi. Kā galvenos šeit varētu minēt atteikumu piedalīties pētījumā, mājsaimniecības neidentificēšanu, mājsaimniecības locekļu nesastapšanu mājās un sadarbības pārtraukšanu pētījuma gaitā.

Mājsaimniecību budžetu pētījumu nerespondences analīzes galvenais komponents parādīts 1. attēlā. Veidojot šo shēmu, kā pamats ir izmantota vispārīgā nerespondences komponentu shēma¹

1. attēls

Nerespondences komponenti mājsaimniecību budžetu pētījumos

¹ Hidroglou M.A., Drew J.D., Gray G.B. (1993). A Framework for Measuring and Reducing Nonresponse in Surveys. *Survey methodology*, 19, pp. 81-84.

Pamatojoties uz 1. attēlā redzamiem komponentiem, nerespondences analīzē apskata sekojošus rādītājus:

- $\text{respondences līmenis} = \frac{(6)}{(2)},$
- $\text{nerespondences līmenis} = \frac{(5)+(7)}{(2)},$
- $\text{atteikumu procents} = \frac{(8)}{(2)},$
- $\text{mājās nesastapto māsaimniecību procents} = \frac{(9)}{(2)}.$

Tā kā nerespondences problēma pastāvēs vienmēr, tad ir jāapzinās, kādas negatīvas sekas nerespondence atstāj uz pētījuma kvalitāti. Galvenā problēma ir tā, ka nav zināms, vai māsaimniecības, kas piedalās pētījumā, ir tādas pašas kā tās, kas nepiedalās.

Ja pastāv nerespondence, tad iegūtie novērtējumi var būt novirzīti. Šī novirze būs maza ja:

- rādītāja vidējā vērtība respondentiem minimāli atšķiras no rādītāja vidējās vērtības nerespondentiem;
- nerespondences līmenis ir zems.

Ja nerespondences līmenis ir augsts – nav iespējams iegūt labus novērtējumus. Tādēļ visur pasaulē tiek tērēti lieli resursi, lai novērstu nerespondenci. Tajā pašā laikā nav tāda skaitļa, kas vispārējā gadījumā noteiktu, vai respondences līmenis ir pieņemams, vai nē. Dažreiz pat visai neliels nerespondences līmenis var izraisīt visai ievērojamas novirzes¹

Indivīda lēmums par piedalīšanos pētījumā vai atteikums piedalīties tajā ir sociālās uzvedības fenomens². Izprast atteikumu iemeslus nav statistikas, bet gan socioloģijas un psiholoģijas uzdevums, taču šos procesus var modelēt un aprakstīt ar statistikas metodēm.

Izslases apsekojumu teorijā parasti aplūko divu veidu nerespondenci – izslases vienības nerespondenci (angl. *unit nonresponse*) un informācijas vienības (angl. *item nonresponse*) nerespondenci. Pirmajā gadījumā mums trūkst informācija par izslasē iekļauto izslases vienību, otrajā gadījumā – mums iztrūkst tikai atsevišķi informācijas elementi – izslases vienība ir apsekojumā piedalījusies, bet nav sniegusi pilnu informāciju³

¹ Thompsen I., Siring E. (1983). On the causes and effects of nonresponse: Norwegian experience. *Incomplete data in sample survey*, 3, pp. 25-29. New York: Academic Press.
Groves, R. M. Couper, M. P (1995). Theoretical Motivation for Post-survey Non-response Adjustment in Household Surveys. *Journal of Official Statistics*, 11, pp. 93-106.

Särndal C.E., Swensson B., Wretman J. (1992). *Model Assisted Survey Sampling*. Springer-Verlag, New York, p. 696.

Lai novērstu abu veidu nerespondences negatīvās sekas, tiek pielietotas divas pamatmetodes¹:

- imputācija – iztrūkstošie informācijas elementi tiek “aizpildīti”, pamatojoties uz modeļa pieņēmumiem;
- svaru koriģēšana – dizaina svaru korekcija ar mērķi minimizēt nerespondences ietekmi.

Publicējot mājsaimniecību budžetu pētījumu datus, bieži tiek publicēti arī tādi nerespondenci raksturojoši lielumi kā repondences līmenis, nerespondences līmenis, atteikuma procents un mājās nesastapto mājsaimniecību procents. 1. tabulā apkopota informācija par dažādu valstu mājsaimniecību budžetu jeb patēriņa izdevumu pētījumu respondences līmeni. Vērojama visai plaša amplitūda: no 22% Beļģijā līdz pat 87% ASV. Gandrīz visās valstīs pēdējos gados respondences līmenim ir tendence samazināties.

1. tabula

Respondences līmenis patēriņa izdevumu pētījumos²

Gads	Austrija	Beļģija	Dānija	Somija	Ungārija	Nīderlande	Polija	Slovākija	Spānija	Zviedrija	Anglija	ASV
1983		22			80,8	25	71,0		75			
1984					81,0		66,4				68	
1985				69,6	80,5		63,9			73	68	87,5
1986							68,5				69	
1987			50,0		76,2		69,0				72	84,7
1988		22					61,7			63	72	87,0
1989					82,2		58,4				73	87,0
1990				70,2			63,3		63		69	87,0
1991					82,2		65,1				70	87,4
1992					54,1		61,6			63	72	85,4
1993					60,9		72,4	75,4			69	86,0
1994	57		67,4	62,9	57,1		74,7	82,0			67	82,8
1995		30	71,3	67,0	64,9		70,9	72,0		64	66	69,6
1996		24	67,8	65,4	55,0	25	68,6	65,4		54	62	74,6
1997		23	65,1		57,9							74,7

Analizējot Latvijas MBP nerespondenci raksturojošos lielumus (skat. 2. attēlu) laika periodā no 1996. gada līdz 1999. gadam, vērojama tendence, ka 1996. gadā

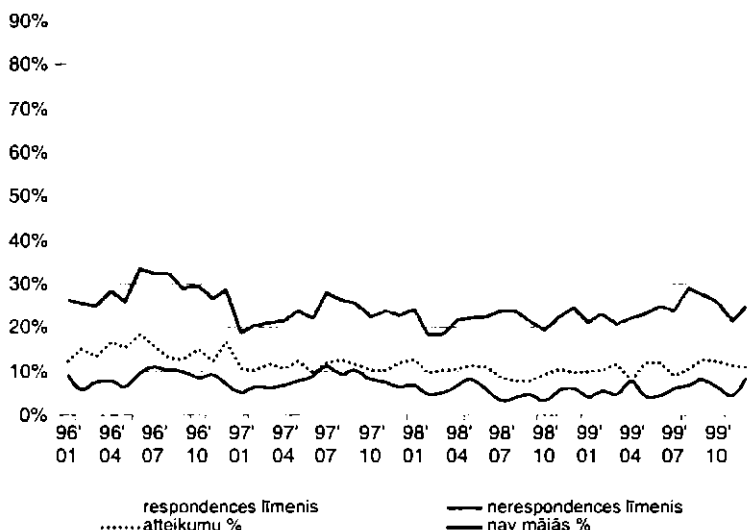
¹ Kalton G., Kasprzyk D. (1986). The treatment of missing data. *Survey Methodology*, 12, pp. 1-16.

Wim de Heer. (1999). International Response Trends: Results of an International Survey, *Journal of Official Statistics*, 15, pp. 129-142.

vidējais nerespondences līmenis bija augstāks nekā pēdējos 3 gados. Pēdējo trīs gadu laikā vidējais respondences līmenis ir bijis 76-78%, tajā pašā laikā vidēji 12% no visām izlasē iekļautajām mājsaimniecībām ir atteikušās piedalīties pētījumā un 6% gadījumu nav izdevies sastapt mājās nevienu no mājsaimniecības locekļiem.

2. attēls

Latvijas mājsaimniecību budžetu pētījuma nerespondences rādītāju izmaiņas laika periodā no 1996. līdz 1999. gadam

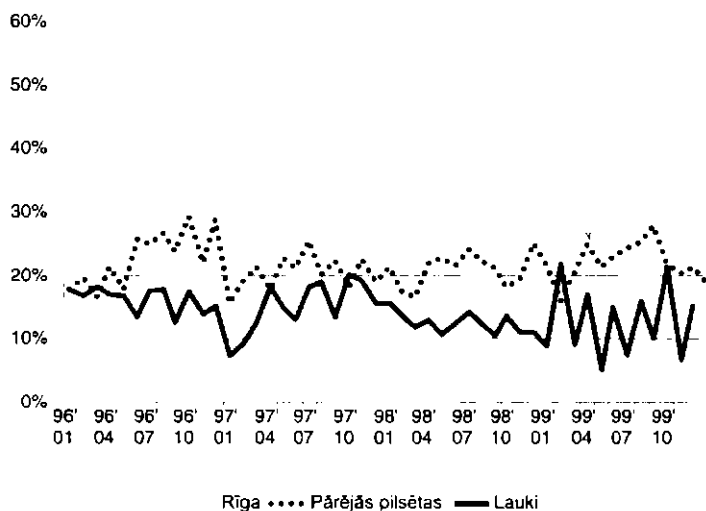
Ja mēs aplūkojam nerespondences līmeni atsevišķi Rīgai, pārējām pilsētām un laukiem (skat. 3. attēlu), tad redzam, ka visaugstākais nerespondences līmenis ir Rīgā – vidēji 34%, bet viszemākais lauku pagastos – vidēji 14%. Rīgā 1999. gada laikā nerespondences līmenis ir palielinājies: 1997. gadā tas bija 32%, 1998. gadā 31% un 1999. gadā 36%.

Pārējās Latvijas pilsētās un laukos vidējais gada nerespondences līmenis nav strauji mainījies. Tā 1997. gadā laukos nerespondēja 15% mājsaimniecību, bet 1998. un 1999. gadā 13%. Pārējās pilsētās vidējais nerespondences līmenis 1997. gadā bija 20%, 1998. gadā 21% un 1999. gadā 22%.

Ja 3. attēlā aplūko lauku mājsaimniecību nerespondences līkni, tad redzams, ka 1999. gadā izteikti zemāks nerespondences līmenis ir bijis visos nepāra mēnešos un izteikti augstāks visos pāra mēnešos. Šis svārstības varētu izsaukt tas, ka 1999. gadā tika gandrīz uz pusi samazināta pētījuma izlase un, lai samazinātu transporta izmaksas, katrā izlases vienībā pētījums norisēja katru otro mēnesi.

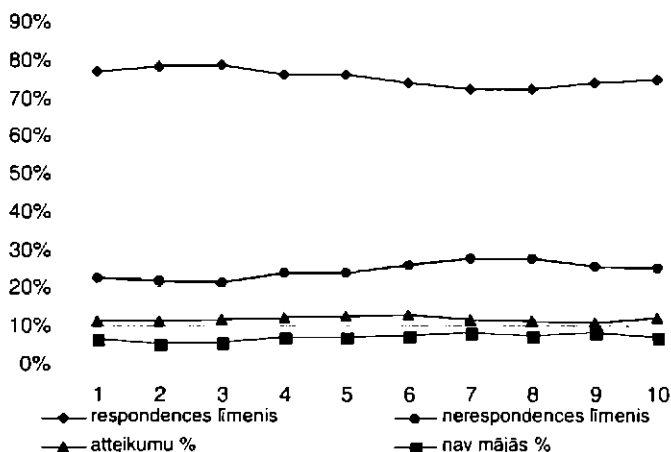
3. attēls

Latvijas mājsaimniecību budžetu pētījuma nerespondences līmeņa izmaiņas laika periodā no 1996. līdz 1999.gadam Rīgā, pārējās pilsētās un laukos

4. attēls

Latvijas mājsaimniecību budžeta pētījuma mēnešu vidējie nerespondences rādītāji, 1996.-1999. gada dati

4. attēlā parādīta sezonālītātes ietekme uz nerespondences rādītājiem. Vērojama tendence, ka response ir vidēji zemāka vasaras mēnešos, tajā pašā laikā mājās nesastapto mājsaimniecību procents ir gandrīz nemainīgs visa gada laikā un tas vidēji ir 6%. Mājās nesastapto mājsaimniecību procents nedaudz mazāks ir tikai gada pirmajos trīs mēnešos.

Tāpat faktiski nemainīgs ir atteikumu procents – 12% jeb katra astotā no izlases sarakstos iekļautajām un identificētajām mājsaimniecībām atsakās piedalīties pētījumā.

Ja salīdzina Latvijas mājsaimniecību budžeta pētījuma response līmeni ar 1. tabulā parādītajiem citu zemju atbilstošo pētījumu response rādītājiem, tad, no vienas puses, mums it kā nebūtu pamata īpašam satraukumam, jo mums response līmenis ir augstāks. Tajā pašā laikā mums nevajadzētu būt pārlieku lieliem optimistiem par to, ka nerespondences problēma mūs neskar.

Literatūra

1. Groves, R. M., Couper, M.P. (1995) Theoretical Motivation for Post-survey Nonresponse Adjustment in Household Surveys, *Journal of Official Statistics*, 11, pp. 93-106.
2. Hidroglou M.A., Drew J.D., Gray G.B. (1993) A Framework for Measuring and Reducing Nonresponse in Surveys, *Survey Methodology*, 19, pp. 81-84.
3. Kalton G., Kasprzyk D. (1986) The Treatment of Missing Data, *Survey Methodology*, 12, pp. 1-16.
4. Platek A. (1977) Some Factors Affecting Non-response, *Survey Methodology*, 3, pp. 191-214.
5. Särndal C. E., Swensson B., Wretman J. (1992) *Model Assisted Survey Sampling*. Springer-Verlag, New York, p. 696.
6. Thompsen I., Siring E. (1983) On the Causes and Effects of Nonresponse: Norwegian Experience, *Incomplete data sample survey*, New York: Academic Press, 3, pp. 25-29.
7. Wim de Heer. (1999) International Response Trends: Results of an International Survey. *Journal of Official Statistics*, 15, pp. 129-142.

Kopsavilkums

Rakstā autore aplūko ne-response problēmu mājsaimniecību budžetu pētījumos: galvenos ne-response iemeslus, dažādu response un ne-response rādītāju definīcijas, ne-response radītās sekas, kā arī veidus, kā šīs sekas novērst.

Rakstā analizēts response līmenis Latvijas mājsaimniecību budžetu pētījumā laika periodā no 1996. gada līdz 1999. gadam un tas salīdzināts ar citu valstu atbilstošo pētījumu response līmeni.

Brigita Baltača (Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienība)

KRĀJAIZDEVU SABIEDRĪBU LOMA REĢIONĀLĀS ATTĪSTĪBAS VEICINĀŠANĀ

Since regaining its independence in 1991, Latvia has struggled to free itself from the state ownership and the centralized support system to all sectors of the economy. One of the priorities has always been a regional development. The history of credit union development has proved that credit unions have been effective tool for community and regional development. A credit union is a simple yet compelling organisation. Credit unions are financial co-operatives that have roots in the philosophy of co-operation. A group of people join together to save money and make loans to one another at reasonable rates of interest.

When compared to other financial institutions, a credit union is unique because it follows a philosophy of self-help, member control and economic democracy. Credit unions generate pools of capital that wouldn't otherwise exist. The source of development capital, its ownership and its control are all at the local level. The purpose of a credit union is to provide the best possible service to its members. To benefit its members, a credit union must be businesslike, using sound operating principles and policies. It must remain financially sound, but it must always keep the interests of its members foremost.

Initially credit unions were formed as a response to the difficulty entrepreneurs and farmers often had in dealing with large financial institutions. By pooling their limited capital, individuals who did not have the necessary resources to undertake a venture, were able to start a small retail business, buy some simple power tools, or upgrade some property for their business. The principle of small amounts of capital judiciously applied at the right time and right place, has been shown to work through globe.

In addition to assisting credit union individual members and movement development, credit unions play a vital role in community economic development, they demonstrate democratic decision-making and give experience in working together for a common goal.

A community, region or country needs savings to develop economically. Savings can be used to keep money in the community. Funds of the savings pool can be loaned to, or invested in productive enterprises in the community. This can create new jobs and bring in new income.

Latvijas tautsaimniecībā ir lielas teritoriālās atšķirības, tāpēc reģionālā attīstība ir viena no Latvijas prioritātēm. Tās uzdevums ir mazināt novadu ekonomiskās un sociālās atšķirības, panākt attīstības izlīdzināšanos, tā nodrošinot visiem iedzīvotājiem vienādas iespējas realizēt savas vajadzības. Viens no attīstības priekšnoteikumiem ir iedzīvotāju nodrošinātība ar darbu. Darbs nodrošina cilvēkus

ar iztikas līdzekļiem, kā arī dod iespēju piedalīties ekonomiskajā dzīvē un palīdz izvairīties no sociālās atstumtības, tādēļ nepieciešams pēc iespējas vairāk ekonomiski aktīvos iedzīvotājus iesaistīt konkurētspējīgās saimniecības nozarēs un uzņēmumos, gan kā darba ņēmējus, gan kā darba devējus.

Desmit Latvijas neatkarības gados daudz jau ir izdarīts. Pēc Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas nodibināšanas 1993. gadā Latvijā ir uzsākta mērķtiecīga, uz reģioniem vērsta politikas veidošana un īstenošana. 1996. gadā tika pabeigts Reģionālās ekonomikas attīstības veicināšanas projekts. 1998. gadā Ministru kabinets pieņēma Lauku attīstības programmu. Šobrīd jau darbojas vairākas valsts atbalsta programmas un fondi. Īpaši atbalstāmo reģionu programma, Speciālās ekonomiskās zonas, Valsts garantiju fonds un tml. 1997. gadā Saeima pieņēma likumu "Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem (ĪAR)". Likuma mērķis ir radīt iespējas īpaši atbalstāmo reģionu paštrīnātai ekonomiskai attīstībai, lai veicinātu līdzvērtīgu sociāli ekonomisko apstākļu izveidošanos visā valsts teritorijā (ĪAR likuma 3. pants). 2000. gadā reāli ĪAR statuss bija 84 pašvaldībām (t.sk. 5 rajoniem).

Tomēr vēl arvien tiek runāts par nepieciešamību Latvijā veidot sabiedrību, kas atbalstītu privāto iniciatīvu un nodrošinātu indivīdam reālas iespējas aktīvi piedalīties valsts dzīvē. Kā viens no instrumentiem šādas sabiedrības veidošanā ir kooperatīvi. Kooperatīvi ir nozīmīgi kā tirgus integrācijas institūcijas atsevišķu tautsaimniecību un sabiedrību attīstībā. Kooperācijas ideja ir sena, bet kooperatīvi, kādus toš pazīstam mēs, darbojas apmēram simts piecdesmit gadus. Kooperatīvs ir brīvprātīga personu savienība, kas dibināta, lai apmierinātu kopīgās ekonomiskās, sociālās un kultūras vajadzības un centienus ar biedru pārvaldīta un demokrātiski kontrolēta uzņēmuma palīdzību. Kooperatīvus raksturo savstarpējā palīdzība, savstarpējā atbildība, demokrātija, vienlīdzība, taisnīgums un solidaritāte.

Kooperatīvi veidojās Eiropā 19. gadsimtā. Tas bija grūts laiks: karš, ekonomiskā depresija, bēdas. Organizētas palīdzības sistēmas vēl nepastāvēja, bet veidojās neskaitāmas neliela apjoma kustības, kas meklēja iespējas situāciju uzlabot. Dažas no tām aicināja cilvēkus darboties kopīgi, lai sasniegtu noteiktu ekonomisko mērķi, kas kalpotu konkrētas cilvēku grupas vajadzību apmierināšanai. Darbības principus, kas mums asociējas ar kooperatīviem, pirmo reizi 1844. gadā izmantoja Ročdeilas (Rochdale) audēji Anglijā. Viņi organizēja patēriņa preču veikaliņu. Principi, pēc kuriem tas tika veidots, ir pazīstami kā Ročdeilas principi:

- atklāta līdzdalība,
- demokrātiska kontrole,
- biedru izglītošana,
- peļņas atmaksāšana biedriem.

Gadu gaitā šie pamatprincipi palikuši nemainīgi. Sekojot dibinātāju tradīcijām, kooperatīva biedri tic taisnīgumam, atklātībai, sociālajai atbildībai un rūpēm vienam par otru. Arī globalizācijas process ir pierādījis, ka nākotne nepieder tikai centralizēti kontrolētām lielajām kompānijām. Globālās ekonomijas veiksmes

faktors ir spēja pielāgoties, efektīvs lēmumu pieņemšanas process, ātrs reaģēšanas laiks un nebirokrātiska struktūra. Tāpēc arī nelielās vienībās ar decentralizētu struktūru, kādas ir kooperatīvi, ir konkurētspējīgas. Kooperatīvi ir vērā ņemams spēks ne tikai nacionālā līmenī, bet arī starptautiskā. Šobrīd vairāk nekā 100 valstu kooperatīvās organizācijas pieder pie Starptautisko kooperatīvu alianses (ICA). Kopējais aliansē pārstāvēto organizāciju skaits jau pārsniedz 900 000 un kopējais individuālo biedru skaits sniedzas pāri 700 miljoniem.

Pastāv daudzi un dažādi kooperatīvu veidi un krājaizdevu sabiedrības ir viens no tiem. Arī krājaizdevu sabiedrībām kā ekonomiskās attīstības faktoram ir sava vēsture. Par krājaizdevu sabiedrību idejas tēvu uzskata Frīdrihu Vilhelmu Raifeisenu (Friedrich Wilhelm Raiffeisen). Viņš bija Vācijas pilsētiņas Flammersfeldes birģermeistars laikā, kad tās iedzīvotāju dzīves apstākļi bija sevišķi smagi. Iedzīvotāji, kas agrāk bija spējīgi nopelnīt iztiku sev un ģimenei, bezdarba dēļ cieta badu un pārtika no ubagošanas. Trūkumā nonākušie iedzīvotāji nāca pēc palīdzības pie sava birģermeistara. Raifeisens nolēma, ka vislabāk cilvēkiem varēs palīdzēt, veidojot sistēmu, kas apvieno šo cilvēku naudas līdzekļus un ļauj savstarpēji aizdot naudu. Pirmie izvirzītie noteikumi šo savstarpējās palīdzības finansu organizāciju darbībā bija šādi:

Aizdevumus no krājaizdevu sabiedrības var saņemt tikai tās biedri.

Aizdevumu var saņemt tikai saprātīgām un produktīvām vajadzībām.

Aizdevuma pamatgarantija ir cilvēka raksturs.

Uz šiem principiem balstīto sabiedrību darbība izrādījās sekmīga un sabiedrību pieredze izplatījās arī ārpus Vācijas visā Eiropā. Pirmā kooperatīvā banka tika atvērta 1866. gadā Itālijā. 20. gs. sākumā krājaizdevu sabiedrības sāka veidoties arī Ziemeļamerikā. Pēc Otrā pasaules kara krājaizdevu sabiedrības sāka parādīties arī citās pasaules daļās: Austrālijā, Karību salās, Centrālajā un Dienvidamerikā, Āfrikā, Klusā okeāna salās un Āzijā.

Krājaizdevu sabiedrības vairāk nekā simts piecdesmit gadus ir devušas nozīmīgu ieguldījumu dažādu pasaules reģionu ekonomiskajā un sociālajā attīstībā. Krājaizdevu sabiedrībām ir būtiska loma gan attīstīto, gan jaunattīstības, gan arī pārejas ekonomikas valstu finansu tirgos. To vieta un loma valsts ekonomikas un finansu sistēmas attīstībā un augšupejā var būt ievērojama un pozitīvi ietekmēt šo procesu. Krājaizdevu sabiedrību galvenais kapitāla avots ir iedzīvotāju uzkrājumi. Tās savās līdzekļus, kuri citādā veidā nekad netiktu apkopoti, jo citām finansu institūcijām nelielās summas, kuras krājaizdevu sabiedrības pieņem no saviem biedriem, nav pievilcīgas. Nozīmīgi, ka šie līdzekļi pēc tam tiek investēti tajā pašā vidē, kur savākti, jo krājaizdevu sabiedrības sniedz pakalpojumus tikai saviem biedriem. Krājaizdevu sabiedrības ir vienīgās finansu institūcijas, kuras naudu neizved no valsts, bet nodrošina tās apriti iespējami tuvu videi, kur līdzekļi savākti. Finansu līdzekļu pieejamība mudina cilvēkus aktīvi iesaistīties uzņēmējdarbībā, nebaidīties no finansu attiecībām, palīdz justies vajadzīgiem un spējīgiem.

Krājaizdevu sabiedrību pastāvēšanas un attīstības vēsture ir pierādījusi šo organizāciju dzīvotspēju un to, ka tās ir pildījušas ne tikai finansu institūciju

funkcijas, bet arī kalpojušas kā sociālās attīstības instruments. Šodien attīstīto valstu krājaizdevu sabiedrību struktūra, vadības principi un tehnika, kā arī finansu darbības kontrole, analīze un lēmumu pieņemšanas process ir attīstījušies tik tālu, ka sabiedrības ir spējīgas pastāvēt un veiksmīgi darboties arī spēcīgas konkurences un augsti attīstīta finansu tirgus apstākļos. Starptautiskā pieredze raksturo krājaizdevu sabiedrību lomu tautsaimniecībā, uzskaitot funkcijas, ko tās veic:

- aktivizē iedzīvotājus pilsoniskas sabiedrības veidošanai;
- rosina iedzīvotājus saimnieciskai darbībai;
- iesaista iedzīvotāju uzkrātos naudas līdzekļus valsts naudas apritē, reinvestējot tos vietējā ekonomikā;
- palīdz saglabāt esošās darba vietas un veidot jaunas;
- pilnveido finansu pakalpojumu tirgu;
- aizpilda "tukšās vietas" finansu pakalpojumu jomā fiziskām personām;
- popularizē demokrātisku vadības stilu;
- veic izglītojošu darbu.

Pirmie mēģinājumi nodibināt latviešu kredītkooperatīvus ir zināmi jau 19. gs. 40. gados. Valsts vēstures arhīvā ir materiāli par Liepājas pilsētas kredītkooperatīvu, kas darbojies no 1846. līdz 1940. gadam. Vajadzība pēc latviešu kredītkooperatīviem radās sakarā ar māju iepirkšanu par dzimtu. Krājaizdevu sabiedrību "ziedu laiki" sākās 1930. gadā, kad izsniegto aizdevumu kopsumma sasniedza 94,2 milj. latu, bet noguldījumu kopsumma – 39,8 milj. latu. Vislielākais kredītkooperatīvu skaits Latvijā bija 1932. gadā – 632 krājaizdevu sabiedrības, kurās bija apvienojušies 209 tūkstoši biedru. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā visi noguldījumi krājaizdevu sabiedrībās, kas pārsniedza 1000 Ls tika nacionalizēti. Atlikušās vērtības pārveda uz jaundibināto Komunālo banku Rīgā, bet pašas krājaizdevu sabiedrības likvidēja.

Pateicoties entuziastu neatlaidībai un ticībai idejai par savstarpējo palīdzību, 1995. gadā mūsu valstī ir atdzimusi krājaizdevu sabiedrību kustība. Kustības analīze pierāda, ka tās pamatoti var uzskatīt par vienu no reģionālās attīstības instrumentiem, jo, kad to darbība ir ievirzīta pareizā gultnē, tās kļūst par efektīvu līdzekli sabiedrības un ekonomikas attīstības procesā.

Krājaizdevu sabiedrības kā kredītiestādes ir samērā jauna finansu struktūra šodienas Latvijas sabiedrībā, kas valsts finansu tirgū ieņem specifisku nišu. Orientējoties uz fiziskām personām ar nelieliem ienākumiem, tās reāli palīdz Latvijas iedzīvotājiem risināt personīgos finansu jautājumus. Rezultātā krājaizdevu sabiedrības dod ieguldījumu iedzīvotāju vidusslāņa veidošanās procesā un tā ekonomiskās labklājības uzlabošanā un tātad arī valsts ekonomiskās labklājības izaugsmē. Krājaizdevu sabiedrībām raksturīga iezīme ir tās biedru, kā arī plašākas sabiedrības izglītošana ekonomikas un finansu jautājumos. To uzdevums ir attīstīt privātās iniciatīvas garu sabiedrībā un palīdzēt mainīties cilvēku domāšanai. Krājaizdevu sabiedrības māca cilvēkiem saprast, ka labklājība nenokrītis no gaisa, ka katrs dzīvos tādos apstākļos, kādus prātīs sev nodrošināt pats ar savu darbu, neatlaidību un zināšanām.

Latvijas likumdošana nosaka, ka krājaizdevu sabiedrība ir fizisko personu apvienība, kas vieno cilvēkus, kuriem jau ir kāda kopīga saikne. Parasti šī vienojošā saite veidojas pēc profesionālās piederības vai dzīvesvietas kādas noteiktas teritorijas robežās. Cilvēku grupu, kas var veidot krājaizdevu sabiedrību, definē Kredītiestāžu likums:

- a) vienas pilsētas vai pagasta iedzīvotāji;
- b) strādājošie vienā uzņēmumā, iestādē vai vienas pašvaldības administratīvajā teritorijā esošās iestādēs vai uzņēmumos;
- c) vienas Latvijas Republikas likumdošanas aktos noteiktā kārtībā izveidotas arodbiedrības, sabiedriskas vai reliģiskas organizācijas biedri.

Latvijā piecu gadu laikā krājaizdevu sabiedrību biedru kopējais skaits ir izaudzis no 29 līdz 9 400 cilvēkiem. No 15 šobrīd strādājošām krājaizdevu sabiedrībām 11 reģistrētas lauku rajonos: piecas Cēsu rajonā, divas Valmieras rajonā un pa vienai Liepājas, Talsu, Ogres un Jelgavas rajonā. Sabiedrību kopējie aktīvi tuvojās 1 miljonam latu. Dibināšanas procesā atrodas vēl piecas krājaizdevu sabiedrības.

Krājaizdevu sabiedrības uzkrājušas pieredzi gan lielu uzņēmumu nozaru līmenī, gan arī vietējo pašvaldību līmenī. Vietējai pašvaldībai, rajonam un valstij ir nepieciešams laist aprītē iedzīvotāju uzkrātos līdzekļus, lai attīstītu vietējo ekonomiku. Tieši krājaizdevu sabiedrības nodrošina līdzekļu apriti iespējami tuvu videi, kur līdzekļi savākti.

Krājaizdevu sabiedrību kā reģionālās attīstības veicinātāju loma vairāk izteikta tieši pagastu līmenī. Pagastos krājaizdevu sabiedrību savāktie līdzekļi tiek izsniegti tās biedriem viņu personīgās uzņēmējdarbības veicināšanai. Tas nozīmē arī jaunu darba vietu radīšanu, līdz ar to arī individuālo ienākumu palielināšanos, kuri savukārt sekmē patēriņa pieaugumu. Vislabāk krājaizdevu sabiedrību kā reģionālās attīstības instrumenta lomu izpratuši Cēsu rajona vadītāji. 1994. gadā rajona padome kopīgi ar Dānijas ekspertiem ir izstrādājusi novada reģionālās attīstības programmu. Viens no plāna punktiem paredzēja ekonomiskās situācijas uzlabošanu ar krājaizdevu sabiedrību palīdzību. Pirmās trīs krājaizdevu sabiedrības Cēsu rajonā reģistrētas 1996. gadā Veselavas, Taurenes un Līgatnes pagastā. Šobrīd nav veikts konkrēts pētījums par to, kā krājaizdevu sabiedrību izveidošana ir ietekmējusi nodarbināto skaita pieaugumu privātajā sektorā, bet statistikas dati liecina, ka tieši, sākot ar 1996. gadu, Cēsu rajonā strauji pieaudzis privātajā sektorā nodarbināto skaits.

Viens no argumentētākajiem viedokļiem par krājaizdevu sabiedrību lietderību, ko nācies dzirdēt no šīs kustības atbalstītājiem, ir tāds, ka sabiedrības varētu palīdzēt mazā biznesa attīstībai.

Tabulā parādītais lauku krājaizdevu sabiedrību kredītu sadalījums pēc mērķiem pierāda, ka galvenokārt līdzekļi tiek izmantoti tieši uzņēmējdarbībai, jo pašu biedru teiktais apliecina, ka arī automašīnas tiek iegādātas preču izvadāšanai, mājas remontētas viesu uzņemšanai.

1. tabula

Kredītu sadalījums pēc mērķiem lauku krājaizdevu sabiedrībās

Mērķis	(%)
Lauksaimniecība	16
Tirdzniecība	4
Mežizstrāde	4
Ražošana	11
Komunālie maksājumi	2
Māju, dzīvokļu uzturēšana, remonts	23
Dzīvokļu maiņa, privatizācija	
Medicīnas pakalpojumi	1
Izglītība	2
Ceļojumi	
Automašīnu iegāde	11
Mēbeles	3
Mājsaimniecības iekārtas	19
Citi mērķi	4
KOPĀ:	100

Jāatzīmē arī krājaizdevu sabiedrību izglītojošā un cilvēkus aktivizējošā funkcija, kas arī netieši veicina attīstību. Krājaizdevu sabiedrības parasti veido cilvēki, kam nav iepriekšējas pieredzes finansu iestādes darbībā. Tas nozīmē, ka, lai veiksmīgi organizētu savas sabiedrības darbību, jāapgūst jaunas prasmes un iemaņas. Lielāko organizatorisko darbu krājaizdevu sabiedrībās veic vēlētās amatpersonas, kas strādā uz brīvprātības principiem, nesāņemot samaksu par savu darbu. Cilvēki, kuri darbojas vēlētajās struktūrās, apgūst jaunu, demokrātiskas vadības stilu.

1. Pielikums**Kooperatīvu principi**

pieņemti 1995. gadā, Starptautisko kooperatīvu alianses kongresā Mančesterā

1. princips: Brīvprātīga un atklāta piedalīšanās. Kooperatīvi ir brīvprātīgas organizācijas, kas atvērtas visiem, kuri spēj izmantot to pakalpojumus un vēlas uzņemties kopējo atbildību. Biedru loks netiek ierobežots atkarībā no dzimuma, sociālā stāvokļa, rases, politiskās vai reliģijas pārliecības.

2. princips: Demokrātiska biedru kontrole. Kooperatīvi ir demokrātiskas biedru pārvaldītas organizācijas, kur biedri aktīvi piedalās politiku veidošanā un lēmumu pieņemšanā. Vēlēto amatu pārstāvji atskaitās visiem biedriem. Balsošana kooperatīvā notiek pēc principa viens biedrs – viena balss.

3. princips: Biedru ekonomiskā/saimnieciskā līdzdalība. Biedri veido kooperatīva kapitālu, kā arī demokrātiski kontrolē to. Parasti vismaz daļa no šī kapitāla ir kooperatīva kopīgais īpašums. Biedri saņem nelielu vai pat nekādu kompensāciju par kapitāla daļu, kas iemaksāts, lai kļūtu par kooperatīva biedru. Pelņu biedri novirza šādiem mērķiem: kooperatīva attīstībai, iespējams veidojot rezerves, daļa no kurām ir nesadalāma; sadala biedriem proporcionāli viņu darījumiem ar kooperatīvu; un atbalstot citas biedru apstiprinātas aktivitātes.

4. princips: Autonomija un neatkarība. Kooperatīvi ir autonomas, pašpalīdzības biedru kontrolētas organizācijas. Ja tie slēdz līgumus ar citām organizācijām, ieskaitot valdību, vai veido kapitālu no ārējiem avotiem, tas tiek darīts pēc noteikumiem, kas nodrošina demokrātisku biedru kontroli un saglabā kooperatīva neatkarību.

5. princips: Izglītība, apmācība un informācija. Kooperatīvi izglīto savus biedrus, vēlētas amatpersonas, vadītājus un darbiniekus, lai tie varētu efektīvi veicināt sava kooperatīva attīstību. Tie informē sabiedrību, īpaši jauno paaudzi un viedokļu veidotājus, par kooperatīvu dabu un priekšrocībām.

6. princips: Kooperatīvu sadarbība. Kooperatīvi kalpo saviem biedriem un nostiprina kooperatīvu kustību, strādājot kopīgi vietējās, nacionālās, reģionālās un starptautiskās struktūrās.

7. princips: Rūpes par sabiedrību. Kooperatīvi strādā sabiedrības attīstībai, īstenojot biedru apstiprinātas politikas.

Literatūra

1. LR “Kredītiestāžu likums”, *Latvijas Vēstnesis* Nr.35, 1995.
2. Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914.-1945.* Daugava, 1968. 928 lpp.
3. *Credit Union Handbook.* WOCCU, 1994. - 131 lpp.
4. *Introduction to Credit Unions.* - Kendall/Hunt, 1990. - 265 lpp.
5. Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienības nepublicētie materiāli.
6. <http://www.coop.org/ica>

Kopsavilkums

Pēc neatkarības atgūšanas Latvijā bieži tiek runāts par nepieciešamību veidot pilsonisku sabiedrību, nodrošinot indivīdam reālas iespējas piedalīties valsts dzīvē un ietekmēt lēmumu pieņemšanas procesus. Kā viens no instrumentiem šādas sabiedrības veidošanā ir krājaizdevu sabiedrības.

Krājaizdevu sabiedrību pastāvēšanas un attīstības vēsture ir pierādījusi šo organizāciju dzīvotspēju un to, ka tās ir pildījušas ne tikai finansu institūciju funkcijas, bet arī kalpojušas kā sociālās attīstības instruments. Krājaizdevu sabiedrība ir demokrātiski pārvaldīta kooperatīva finansu organizācija. Krājaizdevu sabiedrības būtība ir apmierināt cilvēku ikdienas vajadzības, iesaistot šajā procesā pašus cilvēkus. To galvenais uzdevums ir attīstīt savos biedros spēju darboties kopīgi, lai uz savstarpējas palīdzības un pašpārvaldes principiem, veicinot taupību, veidotu kredītresursus biedru personisko, kā arī saimniecisko un sadzīves vajadzību apmierināšanai. Finansu līdzekļu pieejamība mudina cilvēkus aktīvi iesaistīties uzņēmējdarbībā, nebaidīties no finansu attiecībām, palīdz justies vajadzīgiem un spējīgiem.

Starptautiskā pieredze raksturo krājaizdevu sabiedrību lomu tautsaimniecībā, uzskaitot funkcijas, ko tās veic:

- aktivizē iedzīvotājus pilsoniskas sabiedrības veidošanai;
- rosina iedzīvotājus saimnieciskai darbībai;
- iesaista iedzīvotāju uzkrātos naudas līdzekļus valsts naudas aprītē, reinvestējot tos vietējā ekonomikā;
- palīdz saglabāt esošās darba vietas un veidot jaunas;
- pilnveido finansu pakalpojumu tirgu;
- aizpilda 'tukšās vietas' finansu pakalpojumu jomā fiziskām personām;
- popularizē demokrātisku vadības stilu;
- veic izglītojošu darbu.

Krājaizdevu sabiedrību galvenais kapitāla avots ir iedzīvotāju uzkrājumi. Tās savāc līdzekļus, kuri citādā veidā nekad netiktu apkopoti, jo citām finansu institūcijām nelielās summas, kuras krājaizdevu sabiedrības pieņem no saviem biedriem, nav pievilcīgas. Nozīmīgi, ka šie līdzekļi pēc tam tiek investēti tajā pašā vidē, kur savākti, jo krājaizdevu sabiedrības sniedz pakalpojumus tikai saviem biedriem. Finansu līdzekļu pieejamība mudina cilvēkus aktīvi iesaistīties uzņēmējdarbībā, nebaidīties no finansu attiecībām, palīdz justies vajadzīgiem un spējīgiem.

Arī Latvijas krājaizdevu sabiedrību pieredzi pierāda, ka šobrīd tās veic ne tikai finansu pakalpojumu dažādošanas, bet arī pilsoniskas sabiedrības veidošanas funkciju. Tā spēj palīdzēt tikai tiem cilvēkiem, kuri paši kaut ko ir izdarījuši. Īpaši laukos, finansu kooperatīvi rosina cilvēkus iesaistīties sabiedriskajā dzīvē. Šodien Latvijā tās cilvēkiem dod reālu iespēju izmantot finansu pakalpojumus, kuru veidošanā paši ir piedalījušies. Un tas ir ļoti svarīgi – cilvēki apgūst jaunas prasmes un iemaņas uzņēmējdarbības pamatus, finansu vadību, kolektīvu lēmumu pieņemšanu.

Latvijas krājaizdevu sabiedrību kustības attīstības gaita arī ir parādījusi, kā katram sabiedrības loceklim, izmantojot demokrātiskas sabiedrības instrumentus, iespējams aizstāvēt savas intereses, ietekmēt sabiedriskos procesus, panākot pilnīgu vai daļēju izvēršīto mērķu īstenošanos.

Oļegs Barānovs (Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija)

MAKROEKONOMISKO PROCESU MODELĒŠANA EKONOMIKAS MINISTRIJĀ

The paper deals with the macroeconomic modelling in the Ministry of Economy of Latvia (MOE). The MOE is responsible for the preparation and execution of policies in a number of sensitive and critical areas (industry, trade, etc.). The paper is divided into four parts. Part I shows the situation of macroeconomic modelling in Latvia. Part II describes models used by the MOE for economic projections. Part III and IV deal with the description of some practical results of modelling the economic development of Latvia. The MOE has developed two variants of medium term development – the slow variant of development (Variant I) and the dynamic variant (Variant II). Main differences in the two development variants are linked with the opportunity of export expansion, which may essentially influence the industrial output. The paper also presents potential long-term scenarios of the Latvian economy.

1. Situācija makroekonomisko procesu modelēšanas jomā Latvijā

Latvijā makroekonomisko procesu modelēšana netiek pārāk plaši veikta. Ar to regulāri, profesionālā veidā, lietojot modeļus, Latvijā nodarbojas tikai valstiskajās struktūrās: Ekonomikas ministrijā, Finanšu ministrijā un Latvijas Bankā. Katra no minētajām organizācijām uztur savu datu bāzi un lieto atšķirīgus modelēšanas instrumentus, veicot analīzi un prognozēšanu neatkarīgi.

Tas, ka makroekonomiskā prognozēšana tiek veikta gan Finanšu ministrijā, gan arī Ekonomikas ministrijā, dažkārt izsauc neizpratni par to, kura ir valsts oficiālā prognoze. Lai šo situāciju noregulētu, atbilstoši Ministru kabineta 1999. gada 2. marta sēdes protokollēmumam (Nr.15, 32 §) Ekonomikas ministrija un Finanšu ministrija ir izstrādājušas kārtību, kādā minētās ministrijas saskaņo galveno makroekonomisko rādītāju prognozes. Saskaņošanas kārtība ir apstiprināta ar finanšu ministra 1999. gada 23. aprīļa rīkojumu Nr.287.

Atbilstoši šim rīkojumam prognožu saskaņošana notiek 1-2 reizes gadā un tās gaitā tiek saskaņoti 4 rādītāji: iekšzemes kopprodukts (% izmaiņas), patēriņa cenu indekss (% izmaiņas), nodarbināto personu skaits (% izmaiņas), maksājuma bilances tekošā konta saldo (% pret iekšzemes kopproduktu). Šīs saskaņotās prognozes ir uzskatāmas par valsts oficiālo prognozi un tās ir kārtējā budžeta makroekonomiskā pamatojuma izstrādes pamatā.

Latvijas attīstību prognozē arī Eiropas Komisija, Starptautiskais valūtas fonds, Pasaules Banka un atsevišķās ārvalstu pētniecības firmas. Savus prognožu rezultātus tās publicē dažādos periodiskos izdevumos.

Pēdējā laikā publicētās prognozes ir kļuvušas diezgan līdzīgas, kas liecina par ekonomiskās situācijas stabilizēšanos. Tā, piemēram, vairums ekspertu prognozē, ka 2001. gadā iekšzemes kopprodukts pieaugs par 5-6 procentiem.

2. Makroekonomiskā analīze un prognozēšana Ekonomikas ministrijā

Ekonomikas ministrijā ar makroekonomisko procesu modelēšanas jautājumiem nodarbojas Makroekonomiskās analīzes un prognožu nodaļa, kurā strādā 6 speciālisti. Tomēr ir jāatzīmē, ka šie 6 speciālisti nodarbojas ne tikai ar modelēšanu, bet veic arī citus uzdevumus (gatavo atbildes uz visdažādākajiem jautājumiem, strādā ar likumdošanas aktu projektu izstrādi utt.).

1992.-1994. gadā lielu palīdzību modelēšanas jomā Ekonomikas ministrijas speciālistiem sniedza Orhūsas Universitāte. Ar dāņu palīdzību tika izveidots ekonometriskais modelis, kas ļāva modelēt iekšzemes kopproduktu no pieprasījuma puses. Tomēr šobrīd finansiālo resursu trūkuma dēļ šī sadarbība ir apstājusī.

Pašlaik makroekonomisko modeļu izstrādē Ekonomikas ministrija sadarbojas ar Rīgas Tehnisko universitāti. Šīs augstskolas speciālisti strādā ar makroekonomisko modeļu atsevišķu vienādojumu izstrādi un palīdz sagatavot informāciju modelēšanas vajadzībām. Regulāra informācijas apmaiņa modelēšanas jautājumos Ekonomikas ministrijai ir ar Finanšu ministriju, Latvijas Banku, Eiropas Komisiju, Starptautisko valūtas fondu, Pasaules Banku u.c.

Ekonomikas ministrijā izstrādātās prognozes tiek atspoguļotas Ekonomikas ministrijas izdevumos: *Ziņojumā par tautsaimniecības attīstību*, kas tiek izdots divas reizes gadā, un ceturkšņu biļetenā *Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats*.

Makroekonomisko procesu analīze un prognozēšana nav iedomājama bez attiecīga instrumentārija pielietošanas. Ekonomikas ministrijā ekonomiskās attīstības modelēšana tiek veikta ar šādu 5 modeļu palīdzību.

1. *Īstermiņa modelis* (ceturkšņa modelis; dati no 1995. gada; prognozes 1-2 gadi uz priekšu; modelē 16 nozares – NACE burtu līmenī; galvenie ekzogēnie rādītāji ir nozaru pieauguma tempi un cenas; nozaru pieauguma tempi tiek aprēķināti ar ekonometrisko metožu un ekspertu korekciju palīdzību; trendi ir sezonāli izlīdzināti ar Eurostat programmu DEMETRA, izmantojot TRAMO/SEATS metodi; ar šo modeli iegūtie prognožu dati kalpo kā ieejas dati vidēja termiņa modelim).

2. *Vidēja termiņa modelis* (gada modelis; dati no 1995. gada; prognozes 3-5 gadi uz priekšu; ap 500 mainīgo; modelē 8 nozares, iekšzemes kopproduktu no izlietojuma puses, ārējo sektoru, maksājuma bilanci, nodarbinātību; ekzogēnie mainīgie ir nozaru pieauguma tempi, cenas, valdības patēriņš, kuri tie tiek noteikti ar ekspertu palīdzību un ar ekonometrisko metožu palīdzību; endogēnie rādītāji ir privātais patēriņš, imports, eksports u.c.).

3. *Ilgtermiņa modelis* (izmanto ilgtermiņa ekonomiskās attīstības scenāriju aprēķiniem; modelē 3 nozares: rūpniecību, pakalpojumus, lauksaimniecību;

modelis balstās uz pieņēmumiem par investīcijām, tehnoloģiskām izmaiņām, demogrāfiskām prognozēm).

4. *Izmaksu-izlaides tabulas* (izmanto, lai noteiktu ekonomiskās politikas ietekmi uz tautsaimniecību; tabulas apraksta iekšzemes ražošanas procesu un produktu apriti tautsaimniecībā, nozīmīgākās no tām ir *Resursu un izlietojuma tabulas* un *Simetriskās izmaksu-izlaides tabulas*, *Importa tabulas*; šobrīd tabulas ir pieejamas tikai par 1996. un 1997. gadu; ar tabulu palīdzību Ekonomikas ministrijas speciālisti ir vērtējuši akcīzes nodokļa likmju izmaiņu un celulozes rūpniecības celtniecības ietekmi uz tautsaimniecību u.tml.).

5. *HERMIN modelis* (modelis izstrādāts Īrijas Ekonomikas un sociālās pētniecības institūtā; tiek pielietots Īrijā, Vācijā, Čehijā un dažās citās valstīs; tas ir vidēja termiņa makro sektoriāls modelis, veidots ar mērķi modelēt strukturālo izmaiņu ietekmi uz ekonomiku; sastāv no 3 blokiem: piedāvājuma, pieprasījuma un ienākumu sadales; modelē 4 nozares; galvenie ārējie ekzogēnie rādītāji ir pasaules izlaide un cenas, valūtas maiņas kursi, procentu likmes; iekšzemes ekzogēnie rādītāji – valsts izdevumi un nodokļu likmes; šobrīd izstrādes stadijā ir modeļa versija Latvijai; iecerēts, ka modeli lietos Ekonomikas un Finanšu ministrijas, izstrādājot Nacionālā attīstības plāna makroekonomiskos pamatpieņēmumus un novērtējot ES Strukturālo fondu ietekmi uz tautsaimniecības attīstību [1]).

Minētie modeļi Ekonomikas ministrijā tiek lietoti:

galveno makroekonomisko rādītāju prognozēšanai;

ekonomiskās politikas ietekmes seku analīzē (nodokļu likmju, enerģētikas tarifu izmaiņas, u.c.);

prognozēšanas eksperimentu veikšanai: kas notiks, ja?

alternatīvu izaugsmes iespēju modelēšanai: ko darīt, lai sasniegtu konkrēt mērķi?

Galvenā modeļu izstrādes un pielietošanas problēma Latvijā ir statistika (dinamiskās rindas ir īsas, dati ir nesalīdzināmi, sliktas kvalitātes vai vispār nav pieejami). Līdz ar to nav iespējams vai ir ierobežotas iespējas lietot modernu modelēšanas instrumentāriju un veikt modelēšanu matemātiski pietiekami pamatoti.

Ir jāatzīmē, ka ar datiem ir problēmas ne tikai Latvijai, bet arī visām pārējās ekonomikas valstīm. Tāpēc ir grūti runāt par kādiem lieliem sasniegumiem šajā jomā visā Centrāl- un Austrumeiropā. Arī šajās valstīs makroekonomisko procesu analīze un prognozēšana tiek veikta ar vienkāršu modeļu palīdzību.

Ekonomikas ministrijai, ņemot vērā, ka tā ir administratīva iestāde, vajadzētu būt par modeļu lietotājiem, nevis to izstrādātājiem. Modeļi ir jāizstrādā zinātniski pētnieciskajām iestādēm.

3. Vidēja termiņa prognoze līdz 2006. gadam

Ekonomikas ministrija ir izstrādājusi vidēja termiņa periodam – līdz 2006. gadam divus attīstības variantus: lēno attīstības variantu (1. variants) un dinamisko variantu (2. variants). Detalizētāk iegūtie rezultāti ir aprakstīti [2].

Galvenā atšķirība abos variantos ir eksporta attīstības iespējās, kas būtiski ietekmē rūpniecības attīstības tempus.

Citi būtiski faktori, kas var ietekmēt turpmāko tautsaimniecības attīstību, un ņemti vērā, veidojot ekonomiskās attīstības prognozi vidēja termiņa periodam, ir šādi:

Latvijā ir izveidoti tirgus ekonomikas pamati, ir stabila finansu sistēma, lielākā daļa uzņēmēju ir apguvuši prasmi strādāt tirgus apstākļos, kas ļauj arvien lielākā mērā izmantot tirgus ekonomikas priekšrocības; Latvija ir uzaicināta uzsākt sarunas par iestāšanos ES, kas pozitīvi ietekmē investīciju procesu valstī un līdz ar to palielina izaugsmes iespējas; problēmas, kas saistītas ar dažu Latvijas nozaru konkurētspēju attīstīto valstu tirgos (ķīmiskā rūpniecība, vairākas mašīnbūves nozares, pārtikas rūpniecība), liek būt atturīgākiem, prognozējot turpmākos pieauguma tempus. Lai kompensētu Austrumu virzienā zaudētos tirgus, ir nepieciešama nopietna rūpniecības restrukturizācija un modernizācija, kas prasa investīcijas un laiku. Lai procesu veicinātu, ir jābūt mērķtiecīgam valsts atbalstam eksporta un kvalitātes veicināšanai, uzņēmumu konkurētspējas paaugstināšanai un mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai.

1. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta prognoze
(reālais pieaugums procentos pret iepriekšējo gadu)

	2000	2001*	2002-2006 * (vidēji gadā)
Iekšzemes kopprodukts	5,7	5,0 / 6,0	5,0 / 6,6
Privātais patēriņš	5,0	4,5 / 5,5	5,3 / 6,1
Valsts patēriņš	0,5	0,5 / 1,5	0,5 / 1,5
Kopējā pamatkapitāla veidošana	15,0	10,0 / 12,0	6,8 / 7,4
Eksports	15,1	7,6 / 8,5	7,9 / 10,5
Imports	5,5	7,7 / 8,7	7,5 / 8,9
Preču ražošanas nozares	4,7	4,8 / 5,8	4,8 / 6,3
– lauksaimniecība, mežsaimniecība un zvejniecība	6,8	3,8 / 4,0	2,4 / 2,6
– iegūstošā un apstrādājošā rūpniecība	4,7	4,5 / 5,0	5,0 / 6,6
– elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	0,2	1,0 / 1,5	2,0 / 2,0
– būvniecība	5,0	10,0 / 14,0	8,1 / 11,4
Pakalpojumi	6,4	5,1 / 6,1	5,2 / 6,8
– tirdzniecība	9,2	5,0 / 5,5	5,0 / 6,3
– transports un sakari	5,5	2,0 / 2,5	2,1 / 2,7
– pārējie pakalpojumi	5,4	7,0 / 8,6	6,8 / 9,1

* skaitītājā – 1. variants, saucējā – 2. variants

Iegūtie rezultāti (skatīt tabulu) rāda, ka:

iekšzemes kopprodukts līdz 2006.gadam pieaugs 5-7% robežās ik gadu. Lai arī abi prognožu varianti paredz izaugsmi, tomēr 5% pieaugums, ņemot vērā Latvijas ekonomikas attīstības zemo līmeni, nav uzskatāms par lielu sasniegumu. Savukārt 7% pieaugums ir sagaidāms tikai tad, ja izdosies mobilizēt iekšējos izaugsmes faktoros un būs labvēlīga ārējā vide; investīcijas pieaugs straujākos tempos nekā iekšzemes kopprodukts. To sekmēs gan uzņēmējdarbības vides uzlabošanās, gan valsts investīciju un ES pirmsstrukturālo fondu līdzekļu pieaugums u.c.

privātā patēriņa pieauguma tempi būs līdzvērtīgi iekšzemes kopprodukta izmaiņām vai nedaudz zemāki;

sabiedriskā patēriņa reālais pieaugums būs ievērojami mazāks par iekšzemes kopprodukta pieauguma tempiem. Tas ir saistīts ar valdības centieniem veidot sabalansētu budžetu;

pakāpeniski samazināsies eksporta-importa negatīvais saldo, eksportam pieaugot nedaudz straujāk nekā importam;

nozaru griezumā vidēja termiņa periodā pakalpojumu nozares augs nedaudz straujāk par preču ražošanas nozarēm. Labas izaugsmes iespējas ir biznesa un finanšu pakalpojumiem, tirdzniecībai, tūrismam;

nozārē "Transports un sakari", ko būtiski ietekmē tranzīts, tiek prognozēts mērens pieaugums. Ir ņemts vērā tas apstāklis, ka tranzītpakalpojumu jomā nepārtraukti pieaug konkurence no tuvāko kaimiņu – Lietuvas un Igaunijas, kā arī Skandināvijas valstu puses. Krievija ceļ jaunas ostas, kas var samazināt tranzīta plūsmas caur Latviju;

būvniecībā tiek prognozēti augsti pieauguma tempi. Tās attīstību sekmēs investīciju, t.sk. ES pirmsstrukturālo fondu līdzekļu pieaugums; hipotekāro kredītu iespēju paplašināšanās, celulozes rūpniecības būvniecības uzsākšana u.c.

4. Latvijas ekonomikas ilgtermiņa attīstības scenāriji

Ekonomikas ministrija ir vērtējusi arī tālākās nākotnes attīstības iespējas. Tās ir atkarīgas no diviem pamatfaktoriem: tautsaimniecības iekšējās izaugsmes kapacitātes un ārējiem apstākļiem.

Tautsaimniecības iekšējā izaugsmes kapacitāte, tās konkurētspēja būs atkarīga no tā, kādā mērā izdosies sekojošais [3., 127.]:

- izveidot ekonomikas funkcionēšanai labvēlīgus nosacījumus;
- stimulēt efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanos;
- mazināt sociāli ekonomiskās disproporcijas un riskus.

Uzdevums izveidot konkurētspējīgu ekonomiku nav sasniedzams bez uzņēmējdarbībai labvēlīgas vides izveidošanas. Cik konkurētspējīga būs valsts nodokļu politika, kāda būs kapitāla tirgus, infrastruktūras, izglītības sistēmas un valsts atbalsta efektivitāte, cik sakārtota un stabila būs uzņēmējdarbības

likumdošana – tas viss kopā noteiks ekonomikas konkurētspēju. Tikai šādā vidē var cerēt uz pieaugošām pašmāju un ārvalstu investīcijām, kas radīs pamatnosacījumu ekonomikas restrukturizācijai un modernizācijai.

Labvēlīga uzņēmējdarbības vide ir nepieciešams, bet ne pietiekams izaugsmes nosacījums. Lai pārvarētu Latvijas ekonomikas atkarību no zemas pievienotās vērtības nozarēm un veidotu uz zināšanām balstītu ekonomiku, ir jārealizē apzināta sektorpolitika. Efektīvas nozaru struktūras veidošana prasa lielus ilgtermiņa ieguldījumus cilvēkkapitālā, produktīvās kapacitātes paaugstināšanu un radikālas pārmaiņas līdzšinējā pētniecības darbu un jaunu tehnoloģiju ieviešanas atbalsta un nodrošināšanas praksē, kurā nevar paļauties tikai uz tirgus mehānismiem.

Sociāli ekonomisko disproporciju un risku mazināšana – bezdarba samazināšana, līdzsvarota reģionālā attīstība, ģimenes stiprināšana, vides aizsardzība ir nepieciešama ne tikai, lai risinātu sociālās un vides aizsardzības problēmas kā tādas, bet tas ir arī nepieciešams nosacījums izaugsmei. Arvien vairāk ekonomistu nonāk pie atziņas, ka sociālā saskaņa drīzāk ir ekonomiskās izaugsmes priekšnoteikums nekā sekas. Tāpēc sociālo problēmu risināšanas atlikšanai uz vēlāku laiku, kad varētu būt labvēlīgāki apstākļi, nav attaisnojuma.

Stāvoklis ārējā vidē noteiks, kādā mērā Latvija varēs izmantot savu iekšējo potenciālu. To var raksturot ar diviem izšķirošiem apstākļiem:

kāda būs Latvijas integrācijas pakāpe ES un cik harmoniski attīstīsies pati ES pēc paplašināšanās?

kā veidosies politiskā un ekonomiskā situācija Krievijā un cik veiksmīga un noturīga šajā kaimiņvalstī būs ekonomiskā izaugsme?

Integrācijas process ES lielākā vai mazākā mērā iespaidos visas ekonomiskās darbības sfēras. Integrācijas rezultātā palielināsies Latvijas preču tirgus iespējas, pieaugs ārvalstu investoru interese par Latviju, būs iespējas izmantot ES Strukturālo fondu līdzekļus utt., kas dos pozitīvu impulsu turpmākai izaugsmei. Tomēr jāņem vērā, ka tajā pašā laikā pieaugs konkurence preču, kapitāla un darbaspēka tirgos.

Izšķiroša nozīme ir tautsaimniecības iekšējās kapacitātes nodrošināšanai, bet ārējie apstākļi tikai sekmē vai bremzē ekonomiskās attīstības tempus un Latvijas konverģences (iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju līmeņa starp ES un Latviju samazināšanās) procesu.

Ņemot vērā iepriekšminēto, un atkarībā no konverģences tempa Ekonomikas ministrija ir izstrādājusi 4 iespējamus Latvijas tautsaimniecības attīstības scenārijus:

- straujas konverģences scenāriju;
- konverģences scenāriju;
- stagnācijas scenāriju;
- diverģences scenāriju.

Latvijas ekonomiskās izaugsmes salīdzinājums ar ES iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju dažādos ekonomiskās attīstības scenārijos ir dots zīmējumā.

Straujas konverģences scenārija īstenošanās gadījumā augstā iekšējās izaugsmes kapacitāte labvēlīgas ārējās vides apstākļos ļaus Latvijā izveidot atvērtu, uz zināšanām balstītu ekonomiku, kas pilnībā izmanto “jaunās ekonomikas” priekšrocības. Realizējoties šim scenārijam, Latvija sasniegs ES valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju 30-40 gadu laikā.

Konverģences scenārijs īstenosies, ja tiks konsekventi realizēti pasākumi tautsaimniecības konkurētspējas nodrošināšanai, kas rada izaugsmes bāzi. Tomēr nelabvēlīgie ārējie apstākļi neļaus pilnībā izmantot šīs iespējas. Tie var būt saistīti ar:

vēlo Latvijas iestāšanos ES, ne agrāk par 2010. gadu;
lēnu ES ekonomisko izaugsmi pēcpaplašināšanās periodā;
politisko un ekonomisko nestabilitāti Krievijā, šīs valsts lēno izaugsmes tempu.

Atpalicība izaugsmes tempu ziņā, salīdzinot ar straujas konverģences scenāriju, veidojas perioda sākuma posmā. Eksporta iespēju samazinājums tradicionālajās nozarēs piebremzē ekonomisko pieaugumu tuvākajā nākotnē un relatīvi zemāko ienākumu dēļ kavē arī pietiekoši augstos tempos realizēt kā infrastruktūras uzlabošanas un modernizācijas pasākumus, tā arī pasākumus, kas saistīti ar tehnoloģisko aktivitāšu veicināšanu.

Tomēr arī šajā gadījumā Latvijā veidosies uz zināšanām balstīta ekonomika, kas ir gatava izmantot “jaunās ekonomikas” priekšrocības. Realizējoties šim scenārijam, Latvija sasniegs ES valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju 50-60 gadu laikā.

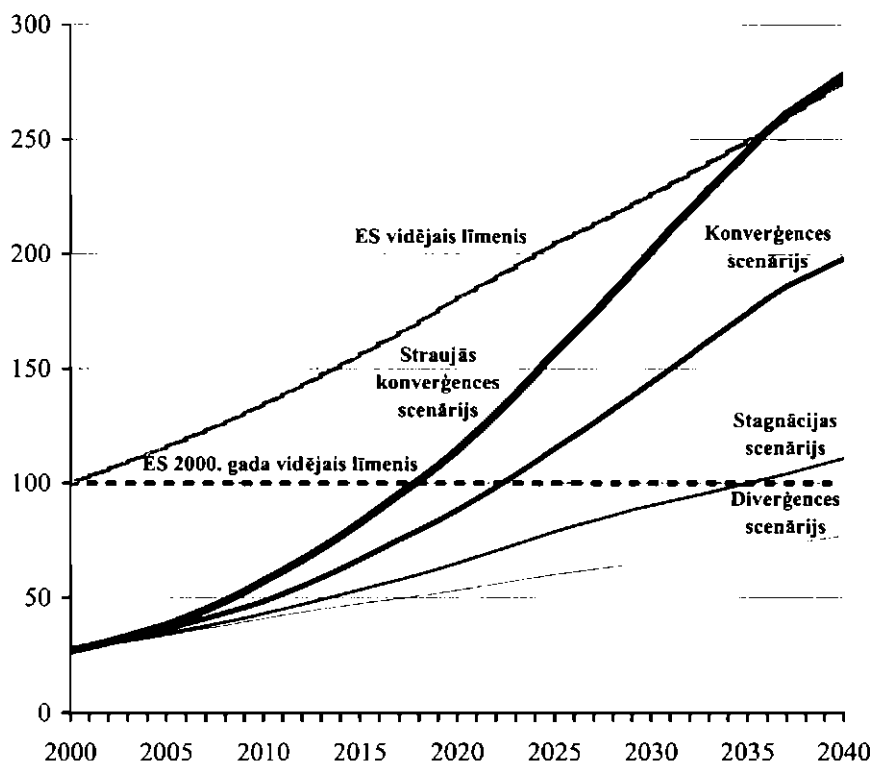
Stagnācijas scenārijs veidosies, ja netiks konsekventi realizēti kā uzņēmējdarbības vides uzlabošanas, tā augstākas pievienotās vērtības nozaru stimulēšanas pasākumi, kā arī netiks pievērsta pienācīga uzmanība sociālo un ekonomisko disproporciju novēršanai. Šī scenārija realizācijas gadījumā veidosies zema tautsaimniecības iekšējā izaugsmes kapacitāte, tas ir:

salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm uzņēmējdarbībai mazāk pievilcīga vide (atpalicība infrastruktūras sakārtošanā un modernizācijā, relatīvi augsts nodokļu slogs, smagnēja nodokļu administrēšana, relatīvi augsta ēnu ekonomika);
zemas pievienotās vērtības nozaru dominēšana tautsaimniecībā;
nevienmērīga reģionālā attīstība;
sociālā neapmierinātība;
dabas resursus nesaudzējoša ekonomika.

Īstenojoties šim scenārijam, Latvijas ekonomika būs uz lēta darbaspēka un dabiskām priekšrocībām balstīta ekonomika. Šajā gadījumā Latvijai 30-40 gadu laikā izdosies sasniegt tikai pašreizējo ES valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju.

1. zīmējums

**Latvijas IKP līmeņa uz vienu iedzīvotāju salīdzinājums ar ES¹ vidējo līmeni²
(ES 2000. gadā = 100%)**

Diverģences scenārija gadījumā nelabvēlīgā ārējā vide kombinācijā ar pasīvu (inerciozu) ekonomisko politiku mazinās ekonomikas konkurētspēju tradicionālajos noietu tirgos. Tā būs nestabila, inerta un viegli ievainojama ekonomika bez izaugsmes potenciāla. Netiks izmantotas pat dabiskās ekonomiskās priekšrocības. Zemie pieauguma tempi pastiprinās sociālo spiedienu. Sabiedrībā var zaudēt uzticību tirgus ekonomikas principiem.

Gribētos cerēt, ka Latvija attīstīsies pēc konverģences scenārija. Tam ir visi priekšnoteikumi. Kā jau tika atzīmēts, izšķirošais Latvijas attīstību noteicošais

¹ Pašreizējās ES 15 dalībvalstis.

² Vidējie ES IKP ikgadējie pieauguma tempi scenārijos pieņemti 2-3% robežās.

faktors būs tas, cik lielā mērā ekonomiskā politika būs efektīva, lai nodrošinātu augstu tautsaimniecības iekšējo izaugsmes kapacitāti.

Ar aktīvu un koordinētu politiku, izmantojot esošās salīdzinošās ekonomiskās priekšrocības un veicinot jaunu priekšrocību radīšanu, ir jāmaina tautsaimniecības struktūra par labu augstākas pievienotās vērtības nozarēm un jāizveido uz zināšanām balstīta ekonomika, kas izmanto “jaunās ekonomikas” priekšrocības. Tikai šādi mainoties, tautsaimniecība kļūs konkurētspējīga, un tas būs pamats augstam iedzīvotāju dzīves līmenim.

Secinājumi

1. Makroekonomisko procesu modelēšana Latvijā tiek veikta tikai valstiskajās struktūrās. Ir acīmredzami, ka ekonomiskās attīstības analīzē un prognozēšanā plašāk būtu jāiesaistās zinātniski pētnieciskajām iestādēm.
2. Ekonomikas ministrijā ar makroekonomiskās analīzes un prognožu jautājumiem nodarbojas 6 speciālisti, kas ekonomiskās attīstības modelēšanas vajadzībām attīsta un izmanto 5 modeļus. Ar to palīdzību ir iespējams prognozēt galveno makroekonomisko rādītāju attīstību, modelēt ekonomiskās politikas ietekmes sekas.
3. Ekonomikas ministrijā izstrādātās prognozes rāda, ka vidēja termiņa periodā ikgadējais ekonomikas pieaugums būs 5-7%. Tālākās valsts attīstības iespējas būs atkarīgas no diviem pamatfaktoriem: tautsaimniecības iekšējās izaugsmes kapacitātes un ārējiem apstākļiem.
4. Izšķirošais Latvijas attīstību noteicošais faktors būs tas, cik lielā mērā ekonomiskā politika būs efektīva, lai nodrošinātu augstu tautsaimniecības iekšējo izaugsmes kapacitāti.

Literatūra

1. Bradley J., Kearney I. HERMIN HL4. *A medium-term macro-sectoral model of Latvia: structure, properties and forecasts.* – Dublin, The Economic and Social Research Institute, 2000, 118 p.
2. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību.* Rīga, Ekonomikas ministrija, 2000. gada decembris, 135 lp.
3. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību.* Rīga, Ekonomikas ministrija, 2000. gada jūnijs, 128 lp.

Kopsavilkums

Rakstā ir analizēta makroekonomisko procesu modelēšana Ekonomikas ministrijā (EM). EM ir atbildīga par ekonomiskās politikas izstrādi vairākās tautsaimniecības attīstībai svarīgās jomās (rūpniecība, ārējā tirdzniecība u.c.). Raksts sastāv no 4 nodaļām. Pirmajā nodaļā ir raksturota vispārējā situācija

makroekonomiskās modelēšanas jomā Latvijā. Otrā nodaļa apraksta EM lietotos modeļus. Trešā un ceturtā nodaļā ir informācija par dažiem EM veiktajiem tautsaimniecības attīstības modelēšanas rezultātiem. EM ir izstrādājusi vidēja termiņa periodam – līdz 2006. gadam divus attīstības variantus: lēno attīstības variantu (1. variants) un dinamisko variantu (2. variants). Galvenā atšķirība abos variantos ir eksporta attīstības iespējās, kas būtiski ietekmē rūpniecības attīstības tempus. Rakstā ir raksturoti arī iespējamie ilgtermiņa ekonomiskās attīstības scenāriji.

Anda Batraga (Latvijas Universitāte)

TĪKLS INTERNET KĀ REKLĀMAS MEDIJS

В своей работе "Интернет как рекламный медиум" автор характеризует Интернет как рекламный медиум. Дана краткая история развития Интернета. Интернет охарактеризован как интерактивный медиум. Даны его преимущества по сравнению с другими массовыми медиумами. Проанализирован выбор используемых коммуникационных стратегий Интернета в связи с правильным видом рекламы и соответствием информации определенной целевой аудитории. Указаны возможные типы уровня рынка в интерактивном медиуме, а также дано их описание. Для сравнения охарактеризованы главные массовые медиумы по критериям их использования. В заключении указаны преимущества развития Интернета как рекламного медиума.

Reklāma ir īpašs komunikācijas veids, ko personas vai firmas izmanto informācijas izplatīšanai ar maksas līdzekļu palīdzību. Reklāmu var izvietot jebkur, kur vien to ļauj cilvēka tehniskās iespējas. Galvenais motīvs ir panākt vēlamu efektu no sabiedrības, mērķa auditorijas. Vispopulārākie reklāmas veidi ir televīzijas reklāma, radio reklāma, preses reklāma, katalogu reklāma un āra reklāma. Viens no jaunākajiem reklāmas veidiem ir interneta reklāma, kas ir radusies tikai pēdējos desmit gados, bet savā attīstībā tā ir visstraujākā.

Internet ir globāls datortīkls, kas savienots savā starpā ar starptautiskajām telekomunikāciju līnijām. Sākotnēji šo tīklu izveidoja 1968. gadā ASV Aizsardzības departaments, lai attīstītu vispasaules komunikāciju sistēmu, kas savienotu kopā valdības un militāros objektus. Vēlāk *Internet* pārveidojās par akadēmisku tīklu. Zinātnes un izglītības jomās to lietoja kā elektronisku bibliotēku, kā arī informācijas apmaiņai diskusiju grupās. Šādu iespēju nodrošināja interaktīvās video konferences un elektroniskais pasts.

Vispasaules tīkla (World Wide Web) attīstība sākās ar 1992. gadu, kad ASV prezidents Klintons un viceprezidents Gors pirmo reizi runāja par informācijas super-maģistrāli, kā vienu no viņu priekšvēlēšanu kampaņas sastāvdaļām. Bija nepieciešamas milzīgas investīcijas, lai panāktu labāku programmnodrošinājumu un tehnoloģijas. To sponsorēja ASV un komerciālā industrija. Vispasaules tīkls – World Wide Web (WWW) tika nodibināts 1989. gadā un tā komerciāla lietošana aizsākās 1993. gadā. Jau 1994. gadā pastāvēja 3 miljoni tīkla *Internet* lapu, kas saturēja informāciju, izklaidi un reklāmu.

Internet nav kontroles un kādas oficiālas politikas. Jebkuram ir brīvas tiesības publicēt jebkādu informāciju. Sakarā ar to var rasties grūtības uzticēšanās jomā atsevišķiem informācijas avotiem. Tāpat tiek publicēts milzīgs apjoms nenozīmīga satura informācijas. Sakarā ar to, ka ASV valdība pārtrauca *Internet* sponsorēšanu, bija nepieciešams kāds, kas ieguldītu kapitālu šī tīkla *Internet* attīstībā. Tagad *Internet* attīstību sponsorē komerciālā industrija. Tāpat tā atbild par informācijas kvalitatīvo saturu. Komerciālā industrija pārdod tiesības izvietot reklāmas. Pastāv problēmas juridiskajos jautājumos, jo dažādās valstīs ir atšķirīga nostāja attiecībā pret konkrētiem aizliegumiem.

Pēc sava iedarbības veida tīkls *Internet* ir interaktīvs medijs. Tīkla *Internet* reklāma ir tiešā mārketinga veids. Reklāmu interaktīvajos medijos var iedalīt:

- produkts kā reklāma;
- reklāmas laukumi un tajos izvietojamie baneri;
- citi reklāmas veidi, saistībā ar Interneta komunikāciju līdzekļiem.

Tīklam *Internet* ir lielas priekšrocības salīdzinājumā ar pārējiem masu medijiem. Tie ir:

Aktualitāte, kas mērojama ar precizitāti līdz sekundeī.

Neierobežots informācijas apjoms, kas saistāms ar informācijas nodošanas iespējām visu diennakti.

Pilns tehnisko risinājumu klāsts (teksts, dizains, fotogrāfija, attēls, animācija, skaņa, video).

Mērķauditorija (dažāds vecums, dzimums, tautība).

Iespēja noteikt kontaktu skaitu, datoru, no kura veikts kontakts, un interesējošās informācijas saturu.

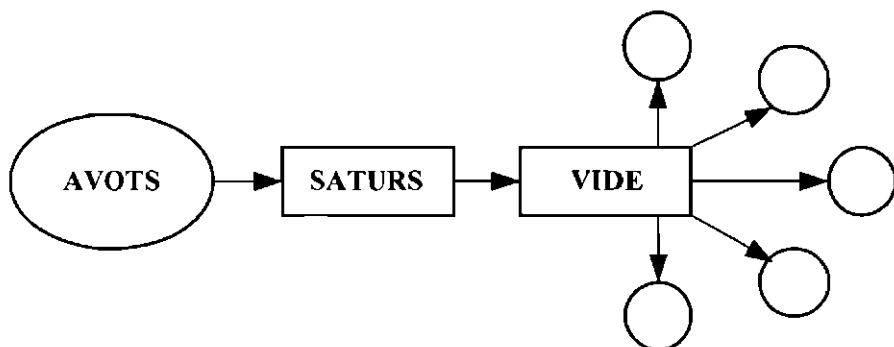
Tradicionālās masu reklāmas televīzijā, radio, žurnālos u.c. parasti ir tāda komunikāciju stratēģija, kuru realizē kā “viens pret daudziem”, t.i. viena sūtītāja komunikācija daudziem saņēmējiem. Tā ir pasīvā stratēģija. Tā nes vienkāršu, standartizētu ziņojumu, neatkarīgu no auditorijas vēlmēm un vajadzībām. Efekts var būt dažāds, jo recipienti ziņu var interpretēt dažādi. **Masu komunikācija** ir vienpusēja informācijas nodošana, tātad tai nav interakcijas. Masu komunikācijai ir nepieciešamas lielas reklāmas izmaksas un tā pieļauj, ka daļa reklāmas ir veltīga, jo tā tiek rādīta cilvēkiem, kas nav potenciālie klienti. (1. attēls).

Tradicionālā masu reklāma joprojām ir svarīgs apzināšanās līdzeklis, bet tā dominējošais stāvoklis pakāpeniski samazināsies, līdz ar interaktīvo mediju nostiprināšanos tirgū. Pašreizējā laika posmā klienti gaida tādus reklamētājus, kas

spēj piemērot savus produktus un komunikācijas, lai izpildītu to prasības. Tādēļ ir nepieciešamas jaunas komunikāciju stratēģijas.

1. attēls

Mārketinga komunikāciju modelis masu medijiem “viens pret daudziem” [3.]

Starppersonu komunikācija ir mijiedarbīga komunikācija starp diviem cilvēkiem. Šāda veida komunikācijai piemīt atgriezeniskā saite un interakcija. Starppersonu komunikācija var būt divējāda:

- izmantojot mediju;**
- neizmantojot mediju.**

Izmantojot mediju starppersonu komunikācijā praktiski tiek pazaudēts tādu iedarbības līdzekļu kopums kā, piemēram, mīmika, skaņa, smarža u.c. Starppersonu komunikācijai liela atdeve ir darījumu sagatavošanā.

Tīkls *Internet* ir hipervides daļa, kas ļauj reklamētājam piekļūt vispārējai tiešajai reakcijai. Tīkls *Internet* maina tradicionālās reklāmas un komunikāciju stratēģijas. Tas nodrošina tiešu komunikācijas mijiedarbības iespēju “viens pret vienu” reālā laikā. Individīdi iesaistās komunikāciju plūsmās, kas daļēji atspoguļo viņu vajadzību dažādību. Reklāmdevēji var precīzi pielāgoties konkrētiem klientiem. Šāds mijiedarbību process ļauj reklāmdevējam iegūt svarīgu **informāciju** no klientiem. Informācijas iegūšana no klientiem palīdz reklāmdevējiem efektīvāk nodrošināt nākotnes sadarbības iespējas.

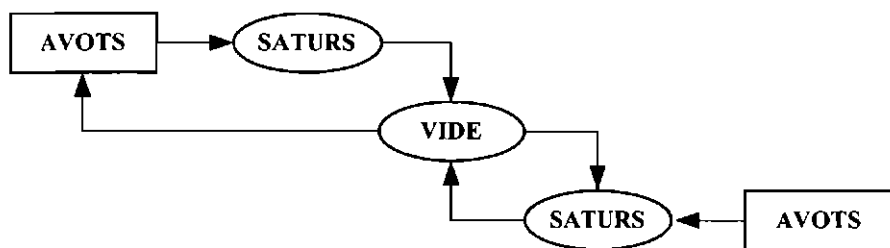
Mijiedarbība jeb interaktivitāte ir atgriezeniskā informācija, kas izpaužas informācijas kustībā starp divām pusēm.

Tīklā *Internet* galvenā atšķirīgā pazīme salīdzinājumā ar citiem medijiem ir **dialoga iespēja**, kas nepastāv tradicionālajā reklāmā. Tīklā *Internet* interaktivitāte nozīmē, ka pazūd vietas un laika barjeras. Informācija plūst no jebkuras vietas uz jebkuru vietu, jebkurā laikā (2. attēls).

Interneta tīkls piedāvā arī komunikācijas procesu “daudzi ar daudziem” Tās ir diskusiju lapas, kur ir daudz sūtītāju un daudz saņēmēju. Tie savstarpēji mijiedarbojas gan viens ar otru, gan ar vidi.

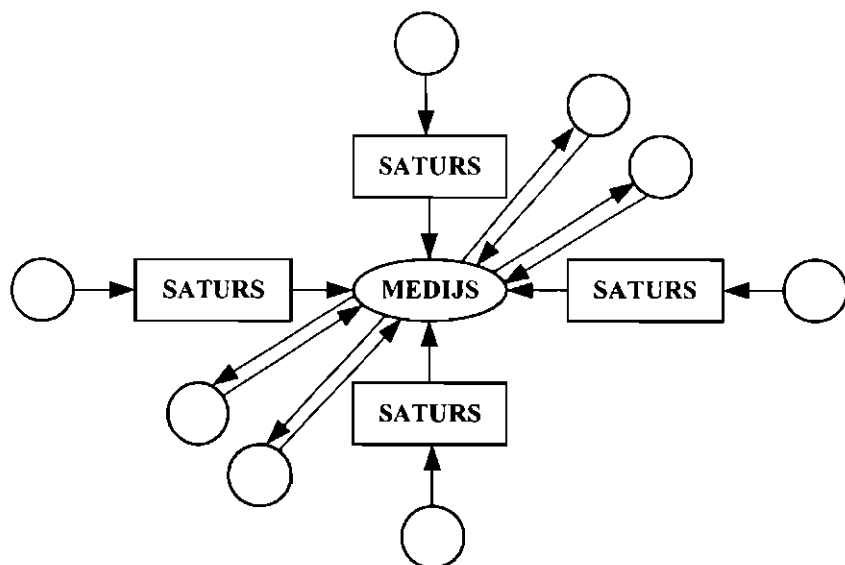
2. attēls

Starppersonu komunikācija un komunikācija caur datoru [3.]

3. attēls

Mārketiņa komunikāciju modelis datorizētā hipervidē (Komunikācija – “daudzi ar daudziem”) [3.]

Starppersonu komunikācijā tiešā mijiedarbība tiek izplatīta pa vidi, bet datoru interaktivitātē mijiedarbība var notikt arī ar vidi. Tātad, lietotājs var izvēlēties:

- mijiedarbību ar vidi atsevišķi;
- mijiedarbību ar vairākiem cilvēkiem;
- mijiedarbību ar vidi un vairākiem cilvēkiem.

Internetu drīzāk var kategorizēt kā starppersonu komunikāciju nevis masu komunikācijas procesu. Internetu var izmantot gan statppersonu komunikācijai, gan masu komunikācijai, gan abu hibrīdiem. Internetā, atšķirībā no citiem medijiem, informācija pieejama pēc pieprasījuma. Interakcija galvenokārt notiek starp mēdija lietotājiem “daudzi ar daudziem” procesā, nevis kā citos medijos – “viens pret vienu” Internetā ir daudzi ziņu sūtītāji un daudzi ziņu recipienti, starp kuriem un arī mēdiju notiek interakcija (3. attēls).

Jebkurš Interneta vidē var ievietot saturu (mājas lapas, raksti, reklāma u.c.). Jo vairāk lietotāji kļūst par informācijas veidotājiem, jo vairāk traucējumu dotajā vidē. Ja tradicionālajos masu medijos, rediģējot, iespējams nodrošināt noteiktu kvalitātes minimumu, tad interneta lapās tas praktiski nav iespējams.

Reklāma tīklā *Internet* var pielietot visas trīs komunikāciju stratēģijas. Tomēr pastāv noteiktas atšķirības starp šīm komunikācijām. (1. tabula).

1. tabula

Starppersonu un masu komunikāciju globālajā tīklā galvenās atšķirības [2.]

	Komunikācijas modelis	Atgriezeniskā saite	Interaktivitāte	Saišu avoti	Iedarbes spektrs
Starppersonu komunikācija	Viens pret vienu	Jā	Augsta	Daži	Neierobežots
Masu komunikācija	Viens ar daudziem	Nē	Nē	Daudz	Augsts
Globālais tīkls	Daudzi ar daudziem	Jā	Augsta/vidēja	Ļoti daudz	Ierobežots

Komunikācijas realizācijas iespējas tīklā *Internet* ir dažādas. *Internet* tīklā ir sekojoši reklāmas veidi:

- **mājas lapas**, t.i., jebkurš izveidots fails *www* tīklā;
biznesa mājas lapas, tā ir noteikta datu bāze par piedāvātajām precēm un pakalpojumiem;
mājas lapu popularizēšana, tie ir:
 - reklāmas laukumi bieži apmeklētās mājas lapās, kurus sauc par baneriem;
 - e-pasta datu bāze, ar kuras palīdzību notiek reklāmas izsūtīšana;
 - datu bāze ar informāciju par publicētajām mājas lapām tīklā *Internet*.

Reklāmdevējam ir svarīgi izvēlēties ne tikai pareizo reklamēšanas veidu tīklā *Internet*, bet arī maksimāli precīzi noteikt publicējamās informācijas atbilstību noteiktai mērķauditorijai. Reklāmdevēju mājas lapās nepieciešams pielāgot informācijas plūsmu individuālām vajadzībām. Interaktīvais atgriezeniskās saites mehānisms dod iespēju reklamētājam identificēt klientu un analizēt viņa individuālās vēlmes un vajadzības. Reklāmdevējiem pastāv iespēja noteikt mērķa klientus ne tikai pēc tādiem kritērijiem kā vecums, dzimums, un darbības joma, bet arī pēc klientu vajadzībām. Šāds komunikācijas veids ļauj reklamētājam pieskaņot savu sludinājumu klientam, balstoties uz klientu segmentēšanu. Var piemērot specifiskus sludinājumus dažādiem segmentiem, izmantojot datus par lietotājiem. Darbības rezultātā palielinās iespēja nodibināt ciešas attiecības ar klientu. Pastāv dažādi līmeņi, kādos reklāmdevējs var attīstīt attiecības ar klientiem. (2. tabula).

2. tabula

Interaktīvā tirgus līmeņi [3.]

Līmenis	Tips	Apraksts
1.	Masu komunikācija	Reklamētājs veicina: patērētājs klausās.
2.	Atbildes komunikācija	Reklamētājs veicina: patērētājs atbild.
3.	Tieša atbilde	Reklamētājs veicina: patērētājs atbild; reklamētājs izpilda, atsaucas.
4.	Informatīva komunikācija	Reklamētājs veicina, informē: patērētājs atbild, uzdod jautājumus.
5.	Transakciju mārketing	Reklamētājs izsludina, informē: patērētājs uzdod jautājumus, veic pirkumus.
6.	Elektronisko attiecību mārketing	Reklamētājs integrējas ar vidi: patērētājs attīstās, veido dialogu.
7.	Elektroniskais dialogs, 1:1 – mārketing	Komunikāciju turpināšana nodrošina pirkumus un līgumus elektroniskā formā.

Reklāmdevēju mērķis vienmēr ir maksimāli sasniegt mērķauditoriju. Lai šādu mērķi realizētu, jācenšas pēc iespējas precīzāk noteikt vēlamā mērķauditorija. Jāveic auditorijas selektīva atlase, vienlaicīgi nodrošinot labas atgriezeniskās saites iespējas. Tīkla *Internet* reklamā tas ir reāli sasniedzams. Tajā pašā laikā pārējie masu mediji bieži vien nevar nodrošināt šādas nosacījumus, jo reklāmdevējam jāsasniedz ļoti plaša auditorija, kurai ir zema selektivitātes pakāpe, bez efektīvām atgriezeniskās saites iespējām.

Izvēloties masu mediju, ar kura palīdzību realizēt savu komunikāciju stratēģiju, reklāmdevējam nepieciešams vadīties pēc sekojošiem kritērijiem:

- **Sasniedzamība:** Cik lielu ir auditorija, kuru ir iespējams sasniegt?
- **Selektivitāte:** Cik precīzi ir iespējams sasniegt auditoriju?
Cik precīzi var noteikt nepieciešamo informāciju atbilstoši katra segmenta īpašām vajadzībām?
- **Atgriezeniskā saite:** Cik vienkārši saņēmējs var nosūtīt atbildes reakciju reklāmdevējam?
- **Izmaksas:** Cik dārga ir reklāmas ziņojuma novadīšana līdz saņēmējam konkrētajā vidē?
- **Informācijas kapacitāte:** Kāds informācijas apjoms var tikt apstrādāts konkrētajā vidē?
- **Novērtēšana:** Cik labi ir iespējams novērtēt reklāmas panākumus konkrētajā vidē?

Dažādiem masu medijiem ir atšķirīgi tos raksturojošie parametri. To vispārēju pārskatu skat. 3. tabulā.

3. tabula

Galveno reklāmas mediju raksturojums [3.]

	Sasniedzamība	Selektivitāte	Atgriezeniskā saite	Informācijas kapacitāte	Izmaksas	Novērtējuma mēra
Laikraksti	augsta	vidēja	zema	Vidēja	augstas	zema
Žurnāli	vidēja	augsta	zema	vidēja	augstas	vidēja
Radio	augsta	zema	ļoti zema	ļoti zema	zemas	ļoti zema
TV	ļoti augsta	zema	ļoti zema	zema	zemas	zema
Tiešais pasts	zema	ļoti augsta	vidēja	augsta	augstas	augsta
Tīkla Internet	zema	augsta	ļoti augsta	ļoti augsta	potenciāli ļoti zemas	potenciāli ļoti augsta

Diemžēl jāatzīst, ka *Internet* atsevišķās valstīs vēl joprojām nav ļoti plaši izplatīts. Tas saistīts ar noteiktu valstu ekonomiskās attīstības līmeni. Līdz ar to atsevišķos ģeogrāfiskos reģionos nav iespējama *Internet* kā medija plaša sniedzamība, salīdzinājumā ar citiem masu medijiem.

Internet tāpat nav piemērojams noteiktiem iedzīvotāju segmentiem, kuros ir zems izglītības līmenis. Tomēr tīklam *Internet* ir augsta sniedzamības pakāpe noteiktos demogrāfiskos segmentos.

Internet var sasniegt jaunus patērētāju segmentus, piemēram, ārvalstu segmentus, ko ar parastajiem masu medijiem ir ļoti grūti izdarīt.

Jāatzīst, ka *Internet* nav piemērots kā primārā reklāmas vide. Tas var būt kā daļa no integrēta mediju kopuma.

Gadījumos, kad uzņēmējdarbība tiek realizēta globālā mērogā, *Internet* reklāma var būt efektīvs komunikācijas veids, jo globālā auditorija nav sasniedzama ar tradicionālajiem reklāmas līdzekļiem.

Internet piedāvā augstāku selektivitātes līmeni salīdzinājumā ar citiem masu medijiem.

Tradicionālie masu informācijas mediji piedāvā diezgan vājas atbildes reakcijas iespējas, līdz ar to ir ierobežota atgriezeniskā saite. Tas izskaidrojams ar to, ka atbildes reakcija ir jānovada pa citu, atšķirīgu no reklāmas medija, kanālu. Tīklā *Internet* šādi ierobežojumi nepastāv.

Tradicionālajiem masu informācijas medijiem ir ierobežota informācijas kapacitāte, sakarā ar ierobežoto reklāmas vietu vai laiku, un šajos medijos ir augstas informācijas izvietošanas izmaksas. Tīklā *Internet* reklāmas izvietošanas vieta ir neierobežota un lapas izvietošanas izmaksas salīdzinoši zemas. Pastāv iespēja sniegt plašu un dziļu informāciju.

Tātad:

Tīklam *Internet* ir milzīgs potenciāls kā nākotnes informācijas nesējam, salīdzinot ar tradicionālajiem masu informācijas medijiem;

Internet piedāvā reklāmdevējiem atgriezenisko saiti un mijiedarbību ar vienu vai vairākiem klientiem reālā laikā, neatkarīgi no vietas;

Reklāmai tīklā *Internet* ir milzīgs potenciāls klientu attiecību veidošanā;

Klienti meklē reklāmdevējus, kas saprot viņu individuālās prasības;

Internet pagaidām nav pielietojams kā primārais masu informācijas medijs.

Literatūra

1. PRO Katalogs - 1999. – “Latvijas tālrunis”
2. PRO Katalogs - 2000. – “Latvijas tālrunis”
3. Barker and Gronne. *Advertising on the World Wide Web*. Copenhagen Business School, 1996.
4. Hoffman D., Novak T. *Project 2000: Research Program on Marketing in Computer – Mediated Environments*. US, Internet research, 1997.

Kopsavilkums

Rakstā autors raksturo tīklu *Internet* kā reklāmas mediju. Dota tīkla *Internet* īsa attīstības vēsture. *Internet* tiek raksturots kā interaktīvs medijs. Sniegtas tā priekšrocības salīdzinājumā ar citiem masu medijiem. Tiek analizēta tīkla *Internet* izmantojamo komunikācijas stratēģiju izvēle saistībā ar pareizāko reklamēšanas veidu un informācijas atbilstību mērķauditorijai. Tiek norādīti interaktīvā masu medijā iespējamie tirgus līmeņa tipi un sniegts to apraksts. Salīdzinājumam raksturoti galvenie masu mediji pēc to izmantošanas kritērijiem. Nobeigumā sniegts tīkla *Internet* kā reklāmas medija attīstības priekšrocības.

**Jakov Beltschikov (Latvijas Universitāte),
Jan Thomas Laub (Hamburga, Vācija)**

KRITISCHE ERFOLGSFAKTOREN EINES MANAGEMENT- INFORMATIONSSYSTEMS

Menedžmenta informācijas sistēmas kritiskie faktori tādi kā kvalitāte, izmaksas un laiks ir priekšnoteikums uzņēmuma panākumu novērtēšanai. Priekšplānā atrodas projekta vadītāja izvēle, menedžmenta iesaistīšana, skaidra mērķu formulēšana, padomdevēju izvēle, komunikācija, pielietotāju apmācība un menedžmenta stila maiņa. No integrētās uzņēmuma resursu plānošanas sistēmas vairākumā gadījumu ir skarti visi uzņēmuma darbinieki.

Wir befinden uns in einem Zeitalter des ungleichmäßigen Wachstums, ob es um die Telekommunikation, das Gesundheitswesen, den Finanzsektor, die Verbraucherelektronik, den Einzelhandel oder das Internet geht. Aus diesem Grunde kann man nicht mehr davon sprechen, die Effizienz einer Organisation fein abzustimmen oder nur verbessern. Es geht hier um nichts anderes als eine Neuschaffung—die grundlegende Neuschaffung des Unternehmens.

Business Process Reengineering ist zum Schlagwort des ausgehenden zwanzigsten Jahrhunderts in Administration und Produktion geworden. Er trägt einerseits eine visionäre Komponente für das Management in sich, zum anderen aber auch als strategisches Instrument zur Gestaltung der Ablauforganisation, um für den immer härter werdenden Wettbewerb und die Globalisierung der Beschaffungs- und Absatzmärkte gerüstet zu sein. Business Process Reengineering steht, wenn man das Konzept genauer analysiert, für die klassische Aufgabe der Betriebswirtschaft der Optimierung der Ablauforganisation, oder genauer gesagt für die Abkehr von der Aufbauorganisation des Taylorismus hin zu der Ablauforganisation und zusammenhängenden Wertschöpfungsketten steht.

Unternehmen und ihre Mitarbeiter tun sich immer noch schwer ihre eigenen Geschäftsprozesse zu erkennen, sie zu benennen und zu optimieren. Die Ursachen für diese Schwerfälligkeit sind mannigfaltig und liegen nicht immer innerhalb des Konzerns. Manchmal ist auch der politische Spielraum unzureichend oder die Mitarbeiter füllen sich zu alten Gewohnheiten eher hingezogen als zu den "lean processes". Doch das Management möchte dem immer härter werdenden Konkurrenzkampf aus dem In- und Ausland durch flexible und schlanke Strukturen entgegentreten. Sie wollen die Arbeitsprozesse optimieren, um Unternehmensziele wie die Reduzierung von Durchlaufzeiten, die Senkung von Kosten oder eine Verbesserung der Produkt- und Servicequalität zu erreichen.

Diese zunehmende Ausrichtung von Unternehmen an deren Geschäftsprozessen erfordert häufig eine geschäftsprozessorientierte Standardsoftware. Doch aufgrund der Vielzahl der zu erledigenden Aufgaben in Form von

zudisponierenden administrativen Leistungen wie etwa Angebot, Lieferung, Rechnung, Zahlung, Mahnung, etc. – ist die Neugestaltung der Abläufe ein sehr komplexes Unterfangen. Durch das sich ständig ändernde Umfeld, die intransparenten Arbeitsabläufe, mangelnde Kommunikation zwischen den Mitarbeitern und unzureichende Informationen über Aufgabenverantwortung und Kosten wird es auch in Zukunft für Unternehmen weiter schwierig bleiben die eigenen Geschäftsprozesse zu definieren.

Die Komplexität wird jedoch reduziert durch den Entwurf geeigneter Organisationsstrukturen, welche eine Definition von Teilaufgaben zulässt. Getreu dem Motte „Divide et impera“ können sich die Strukturen an einzelnen Funktionen orientieren, etwa dem Verkauf oder der Fertigung in einem Unternehmen. Aber auch eine Ausrichtung an „Objekten“, an einem bestimmten Produkt und den darauf anzuwendenden Funktionen ist eine denkbare Untergliederung, denn die objektorientierte Anschauung dient als Basis für eine prozessorientierte Organisation, die nicht die einzelnen Funktionen, sondern vollständige Funktionsabfolgen (Prozesse) in den Mittelpunkt stellt.

Nicht einzelne Funktionen, sondern komplette Geschäftsprozesse stehen im Vordergrund und diese unterstützen die übergeordnete Aufgabenstellung, mit einem konkreten Ergebnis für den Kunden (Leistung.) Solche eine Funktionsabfolge kann sein: Kundenauftrag annehmen, Verfügbarkeit überprüfen und mit einem Liefertermin bestätigen.

Geschäftsprozesse lassen sich in logistische und administrative Prozesse unterteilen. In dieser Arbeit beschäftigen wir uns ausschließlich mit den administrativen Prozessen, also solchen die in der Verwaltung, dem Rechnungswesen oder der Personalabteilung eines Unternehmens vorkommen. Um fehlende Benchmarks zu den Kriterien des Hypothesenmodells zu erhalten, wurde ein Fragebogen entwickelt, der die Grundlage für den explorativen Teil der Arbeit bildet. Sie zeigt durch Recherchen in einem Unternehmen mit zwei Business Units auf, dass die meisten administrativen Prozesse in der Verwaltung noch verbesserungswürdig sind. Es wird gezeigt, dass gerade jene Prozesse in den letzten Jahren zu kurz gekommen sind, da ihr unmittelbarer Mehrwert nicht sofort erkennbar ist.

Um diese zusätzlich gewonnenen Informationen auch übersichtlich darstellen zu können bietet diese Arbeit auch ein Konzept für die Implementierung eines Management-Informationssystems (MIS) an. Dabei wird beispielhaft gezeigt, wie es möglich ist dieses Optimierungspotential der Administrativen Prozesse sichtbar zu machen und durch Einsatz eines MIS zu erschließen. Eine Hilfe ist dabei die Verwendung von empirisch ermittelten Prozessdurchlaufzeiten und FTE.

Die Einführung eines MIS hat in den meisten Fällen organisatorische Änderungen zur Folge. Ein dazu notwendiges Reengineering der Geschäftsprozesse muss mit der Einführung des MIS koordiniert werden. Es wird deshalb eine simultane Umgestaltung der Geschäftsprozesse empfohlen. Der Nutzen eines neuen MIS hängt stark davon ab, wie das Unternehmen seine Prozesse auf die Möglichkeiten des Informationssystems abstimmt, d.h. wie erfolgreich die Optimierung der Prozesse umgesetzt werden kann. Die

Kundenorientierung und die Erfolgsfaktoren Qualität, Serviceleistungen, Kosten und Zeit stehen dabei im Zentrum der Reengineering-Aktivitäten.

Die Hauptprobleme bei Reengineering-Projekten mit SAP R/3 beziehen sich auf die fehlende Akzeptanz, unzureichende Freistellung der Projektmitarbeiter, Koordinationsprobleme, Komplexität des R/3-Systems und fehlende Verfügbarkeit qualifizierter SAP-Berater. In direktem Zusammenhang zu den erwähnten Problemen steht die Gewichtung der kritischen Erfolgsfaktoren. Besonders in den Vordergrund stehen die Faktoren Projektleiterwahl, Einbezug des Managements, klare Formulierung der Zielsetzungen, Wahl des Beraters, Kommunikation, Anwenderschulung und Change Management.

Von der Einführung eines integrierten ERP-Systems sind in der Regel alle betriebswirtschaftlichen Anwendungsbereiche eines Unternehmens betroffen. Durch die in solchen Systemen vorgegebenen "Best Practice"-Prozesse entsteht oftmals die Notwendigkeit, unternehmensspezifisch gewachsene Strukturen und Abläufe anzupassen. Die damit verbundenen Auswirkungen einer R/3-Einführung auf die verschiedenen Bereiche eines Unternehmens können erheblich sein. Hinzu kommt, dass oftmals die Erfahrung mit Softwareprojekten in diesem Ausmaß fehlt. Darüber hinaus entsteht beim Scheitern eines solchen Projektes nicht nur kein Nutzen, sondern u. U. erheblicher Schaden, welcher ein Unternehmen existentiell gefährden kann. Unter Berücksichtigung dieser Faktoren ist es durchaus plausibel, dass R/3-Einführungsprojekte hohe Anforderungen an das verantwortliche Management stellen und mit einem großen Risiko verbunden sein können. Die Bestimmung der Erfolgsfaktoren für diesen Problembereich soll helfen, den verantwortlichen Managern konkrete Handlungsanweisungen für die erfolgreiche Abwicklung von Business Process Reengineering-Projekten zu geben. Unter kritischen Erfolgsfaktoren in diesem Zusammenhang werden jene Faktoren verstanden, welche maßgebend für den Erfolg eines Business Process Reengineering-Einführungsprojektes verantwortlich sind resp. welche bei Nichtbeachtung den Erfolg in Frage stellen. Dabei wird versucht, den Erfolg an den bereits erwähnten Zieldimensionen Qualität, Kosten und Dauer der Einführung zu messen.

Das Konzept der kritischen Erfolgsfaktoren wurde im IT-Umfeld erstmals 1961 von Daniel diskutiert und 1979 von Rockart konkretisiert. Daniel stellte fest, dass in den einzelnen Branchen in der Regel drei bis sechs Erfolgsfaktoren existieren, welche maßgeblich für den Erfolg eines Unternehmens verantwortlich seien. Herrschen klare Vorstellungen über diese Erfolgsgrößen, sollen zur Realisierung der Erfolgspotentiale sämtliche Aktivitäten eines Unternehmens auf diese Faktoren ausgerichtet werden. Ergänzend wies Rockart darauf hin, dass die Informationsverarbeitung durch gezielte Datenauswertung und -aufbereitung einen wesentlichen Beitrag zur Realisierung dieser Potentiale leisten kann. Er stellte eine Methode vor, durch welche Manager in die Lage versetzt werden, ihren Informationsbedarf zur gezielten Überwachung dieser Erfolgsfaktoren selbst zu ermitteln.

Dieses Konzept lässt sich auf die Einführung neuer Systeme übertragen. In diesem Umfeld geht es darum, jene Einflussgrößen zu ermitteln, welche maßgeblich für den Erfolg von SAP-Einführungsprojekten verantwortlich sind. Die einzelnen Faktoren richten sich nach verschiedenen Zieldimensionen (Qualität, Kosten und Zeit), und deren Erreichung erfolgt durch Ausrichtung aller Aktivitäten innerhalb eines Projektes auf diese Erfolgsgrößen.

Die Einführungsmethode ASAP

Das AcceleratedSAP bildet den methodischen Rahmen für die Einführung von R/3-Systemen und dient hier als Basis für die Implementierung der Gestaltungsempfehlungen. In einzelnen kleinen Schritten werden sämtliche Projektaktivitäten nach dem Entscheid für das Reengineering mit R/3 bis zu dessen Produktivsetzung beschrieben. Dabei wird weder eine detaillierte Ist-Analyse noch ein ausführliches Business Blueprint vorausgesetzt, da dies den Rahmen der Arbeit übersteigen würde.

Das AcceleratedSAP ist in fünf Hauptphasen unterteilt. In jeder Phase werden die notwendigen Einführungsaktivitäten, gruppiert nach Arbeitspaketen, beschrieben. Am Ende jeder Phase wird in einem speziellen Arbeitspaket die Qualitätssicherung der einzelnen Aktivitäten vorgenommen. Inhaltlich behandelt das AcceleratedSAP sowohl Customizing-Aktivitäten als auch Aktivitäten zur Projektsteuerung. Die notwendigen Tätigkeiten im Rahmen einer R/3- Einführung werden in den folgenden Abschnitten hinsichtlich möglicher Erfolgsfaktoren von R/3-Projekten beschrieben.

AcceleratedSAP ist SAP's Gesamtlösung zur beschleunigten Einführung und kontinuierlichen Optimierung von R/3, es ist aus bewährten Elementen entstanden und integriert neueste Erkenntnisse zum Thema R/3-Einführung. Es stellt gesammeltes Know-how von SAP-Kunden und -Partnern zur Verfügung. Zu AcceleratedSAP haben Erkenntnisse und Erfahrung aus zahllosen R/3-Einführungen in den letzten 5 Jahren beigetragen. Ziel ist es, das Beste aus diesen Erfahrungen zur Verfügung zu stellen. AcceleratedSAP ist konsequent prozessorientiert und „schneidet auch alte Zöpfe ab“ AcceleratedSAP stellt unter anderem einen Projektplan in MS Project und Beispiele in Powerpoint oder Winword bereit. AcceleratedSAP vereint alle wesentlichen Aspekte einer R/3-Einführung und stellt sie in kleinen Arbeitspaketen dar.

Die Projektleitung

Der Projektleiter hat innerhalb des Projektes eine Kernfunktion inne. Die Anforderungen an seine Person beziehen sich stärker auf persönliche Eigenschaften (Durchsetzungsvermögen, Motivationskraft und Kommunikationsfähigkeit). Betont werden auch die Erfahrung mit Großprojekten und die Kenntnisse der eigenen Organisation. Durch die konsequente Berücksichtigung der Erfolgsfaktoren können R/3-Projekte zielgerichteter abgewickelt und latent

vorhandene Probleme bereits im Keim erstickt werden. Ein Hilfsmittel für eine gute Projektleitung bietet die ASAP Methode mit dem Team Building White Paper.

Die Einführungsstrategien

Bei der Einführungsstrategie werden der "Big Bang" und der kontinuierliche Übergang „Step-by-Step“ unterschieden. Bei dieser Art werden alle Prozesse mit dem Start des MIS zu einem bestimmten Stichtag umgestellt. Dafür müssen alle Mitarbeiter vorher entsprechend geschult werden. Außerdem ist auch das „Roll-Out“-Verfahren bekannt, welches aus einem SAP Kernsystem und mehreren zusätzlichen Funktionsschichten besteht. Dabei wird zunächst ein SAP R/3 Kernel, durch ein kleines, hochqualifiziertes Kernteam in der Firmenzentrale entwickelt und produktiv gesetzt. Dann wird dieser Kernel mit Erweiterungen versehen und durch die einzelnen Werke und Standorte ausgerollt „Roll-Out“ Bei jeder dieser Lösungen wird davon ausgegangen, dass ein Altsystem existiert, welches zu einem Stichtag oder in mehreren Phasen abgelöst werden soll.

Die Kosten- und Termine

Die Erreichung von Kosten- und Terminzielen stehen bei Implementierungen von Shared Service Centern mit SAP R/3 häufig im Zentrum der Kritik. In vielen Fällen wurden die gesetzten Kosten- und Terminziele erheblich überschritten. Die Gartner Group schätzt, dass in 10-15% der R/3-Projekte mit Beraterbeteiligung die veranschlagten Kosten und der vorgesehene Zeithorizont um mehr als 25% überschritten werden. Aus diesem Grund konzentriert sich diese Untersuchung im wesentlichen auf die Optimierung der betriebswirtschaftlichen Prozesse, um die Ursachen von Kosten zu erkennen und Kostensenkungspotentiale aufzuzeigen. Die Empfehlungen an das Management zur Umsetzung der Einsparpotentiale können dabei nur eine Richtlinie sein, und keine Garantie, dass sich die Einsparungen mit der Einführung eine SAP R/3 MIS in der geplanten Zeit und mit dem geplanten Budget realisieren lassen. Eine Umorganisation und/oder eine Auslagerung der Prozesse in einen SSC ist eine unablässige Forderung zur Realisierung der Spareffekte.

Um ein Bild zu ermitteln, wie viel das R/3-Projekt kosten wird, bietet AcceleratedSAP schon vor Projektbeginn den Best Estimator, mit dem der Umfang und die Randbedingungen des Projektes erfragt werden. Auf dieser Basis wird dann der Aufwand geschätzt. Gerade die Randbedingungen, die sich auf Vorkenntnisse, Einführungsstrategie und Ziele beziehen, haben sich in der Vergangenheit als —Knackpunkte— erwiesen, denn diese Faktoren haben oft größeren Einfluss auf die Projektdauer als die einzuführenden Geschäftsprozesse. Je klarer die Randbedingungen sind, desto realistischer wird die Einschätzung des Projektes. Eine mechanische Schätzung allein auf Basis der Funktionalität wäre unzureichend.

Die Akzeptanz

Zur Förderung der Akzeptanz und der Reduzierung von Koordinationsproblemen muss die Kommunikation mit allen Beteiligten ständig gepflegt werden. Eine offene Informationspolitik und klar geregelte Kommunikationsbeziehungen schaffen die dafür benötigten Grundlagen. Eine gleich hohe Bedeutung nimmt die seriöse Vorbereitung und Durchführung der Anwenderschulung ein. Durch eine schlechte Anwenderausbildung erhöht sich die Gefahr von Fehleingaben und dadurch vermindert sich die Datenqualität. Konsequenz ist ein Vertrauensverlust in Aussagekraft und Korrektheit der vom System zur Verfügung gestellten Daten und damit verbunden eine Erhöhung der Akzeptanzprobleme.

Für die Art und Weise des Zusammenspiels zwischen Business Process Reengineering und Einführung eines neuen MIS sind verschiedene Varianten denkbar. Die Wahl der richtigen Variante hängt im wesentlichen davon ab, welche Veränderungen ein Unternehmen verkraften kann und welche zeitlichen Rahmenbedingungen für diese Veränderungen vorhanden sind. Grundsätzlich muss unterschieden werden, ob die neue Einführung eines MIS dann ein Process Reengineering nach sich zieht, oder ob die proaktiv ein Reengineering vornehmen will und die neuen Prozesse durch ein MIS unterstützt werden sollen.

Phase 1: Projektvorbereitung

Während der Projektvorbereitung wird die Strategie zur Einführung bestimmt und die gesamte Organisation des Projektes bereitgestellt. Hier wird der gesamte Projektplan in MS-Projekt erfasst und terminiert. Besonders die Zuordnung der richtigen Ressourcen (Change Team) ist bei jedem Projekt wichtig.

Phase 2: Business Blueprint

In der ersten Phase werden die Feinkonzepte für die Realisierung erarbeitet, mit dem Ziel das Sollkonzept „Business Blueprint“ zu erstellen. Vor der Erstellung des „Blueprint“ wird üblicherweise eine offizielle Analyse (Einzeluntersuchung) durchgeführt. Ohne Analyse kein Blueprint. Die Analyse wird neben der Ermittlung von Einsparpotentialen, wie hier schon geschehen, auch eine Phase der Bestandsaufnahme enthalten. Diese Ermittlung des Ist-Zustands kann mit der ASAP Methode auch unterstützt werden. Die Question and Answer Datenbank enthält Frage, die alle Aktivitäten in einem Unternehmen erfassen. Anhand dieses systematischen Vorgehens wird der gesamte Betrieb durchleuchtet. Diese Q&A db hat aber nicht die Absicht eine Optimierung der Prozesse herbei zu führen und ist deshalb hier noch einmal beschrieben worden.

Die Fragen können am PC durchgegangen werden und sofort von den entsprechenden Personen beantwortet werden. Aus diesen Antworten generiert das System dann später die notwendigen Schritte zur Feinstellung des R/3 Systems. Die Analyse mit dieser Methode kann mehrere Monate in Anspruch nehmen, da sie sehr detailliert die Prozesse untersucht.

Phase 3: Realisierung

Das ausgelieferte System beinhaltet bereits umfangreiche Voreinstellungen für die meisten Customizing-Aktivitäten. Diese können unverändert übernommen oder im Bedarfsfall geändert werden. Die Abbildung der Unternehmensstruktur im R/3-System anhand der Vorgaben des Business Blueprints stellt die Grundvoraussetzung für alle folgenden, sich primär auf die Abläufe beziehenden Customizing-Aktivitäten dar.

In der Phase wird das Business Blueprint durch Customizing des Produktionsvorbereitungsmandanten umgesetzt. Parallel dazu erfolgt Entwicklung der notwendigen Schnittstellen und Erweiterungen. Das eingerichtete System wird abschließend einem Integrationstest unterzogen und nach einer zusätzlichen Qualitätsprüfung aller Aktivitäten dieser Phase dem Lenkungsausschuss zur Genehmigung vorgelegt. Die Hauptproblematik bei der Datenübernahme stellt die Erhaltung resp. Verbesserung der Datenqualität dar.

Funktionen

Das nächste Arbeitspaket "Prozesse und Funktionen abbilden" befasst sich mit der eigentlichen Re-engineering Aufgabe in dieser Phase. Für die Abbildung der einzelnen betriebswirtschaftlichen Prozesse erfolgt durch Vornahme der im Einführungsleitfaden vorgegebenen Customizing-Einstellungen. Analog zu der Abbildung der Stammdaten ist auch hier vorerst die Feldbelegung zu bestimmen. Anschließend können die für die Prozessführung notwendigen Systemeinstellungen vorgenommen und ausgetestet werden. Zur Förderung der Akzeptanz des Systems erweist es sich in diesem Stadium des Projekts von Vorteil, den späteren Anwendern einige ausgewählte Prozesse zu präsentieren und Lösungsvarianten gemeinsam mit ihnen zu diskutieren. Nachdem sich alle Beteiligten über die Abwicklung der Prozesse geeinigt haben, lässt sich die Beschreibung der Datenübernahme aus bisherigen Anwendungssystemen (vorwiegend Bewegungsdaten) erstellen.

Reporting

Zur Befriedigung der Informationsbedürfnisse der späteren Anwender muss der Informationsbedarf im Arbeitspaket "Berichtssystem abbilden" ermittelt und mit den vom R/3-System angebotenen Auswertungsmöglichkeiten abgestimmt werden. Im Anschluss daran können die notwendigen Berichte erstellt und die Organisation des Berichtswesens festgelegt werden. Auch hier ist das ganze Berichtswesen einem gründlichen Test zu unterziehen und die erstellten Reports sind den Fachabteilungen zur abschließenden Begutachtung vorzulegen. Die Gewährleistung der Datensicherheit ist.

Phase 4: Produktionsvorbereitung

Nachdem die Aktivitäten der in letzten Phase bearbeiteten Arbeitspakete bereits einzeln getestet wurden, erfolgt in einem nächsten Schritt die Planung und Durchführung eines integrativen Abschlusstests. Gegenstand dieser Überprüfung ist die Fehlerfreiheit der einzelnen Funktionen und die Einhaltung der Vorgaben des Business Blueprints.

Nachdem in der Phase "Realisierung" das Produktionsvorbereitungssystem gemäss den Vorgaben eingerichtet wurde, erfolgt in der folgenden Phase die Übertragung der Systemeinstellungen in das Produktivsystem und die Schulung der Anwender.

Während der Konkretisierung der Konfiguration des Produktivsystems wird in Zusammenarbeit mit dem Hardware-Partner die notwendigen Hardware-spezifikationen aufgrund der Erfahrungen festgelegt und die Beschaffung ausgelöst. Gleichzeitig erfolgt die Planung der produktiven Datenübernahme. Darüber hinaus werden die Daten aus den bisherigen Anwendungssystemen übernommen und vor der Freigabe wird eine Qualitätsprüfung des Produktivsystems durchgeführt.

Phase 5: Go-live und Support

In der Phase "Go-live und Support" erfolgt per Stichtag die operative Aufnahme des Systembetriebs. Das neue MIS wird produktiv gesetzt. Die dazu notwendigen Aktivitäten beziehen sich vor allem auf die Betreuung der Anwender zur Gewährleistung eines reibungslosen Betriebs und zur Förderung der Akzeptanz. Daneben gilt es, die Nutzung des Systems in technischer und betriebswirtschaftlicher Hinsicht kontinuierlich zu verbessern.

Kritik an ASAP

Die ASAP-Methode ist weitgehend in eine Sammlung von Einführungswerkzeugen integriert und bietet eine wertvolle Stütze für die Orientierung in einem R/3-Projekt. Wird von der Voraussetzung ausgegangen, dass die Wahl von R/3 primär aus strategischen Gesichtspunkten getroffen wurde, dann sind die meisten der nachfolgend dargestellten Argumente irrelevant. Wird allerdings von einer Situation ausgegangen, in der eine detaillierte Evaluation durchgeführt wurde, erscheinen einige Aspekte des ASAP's fragwürdig. Diese werden im folgenden erläutert und ihre Fragwürdigkeit begründet.

Das ASAP unterstützt im Einführungsprozess nur die nach dem Entscheid für R/3 notwendigen Aktivitäten. Alle für die Evaluation erforderlichen Aktivitäten sind durch das ASAP Modell nicht abgedeckt. Diesem Umstand ist ein gewisses Verständnis entgegenzubringen, da eine produktspezifische ASAP-Methode den Evaluationsprozess einseitig beeinflussen könnte. Problematisch im diesem Zusammenhang ist die fehlende Integration der Ergebnisse aus dem Evaluationsprozess (z.B. die Berücksichtigung eines vorhandenen Sollkonzepts, wie es bei uns der Fall war).

Beim Übergang von der Evaluation zur Phase "Organisation und Konzeption" ist in dieser Hinsicht ein Bruch festzustellen. SAP stellt sich auf den Standpunkt, dass die Erstellung eines detaillierten Business Blueprints vor der Produktwahl wenig sinnvoll sei, weil damit die vorgedachten Strukturen und Abläufe zementiert würden. Darüber hinaus bestünde das Problem, dass ein großer Teil des erstellten Business Blueprints durch abweichende Vorgaben von R/3 hinfällig werden könnte. Deswegen wird auf die neutrale Definition der Geschäftsprozesse (Soll-Konzeption ohne R/3-Bezug) weitgehend verzichtet. Demgegenüber ist allerdings anzumerken, dass eine seriöse Evaluation nur auf der Basis eines detaillierten Business Blueprints möglich ist.

Das wichtigste Problem stellt das Defizit der ASAP-Methode im Hinblick auf Reorganisationsmaßnahmen dar. SAP legt ihren Kunden nahe, sich möglichst am Standard zu orientieren und die vorgegebenen Referenzprozesse nur im Rahmen der Customizingmöglichkeiten zu verändern. Diese Empfehlung zieht in den meisten Fällen umfangreiche Reorganisationsmaßnahmen nach sich. Darüber hinaus wird die Einführung eines neuen MIS unabhängig davon häufig als Aufhänger für radikale Reorganisationsmaßnahmen genutzt. Trotz der großen Bedeutung wird diesen Aspekten in der ASAP-Methode kaum Beachtung geschenkt. Alternative Vorschläge für das Vorgehen bei der Einführung von Business Process Reengineering berücksichtigen die Durchführung von Reorganisationsmaßnahmen wesentlich besser.

Die vorgeschlagenen Aktivitäten in der ASAP-Methode beziehen sich zu einem wesentlich größeren Anteil auf die technische als auf die betriebswirtschaftliche Implementierung des R/3-Systems. Die notwendigen Projektmanagement-Aktivitäten (z.B. Change Management) werden teilweise vernachlässigt oder nur oberflächlich dargestellt. So sind z.B. nur wenige Empfehlungen über die Gestaltung der Kommunikationsbeziehungen zwischen den Beteiligten, die Projektleiterwahl, die Beraterwahl oder die Problematik der Anwenderschulung vorhanden. Organisatorische Regelungen und generelle Projektmanagement-Aktivitäten haben einen bedeutenden Einfluss auf den Erfolg eines Projektes und deswegen müsste diesen Aspekten größeres Gewicht zugemessen werden.

Empfehlungen zur Prozessoptimierung in Lettland

Das Business Process Re-engineering und Management Informationssysteme erfreuen sich in Unternehmungen verschiedener Branchen und Größen zunehmender Beliebtheit. Gründe für den vermehrten Einsatz von SAP Systemen sind vor allem veraltete Systemarchitekturen der bestehenden IS, die Möglichkeit der Nutzung einer gegenüber dem Ist-Zustand wesentlich erweiterten Funktionalität, erhoffte Kosteneinsparungen sowie der Ersatz bestehender Systeme zurückzuführen.

Die Beherrschbarkeit von integrierten betriebswirtschaftlichen Anwendungssystemen wird durch die Forderung nach universeller Einsetzbarkeit

zunehmend in Frage gestellt. Im Unterschied zur Entwicklung von Individualsoftware wurde zwar mit der Einführung von MIS in dieser Hinsicht eine quantensprungartige Verbesserung erreicht. Die Komplexität ist immer noch relativ hoch. Durch verschiedene, teilweise noch unausgereifte Ansätze wird versucht, die Grenzen des Machbaren immer weiter nach oben zu schieben. Meist ist das R/3-Projekt selbst der Auslöser für die Reengineering-Massnahmen. Nur in Ausnahmefällen, z.B. bei Zeitknappheit und hohem Anpassungsbedarf, ist von einer direkten Kombination von Reengineering und MIS Einführung abzusehen. Ansonsten bietet sich die Optimierung von ADP als Chance geradezu an, gewachsene Strukturen und Abläufe zu überdenken und besser auf die wirtschaftlichen Ziele des Unternehmens auszurichten. Nach meiner Erfahrung ist ein Reengineering-Projekt im Rahmen einer R/3-Einführung sinnvoll. Es wird weiter empfohlen, für den First-Level-Support eine Help-Desk-Organisation einzurichten. Für den Second-Level-Support sollte ein Online Supportverbindung zur Verfügung stehen.

Diese Veröffentlichung soll einen kurzen Einblick in die Arbeitsweise der SAP Berater geben, die versuchen die Geschäftsprozesse zu optimieren und sie dem Management in Form von Zahlen zu präsentieren. Dabei wurde auf die Administrativen Prozesse Wert gelegt, da die logistischen schon hinreichend untersucht worden waren. Der Ansatz den wir genommen haben, ist der Prozesskostenansatz. Dabei haben wir Zeiten und Kapazitäten untersucht. Die erhobenen Werte unterlagen dabei einer gewissen Unschärfe, die aufgrund von persönlichen Einschätzungen zustande kamen.

Seit einigen Jahren wird versucht, das Customizing von MIS durch den Einsatz von entsprechenden Tools zu vereinfachen. Mittels des ASAP-Fragenkatalogs werden die Bedürfnisse des Anwenders ermittelt. Ein integriertes Regelwerk versucht anhand der angegebenen Informationen die optimale Systemeinstellung zu finden. Das Problem dieses Ansatzes ist die schwere Voraussehbarkeit der Wirkungszusammenhänge der vorhandenen Einstellgrößen.

Das Beratungshaus Fortech Ltd. in Riga hat erfolgreich eine Einführung bei der Rigas Siltums durchgeführt und die logistischen und administrativen Prozesse durch Einsatz der SAP R/3 Software nachweislich optimieren können. Es wurden erfolgreich die Module FI, CO und MM produktiv gesetzt. Die Fortech ist ein renommiertes Haus und hat 30-40 SAP Berater aus Riga, die im Jahre 1997 bei der „Rigas Siltums“ nach neu entwickelten Prozessabläufen eine SAP Implementierung begonnen hatten. Die ASAP Methode wurde zwar nicht überall verwendet, aber da die Berater 3-5 Jahre Erfahrungen im Rechnungswesen und in der Anlagenbuchhaltung haben, kam das Modellierungswerkzeug GRADE zum Einsatz. Dieser Umstand war entscheidend für eine erfolgreiche Einführung. Auch die lettische Nationalbank hat erfolgreich eine SAP Einführung im Jahr 1994-1995 abgeschlossen und die Module FI, MM, CO und TR produktiv gesetzt. Dabei wurde das lettische Modellierungswerkzeug GRADE eingesetzt. Die Optimierung der bankspezifischen Prozesse wurde mit Hilfe der Prozesskostenrechnung für Banken

realisiert. Dabei wurde die reine Prozessanalyse mit dem Werkzeug GRADE durchgeführt.

Zusammenfassung

Die Einführung eines Managementinformationssystems, wie das SAP System R/3 aus Walldorf, Deutschland hat in den meisten Fällen organisatorische Änderungen zur Folge. Das Beratungshaus Fortech Ltd. in Riga hat erfolgreich eine Einführung bei der Rigas Siltums durchgeführt und die logistischen und administrativen Prozesse durch Einsatz eines MIS Software nachweislich optimieren können. Die ASAP Methode und das Modellierungswerkzeug GRADE aus Riga kamen zum Einsatz. Dieser Umstand war entscheidend für eine erfolgreiche Einführung. Auch die lettische Nationalbank hat erfolgreich eine SAP Einführung im Jahr 1994-1995 abgeschlossen und die Module FI, MM, CO und TR produktiv gesetzt. Die Optimierung der bankspezifischen Prozesse wurde mit Hilfe der Prozesskostenrechnung für Banken realisiert. Dabei wurde die reine Prozessanalyse mit dem Werkzeug GRADE der Technischen Universität Riga durchgeführt.

Der Nutzer eines neuen MIS hängt stark davon ab, wie das Unternehmen seine Prozesse auf die Möglichkeiten des Informationssystems abstimmt. Ein Reengineering-Projekt ist es im Rahmen eines R/3-Einführung meist sinnvoll. Aber die Hauptprobleme bei Reengineering- Projekten beziehen sich auf: a) die fehlende Akzeptanz der Anwender, b) unzureichende Freistellung der Projektmitarbeiter des Kunden, c) Koordinationsprobleme innerhalb des Teams (Kunden und Berater), d) Komplexität des Managementinformationssystems (SAP 1600 Tabellen) und e) fehlende Verfügbarkeit des qualifizierter MIS- Berater (das ist in Riga nicht der Fall).

Unter kritischen Erfolgsfaktoren in diesem Zusammenhang werden jene Faktoren verstanden, welche maßgebend für den Erfolg eines Business Process Reengineering- Einführungsprojektes verantwortlich sind resp. welche bei Nichtbeachtung den Erfolg in Frage stellen. Dabei wird versucht, den Erfolg an den bereits erwähnten Zieldimensionen Qualität, Kosten und Dauer der Einführung zu messen. Dieses Konzept lässt sich auf die Einführung neuer MIS übertragen. In diesem Umfeld geht es darum, jene Einflussgrößen zu ermitteln, welche maßgeblich für den Erfolg von MIS- Einführungsprojekten verantwortlich sind. Die einzelnen Faktoren richten sich nach verschiedenen Zieldimensionen (Qualität, Kosten und Zeit), und deren Erreichung erfolgt durch Ausrichtung aller Aktivitäten innerhalb eines Projektes auf diese Erfolgsgrößen.

Das Accelerated SAP bildet den methodischen Rahmen für die Einführung von R-3- Systemen und dient hier als Basis für die Implementierung der Gestaltungsempfehlungen. In einzelnen kleinen Schritten werden sämtlicher Projektaktivitäten nach dem Entscheid für das Reengineering mit R-3 bis zu dessen Produktivsetzung beschrieben.

**Andris Bērziņš (Latvijas Universitāte),
Ilze Melnalksne (Latvijas Universitāte)**

INTELEKTUĀLĀ KAPITĀLA NOZĪME UZŅĒMĒJDARBĪBĀ

Great changes in production have caused the changes in the main categories of economic factors, including the capital. At the beginning of the XX century the main stress was laid on industrial, trade and financial capital but nowadays the intellectual capital plays a significant role.

Intellectual capital could be defined, as the total knowledge of the company employees, which can ensure competitiveness in business environment.

Successful business development depends on:

- *individual personnel intellectual development,*
- *successful use of the total intellectual potential of all employees.*

Creative approach to this problem can be illustrated by the use of intellectual property in tax administration.

Straujā attīstība

Pēdējos gados notiek arvien straujāka ražošanas attīstība. Tās pamatā ir lieli sasniegumi zinātnē un tehnoloģijās. Ārzemju zinātnieki pašreizējo situāciju raksturo kā “burbuļojošu ūdeni” – tik būtiskas un nemitīgas ir izmaiņas.

Līdz ar lielajām pārmaiņām ražošanā, mainās arī kapitāla vienas no galvenajām ekonomikas zinātnes kategorijām – saturs. Ja XX gadsimta sākumā galvenokārt runāja par rūpniecības, tirdzniecības un finansu kapitālu, tad tagad arvien lielāku nozīmi iegūst intelektuālais kapitāls.

Katra jauna prece procentu izteiksmē satur arvien mazāk materiālu, enerģijas un darba, bet arvien vairāk zināšanu. Pārlicināmies, ka galvenokārt tiek ražotas un pārdotas zināšanas, kuras satur jaunās preces un produkti.

Šim jaunajam ražošanas procesam ir vēl otra raksturīga iezīme. Tas prasa no darbinieku un vadītāju puses arvien lielākas zināšanas – intelektuālo kapitālu.

Intelektuālā kapitāla būtība

Lai varētu runāt par intelektuālā kapitāla nozīmi, tā radīšanas iespējām un izmantošanas efektivitāti, ir jānoskaidro šī jēdziena saturs. Minēsim divas intelektuālā kapitāla definīcijas, kuras ir sniedzis Tomass Stjuarts.

Intelektuālais kapitāls – tā ir visu kompānijas darbinieku zināšanu summa, kas nodrošina tās konkurētspēju [1, 7. lpp.].

Intelektuālais kapitāls – tā ir intelektuālā matērija, kas ietver sevī zināšanas, pieredzi, informāciju, intelektuālo īpašumu – visu, kas ļauj radīt vērtības. Tā ir kolektīvā prāta enerģija.

To ir grūti noteikt, vēl grūtāk efektīvi izmantot. Bet, ja jūs to esat atklājuši un likuši tai sev kalpot, – jūs esat uzvarējuši [1, 8. lpp.].

Šīs definīcijas ir ļoti vērtīgas, jo uzsver zināšanu izmantošanas lielo nozīmi. Tomēr, pēc mūsu domām, teikto ir lietderīgi papildināt divos virzienos. Pirmkārt, pirmajā definīcijā vārdu “kompānijas” vajadzētu aizstāt ar vārdu “organizācijas”, jo intelektuālā kapitāla jēdzienu var izmantot ne tikai uzņēmējdarbībā. Tikpat vajadzīga un efektīva tā realizācija ir pašvaldībās, skolās, kultūras namos utt. Otrkārt, ieviest jēdzienu “personīgais intelektuālais kapitāls”, uzsverot personīgā menedžmenta kā pārējo menedžmenta veidu pamata nozīmi.

Lai varētu iegūt organizācijas intelektuālo kapitālu kā tās darbinieku zināšanu summu un padarīt to pēc iespējas lielāku, acīmredzot, ir jāpanāk katra darbinieka individuālo zināšanu veidošanos un pieaugumu.

No teiktā seko personīgā intelektuālā kapitāla lielā vērtība. Mēs ieteiktu sekojošu tā definīciju:

personīgais intelektuālais kapitāls – tā ir atsevišķa darbinieka zināšanu un pieredzes summa, kas veido tā intelektu. Ar intelektu sapratīsim spēju iegūt, apstrādāt un izmantot informāciju, spēju domāt, analizēt, apkopot, izdarīt slēdzienus un secinājumus, apgūt zināšanas, mācīties no savas un citu pieredzes, plānot un prognozēt, reaģēt uz apkārtējās vides izmaiņām.

Jo lielāks ir mūsu personīgais intelektuālais kapitāls, jo vērtīgāki mēs esam savai organizācijai neatkarīgi no tā, vai esam darba ņēmēji, vai devēji. Pastāv uzskats, ka bagātība nav nauda – naudu ir iespējams pazaudēt. Bagātība ir māka pelnīt, vairojot naudu un tas ir intelektuālais kapitāls.

Jaunu ideju nozīme

No iepriekšteiktā seko, ka viena no pašām būtiskākajām problēmām mūsdienā uzņēmējdarbībā ir intelektuālā kapitāla veidošana, attīstība un vairošana. Savukārt tā ir ļoti cieši saistīta un izmanto jaunu ideju radīšanu.

Tirgus ekonomikas apstākļos jaunu ideju nozīmi ir grūti pārvērtēt. No jaunu ideju radīšanas spējām ir atkarīgi mūsu personīgie panākumi un karjera, kā arī uzņēmumu un valsts kopējā attīstība. Jaunas idejas ir nepieciešamas zinātnē, tehnikā, tehnoloģijās un menedžmentā. To labi izprot lielās ASV un Japānas firmas, atvēlot daudzus miljonus dolāru zinātnisko pētījumu veikšanai, tātad jaunu ideju radīšanai. Ne velti par menedžmentu ir sarakstīti daudzi tūkstoši grāmatu un nemitīgi nāk klāt jaunas publikācijas.

Jaunu ideju izmantošanas lauks uzņēmējdarbībā ir praktiski neierobežots. Tās var būt idejas par pilnīgi jaunu preci vai kādas preces uzlabotu variantu, jaunu nišu uzņēmējdarbībā, oriģinālu reklāmu, dizainu, labu runu sapulcē, rīcību naudas nopelnīšanai, izglītības iegūšanai utt.

Ne velti ārzemju menedžmenta speciālisti uzsver, ka uzņēmējdarbībai jābūt gudrai, tas ir, balstītai uz jaunām idejām. Katras lielas firmas izveidošanās, katra liela biznesa pamatā ir kāda oriģināla ideja, jauna stratēģija. Ir arī firmas, kas nemitīgi rūpējas par jauninājumiem. Tā amerikāņu firma ATT pieņēmusi par savu politiku principu, ka katra tās izgatavotā prece skaitās novecojusi līdz ar pirmo parādīšanos tirgū. Firmu nekad neapmierina esošā situācija. Lielākie centieni vienmēr tiek veltīti esošo preču uzlabošanai un jaunu, vēl labāku izstrādājumu radīšanai. Acīmredzot, tas ir galvenais cēlonis, pateicoties kuram ATT ilgu gadu paliek kā pati veiksmīgākā komunikāciju kompānija pasaulē [2, 185. lpp.].

Ir zināmas vairākas tradicionālas prāta attīstīšanas metodes, kuras vienlaicīgi veicina arī jaunu ideju radīšanas spējas. To skaitā varam minēt sekojošas metodes:

- lasīt savas nozares speciālo literatūru;
- lasīt domāšanas attīstībai veltīto literatūru, apgūt un pielāgot sev ieteiktās metodes;
- piedalīties konferencēs un semināros;
- mācīties matemātiku;
- spēlēt šahu;
- risināt un pašam izgudrot dažādus atjautības uzdevumus;
- lasīt Merfija likumus un izgudrot jaunus likumus;
- ceļot, nodarboties ar tūrismu;
- attīstīt humora izjūtu;
- attīstīt netradicionālo domāšanu;
- saglabāt un attīstīt bērna atvērto, brīnumu pilno pasaules uztveri.

Šo ideju iegūšanas veidu vidū, lietderīgi atzīmēt jaunu pieeju humora izjūtai. Ir zināms, ka humors sniedz atslodzi, palielina organismā "c" vitamīna daudzumu un pagarina dzīvi. Tas viss ir pareizi, tomēr vajadzētu uzsvērt arī humora kā efektīva netradicionālās domāšanas veida nozīmi. Katra laba anekdote ir netradicionāls skats uz esošo, jauna ideja. Ja šādu pieeju apvieno ar atvērto, svaigo, brīnumu pilno pasaules uztveri, kāda piemīt bērniem, tad panākumi jaunu ideju radīšanā noteikti būs!

Jaunu ideju nozīme uzņēmējdarbībā, zinātnē un katra cilvēka dzīvē ir tik ārkārtīgi liela, ka to radīšanas mehānisma izpētei ir vispār prāta spēju attīstībai daudzi zinātnieki ir veltījuši visu savu mūžu. Domāšanas veicināšanai tiek izstrādātas arvien jaunas metodes, tomēr tās visas iespējams ietvert galvenajos divos virzienos:

1. Iztēlē panākt spontānu, ļoti aktīvu tēlu plūsmu, aizverot acis. Šo tēlu starpā ir jāparādās konkrētās problēmas atrisinājumam, vajadzīgajai idejai [3].
2. Panākt vienlaicīgu, apvienotu abu galvas smadzeņu pusložu darbību, tādā veidā stipri paaugstinot to lietderības koeficientu. Šis virziens balstās uz pieņēmumu, ka gadsimtu gaitā cilvēki ir labi iemācījušies izmantot smadzeņu kreiso puslodi, kas nodrošina loģisko, analītisko domāšanu, bet vāji izmanto smadzeņu labo puslodi, kuras uzdevums ir intuīcijas realizēšana [4].

Liela nozīme abu virzienu metožu izmantošanā ir meditācijai. To būtu lietderīgi apgūt ikvienam, reizē arī iepazīstoties ar abu jauno ideju radīšanas virzienu paņēmieniem un izvēlēties sev noderīgāko.

Lielā spēle

Kolektīvā intelektuālā kapitāla radīšanas, attīstības un izmantošanas metodes var būt ļoti daudzas un dažādas – no atsevišķiem paņēmieniem, ieteikumiem un principiem līdz veselām teorijām un pat sava veida filozofijām. To, ka tādas teorijas var būt ārkārtīgi efektīvas, rāda amerikāņu uzņēmēja Džeka Steka izstrādātā ļoti praktiskā teorija [5]. Tā ir domāta uzņēmuma darbinieku motivēšanai aktīvi iesaistīties uzņēmuma darbībā, attīstot un pilnveidojot tā intelektuālo kapitālu, lai gūtu kopīgus, kolektīvus panākumus. Faktiski Steks, būdams menedžeris, ir radījis jaunu uzņēmējdarbības filozofiju un nosaucis to par Lielo spēli.

Džeks Steks 1983. gadā kopā ar 12 draugiem nopirka uz bankrota sliekšņa nonākušu motoru remonta rūpnīcu un 8 gadu laikā padarīja to par plaukstošu uzņēmumu ar izciliem panākumiem [5, 8. lpp.]. Tāpēc šāda cilvēka uzskatos un padomos der ieklausīties.

Steka uzņēmuma vadības filozofija sastāv no sekojošiem galvenajiem principiem [5]:

1. Katram uzņēmuma darbiniekam ir jādod balsstiesības, apspriežot jebkuru uzņēmumam svarīgu jautājumu. Tas ir Lielās spēles pamats un būtiskākais princips.
2. Uzņēmuma vadībai ir jābūt atklātai. Tas nozīmē, ka nedrīkst būt noslēpumu, kas ir saistīti ar uzņēmuma mērķiem un darbību. Nedrīkst aprobežoties tikai ar savu darbu, tikai ar savas nodaļas funkcijām. Katram darbiniekam ir labi jāredz un jāpārzina savas un citu apakšvienību ieguldījums kopīgā darbā. Ir skaidri jāredz kopīgā aina.
3. Viens no nepieciešamajiem panākumu garantiem ir finansu izpratne. Finansu rādītāju zināšana un izpratne ļauj katram darbiniekam ieraudzīt savu, savas un citu nodaļu un apakšvienību ieguldījumu kopīgā darbā, izprast situāciju uzņēmumā, tā problēmas un atrast šo problēmu risināšanas ceļus.
4. Izglītībai, intelektuālajam kapitālam ir izšķiroša nozīme. Tāpēc šajā uzņēmumā 30% darba laika tika veltīti mācībām. Liekas, ka veltīt mācībām trešo daļu darba laika – tas ir ļoti daudz. Šajā laikā taču it kā neko neražo. Izrādās, ka ražo visvērtīgāko – augstas klases strādājošos!
5. Jārada uzvarētāju sajūta. Šādu sajūtu rada katra, pat vismazākā panākuma svinēšana. Tā rada arī lepnuma sajūtu par savu uzņēmumu, kas ir ļoti svarīgi panākumu gūšanai.

Visu šo principu kā vienotas sistēmas ievērošana un izmantošana rada Lielo spēli – jaunu pieeju strādājošo motivēšanā, izglītošanā un kolektīva kā draudzīgas

un entuziasma pilnas komandas veidošanā. Tās ir jaunas idejas intelektuālā kapitāla attīstīšanā un izmantošanā.

Japāņu pieredze

Tāpat kā amerikāņu menedžmentā, arī japāņu menedžmentā ir lieliski intelektuālā kapitāla radīšanas, pilnveidošanas un efektīvas izmantošanas piemēri. Pastāv uzskats, ka japāņu ievērojamo panākumu pamatā ir jauna tipa darbinieku izaudzināšana. Pie tam tiek realizēta pārdomāta sistēmas pieeja: audzināšana un izglītošana bērnudārzos, skolās, augstskolās un tālāk uzņēmumos tiek uzskatīta par vienotu nepārtrauktu procesu.

Japāņi jau sen pirms zināšanu gadsimta sākšanās bija sapratuši, ka viņu tautas un valsts pastāvēšanai fundamentāla nozīme ir izglītībai, jo derīgo izrakteņu, enerģijas avotu un citu dabas resursu Japānai ir maz. Acīmredzot, arī japāņi vadās pēc seno austrumu pārliecības, kas izteikta ķīniešu tautas parunā: ja tu plāno vienu gadu uz priekšu – audzē rīsus, ja plāno divdesmit gadus – audzē kokus, uz mūžiem – audzini bērnus.

Pēc amerikāņu zinātnieku Džeksona Greisona jaunākā un Karlas O'Dellas pētījuma, sevišķa uzmanība japāņu skolās tiek veltīta matemātikai, dabaszinātnēm un valodām [8]. Matemātika kā "zinātnes valoda" attīsta loģisko domāšanu, spriešanas, analīzes un sintēzes spējas. Japānas vidusskolu pirmajās klasēs 25% stundas tiek atvēlētas matemātikai un dabaszinātnēm. Japāņu skolās parasti tiek mācītas trīs no dabaszinātņu virziena zinātnēm un četras matemātikas disciplīnas, to skaitā diferenciālvienādojumu risināšana [8, 256. lpp.].

Vienlaicīgi ar zināšanu apgušanu, japāņu skolās bērni tiek mācīti un sagatavoti japāņu darba stilam un dzīvesveidam. Amerikāņu zinātnieki uzsver, ka japāņu bērnus no mazām dienām māca darboties kopā un priecāties par kopīgām uzvarām. Viņiem rodas paradums strādāt centīgi, pozitīva attieksme pret saspringtu darbu, disciplīnu, kārtību, neatlaidību, tīrību, uzmanību pret sīkumiem un cieņu pret savu darbu. Šī pieeja, kas ir balstīta uz zināšanu apguves apvienošanu ar sociālo audzināšanu, kļūst par varenu spēku, kas rada izglītotu pilsoni un apzinīgu strādnieku. Tas ir tāpēc, ka bērniem nemitīgi māca iemaņas strādāt grupās un visu laiku atgādināt par izglītības lielo vērtību. Japāņu skolās tiek ielikti ārkārtīgi vērtīgi intelektuālā kapitāla pamati [8, 257. lpp.].

Pēc japāņu pārliecības, cilvēka izglītība nekad nebeidzas. Šajā ziņā tā sakrīt ar attīstīto rietumu valstu uzskatiem par izglītību mūža garumā. Mācības Japānā uzskata par daudz plašāku jēdzienu, nekā skolu un augstskolu apmeklēšana. Mācības notiek firmās darba gaitā un speciālos kursus. Firmu darbinieki tiek sūtīti uz ārzemēm pieredzes apmaiņai un sevišķi ASV zinātnisko pētījumu veikšanai un zinātnisko grādu iegūšanai. Japāņi uzskata un praksē par to pārliecinās, ka galvenais ir nevis talants un spējas, bet gan uzcītība, neatlaidība un darbs. Pēc viņu uzskatiem, izglītība ir visciešākā veidā saistīta ar preču kvalitāti un to konkurētspēju. Preču konkurētspējai ir izšķiroša nozīme eksporta nodrošināšanai tirgus ekonomikas apstākļos. Tāpēc būtiski ir ieklausīties amerikāņu zinātnieku

veiktās Japānas analīzes rezultātos, kuri raksturo prasības pret konkurētspējīgu valsti [8, 253. lpp.]:

- augsts vidējais līmenis funkcionālajai izglītībai;
- noteikti zināšanu pamati matemātikā, statistikā, zinātniskajā metodoloģijā;
- spējas novērot procesus, tos analizēt, interpretēt un sākt darboties;
- zināšanas par pasauli;
- māka strādāt kolektīvā;
- spēja nest atbildību;
- spēja nemītīgi mācīties un pielāgoties izmaiņām.

Japānas uzņēmumos, vienlaicīgi ar konkrēto darbu izpildi, notiek darbinieku audzināšana. Firmu vadība rūpējas par tādām preču kvalitātes, darba ražīguma un konkurences spēju veicinošām lietām, kā strādājošo profesionālās kvalifikācijas celšanu, rakstura ētikas attīstību, kuras lielo nozīmi uzsver amerikāņu zinātnieks Stīvens Kovi, labu darba un sadzīves apstākļu nodrošināšanu. Precīzi japāņu pieeju ir raksturojis Vjačeslavs Pšēņņikovs [7, 95. lpp.]: “Galvenais japāņu firmu augsto konkurences spēju noslēpums ir viņu māka izaudzināt visaugstākās visās nozīmēs klases darbiniekus vai runa ir par viņu profesionālo kvalifikāciju, vai par vēlēšanos strādāt, gatavību atdot darbam visus savus spēkus.”

Japāņu attieksmi pret savām firmām var raksturot kā sava veida uzņēmējdarbības filozofiju.

S.Parkinsons un M.Rustondži uzskata, ka rietumu valstīs firma tiek uzlūkota kā juridisks savienojums, bet Japānā pret firmu izturas kā pret dzīvu būtni, kurai pieder dvēsele un apziņa [2]. Japāņu uzņēmējdarbības filozofijas kodols ir patiesām lielas rūpes par saviem darbiniekiem. Kā zināms, viena no japāņu pieejas īpatnībām ir izplatītie darba līgumi mūža garumā ar vienu firmu.

Šādas attieksmes efektivitāti labi parāda Japānas sasniegumi ekonomikā. Acīmredzot, firmu vadības rūpes par saviem darbiniekiem motivē tos atbildēt ar to pašu, teicami strādāt un būt savas firmas patriotiem. Japānā firmu vadītāji izprot un augstu vērtē zinātnisko atklājumu, jauno tehnoloģiju izstrādāšanas un ieviešanas nozīmi. Tomēr viņi nešaubās, ka uzņēmumu pati lielākā vērtība ir cilvēki. Japāņu uzņēmumu vadītāju pārliecību par intelektuālā kapitāla izmantošanas ārkārtīgo efektivitāti V.Pšēņņikovs ir formulējis šādi [7, 189. lpp.]: “Tā firma, kas vislielākajā mērā spēš atklāt burtiski katra sava līdzstrādnieka radošās spējas, arī uzvarēs konkurences cīņā”

Intelektuālā kapitāla izmantošana nodokļu iekasēšanas palielināšanā

Aplūkojot pašvaldības un tieši pagastu pašvaldības, ir jākonstatē, ka daudzās vietās ievērojamas grūtības rada nekustamā īpašuma nodokļa iekasēšana. Šī nodokļa iekasēšanā grūtības rada uzņēmējdarbības situācija laukos. Sakarā ar problēmām lauksaimniecības produkcijas realizācijā, netiek apstrādāta daļa no lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Bet nodoklis par šo zemi ir jāmaksā un tas ir ieplānots pagastu budžetos kā ieņēmums.

Šādā situācijā ir nepieciešama intelektuālā kapitāla izmantošana un jaunu ideju radīšana.

Iespējams ir darboties vismaz trīs virzienos:

- attīstīt attiecīgā pagasta iedzīvotāju uzņēmību, motivāciju darboties;
- veicināt iedzīvotāju izglītošanu, sevišķi personīgā menedžmenta izziņāšanā un apguvē;
- sekmēt uzņēmējdarbības attīstību.

Kopsaimniecību laikā daudzi cilvēki laukos strādāja ļoti labi, bet viņiem katru darāmo darbu pateica priekšā. Radoša pieeja darbam neeksistēja un tā cilvēki pierada tikai pie rīkojumu izpildīšanas. Tirgus ekonomikas apstākļos, kad pašam ir ne tikai iespējas darboties un izlemt ko darīt, bet pašam ir arī jāizlemj un jādara, daudziem cilvēkiem pietrūkst uzņēmības un enerģijas.

Šādā situācijā liela nozīme varētu būt menedžmenta apguvei kā ļoti būtiskai intelektuālā kapitāla daļai. Personīgais menedžments ir optimisma pilns, tas māca kā kļūt enerģiskākam, nesūdzēties par apstākļiem, bet tos izmantot un, ja nepieciešams, izmanīt. Attīstītajās valstīs iedzīvotāji izprot nodokļu maksāšanas nepieciešamību. Šī izpratne jāpanāk arī pie mums.

Menedžmenta ideju apguve un izmantošana pagastu padomēs varētu veicināt uzņēmējdarbības attīstību pašvaldību teritorijās. Lai papildinātu jau pastāvošos uzņēmējdarbības veidus – lauksaimniecību, kokapstrādi un tirdzniecību, vajadzētu atbalstīt arī jaunus, jau uzsāktos virzienus – tūrismu, netradicionālo lauksaimniecību, mēbeļu ražošanu utt.

Liela iespēja efektīvi piedalīties šo jautājumu risināšanā ir intelektuālā kapitāla izmantošanai dažādu ar uzņēmējdarbību saistītu jaunu projektu radīšanā un ieviešanā. Projektu vadība un realizācija ir visciešākajā veidā saistīta ar jaunu ideju izmantošanu.

Secinājumi

Mūsu dienās, salīdzinot ar finansu, rūpniecības un tirdzniecības kapitālu, galveno nozīmi uzņēmējdarbībā iegūst intelektuālā kapitāla izmantošana. Var teikt, ka arvien vairāk tiek ražotas un pārdotas zināšanas.

Intelektuālā kapitāla nozīmes ārkārtīgā palielināšanās izvirza prasību pētīt ar tā radīšanu, izmantošanu un atjaunošanu saistītās problēmas un jautājumus.

3. Uzņēmuma intelektuālais kapitāls ir atsevišķu darbinieku personīgo intelektuālo kapitālu summa.
4. Uzņēmuma panākumus nosaka:
 - katra darbinieka intelekta attīstība;
 - darbinieku kopīgā intelektuālā kapitāla veiksmīga izmantošana.
5. Uzņēmuma intelektuālā kapitāla izmantošanā ir jāsasniedz sinerģija – lielais papildus efekts no kopīgās darbības.
6. Uzņēmuma intelektuālā kapitāla izmantošanā lietderīgi ir iepazīties ar amerikāņu un japāņu pieredzi.

7. Intelektuālā kapitāla izmantošana nodokļu administrēšanā un iekasēšanā varētu kalpot par piemēru radošai pieejai.

Literatūra

1. Стюат Томас. Богатство от ума /Пер. с англ. - Минск: "Парадокс", 1998. - 352 с.
2. Паркинсон С.Н., Рустомджи М.К. Искусство управления. /Пер. с англ. М.: "Файр", 1997. - 272 с.
3. Венгер И., Поу Р. Неужели я гений? /Пер. с англ. Минск: "Парадокс", 1998. - 352 с.
4. Сильва Х. Стоун Р.Б. Искусство менеджмента по методу Сильва /Пер. с англ. - Минск: ООО "Попурри", 1999. - 288 с.
5. Стек Джек. Алхимия прибыли /Пер. с англ. - Минск: "Парадокс", 1996. - 432 с.
6. Перспективы информатизации общества: Реферативный сборник. Часть 2. М.: ИНИОН, 1999. - 185 с.
7. Пшенников В.В. Японский менеджмент. 27 уроков для нас. /Пер. с англ. - М.: Япония сегодня, 1997. - 191 с.
8. Грейсон Дж.К. мл., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века /Пер. с англ. - М.: Экономика, 1991. - 319 с.

Kopsavilkums

Raksts sniedz informāciju par intelektuālā kapitāla pieaugošo nozīmi uzņēmējdarbībā.

Līdz ar lielām pārmaiņām ražošanā, mainās arī kapitāla vienas no galvenajām ekonomikas zinātnes kategorijām saturs. Ja XX gadsimta sākumā galvenokārt runāja par rūpniecības, tirdzniecības un finanšu kapitālu, tad tagad arvien lielāku nozīmi iegūst intelektuālais kapitāls. Intelektuālais kapitāls – tā ir visu uzņēmumu darbinieku zināšanu summa, kas nodrošina tās konkurētspēju. Lai varētu iegūt uzņēmuma intelektuālo kapitālu un padarīt to pēc iespējas lielāku, ir jāpanāk katra darbinieka individuālo zināšanu pieaugumu.

Personīgais intelektuālais kapitāls – tā ir atsevišķa darbinieka zināšanu un pieredzes summa, kas veido tā intelektu. Intelektss tā ir spēja iegūt, apstrādāt un izmantot informāciju, spēju domāt, analizēt, apkopot, izdarīt slēdzienus un secinājumus, apgūt zināšanas, mācīties no savas un citu pieredzes, plānot un prognozēt, reaģēt uz apkārtējās vides izmaiņām.

Intelektuālā kapitāla nozīmes palielināšanās izvirza nepieciešamību pētīt ar tā rašanos, izmantošanu un atjaunošanu saistītās problēmas un jautājumus. Intelektuālā kapitāla veiksmīga izmantošana nodokļu administrēšanā kalpo par piemēru radošai pieejai sarežģītu jautājumu risināšanā.

**Veronika Bikse (Latvijas Universitāte),
Mareks Grodskis (Latvijas Universitāte)**

LĪZINGA BŪTĪBA UN TĀ ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

The paper provides analyses of different types of leasing, the positive and negative consequences of leasing. The article describes leasing transactions development in Latvia based on the world's experience in the given branch and the specific features in Latvia as well. There are given the proposals how to improve the activities of the Latvian Leasing Association.

Līzings būtība

Jēdziens līzings radies no angļu vārda “to lease” – iznomāt. Ar līzingu parasti saprot visa veida patēriņa preču un darba līdzekļu iznomāšanu. Bankas vai līzingsabiedrības iegādājas līzings objektu (iekārtu, darbgaldus, automašīnu u.tml.) un to iznomā, nosakot noteiktu procentu likmi.

Galvenā atšķirība starp līzingu un nomu ir tā, ka, nomājot kādu darba līdzekli ar izpirkšanas tiesībām, uzņēmums uzreiz kļūst par tā īpašnieku, izdarot pirmo iemaksu. Turpretī līzings darījumā uzņēmums kļūst par īpašnieku tikai tad, kad līdzekļu vērtība ir pilnīgi samaksāta.

Līzings darījuma pamatā ir līzings objekts. Tas var būt gan kustams, gan nekustams īpašums.

Kustamā īpašuma līzings objektu loks ir ļoti plašs. Tie galvenokārt ir: ledusskapji, televizori, mēbeles, automašīnas un citi sadzīves priekšmeti, tehnoloģiskās iekārtas, tehnika, ko var pārvietot, kā arī saimnieciska rakstura preces, ko lieto tirdzniecībā, medicīnā, auto pārvadājumos.

Par nekustamā īpašuma objektu var būt jebkurš pamatlīdzeklis, kas netiek tālāk pārstrādāts ražošanas procesā. Tie ir: ražošanas iekārtas, kas tiek uzstādītas ražošanas vietās, sociāla rakstura ēkas, būves, celtnes, dzīvokļi, dzīvojamās mājas u.c.

Līzings attiecības veidojas starp līzings devēju un līzingsņēmēju.

Līzings devējs parasti ir speciālas finansu organizācijas – līzingskompānijas vai komercbankas. Līzingsņēmējs var būt juridiska vai fiziska persona. Juridiskās personas līzings pakalpojumus izmanto uzņēmējdarbības attīstīšanai, bet fiziskās personas līzings pakalpojumus izmanto jaunu ilglietošanas patēriņa priekšmetu iegādei.

Pastāv dažādi līzings veidi, bet ekonomiskajā literatūrā parasti izdala divus galvenos:

- operatīvais līzings;
- finansu līzings.

Abiem līzings veidiem vēl ir vairāki paveidi – atgriezeniskais, starptautiskais u.tml. līzings.

Operatīvais līzings

Operatīvais līzings ir nomas darījuma veids, kuru noslēdzot, līzings objekts tiek iznomāts uz termiņu, kas ir mazāks nekā tā amortizācijas periods. Operatīvais līzings dod iespēju izmantot līzings objektu uz kādu noteiktu laiku (parasti to iznomā no 1 līdz 5 gadiem vai uz vienu ražošanas ciklu), maksājot ikmēneša līzings maksājumus. Līzings darbības termiņam beidzoties, objekts paliek bankas īpašumā. Taču tā nomnieks ir tiesīgs:

- atgriezt lietoto mantu tās iznomātājam;
- samaksāt atlikušo summu iznomātājam un iegūt nomāto mantu īpašumā;
- apmainīt agrāk iznomāto mantu pret citu, pagarinot nomas līgumu uz jauniem noteikumiem.

Par operatīvā līzings objektiem parasti izmanto tādas lietas, kuras var sekmīgi pārdot tā saucamajā otrreizējās lietošanas (*second-hand*) tirgū, piemēram, vieglās automašīnas, televizorus, ledusskapjus un citu sadzīves tehniku.

Jānorāda, ka operatīvais līzings tā devējam ir riskants pasākums, jo nomas laikā līzings objekts var paštrināti noliegties (neuzmanīga ekspluatācija, nepiemēroti darba apstākļi u.c.) vai arī līzings ņēmējs var kļūt maksātnespējīgs. Lai mazinātu risku, līzings devējs ir vienojies ar līzings objekta pārdevēju, kas apņemas atpirt iznomāto objektu un veiksmīgi to realizēt sekundārajā tirgū. Pārdevējs nosaka īpašuma atlikušo vērtību, saskaņojot to ar līzings sabiedrību un līzings ņēmēju, un apņemas atpirt līzings objektu pēc līzings līguma izbeigšanās par šo atlikušo vērtību. Atlikušo vērtību parasti nosaka atkarībā no ikgada amortizācijas maksājumiem. Piemēram, iznomājot autotransportu, nomas līgumā paredz arī tā amortizāciju atkarībā no nobraukto kilometru skaita. Gadījumā, ja līgumā paredzētie noteikumi netiek ievēroti, tad par katru nobraukto virs limita kilometru tiek maksāta soda nauda.

Finansu līzings

Otrs līzings veids ir *finansu līzings*. Tas ir līdzīgs noma ar izpirkšanas tiesībām. Banka vai līzings kompānija pērk uzņēmumiem nepieciešamo iekārtu un nodod to lietošanā uzņēmumam uz vairākiem gadiem ar tiesībām to iegādāties savā īpašumā. Jānorāda, ka uzņēmumiem aizdotā iekārta paliek bankas īpašumā līdz tam laikam, kamēr uzņēmumi samaksā tās pilnu vērtību, pieskaitot maksu par bankas sniegto pakalpojumu.

Tāpēc uzņēmumi līzings līguma darbības laikā pakāpeniski atmaksā aizņēmumu, t.i., nomājamā īpašuma summu. Līdz ko visi maksājumi ir nokārtoti, līzings objekts pāriet nomnieka īpašumā.

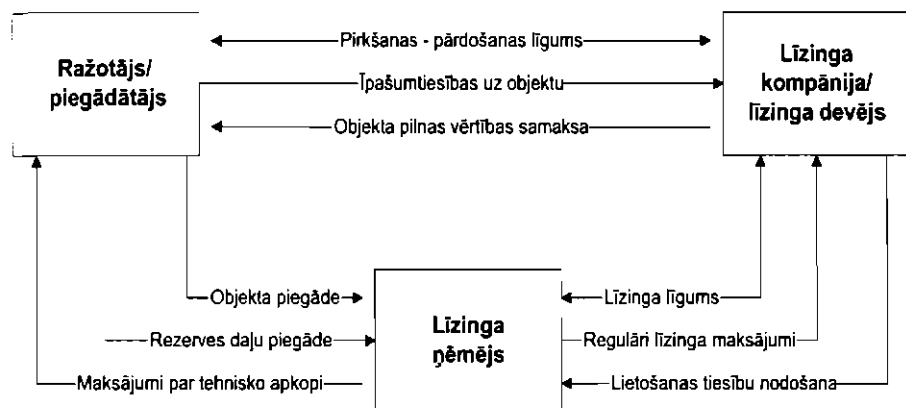
Finansu līzings darījums sastāv no šādiem posmiem:

- līzings ņēmējs griežas pie līzings devēja (bankas vai līzings sabiedrības) ar līgumu iznomāt viņam nepieciešamo līzings objektu;

- līzings devējs (banka vai līzings sabiedrība) nopērk šo līzings objektu no līzings objekta pārdevēja (uzņēmuma, kas to ražo, vai no vairumtirdzniecības bāzes). Līdz ar to līzings devējs (banka vai līzings sabiedrība) kļūst par šīs mantas īpašnieku;
- līzings devējs noslēdz līgumu ar līzingsņēmēju (lietotāju) par līzings objekta iznomāšanu vai nodošanu, nosakot tā nomas maksu, lietošanas termiņu un procentu likmi (skat. 1.shēmu).

1. shēma

Finansu līzings subjektu darījumi

Kā redzam no shēmas, līzings darījumā primārs ir līzings objekta pirkšanas un pārdošanas attiecības, ievērojot pirkuma līguma saistības, bet sekundārs ir līzings līgums par mantas lietošanas tiesībām uz līgumā noteiktu laika periodu.

Par līzings objekta lietošanu tāņēmējs maksā noteiktu procentu likmi. Atkarībā no procentu maksājumu kārtības finansiālais līzings iedalās šādi.

- *Līzings ar pieaugošu procentu likmi* (t.i., ar katru mēnesi procentu likme palielinās). Šādu līzingu uzņēmums var izmantot, ja tas nēcer iegūt lielu peļņu. Taču tas ir riskants līzings devējam, jo var gadīties, ka līzingsņēmējs pēc kāda laika var ļaunprātīgi nemaksāt procentus, vai arī to var piemēklēt finansiālas grūtības, un uzņēmums vairs nav spējīgs pildīt savas saistības.
- *Līzings ar regresējošu procentu likmi* (katru mēnesi procentu likme samazinās).
- *Līzings ar vienādu ikmēneša procentu likmi*. Jānorāda, ka līzings procenti tiek aprēķināti tikai no atlikušās (neapmaksātās) īpašuma vērtības. Tādēļ līzings procentu maksājumi katru mēnesi samazinās. Tieši šis līzings veids pēdējos gados ir izplatītākais Latvijā.

Finansu līzinga izmantošanai ir ļoti svarīga nozīme apstākļos, kad uzņēmumiem jāiegādājas dārgas ražošanas iekārtas, bet šim mērķim nepietiek naudas līdzekļu. Līzings atšķirībā no naudas kredīta, ir mazāk riskants. Naudas aizdevuma izsniegšanai ir nepieciešams nodrošinājums, garantijas, kuru vērtība pārsniedz saņemtās naudas summu. Turpretī līzings nozīmē, ka tiek aizdots kāds darba līdzeklis, kas ir bankas īpašums: tāpat tas vienlaikus arī ir kredīta nodrošinājums. Ja kādu apstākļu dēļ uzņēmums nevarēs atdot bankai aizdevumu, tās īpašumā paliek līzinga manta. Tāpēc arī līzinga procentu likme tiek noteikta daudz zemāka par naudas aizdevuma procentu likmi.

Tādējādi līzings ir ļoti izdevīgs, jo, pirmkārt, tas ir lētāks un, otrkārt, tas dod iespēju ātrāk atjaunot ražošanas iekārtas, treškārt, ļauj paplašināt produkcijas noieta iespējas un iegūt tūlītēju samaksu, kas sekmē ekonomikas izaugsmi.

Līzinga attīstība Latvijā

Pasaules prakse rāda, ka līzinga pakalpojumi kļūst arvien populārāki, īpaši apstākļos, kad rodas ražošanas līdzekļu atjaunošanas nepieciešamība ekonomikā. Visplašāk šos pakalpojumus lieto ASV, Eiropas Savienības valstīs. Arī Latvijā 90. gadu vidū izveidojās labvēlīgi apstākļi arvien plašākai līzinga pakalpojumu attīstībai.

Galvenie faktori, kas veicināja līzinga darījumu attīstību Latvijā, bija šādi:

- lata stabilitāte;
- rūpniecības un tirdzniecības nozaru uzņēmumu nepieciešamība pēc veco ražošanas iekārtu un transporta līdzekļu nomaiņas pret jaunākiem un modernākiem;
- mazo un vidējo uzņēmumu skaita palielināšanās;
- jauno uzņēmumu vajadzība pēc pamatlīdzekļu iegādes.

Latvijā līzinga operācijas pirmais uzsāka *SIA Agrolīzings* 1992. gadā. Tā dibinātāji bija LR Finanšu Ministrija, LR Lauksaimniecības Ministrija un ārējās tirdzniecības firma *LATA*.

SIA Agrolīzingu izveidoja, lai palīdzētu zemniekiem iegūt lietošanā dārgo ārzemju tehniku, piemēram, kombainus, traktoros, graudaugu kaltes. Tehniku pirka no trim Somijas ražošanas firmām. Šim nolūkam 1993. gada jūlijā *SIA Agrolīzings* saņēma ārzemju kredītu USD 3 milj. apmērā, kuru bija jāatmaksā 7 gadu laikā ar 7% likmi gadā. Taču jau 1993. gadā zemnieki saskārās ar kredīta dzēšanas summas atmaksāšanas grūtībām, jo viņiem bija radušās problēmas ar saražotās lauksaimniecības produkcijas realizāciju. Līdz ar to lielākā daļa toreiz noslēgto līzinga līgumu tika laužti. Bija arī citi iemesli: nesamērīgi lielā līzinga maksa, līgumi bija sasteigti, bieži bija nepietiekami izanalizēta situācija par potenciālā nomnieka rīcībā esošās tehnikas daudzumu, zemes platību un maksātspēju. Līdz ar to *SIA Agrolīzings* kļuva par maksātnespējīgu.

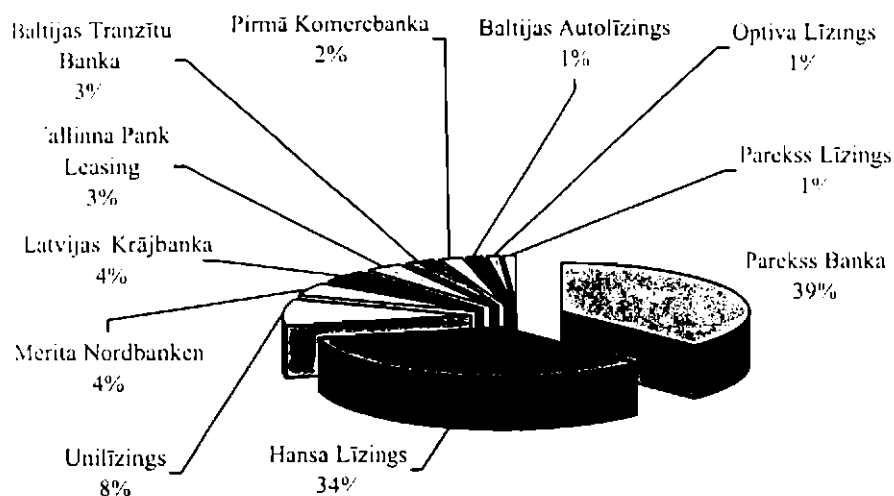
1992. gada beigās tika nodibināta vēl viena līzinga firma *DVC*, kuras mērķis bija sniegt līzinga pakalpojumus zemniekiem lauksaimniecības tehnikas, datoru un citas ražošanas tehnikas iegādē. *DVC* savu darbību izvērsa Latvijā un Lietuvā.

Svarīgs līzinga attīstībā bija periods, kad līzinga pakalpojumus sāka sniegt bankas. Kā viena no pirmajām līzinga operācijas uzsāka *Baltijas Tranzītu banka* 1993. gadā. Galvenie līzinga darījuma objekti bija augstas likviditātes kustamais un nekustamais īpašums. Klienti galvenokārt vēlējās pirkt kravas automobiļus (visbiežāk lietotus) un kokapstrādes iekārtas. 1994. gadā ar līzinga darījumiem sāka nodarboties arī *Latvijas Hipotēku un Zemes banka*. Vēlāk ar līzinga pakalpojumiem sāka nodarboties arī citas komercbankas, bet 1994. gadā pēc *Baltijas Tranzītu bankas* iniciatīvas tika izveidota *Latvijas Līzinga asociācija*. Asociācijas mērķis ir apvienot tās biedrus, lai, attīstot līzingu, sekmētu Latvijas tautsaimniecības attīstību. Kopš 1995. gada *Latvijas Līzinga asociācija* ir *LEASEUROPE* korespondētājlocekle.

Latvijas Līzinga asociācijas apkopotā informācija liecina, ka 1999. gadā līzinga tirgu veidoja 11 galvenie līzinga asociācijas biedri (sk. 1. diagrammu).

1. diagramma

Latvijas Līzinga asociācijas biedri un to līzinga portfeļa sadalījums 1999. gadā

Kā rāda diagramma, Latvijas līzinga tirgū lielākie līzinga devēji ir *Parekss Banka*, *Hansa Līzings*, kuru tirgus daļa ir attiecīgi 39 un 35 procenti. Pārējām līzinga kompānijām kopējā līzinga tirgū ir nenožīmīga daļa.

Pēdējos gados tiek veidotas tā saucamās *tiešās līzinga* kompānijas, kuru dibinātāji ir paši pārdevēji, sadarbībā ar citām līzinga kompānijām. Piemēram, *Wess Motors* caur savu meitas uzņēmumu *Wess Capital* uz līzinga noteikumiem

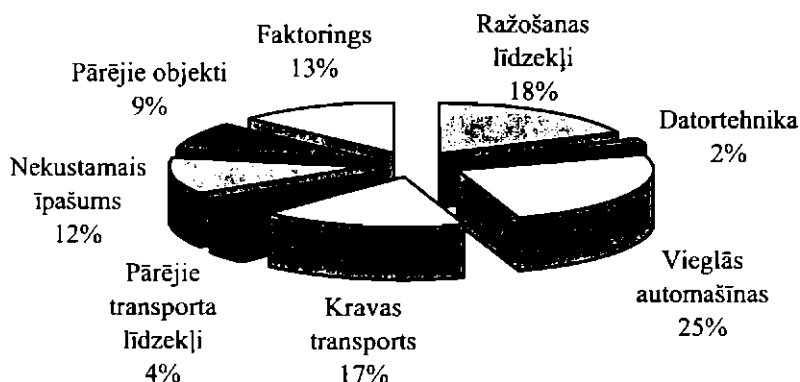
piedāvā iegādāties automašīnas *Toyota*, savukārt “*MM Līzings*” piedāvā līzīga pakalpojumus *Renault* un *Volvo* automašīnu iegādei autorizētā dīlera “*Mūsa Motors*” autosalonā.

Ievērojamu tirgus daļu Latvijā ir ieguvušas Igaunijas līzīga kompānijas. Šīs kompānijas pārsvarā ir dibinātas kā kādas Igaunijas bankas meitas uzņēmumi, piemēram, *Hansa Līzings (Hansapank)*, *Tallinna Pank Leasing Latvia*, (*Eesti Uhispank*), *Optiva Līzings (Optiva Pank)*.

Latvijā visbiežāk sastopamie līzīga objekti ir vieglās automašīnas. 1999. gadā tās bija aptuveni 25% no kopējā līzīga apjoma (skat. 2. diagrammu).

2. diagramma

Līzīga pakalpojumu struktūra 1999. gadā

Līzīga pakalpojumu struktūrā ražošanas iekārtas sastāda 18%. Uzņēmumi labprāt pērk uz līzīga noteikumiem pārtikas produktu apstrādes un pārstrādes tehnoloģiskās iekārtas un līnijas, kokapstrādes iekārtas, mežsādes tehniku.

Salīdzinot ar ASV un Eiropas Savienības valstīm, līzīga darījumus Latvijā raksturo samērā īsi līzīga līgumu termiņi (skat. 3. diagrammu).

Gandrīz 58% no kopējā līzīga darījumu apjoma 1999. gadā tika slēgti uz termiņu no viena līdz trīs gadiem. Uz termiņu no trim līdz pieciem gadiem noslēgti 25% no visiem līgumiem, bet uz laiku, kas pārsniedz piecus gadus, tikai 17% noslēgtu līgumu, jo līzīga devējiem Latvijā vēl arvien nepietiek ilgtermiņa finansu resursu, kā arī svarīgs ir riska faktors.

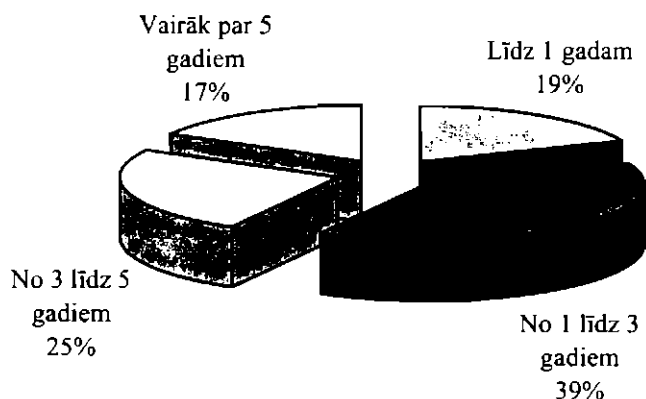
Baltijas līzīga tirgū 1999. gada beigās vislielākais apjoms bija Igaunijas līzīga kompānijām aptuveni 380 miljoni ASV dolāru, Latvijas attiecīgi 215 miljoni ASV dolāru, bet Lietuvas – 135 miljoni ASV dolāru (sk. 4. diagrammu).

Baltijas līzīga tirgū vadošais līzīga devējs ir *Hansa Capital*, kas kopā ar meitas uzņēmumiem veido aptuveni 30% no Baltijas tirgus kopapjoma. Otrais lielākais Baltijas līzīga devējs ir *Pareks Banka* ar aptuveni 14% no Baltijas tirgus

kopapjoma. Trešajā vietā ir Lietuvas lielākais līzinga devējs *Vilniaus banko* ar aptuveni 7% no Baltijas tirgus kopapjoma.

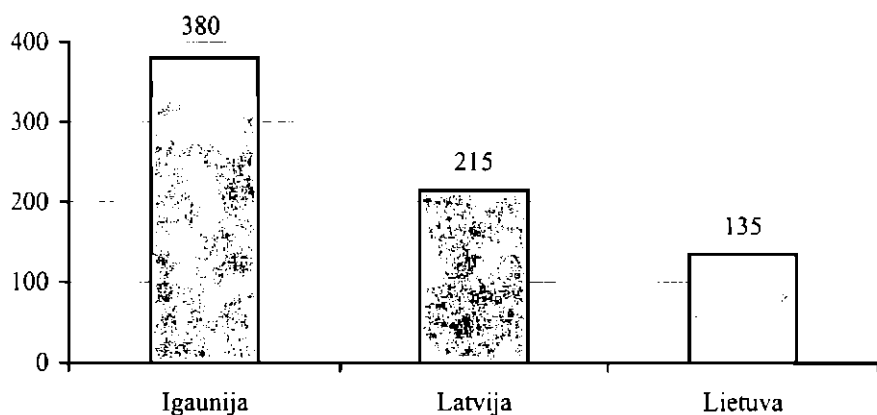
3. diagramma

Līzinga līgumu termiņstruktūra 1999. gadā

4. diagramma

Baltijas līzinga tirgus apjomi 1999. gada beigās (milj. ASV dolāru)

No iepriekš teiktā redzam, ka līzinga tirgus pēdējos gados Latvijā attīstās. Taču *Latvijas Līzinga asociācijas* darbībā 2000. gadā radās pretrunas un no tās izstājās četras līzinga sabiedrības: *Hansa Līzings*, *Unilīzings*, *Optiva Līzings*, *Nordea Finance Latvia*, kas izveidoja jaunu sabiedrisku organizāciju – *Latvijas Līzinga devēju asociāciju*. Savukārt *Latvijas Līzinga asociācijai* vajadzētu pilnveidot savu darbību šādos virzienos:

- analizēt galvenās līzinga darījumu attīstības tendences, nosakot to subjektu un objektu raksturu pasaulē un Latvijā;
- veikt salīdzinošu analīzi iespējamām līzinga alternatīvām, noskaidrojot līzinga darījumu priekšrocības un trūkumus;
- izstrādāt kritērijus ekonomisko lēmumu pieņemšanai līzinga operācijās, lai samazinātu riska pakāpi;
- pētīt pasaules līzinga darījumus un noteikt to piemērotību Latvijā;
- vākt informāciju un veidot datu bāzi līzinga devējiem par sliktiem debitoriem.

Kopsavilkums

Rakstā ir apskatīta līzinga būtība, noskaidroti tā objekti, darījumi un veidi: operatīvais un finansu līzings. Analizēta līzinga attīstība Latvijā un citās valstīs pēdējos piecos gados. Apskatītas līzinga priekšrocības un trūkumi salīdzinājumā ar kredītu un izstrādāti priekšlikumi *Latvijas Līzinga Asociācijas* darbības pilnīgošanai.

Inga Būmane (*Latvijas Universitāte*),
Igoris Ludboržs (*Latvijas Universitāte*)

DATORU PROGRAMMATŪRAS UN CITU UZŅĒMUMA IEKŠIENĒ RADĪTO NEMATERIĀLO ELEMENTU ATZĪŠANAS NOSACĪJUMI FINANSU PĀRSKATOS

В экономическом развитии стран важную роль занимает на знаниях обоснованное, инновативное предпринимательство. Поэтому многие предприятия значительные средства вкладывают в разработку и правовую защиту различных нематериальных элементов: затраты на исследовательскую работу и работу по развитию, компьютерные программы и другие объекты интеллектуального имущества. Вместе с тем, в бухгалтерском учёте актуальным становится вопрос об условиях включения в финансовые отчёты нематериальных элементов, созданных самим предприятием. Существуют два различных способа включения затрат по

созданию данных элементов в бухгалтерский баланс: признание в качестве актива в составе нематериальных активов или непосредственное включение в расходы отражаемые в отчёт о прибылях или убытках. Проведённое исследование обоснованно на сравнительном анализе требований 4-ой директивы Европейского Сообщества, рекомендаций Международных бухгалтерских стандартов и существующих в Латвии правил, которые касаются капитализаций в балансе нематериальных элементов, созданных самим предприятием.

Daudzi uzņēmumi, lai nodrošinātu savas produkcijas konkurētspējas stabilitāti tirgū un veicinātu tālāku uzņēmējdarbības attīstību, ievērojamus līdzekļus iegulda pētniecības un attīstības darbos, gan pilnveidojot esošos un izstrādājot jaunus produkcijas veidus un tehnoloģiskos procesus, gan arī radot programmatūru, kas paredzēta uzņēmumu iekšējām vajadzībām vai pārdošanai. Kā arī katru gadu aizvien lielāks skaits uzņēmumu pievērš uzmanību sava intelektuālā īpašuma aizsardzībai un reģistrē Patentu valdēs savus izgudrojumus, dizainparaugus un preču zīmes. Līdz ar to grāmatvedībā kļūst aktuāls jautājums par uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo elementu atzīšanas nosacījumiem finansu pārskatos. Šo nemateriālo elementu iekļaušanai finansu pārskatos grāmatvedībā pastāv iespēja īstenot dažādas uzskaites politikas:

kapitalizēt tos nemateriālo aktīvu sastāvā ar vēlāku to amortizāciju vai/un iekļaut peļņas vai zaudējuma aprēķina izmaksu daļā.

Uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo elementu iekļaušana aktīvu sastāvā attaisnojama tikai tad, ja šie elementi atbilst aktīvu atzīšanas kritērijiem. Izpētot Starptautiskajos grāmatvedības standartos, Apvienotajā Karalistē un ASV pieņemtos aktīvu atzīšanas kritērijus, var secināt, ka, izvērtējot jebkura saimnieciskā darījuma elementa atzīšanu par aktīvu, jāņem vērā tā vērtības ticamības pakāpi un varbūtību saņemt ekonomiskos labumus nākotnē no šī elementa izmantošanas. Attiecībā par nemateriālo elementu atzīšanu par aktīvu, SGS Nr.38 "Nemateriālie aktīvi" paredz vairākus papildu nosacījumus iepriekš minētiem kritērijiem: elementam jābūt identificējamam, jāatrodas uzņēmuma kontrolē un jāatbilst citiem turpmāk referātā minētajiem kritērijiem.

Starptautiskajā mērogā nav pieņemta viennozīmīga pieeja uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo elementu atzīšanai par bilances aktīva posteni. Eiropas Savienības 4. Direktīvas prasības, Starptautiskā grāmatvedības standarta rekomendācijas un Latvijā pastāvošie noteikumi, kas attiecas uz uzņēmuma iekšienē radītā nemateriālā elementa kapitalizāciju bilancē, salīdzināti 1. tabulā.

Visos pētāmajos dokumentos vienāda pieeja vērojama attiecībā uz uzņēmuma iekšienē radītās uzņēmuma nemateriālās vērtības (goodwill) neiekļaušanu bilances aktīvā. Pieveja pamatojas uz faktu, ka šī elementa vērtību nav iespējams ticami novērtēt un to nav iespējams kontrolēt, jo uzņēmums ilgstoši nevar kontrolēt savus darbiniekus – tie var mainīt savus darba devējus, kā arī uzņēmuma klienti var izvēlēties citus darījuma partnerus u. tml.

1. tabula

**Uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo elementu
kapitalizācijas politikas salīdzinājums**

Nemateriālo aktīvu posteņi	Eiropas Savienības 4. Direktīva “Par no- teiktu veidu kompāniju gada pār- skatiem”	SGS Nr.38 “Nemateriālie aktīvi”	Latvija		
			Ekonomiskā literatūra	Finansu grāmat- vedība	Nodokļu grāmat- vedība
Pētniecības un attīstības izmaksas	pieļauj, bet prioritāte ir valsts nacionālai likumdošanai	pētniecības izmaksas – nepieļauj attīstības izmaksas – pieļauj daļēji (izpildoties atbilstošiem nosacījumiem)	pieļauj daļēji (at- karībā no uzņēmuma dar- bības formas)	pie- ļauj	ne- pie- ļauj
Koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un līdzīgas tiesības	pieļauj, bet prioritāte valsts nacionālai likumdošanai	pieļauj daļēji (izpildoties atbilstošiem nosacījumiem)	nepieļauj	pie- ļauj	ne- pie- ļauj
Uzņēmuma nemateriālā vērtība (goodwill)	nepieļauj	nepieļauj	nepieļauj	nepie- ļauj	ne- pie- ļauj

Eiropas Savienības 4. Direktīva “Par noteiktu veidu kompāniju gada pārskatiem” pieļauj pētniecības un attīstības izmaksu, kā arī koncesiju, patentu, licenču, preču zīmju un līdzīgu tiesību un aktīvu, kuri radušies uzņēmuma iekšienē, atzīšanu par bilances aktīva posteni, taču tajā pat laikā norādot, ka šajā jautājumā par prioritāti uzskatāma katras valsts nacionālā likumdošana.

Atbilstoši SGS Nr.38 “Nemateriālie aktīvi” rekomendācijām, uzņēmuma iekšienē radītie nemateriālie aktīvi, kas atrodas pētniecības stadijā, nevar būt atzīti par bilances aktīva posteni, jo nepastāv droša pārlicība, ka pētniecības rezultātā uzņēmums iegūs nākotnes ekonomiskos labumus. Tātad tiek prasīts, ka uzņēmuma

pētniecības izmaksas iekļauj saimnieciskās darbības rezultātā uzreiz pēc to rašanās. Nedaudz atšķirīgāka uzskaites pieeja Starptautiskā standartā noteikta tiem nemateriāliem aktīviem, kuri radušies uzņēmuma iekšienē attīstības darbu rezultātā. Tādā veidā iegūtie nemateriālie aktīvi var būt atzīti par bilances aktīva posteni, vienīgi, ja uzņēmums uzskata, ka izpildās visi sekojošie kritēriji:

pastāv tehniska iespējamība nokomplektēt aktīvu tā izmantošanai uzņēmuma pašu vajadzībām vai pārdošanai;

pastāv nolūks pabeigt aktīvu tā izmantošanas uzņēmuma pašu vajadzībām vai pārdošanai;

pastāv spēja un prasme aktīvu izmantot uzņēmuma pašu vajadzībām vai pārdošanai;

ir zināms, ka aktīvs radīs nākotnes ekonomisko labumu plūsmu, t.i., uzņēmums var demonstrēt, ka eksistē produkta realizācijas tirgus vai var pierādīt aktīva lietderīgumu, ja to izmantos uzņēmuma pašu vajadzībām;

uzņēmumā eksistē adekvāti tehniskie, finansu un citi resursi, lai aktīvu pabeigtu un izmantotu uzņēmuma pašu vajadzībām vai pārdotu;

ir iespējams ticami novērtēt izdevumus, kas saistīti ar aktīva izveidi attīstības stadijā.

Pētot uzņēmuma attīstības darbu rezultātā iegūto nemateriālo aktīvu nosacījumus par bilances aktīva posteni, var secināt, ka šie seši nosacījumi ietver starptautiskā mērogā pieņemtos elementa atzīšanas kritērijus par aktīvu. Taču, tā kā šādā veidā radīto nemateriālo aktīvu izmantošana vai pārdošana saistīta ar attiecīgu nenoteiktības pakāpi, tad, lai ierobežotu risku, Starptautiskajā standartā paredzēti papildu nosacījumi.

Jāpiebilst, ka praksē pārsvarā gadījumu ir sarežģīti izpildīt attīstības darbu rezultātā iegūto nemateriālo aktīvu visus atzīšanas nosacījumus. Dažos gadījumos, iekšēji radītā nemateriālā aktīva attīstības izdevumi var būt ticami novērtēti, piemēram, pamatojoties uz uzņēmuma izdevumu uzskaites sistēmu, bieži vien ir iespējams novērtēt personāla izdevumus un citus izdevumus, kas rodas, uzņēmumam izstrādājot nemateriālos aktīvus. Turpretī lielākoties iekšēji radītā nemateriālā aktīva attīstības izdevumi nevar būt novērtēti ar augstu ticamības pakāpi, piemēram, tādas darbības izdevumi, kuras rezultātā paredzēts radīt vai uzturēt specifiska produkta preču zīmi, var ietvert sevī materiālā izteiksmē nenosakāmus faktoros – uzņēmuma personāla vispārējās labsajūtas uzlabošanās un paša uzņēmuma imidža noturēšana vai uzlabošana.

Amerikas zinātnieki atzīst, ka uzņēmuma pašu spēkiem radīto nemateriālo aktīvu vērtības aprēķins ir saistīts ne tikai ar šo aktīvu novērtēšanas grūtībām, bet arī ar paša aprēķina grūtībām. Savu viedokli viņi pamato ar to, ka, piemēram, uzņēmuma pētniecības un attīstības darbu rezultātā var izveidoties vairāki patenti, bet, neskatoties uz to, katra patenta vērtību var noteikt pēc novērtējuma metodēm, taču kopējais rezultāts ir atkarīgs no uzņēmuma vispārējo izdevumu sadales. Tāpēc, pēc amerikāņu speciālistu viedokļa, eksistē iespējamība saņemt neadekvātu novērtējumu.

Kā izriet no salīdzinošās tabulas, Latvijā pārsvarā gadījumu nav atļauta uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo aktīvu atzīšana par bilances aktīva posteni, izņēmums ir pētniecības un attīstības izmaksas, un, pateicoties likuma "Par uzņēmumu gada pārskatiem" 1999. gada 16. decembra grozījumiem, kuri arī nosaka nemateriālo aktīvu bilances postenī "koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un līdzīgas tiesības" iekļaujamo tiesību atzīšanas precizējumu, arī koncesijas un minētās intelektuālā īpašuma tiesības, kuras finansu grāmatvedības vajadzībām var būt atzītas par aktīvu.

Latvijas ekonomiskajā literatūrā uzņēmuma pašu spēkiem radīto intelektuālā īpašuma tiesību neatzīšanu par aktīvu pamato sekojoši: "Atļauja iekļaut nemateriālajos ieguldījumos arī pašu uzņēmumā izstrādātos patentus un datoru programmas dod iespēju mākslīgi palielināt nemateriālo ieguldījumu apjomu, tāpēc tas Latvijā nav atļauts"

Jāatzīmē, ka ekonomiskajā literatūrā minētais viedoklis par uzņēmumu iekšienē radīto intelektuālā īpašuma tiesību neatzīšanu bilancē nemateriālo aktīvu sastāvā ir pretrunā likuma "Par uzņēmumu gada pārskatiem" 18. panta pašreizējai redakcijai. Izveidojušamies situācija ir izskaidrojama ar to, ka minētā reglamentējošā dokumenta redakcionālie grozījumi stājās spēkā 2000. gada janvārī, bet ekonomiskās literatūras izdevumi izdoti 1995. un 1998. gadā.

Pamatojoties uz Latvijas ekonomistu rekomendācijām, izriet, ka bilances postenī "koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un līdzīgas tiesības" iekļaujamo intelektuālā īpašuma objektu loks praktiski tiek sašaurināts līdz vienam objektam – "licence" Šādu viedokli var pamatot ar to, ka licence ir rūpnieciskā intelektuālā īpašuma un autortiesību nodošanas (pārdošanas) juridiskais pamats citām fiziskām un juridiskām personām, kuru noformē ar licences līgumu. Tātad, uz licences līguma pamata, piemēram, tiek nodotas (pārdotas) tiesības lietot preču zīmi vai patentu uz izgudrojumu vai dizainparaugu.

Kaut gan likuma "Par uzņēmumu gada pārskatiem" 18. pants to tieši nenosaka, tomēr tas paredz tikai tādu licenču parādīšanu, kurām paredzēts vienreizējas apmaksas/atlīdzības veids, t.i. licenču līgumi, kuros ietverta konkrēta līguma summa. Ja līguma apmaksa noteikta tikai kā procenti no faktiskās ar to saistītās produkcijas realizācijas vai izlaides apjoma, tad šī summa licences iegādes brīdī nav zināma, un līdz ar to nevar tikt ietverta uzņēmuma bilancē.

No Latvijā pastāvošās grāmatvedības kārtošanas prakses izriet, ka bilancē netiek atklāti paša uzņēmuma saņemtie izgudrojumu vai dizainparaugu patenti, reģistrētās preču zīmes un uzņēmuma pašu spēkiem izstrādātās datorprogrammas.

Taču uzņēmuma pašu spēkiem izstrādāto un reģistrēto intelektuālā īpašuma tiesību izmantošana tam paredzētajam mērķim dod ekonomisko labumu plūsmu, tāpēc bilancē neiekļaut uzņēmuma izgudrojumu vai dizainparaugu patentus, preču zīmes un datorprogrammas ir nepieņemami.

Atzīstot bilancē uzņēmuma pašu spēkiem radītos nemateriālos aktīvus (patentus, preču zīmes, datorprogrammas), pastāv problēma pēc kādiem kritērijiem noteikt šo aktīvu vērtību. Pēc autoru domām, par pamatu patentu un

preču zīmju vērtības noteikšanai jākalpo uzņēmumā eksistējošiem šo aktīvu izstrādes cikliem.

Uzņēmuma iekšienē radītā izgudrojuma patenta vērtība veidojas no sekojošiem elementiem:

ar izgudrojuma patenta izstrādi nodarbināto strādājošo darba alga un darba devēja obligātie sociālās apdrošināšanas maksājumi (izgudrojuma projekta izstrāde, eksperimentālo darbu veikšana, produkta maketa un dažu gatavo produktu izgatavošana un produkta izmēģinājumi);
konkrētā patenta izstrādei iegādāto pamatlīdzekļu vērtība, izstrādē izmantojamo esošo pamatlīdzekļu nolietojums, eksperimentālo darbu veikšana, produkta maketa un dažu gatavo produktu izgatavošana eksperimentālie stendi, mēriekārtas, instrumenti, attiecīgās detaļas u. tml.);
izstrādes rezultātā izlietoto materiālo vērtību cena (eksperimentālo darbu veikšana, produkta maketa un dažu gatavo produktu izgatavošana dažādas izejvielas un materiāli);
citu juridisko un fizisko personu veikto darbu un pakalpojumu izdevumi (izgudrojuma projekta izstrāde un eksperimentālais darbs – konsultatīvo pakalpojumu izdevumi; izgudrojuma iesniegšana Patentu valdē – juridiskā noformējuma izdevumi u.tml.);
daļa no uzņēmuma vispārējiem izdevumiem.

Dizainparauga un preču zīmes izstrādes gaita praksē ir līdzīga izgudrojuma izstrādes posmiem. Galvenā atšķirība – preču zīmju un pārsvarā gadījumu arī dizainparaugu izstrādes posmos neietilpst eksperimentāls darbs ar gatavām projektu skicēm, atsevišķu maketu izgatavošana un preču zīmju dizainparaugu izmēģinājumi to izmantošanas dabīgā vidē, jo šo objektu projektu izstrādes rezultātā, kas galvenokārt notiek “uz papīra”, izgatavo 1-2 gatavos eksemplārus, kurus kopā ar atbilstošo dokumentāciju iesniedz Patentu valdē. Tā kā nav vērojamas krasas atšķirības starp izgudrojuma patenta un dizainparauga un preču zīmes izstrādi, tad arī to vērtību veidojošie elementi ir identiski:

ar dizainparauga vai preču zīmes izstrādi saistīto strādājošo darba alga un darba devēja obligātie sociālās apdrošināšanas maksājumi (dizainparauga/preču zīmes projekta izstrāde; dažu gatavo eksemplāru izgatavošana);
konkrētā objekta izstrādei (galvenokārt dizainparauga izstrādei) iegādāto pamatlīdzekļu vērtība un izstrādē izmantojamo esošo pamatlīdzekļu nolietojums (dizainparauga / preču zīmes dažu eksemplāru izgatavošana);
izstrādes rezultātā izlietoto materiālo vērtību cena (dažu gatavo eksemplāru izgatavošana);
citu juridisko un fizisko personu veikto darbu un pakalpojumu izdevumi (dizainparauga / preču zīmes projekta izstrāde – konsultatīvo pakalpojumu izdevumi u.tml.);

- daļa no uzņēmuma vispārējiem izdevumiem.

Tomēr jāatzīmē, ka izgudrojuma patenta izstrādes vērtība daudzos gadījumos būs būtiski lielāka, salīdzinot ar dizainparauga vai preču zīmes izstrādes vērtību. Šāda situācija izskaidrojama ar to, ka, salīdzinot ar dizainparauga vai preču zīmes izstrādes vērtību, vairāk darba un materiālās vērtības tiek patērētas izgudrojuma patenta izstrādē, kā arī šī izstrāde ir ilgāka un sastāv no vairāk posmiem.

Viens no izgudrojumu un dizainparaugu patentu un preču zīmju vērtības veidojošiem elementiem ir minēts – “daļa no uzņēmuma vispārējiem izdevumiem” Uzreiz rodas jautājumi, kādus uzņēmuma vispārējos izdevumus būtu lietderīgi attiecināt uz šo objektu izstrādes vērtību un proporcionāli kādai bāzei iekļaut daļu no uzņēmuma vispārējiem izdevumiem konkrētā objekta izstrādes vērtībā.

Tādus uzņēmuma vispārējos izdevumus kā telpu apsildīšanas un elektroenerģijas patēriņa izdevumus, kā arī uzņēmuma sagādes daļas izdevumus, ja pētniecības un attīstības laboratorijām, konstruktoru birojiem neeksistē sava atsevišķa sagādes daļa, un citus ar patentu un preču zīmju izstrādi tieši saistītos izdevumus, kuri veikti atbilstošajā laika periodā, būtu pieņemami iekļaut objektu izstrādes vērtībā.

Pamatojoties uz veikto pētījumu, Latvijā finansu grāmatvedības vajadzībām būtu lietderīgi pieņemt uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo aktīvu sekojošu uzskaites politiku:

1. Pētniecības izdevumus – iekļaut tā pārskata perioda izmaksās, kurā tie ir radušies.
2. Attīstības izdevumus – kapitalizēt bilancē un sadalīt uzņēmuma analītiskajā uzskaitē šos izdevumus pēc atsevišķiem attīstības objektiem un izstrādes programām.

Ja pēc atsevišķu attīstības darbu pabeigšanas iegūtais rezultāts materializējas reģistrētā patenta, preču zīmes veidā un, ja uzņēmums uzskata, ka izpildās SGS Nr.38 iekļautie atzīšanas kritēriji par aktīvu (uzņēmumam pastāv tehniska iespējamība nokomplektēt aktīvu, nolūks pabeigt aktīvu un spēja to izmantot, kā arī adekvāti resursi, lai iegūtās intelektuālā īpašuma tiesības izmantotu iekšējām vajadzībām vai pārdotu; zināms kādi ekonomiskie labumi no šo tiesību izmantošanas vai pārdošanas būs saņemami nākotnē; iespējams ticami novērtēt šo tiesību izstrādes izdevumus), tad attiecīgie attīstības objekta un izstrādes programmas izdevumi, kas kapitalizēti attīstības izdevumu sastāvā atbilstošajā analītiskajā uzskaitē, kopā ar juridiskā noformējuma izdevumiem veido uzņēmuma iekšienē radītā intelektuālā īpašuma vērtību, kuru būtu pieņemami iekļaut bilances postenī “koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un līdzīgas tiesības” ar attiecīgo nosaukumu.

3. Turpretī, ja pēc atsevišķu attīstības darbu pabeigšanas iegūtais rezultāts netiek izteikts reģistrētā intelektuālā īpašuma formā, tad šīs izstrādes uzkrātos izdevumus nekavējoties iekļauj pārskata perioda izmaksās.
4. Koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un tamlīdzīgas tiesības kapitalizēt bilancē tikai tādas intelektuālā īpašuma tiesības, kuras

reģistrētas Patentu valdē un atbilst SGS Nr.38 iekļautajiem atzīšanas kritērijiem par aktīvu.

5. Uzņēmuma nemateriālā vērtība (goodwill) – neatzīt uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo vērtību par atsevišķu uzskaites objektu.

Latvijā līdzīgu atzīšanas un uzskaites politiku arī būtu jāpiemēro, iekļaujot grāmatvedības reģistros uzņēmuma iekšienē radītās datoru programmatūras izmaksas. Uzņēmuma iekšienē radītā datoru programmatūra var būt paredzēta pārdošanai vai paša uzņēmuma iekšējām vajadzībām, tāpēc to rekomendējamā uzskaites kārtība būs atšķirīga. Latvijā būtu lietderīgi pieņemt sekojošus nosacījumus finansu grāmatvedības vajadzībām:

pārdošanai paredzētās datoru programmatūras 1. kopijas izstrādes izmaksas atzīt par uzņēmuma aktīvu no tā laika brīža, kad izstrādātais objekts atbilst visiem SGS Nr.38 attīstības izmaksu atzīšanas kritērijiem, pretējā gadījumā – iekļaut pārskata perioda peļņas vai zaudējuma aprēķina izmaksu daļā;

kapitalizācijai pieņemamās – datoru programmatūras 1. kopijas izstrādes izmaksas atzīt nemateriālo aktīvu bilances postenī “koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un tamlīdzīgas tiesības”;

nemateriālo aktīvu sastāvā atzītās datoru programmatūras vērtību amortizēt to lietderīgās lietošanas laikā, kas nepārsniedz 3 gadus no tā kapitalizācijas brīža;

paša uzņēmuma iekšējām vajadzībām paredzētās datoru programmatūras izstrādes izmaksas atzīt par tā perioda peļņas vai zaudējuma aprēķina izmaksu posteni, kurā tās radušās, un vērtības norakstījums ir neatgriezenisks, tas paliek spēkā arī tad, ja nākotnē šo datoru programmatūru izmanto pārdošanai.

Literatūra

LR likums “Par uzņēmumu gada pārskatiem” *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1992, Nr.44/45, (ar sekojošiem grozījumiem).

LR likums “Par uzņēmumu ienākuma nodokli” *Latvijas Vēstnesis*, 1995, Nr.32, (ar sekojošiem grozījumiem).

International Accounting Standards 1998. International Accounting Standards Committee, United Kingdom, 1998. 996 p.

4. 4th Council Directive of 25 July, 1978 “On the annual accounts of certain types of companies” (78/660/EEC)
5. Hendriksen Eldon S., van Breda Michael F. *Accounting Theory*. Southern Methodist University, fifth edition, (IRWIN), 1992, 734 p.
6. Benze J. *Finansu grāmatvedība*. Rīga: Auditorfirma “Grāmatvedis”, 1995. 287 lpp.

Kopsavilkums

Analizējot un salīdzinot uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo elementu atzīšanas nosacījumus pēc Eiropas Savienības 4. Direktīvas prasībām, Starptautiskā grāmatvedības standarta rekomendācijām un Latvijas grāmatvedību reglamentējošo dokumentu noteikumiem, mēs secinām, ka ir nepieciešams izstrādāt detalizētu šo nemateriālo elementu uzskaites politiku, par pamatu ņemot sekojošus priekšlikumus Latvijas finansu grāmatvedības vajadzībām:

1. Pētniecības darbu izdevumus iekļaut tā pārskata perioda izmaksās, kurā tie radušies;
2. Attīstības darbu izdevumus atzīt bilancē kā nemateriālo aktīvu, un uzņēmuma analītiskajā uzskaitē detalizēt šos izdevumus pēc atsevišķiem attīstības objektiem un izstrādes programmām;
3. Kapitalizēt nemateriālo aktīvu postenī "koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un tamlīdzīgas tiesības" tikai LR Patentu valdē reģistrētās intelektuālā īpašuma tiesības un pārdošanai paredzētās datoru programmatūras 1. kopijas izstrādes izmaksas, kuras atbilst SGS Nr.38 "Nemateriālie aktīvi" iekļautajiem atzīšanas kritērijiem par aktīvu, un amortizēt to lietderīgās lietošanas laikā, kas datoru programmatūrai nepārsniedz 3 gadus no tās kapitalizācijas brīža;
4. Paša uzņēmuma iekšējām vajadzībām paredzētās datoru programmatūras izstrādes izmaksas atzīt par tā perioda peļņas vai zaudējuma aprēķina izmaksu posteni, kurā tās radušās;
5. Neatzīt uzņēmuma iekšienē radīto nemateriālo vērtību (goodwill) par atsevišķu uzskaites objektu.

Mārtiņš Čakste (Rīgas Tehniskā universitāte)

CILVĒKA UN DATORA FAKTORS PIEPRASĪJUMA PROGNOZĒŠANĀ

This topic "Computer and human interface in demand forecasting" covers information concerning obstacles, which hamper practitioners from forecasting with the computers using quantitative methods. It looks for the reasons why practitioners are so keen of using judgemental forecasting instead of quantitative. Actuality of so poor usage of modern computer based techniques in demand forecasting is risen. The topic also gives understanding, why computers should be used more widely in demand forecasting. Minuses of forecasting software and implementation problems. Advantages and warnings when using computer based

forecasting techniques. Articles from the latest publications of different forecasting professionals are used. Useful tips from DRP method are given in support of computer usage in the demand forecasting.

Topic consists of 6 pg., list of literature 7 sources, 1 table, 2 figures.

Neskatoties uz strauji augošo datorizāciju, daudzas firmas ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē vēl arvien vāji izmanto datora iespējas pārdošanas prognozēšanā. Kas tam ir par iemeslu un kādi nosacījumi ir nepieciešami veiksmīgai prognozēšanai, izmantojot datoru, tas ir jautājums, kas tiks aplūkots šajā rakstā.

Ieejot 3. gadu tūkstoši nu jau ar pārliecību var teikt, ka dators ir jebkurā vērā ņemamā uzņēmumā. Neskatoties uz to, "International Journal of Forecasting" [1, 147-148] izdevēju slejā min faktu, ka tikai 10% firmu lieto uz kvantitatīvām metodēm balstītas prognozēšanas tehnikas un aptuveni divtik liels skaits ir tādu firmu, kuras ir izmēģinājušas šīs metodes un pēc tam atteikušās no tām.

Kā pirmo gribētu minēt faktu, ka bieži vien jaunu programmatūru iegāde tiek veikta neapdomīgi. Pašreiz tirgū ir pieejams liels skaits prognozēšanai veltītu programmu, Internet ir pilns ar piedāvājumiem un risinājumiem jūsu biznesam. Neapdomīgs darījumu cilvēks iegādājies šo programmatūru un, nepārzinot daudzās nianšes, pēc pāris neveiksmīgiem mēģinājumiem, neizprotot prognozēšanas būtību, kad dators veicis aplamas prognozes, atmet ar roku un pāriet pie pierastās minēšanas metodes, izmantojot datoru tikai datu aplūkošanai un izdrukāšanai.

Pat laba programmatūra nezinoša cilvēka rokās var kļūt ne tikai nederīga, bet pat kaitīga firmai, veicot aplamus aprēķinus un prognozes. Lai izvēlētos savam biznesam piemērotu prognozēšanas programmatūru un lietotu to parcīzi, ir nepieciešamas zināšanas. Pie tam, izvēloties sarežģītāku programmatūru un prognozēšanas metodi, būs nepieciešamas dziļākas zināšanas un rūpīgāks pielietojums. Tas var izrādīties dārgs process. Līdz ar to pirmais jautājums, kas jāņem vērā, izvēloties programmatūru, ir tas, cik daudz mēs esam gatavi ieguldīt šajā programmatūrā un cilvēku apmācībā. Tas, protams, būs atkarīgs no iespējamās ekonomijas uzlabotu prognožu rezultātā. Ir dažādi veidi, kā aprēķināt ieguvumu no uzlabotas prognozes. Aprēķini atšķirsies ilgtermiņa un īstermiņa jeb operatīvajām prognozēm, bet pamatos tie balstīsies uz diviem galvenajiem faktoriem:

- 1) esošās prognozes precizitāte un iespējamais uzlabojums, t.i., cik lielā mērā mēs varam uzlabot prognozes precizitāti
- 2) firmas apgrozījums / firmas izmaksas

Galvenais prognozes uzdevums ir samazināt firmas izmaksas visplašākajā izmaksu izpratnē. Lai vēl labāk izprastu situāciju, aplūkosim, cik vidēji firmas tērē prognožu vajadzībām (sk. 1. tab.).

Kā redzam, pieaugot apgrozījumam, absolūtā izdevumu summa prognozēšanas vajadzībām manāmi pieaug, savukārt procentuāli izdevumi pieaugs, samazinoties firmas apjomam. Tādējādi mēs varam secināt, kādēļ nopietnas prognozēšanas sistēmas tiek ieviestas tikai lielās kompānijās, jo iespējas gan tērēt, gan ekonomēt tām ir krietni lielākas. Tajā pašā laikā jāņem vērā arī tas, ka jaunas sistēmas

ieviešanas izmaksas var sasniegt pat simtiem tūkstošu dolāru, kas saistīts ar programmatūras nomaiņu, cilvēku apmācību un jaunu funkciju ieviešanu. Tā, piemēram, ASV armijas vajadzībām tikai programmatūra vien izmaksā desmitiem miljonu dolāru, kas ir pieņemama summa, ņemot vērā minētajā tabulā redzamo sakarību un ASV armijas budžetu. Jo lielākas izmaksas, jo vērtīgāka prognozes precizitāte.

1. tabula

Prognozēšanas budžets atkarībā no firmas apgrozījuma [2]

Kompānijas gada apgrozījums (x 1 miljons USD)	Gada budžets prognozēšanai	Budžets procentos no apgrozījuma
10	19 000	1,9
60	32 000	0,5
300	56 000	0,2
1 000	137 000	0,1

Tāpat izmaksas un zināšanu trūkums ir galvenais šķērslis datora pilnvērtīgai izmantošanai prognozēšanas vajadzībām.

Svarīgs faktors, kas nepieciešams sarežģītu ekonometrisku vai eksponenciālu funkciju pielietošanai, ir precīzu parasti ne mazāk kā gadu ilgu pamatdatu vēsture un plašas informācijas pieejamība, kas nepieciešama precīzu prognožu veikšanai. Kā par nelaimi, parasti mūsu datori ir pilni ar nepatiesiem, nešķirotiem datiem, un tirgus rūpīgai analīzei nepietiek ne laika, ne līdzekļu, kas apgrūrina sarežģītu kvantitatīvu formulu pielietošanu. Sekojoši, operējot ar nepareiziem datiem, mēs iegūsim arī nepareizas atbildes. Tomēr, ja pieejami maz dati, nešķiroti dati, maz līdzekļu, tas nebūt nenozīmē, ka dators šeit būs bezspēcīgs un prognoze jāveic tikai paša spēkiem. Pirmais, ko dators var izdarīt, ir sagrupēt preces pēc ABC principa, tādējādi, atklājot mums preces, kurām būs jāpievērš īpaša uzmanība. "A" grupai nepieciešams pievienot ne tikai dārgākos, vislielāko ienākumu nesošos artikuslus, bet arī tos, bez kuriem var tikt traucēts normāls kompānijas darbs, vai kāda no A grupas artikula tirdzniecība. Tas ir it kā vienkāršs, bet tomēr ļoti būtisks uzdevums, kas ietaupīs mūsu laiku.

Nenožīmīgākajām, teiksim, B un C grupām, kā arī gadījumos, kad firmai nav pieejama ilga darbības vēsture, vai ātro tirgus izmaiņu dēļ, nozīme ir tikai jaunākajiem datiem, vienkārša un plaši pielietota praksē ir prognozēšanas metode – kustīgais vidējais (moving average). Parasti aplūkojamo periodu skaitam vajadzētu būt no 3-6. Tādējādi dators sniegs jums faktiskos datus par to, cik vidēji periodā pa attiecīgo laika posmu jūs esat izmantojis, pārdevis aplūkojamo artikulu.

Šis ir funkcijas, kuras bez bažām var ieviest jebkurš praktiķis, jo tas kalpos tikai kā palīgs un melnā darba darītājs, sniedzot prognozētājam datus, kurus tālāk var izmantot prognozes veikšanai. Šos ciparus prognozētājs var palielināt vai

samazināt, vadoties pēc realizācijas prognozēm, sezonalitātes vai citiem apsvērumiem, vislielāko uzmanību pievēršot A grupas artikuliem.

Nākošais, ko katrs var atļauties un kas būtu nepieciešams, ir iespēja redzēt pārdošanas dinamiku. Bieži vien, aplūkojot skaitļus tūkstošiem citu skaitļu vidū, ir grūti uztvert realizācijas dinamiku, kamēr grafisks attēlojums sniedz uzskatāmu priekšstatu par realizācijas tendencēm.

1. attēls

Transporta plānošanas izdruka [pēc 3]**Transporta plānošanas izdruka****Rīgas izplatīšanas c.**

Ned.	Artikuls	Daudz.	Pas. tips	Paletes	Kg	M3
2	D3476-46	4000	Plānots	10	350.00	11
2	A4538-56	6700	Plānots	25	500.00	26
2	B4521-65	7000	Tiks Plānots	20	800.00	22
2	C5214-65	2500	Plānots	10	900.00	20
				65	2550.00	79
3	L2514-65	5600	Plānots	15	500.00	16
3	L2543-98	7200	Tiks Plānots	20	550.00	21
3	P6523-98	9000	Plānots	18	450.00	18
3	T2153-52	8500	Plānots	11	820.00	12
				64	2320.00	67

Ja nu mēs ar to vēl neesam mierā, līdzekļi atļauj un domājam, ka ir taču sarežģītākas un precīzākas prognozēšanas formulas, kas spēj uztvert pārdošanas izmaiņas, sekot sezonalitātei un tml., tad jārēķinās ar to, ka nāksies jau veikt zināmas izmaiņas mūsu programmatūrā. Kā jau minēju, viens no galvenajiem priekšnoteikumiem sarežģītu matemātisku formulu pielietošanā ir patiesu datu pieejamība par vairākiem periodiem, kas būtu attīrīti no nestandarta situācijām, tādām kā vienreizējs liels pasūtījums, artikula iztrūkums noliktavā ilgākā laika posmā un tml. Šeit jau būs nepieciešama intelligentāka programmatūra un ilglaicīgs tās pielietojums.

Šeit es gribētu atzīmēt tādu uz datoriem balstītu metodi kā DRP (Distribution Requirements Planning) [3]. Viens no faktoriem, ko paredz šī programmatūra, ir tas, ka daļa no realizācijas notiek pēc reāliem pasūtījumiem, kontraktiem. Tas parasti attiecas uz lieliem, speciāliem pasūtījumiem vai ilgtermiņa kontraktiem ar noteiktiem piegādes termiņiem. Tas nozīmē, ka mēs atdalīsim šos pasūtījumus, jo tie nav jāprognozē. Ieguvums būs tīrāki prognozējamie dati.

Gribētu izcelt vēl vienu datora priekšrocību, ko veiksmīgi izmanto DRP, un tā ir savstarpēji saistīto artikulu prognozēšana. Pieņemsim, ka mēs tirgojam PK (personālos kompjuāterus), kurus komplektējam no dažādām sastāvdaļām.

Pieņemot, ka dažādiem modeļiem ir dažādas komplektācijas, prognozētājam var rasties grūtības izsekot sakarībām, un viņš veiks pasūtījumus, vadoties pēc katra atsevišķa artikula analīzes. Tādējādi palielinās kļūdas varbūtība un ir iespēja pat izlaist kādu nevērtīgu, bet neatņemamu sastāvdaļu, bez kuras PK pilna komplektācija nav iespējama. Tajā pašā laikā, ieprogrammējot šīs sakarības, programma spēj precīzi noteikt nepieciešamo sastāvdaļu daudzumu, vadoties tikai pēc pašu PK pieprasījuma. Tātad prognozēt nāksies tikai PK pieprasījumu, bet nepieciešamo sastāvdaļu daudzumu noteiks dators. Šajā gadījumā datora devums ir acīmredzams un jūtams.

Ir vēl viens neatsverams labums, ko sniedz DRP un tā ir transporta prognozēšana. Ieprogrammējot datorā katra artikula svaru un apjomu, mēs pēc gaidāmā pieprasījuma prognozes veikšanas un pasūtījuma sagatavošanas varam aprēķināt, cik kubikmetru un kilogramu mums būs jātransportē, un attiecīgi pasūtīt atbilstošu transporta līdzekli, ekonomējot uz transporta izmaksām, kas bez datora palīdzības, pieņemot, ka apgrozībā atrodas tūkstošiem artikulu, būtu tikpat kā nereāli. Šajā gadījumā ir būtiski sekot līdzi ievadīto datu pareizībai.

Papildus jau minētajam, dators var aprēķināt nepieciešamos drošības krājumus atbilstoši artikula svarīgumam un vēlamajai izstrūkuma varbūtībai, ar pastāvošo krājumu atjaunošanai nepieciešamo laiku.

Vēl tikai atliek prognozēt gaidāmo pieprasījumu no klientiem, kas nestrādā pēc kontrakta, un tāpēc ir jāprognozē. Mēģinot izvēlēties vēlamo metodi, ir jāņem vērā fakts, ka nepastāv universālas prognozēšanas metodes, kura derētu visiem preču un biznesu veidiem. Faktiski prognozēšanai ir nepieciešama dziļi individuāla pieeja katram gadījumam un biznesa veidam. Tādēļ, izvēloties programmatūru, nepieciešams pārbaudīt, vai tā sniedz iespēju izmantot dažādas prognozēšanas metodes un neatkarīgu to pielietošanu dažādām preču grupām. Lai izvēlētos pareizo metodi, ir nepieciešama nopietna analīze, vairāku metožu izmēģināšana un konstanta prognozes korekcija, vadoties pēc prognozes kļūdas lieluma. Sarežģītākas programmatūras veic kļūdas analīzi un automātiski pielabo nākamo prognozi, kā arī informē par kļūdas lielumu un brīdina par lielām novirzēm no faktiskā. Galvenais ieteikums praktiķiem būtu pārliecināties, ka cilvēks, kurš ikdienā veiks prognozes, pilnībā pārvalda un saprot tās. Prognozētājam ir jābūt iespējai pārbaudīt prognozes ticamību, jo citādi rezultāts būs atgriešanās pie "minēšanas" metodes.

Veikuši nepieciešamās prognozes, mēs parasti vērsīsimies pie noliktavas atlikumiem, lai noskaidrotu, vai šis artikuls ir jāpasūta vai nav un, ja ir, tad cik daudz. Varam iedomāties, cik laiktietilpīgs šis darbs var izvērsties, ja to jāveic ar rokām. Pie tam ir liels arī cilvēciskās kļūdas faktors, kas var izbojāt iepriekš labi veiktās prognozes. Tas ir tehnisks darbs, ko dators veiks labāk, nekļūdīgi un vienā mirklī. Visi šie dati ir gatavi datorā un nepieciešams tikai savilkst vienotā blokā nepieciešamo informāciju. Ar šo es gribu vērst uzmanību uz to, ka ideālā variantā prognozēšanas programmai vajadzētu būt integrētai firmas pamatprogrammā, un pēc prognozes veikšanas dati varētu tikt automātiski apstrādāti tālākai pasūtījumu veikšanai vai analīzei.

Ko mums dod šāda integrēta programma? Mēs momentā varam redzēt skaidru ainu par to, cik daudz katrā periodā šis artikuls ir nepieciešams, kāds ir noliktavas atlikums un cik daudz katrā periodā mums būtu jāpasūta (sk. 2. att.). Dators automātiski ņems vērā jūsu aprēķināto drošības krājumu lielumu un artikula pasūtījuma apjomu noapaļos atbilstoši jūsu aprēķinātajam fiksētajam pasūtījuma apjomam. Fiksētais pasūtījuma apjoms parasti līdzināsies minimālajam iepakojuma skaitam vai minimālajam ražošanas apjomam. Kā redzams, dators pareizi pielietots, ir spējīgs un labs palīgs operatīvajā plānošanā. Mēs ne mirkli tam neesam ļāvuši pieņemt lēmumus mūsu vietā, tikai novēluši melno darbu, kuru tas paveic precīzi un momentāni. Tas arī ir galvenais princips, kurš jāievēro, izmantojot jebkuru programmatūru, lai cik vienkārša vai sarežģīta tā arī nebūtu – neļaut datoram pieņemt lēmumus jūsu vietā, kas var rasties, ja operētājs nesaprot un nepārvalda programmā iebūvētās funkcijas. Dators ir mūsu palīgs un ne vairāk. Cita lieta, par ko brīdina profesionāļi, ir pārlieta palaušanās uz savu subjektīvo viedokli, kas bieži rada kļūdas dažādu faktoru ietekmē. Pētījumi rāda, ka cilvēka vērtējumam piemīt lielāka tendence sekot neīstām tendencēm dinamikas rindās, kamēr kvantitatīvās metodes šīs svārstības izlīdzina. Cilvēka grupas vērtējums ir attaisnojams tajos gadījumos, kad gaidāmas lielas izmaiņas – reklāmas kampaņu, ekonomisku krīžu vai citu faktoru ietekmē, un nav pietiekamu datu, lai izmantotu kādu ekonometrisku modeli.

2. attēls

Datora kopsavilkums precei A pēc plānotā pieprasījuma [3]

Iknedējas pieprasījuma plāns

Iknedēļas pieprasījuma plāns		Prece A				
Pieprasījuma avoti	Ned 1	Ned 2	Ned 3	Ned 4	Ned 5	
Izplatīšanas c. 1 (prognoze)	53	18	19	8	43	
Pēc kontrakta	58	45	11	59	20	
Speciālie pasūtījumi	20	0	300	0	0	
Pieprasījums c. nol.(prognoze)	55	70	40	52	30	
Kopā pieprasījums	186	133	370	119	93	

		Fiksētais pas. apj.	Sākuma Atlikums	Piegādes Laiks (ned)	Vienības Cena
IKNEDĒJAS PĀRSKATS	Drošības krājumi	113	250	100	8

ŠEIT REDZAMS JŪSU

PLĀNS PRECEI A

	Ned 1	Ned 2	Ned 3	Ned 4	Ned 5
Kopējais pieprasījums	186	133	370	119	93
Krājumi	100	164	281	161	292
Ierodas noliktavā	250	250	250	250	0
Plānots pasūtīt	250	250	0	250	250
Beigu atlikums	164	281	161	292	199

Literatūra

1. What does it take to achieve adoption in sales forecasting? *International Journal of Forecasting*, 16, 2000, p. 147-148.
2. J. Scott Armstrong. *Long Range Forecasting*. New York, John Wiley, 1985.
3. Andre J. Martin. *Distribution Resource Planning*, Prentice Hall, 1983, 287 pg.
4. Paul Goodwin. Correct or combine? Mechanically integrating judgemental forecasts with statistical methods, *International Journal of Forecasting*, 16, 2000, p. 261-275.
5. B.D. McCullough. Is it safe to assume that software is accurate? *International Journal of Forecasting*, 16, 2000, p. 349-357.
6. Yokum, T. & J.S. Armstrong. Beyond accuracy: Comparison of criteria used to select forecasting methods, *International Journal of Forecasting*, 11, 1995, p. 591-597.
7. Tony Wild. *Best practice in inventory management*. John-Wiley & Sons, 1997, 226 p.

Kopsavilkums

Neskatoties uz to, ka datori ir gandrīz katrā uzņēmumā, pētījumi rāda, ka tikai 10% firmu izmanto uz kvantitatīvām metodēm balstītas prognozēšanas metodes. Tas izskaidrojams, pirmkārt, ar firmas vajadzībām pēc precīzas prognozēšanas. Otrkārt, ar zināšanu trūkumu pieprasījuma prognozēšanā. Treškārt, tirgū piedāvātās prognozēšanas paketes bieži vien nav integrējamas kopējā noliktavas uzskaites sistēmā. Ceturtkārt, uzņēmējs bieži nesaprot iebūvētās programmas un nespēj izprast iegūto rezultātu. Tas padara prognozi bezjēdzīgu, jo uzņēmējs to nespēj pārbaudīt. Speciālistiem ir jāmeklē ceļš kā padarīt kvantitatīvās metodes pievilcīgas un praktiskas. Pētījumi rāda, ka cilvēka vērtējumam piemīt lielāka tendence sekot neīstām tendencēm laika sērijās, kamēr kvantitatīvās metodes šīs svārstības izlīdzina.

Māris Derums (Latvijas Universitāte)

EKSPORTKREDĪTA AĢENTŪRU NOZĪME MAZO UN VIDĒJO RŪPNIECĪBAS UZŅĒMUMU ATTĪSTĪBĀ

The objective of this paper is to give a proof of importance of State owned JS company's "Latvian Export Credit" in export promotion of small and medium size

Latvian factories. This article characterises the export promoting agencies and substantiates their importance in financial support of the world wide trading as well. Declarations and national programs in support and export promoting of small and medium size Latvian factories passed by the Government of Latvian Republic and the financial condition of State owned JS company "Latvian Export Credit" has been analysed.

Dažādu nozaru uzņēmumiem, lai tie varētu pastāvēt tirgus ekonomikas apstākļos, arvien ir jāattīstās, balstoties galvenokārt uz saražotās produkcijas realizācijas apjomu pieaugumu.

Ar katru gadu Latvijā un NVS ienāk arvien jauni un spēcīgi rietumu un dienvid-austrum-āzijas valstu uzņēmumi, kas saasina konkurenci tajos tirgos, kuros līdz šim izdevās noturēties Latvijas uzņēmumiem.

Bez tam arī iedzīvotāju (patērētāju) skaits Latvijā nav pietiekoši liels. Tādēļ dažādu nozaru rūpniecības uzņēmumiem tālākās attīstības nodrošināšanai neizbēgami ir jāorientējas uz eksportu.

Lai iekarotu jaunus tirgus, attīstīto valstu uzņēmumi saņem spēcīgu savas valsts atbalstu, tostarp lētus kredītus ar izdevīgiem atmaksāšanas nosacījumiem.

Līdz ar to šodien konkurē nevis uzņēmumi savā starpā, bet gan vienas valsts nacionālie uzņēmumi kopā ar savu valdību pret citu valstu uzņēmumiem un viņu valdībām [1].

Attiecīgai valstij tas ir ļoti izdevīgi, jo proporcionāli nacionālo uzņēmumu eksporta pieaugumam, uzlabojas arī valsts makroekonomiskie rādītāji: pieaug nacionālais kopprodukts, samazinās bezdarbs, pieaug valsts budžeta ieņēmumi, uzlabojas tekošā konta bilance (tirdzniecības bilance, pakalpojumu bilance, ieņēmumu bilance, neto transferti u.c.). Latvijā tekošā konta saldo 1999. gadā bija -10,2% [2].

Ideālos apstākļos importa/eksporta finansēšanu varētu nodrošināt pats vietējais uzņēmējs, izmantojot tādas vienkāršas maksāšanas metodes kā naudas pārskaitīšanu vai akreditīvus. Taču praksē tirdzniecības partneri viens par otru nevar būt droši vai arī viņiem var būt nepieciešams finansiāls atbalsts. Tādēļ tiek pielietoti daudz sarežģītāki un dārgāki norēķināšanās mehānismi.

Mazajiem un vidējiem uzņēmumiem ierobežoto apgrozāmo līdzekļu dēļ ļoti bieži rodas nepieciešamība pēc eksporta finansējuma tieši pirms produkcijas nosūtīšanas uz citu valsti, jo liela pasūtījuma gadījumā ir jāiepērk papildu izejvielas, vai pat jaunas ražošanas iekārtas, kā arī jāsedz papildu ražošanas izmaksas.

Tāpat eksporta finansējums uzņēmumiem ir nepieciešams brīdī, kad produkcija jau ir saražota. Šajā gadījumā nacionālā uzņēmuma efektīvāku konkurētspēju un jaunu piegādes līgumu iegūšanu nosaka iespēja piedāvāt ārvalsts pircējam lētāku kredītu uz izdevīgākiem noteikumiem.

Eksporta operācijas saistās ar zināmiem riskiem.

Politiskais risks (karš, pilsoņu karš, konfiskācija, ekspropriācija, nacionalizācija, tiesiskā situācija valstī, piemēram, aizliegums izvest no valsts peļņu, kapitālu, valūtas devalvācija, u.c.).

Komerčiālais risks (ārvalsts pircēja ekonomiskais vai finansiālais stāvoklis, līguma laušana, negatīvas valūtas kursa izmaiņas u.c.).

Lai sekmētu banku iesaistīšanos eksporta kredīvēšanā, šie riski ir jāierobežo.

Bankas vēlas būt drošas par aizņēmēja maksātspēju, tādēļ tās prasa garantijas vai nodrošinājumu. Visā pasaulē tiek atzītas Eksportkredīta aģentūru apdrošināšanas polises un garantijas.

Bez tam, ja eksportkredīta aģentūras dod garantijas, bankas pazemina kredītu procentu likmes [3].

Tādējādi eksportkredīta aģentūrām ir svarīga loma vispasaules tirdzniecības finansēšanas infrastruktūrā. No visā pasaulē notiekošajām ārējās tirdzniecības transakcijām tieši eksportkredīta aģentūru atbalsts sastāda vidēji 15% (300 miljardus USD) [4].

Lai eksportkredītu aģentūru izsniegtās garantijas tiktu akceptētas visas pasaules valstu finanšu institūcijās un lai intensīvāk notiktu informācijas un pieredzes apmaiņa starp dažādām valstīm, 1934. gadā tika nodibināta starptautiska organizācija *Bernes savienība*. Sākotnēji tās locekļi bija Francijas, Itālijas, Spānijas un Lielbritānijas eksportkredītu aģentūras. Pašlaik, 2000. gadā Bernes savienībā ietilpst 45 dalībnieki un 3 novērotāji no 40 valstīm. Ar Bernes savienības aktīvu atbalstu tiek organizēta dažādu apjomīgu projektu finansēšana, it īpaši pārejas ekonomikas un jaunattīstības valstīs [5].

Bernes savienības statūti nosaka sekojošus mērķus:

- vienotu eksportkredīta apdrošināšanas principu starptautiska atzīšana;
- vienotu ārējo investīciju apdrošināšanas principu ieviešana un labvēlīga investīciju klimata nodrošināšana investīciju valstī;
- savstarpējas informācijas apmaiņas, ekspertīžu un konsultāciju nodrošināšana attiecībā uz komerciālo un politisko risku ierobežošanu un vadīšanu.

Bernes savienības locekļi sanāk kopā vismaz divas reizes gadā.

Galvenās Bernes savienības locekļu aktivitātes ir:

- atbalstīt izejvielu, plaša patēriņa preču eksportu (tirdzniecību) uz tūlītējas samaksas vai īstermiņa kredīta nosacījumiem;
- atbalstīt ražošanas iekārtu piegādi ar apdrošināšanu/garantijām ar tiešiem aizdevumiem vai realizējot projektu uz vidēja vai ilgtermiņa kredītnosacījumiem;
- tiešo investīciju atbalstīšana dažādās to formās (investīcijas pamatlīdzekļos un/vai pamatkapitālā).

Eksportkredīts ir kredīts, ko eksportētājs piedāvā importētājam pirkšanas/pārdošanas līguma ietvaros.

Eksportkredītu apdrošināšana sedz g.k. komerciālos un politiskos riskus (riskus, kas saistīti ar pircēju, un riskus, kas nav saistīti ar pircēju). Komerciālais risks saistās ar pircēju, t.i. viņa spēju samaksāt par pirkumu. Politiskais risks saistās ar pircēja valsti (importa licences anulēšanu, karu vai pilsoņu nemieriem, nacionalizāciju, valūtas devalvāciju utt.).

Investīciju apdrošināšana.

Investīciju apdrošināšana tiek izsniegta investoram, kurš investē citā valstī.

Apdrošināšana sedz tikai politisko risku pret zaudējumiem investīciju valstī (karš, pilsoņu karš, ekspropriācija, konfiskācija un nacionalizācija, aizliegums izvest no valsts peļņu vai dividendes, valūtas devalvācija).

Projektu finansēšana.

Projektu finansēšana ir tehnika, kur lielāko projektu daļas finansējumu vai apdrošināšanu uzņemas eksporta kredīta aģentūras ar nosacījuma, ka attiecīgais projekts ir finansiāli pamatots. Projekta realizācijas rezultātā daļa no gūtās peļņas pienākas gan finansiālo resursu aizdevējam, gan arī apdrošinātājam (eksportkredīta aģentūrai) [5].

Lielākā daļa no Bernes savienības locekļiem ir eksportkredītu aģentūras vai eksporta/ importa bankas. To statuss un organizācija dažādās valstīs ir atšķirīga.

Dažās valstīs šīs aģentūras darbojas kā atsevišķi valdības departamenti, citur tās ir valsts īpašumā esošas bankas, vai privātas kompānijas, vēl citur tās ir valsts kompānijas ar privātā kapitāla līdzdalību.

Ja nacionālie eksportētāji un nacionālās bankas ārvalsts produkcijas pircējam (importētājam) nevar piedāvāt kredīta nosacījumus un finansu pakalpojumu kompleksu, kas būtu konkurētspējīgs ar citu valstu eksportētāju piedāvātajiem nosacījumiem, ieskaitot visas OECD (*Organisation for Economic Cooperation and Development – Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija*) ietilpstošās valstis, tad tas varētu ļoti negatīvi ietekmēt šī nacionālā eksportētāja iespējas iegūt biznesu iepriekšminētajā (importētāja) valstī.

Eksportkredītu apdrošināšanas līgumi un eksporta finansēšanas darījumi ir jāorganizē atbilstoši eksportētājvalsts ekonomikai, situācijai komerciālā un banku sektorā. Tas nozīmē, ka nav iespējams precīzi nokopēt vienā valstī ideāli darbojošos Eksportkredīta aģentūras modeli, un ieviest to citā valstī.

Visās OECD valstīs maksimālo risku (ultimate risk), it īpaši vairāku veidu politiskos riskus g.k. vidēja un ilgtermiņa riskus uzņemas valdība. Valdībai vai publiskajam sektoram ir liela loma, nodrošinot, lai finanses būtu pieejamas uz starptautiskai konkurencei atbilstošiem nosacījumiem.

Ciešas attiecības starp eksportkredīta aģentūru un valdību ir īpaši svarīgas vidēja un ilgtermiņa kredītu izsniegšanas gadījumā.

Par eksportkredītu aģentūru shēmām ir minēts Pasaules Tirdzniecības organizācijas (WTO), Ģenerālā vienošanās par tirdzniecību un tarifiem (GATT) un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas OECD vienošanās dokumentos.

Piemēram, OECD vienošanos galvenā vadlīnija orientēta uz to, lai ierobežotu valsts subsīdijas, tostarp "lēto" kredītu minimālās procentu likmes. (90. gadu otrajā pusē daudzās valstīs sāka izplatīties procentlikmju subsidēšana). Zināmā mērā tieši eksportkredīta aģentūras tiek uzskatītas par nacionālo uzņēmumu subsidējošām organizācijām.

Veidojot un attīstot eksportkredīta aģentūras, lielā mērā arī izpaužas valsts loma mazo un vidējo uzņēmumu attīstības veicināšanā.

Bez tam vietējās Latvijas bankas, izsniedzot kredītus, nevēlas uzņemties nacionālo eksportētāju uzņēmumu risku. Uz konkrēto brīdi Latvijas eksportētājiem pietrūkst īstermiņa pirms-eksporta vai apgrozāmo līdzekļu finansējuma [3].

Vienas valsts valdība nedrīkst ignorēt to, ko dara un ir darījušas citu valstu valdības, lai atbalstītu un veicinātu nacionālo eksportu, tostarp, izmantojot eksportkredītu apdrošināšanu un eksporta finansēšanu [6].

Analizējot visu līdzšinējo Latvijas Republikas valdību pieņemtās darbības deklarācijas, redzam, ka visas valdības kā vienu no prioritātēm ir izvirzījušas mazo un vidējo uzņēmumu atbalstu, nosakot, ka valstij ir jānodrošina valsts atbalsta instrumentu darbību, pie kā ir pieskaitāms arī valsts a/s "Latvijas eksportkredīts", tā, piemēram:

1) Deklarācija par Ministru kabineta darbu 1995.g. nosaka [7], ka:

"...tiks izstrādāti mazā un vidējā biznesa kredītēšanas principi..."

plaša un pastāvīga uzmanība tiks pievērsta finansu struktūras pakāpeniskai un pilnasinīgai attīstībai, lai tā nodrošinātu gan Latvijas iedzīvotājus, tostarp – uzņēmējus, gan arī – aizvien plašāku ārvalstu klientu loku – ar banku, *cita veida kredītiestāžu un apdrošināšanas pakalpojumiem...*

....valdības ekonomiskās politikas pamatus veidos Latvijas ražotāju atbalstīšana:

realizējot eksporta veicināšanas programmas pasākumus, tajā skaitā veidojot kredītlīniju, eksporta apdrošināšanas un finansēšanas fondus (banku) ārēji konkurētspējīgas vai importu aizvietojošas produkcijas ražošanas un pakalpojumu sniegšanas nodrošināšanai, izstrādājot un realizējot speciālas valsts atbalstītas programmas;

sekmējot mazā un vidējā biznesa attīstību (tajā skaitā lauksaimniecību) ar labvēlīgu nodokļu politiku, veidojot īpašus finansēšanas un kredītgarantiju fondus, sniedzot valsts atbalstu uzņēmēju apmācīšanā un projektu izstrādāšanā;

izstrādājot eksporta barjeru pārvarēšanas atbalsta programmas (īstermiņa kredītēšana)."

2) Deklarācija par Ministru kabineta darbu 1997.g. nosaka [8], ka:

"Līdz 01.01.98. paplašināt atbalstu mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, tanī skaitā, atbalstot konsultācijas biznesa uzsākšanai un izveidojot garantiju izsniegšanas sistēmu."

3) Deklarācija par Ministru kabineta darbu 1997.g. paredz [8]:

"Aktivizēt eksporta atbalsta programmas realizāciju;

Aktīvi īstenot mazā un vidējā biznesa atbalsta nacionālo programmu"

4) Deklarācija par Ministru kabineta darbu 1998.g. paredz [9], ka:

"Tiks veikti pasākumi uzņēmējdarbības vides pilnveidošanā, īpaši nodrošinot mazā un vidējā biznesa attīstības iespējas, lai ievērojami palielinātu tā īpatsvaru iekšzemes kopproduktā;

"Tiks veicināta ārvalstu tirgus apgūšana, piesaistot ārvalstu investīcijas un starptautisko palīdzību, ieviešot Latvijas eksporta atbalsta programmu. Eksporta veicināšanai ar garantijām, apdrošināšanu un finansējumu paredzēts paplašināt valsts atbalstu.

Paredzēs novirzīt privatizācijas fonda līdzekļus galvenokārt uzņēmējdarbības infrastruktūras attīstībai: mazo un vidējo uzņēmumu atbalsta fondiem, alternatīvo darbības veidu attīstīšanai laukos, konsultācijām un uzņēmēju apmācībai, uzņēmēju nozaru organizāciju atbalstam, *Latvijas eksportkredītam*, Latvijas Attīstības aģentūrai, Uzņēmējdarbības atbalsta centram;

Līdz 1999. gada 1. jūlijam izstrādās tādu īpaši atbalstāmo reģionu finansēšanas mehānismu, kas ļaus efektīvi un kompleksi izmantot Reģionālā fonda, Latvijas Garantiju aģentūras, *Latvijas eksportkredīta* un citus uzņēmējdarbības atbalsta instrumentus."

5) Deklarācija par Ministru kabineta darbu 1999.g. nosaka [10]:

"Uzņēmējdarbības vides uzlabošanai izveidot uzņēmējdarbībai labvēlīgu vidi, īpašu vērību veltot mazajiem un vidējiem uzņēmumiem un ārvalstu investīciju piesaistīšanai."

6) Deklarācija par Ministru kabineta darbu 2000.g. nosaka [11]:

"Izveidot uzņēmējdarbībai labvēlīgu vidi, īpašu vērību veltot mazajiem un vidējiem uzņēmumiem un ārvalstu investīciju piesaistīšanai."

Arī LR valdības pieņemtās programmas "Valsts atbalsts uzņēmējdarbībai" un "Latvijas Mazo un vidējo uzņēmumu (MVU) attīstības nacionālā programma" paredz valsts a/s "Latvijas eksportkredīta" darbības attīstību, nosakot ikgadēju valsts atbalsta palielinājumu šīs institūcijas darbības nodrošināšanai (MVU attīstības nacionālās programmas 1.2.2.4. apakšnodaļa).

Valdības pieņemtā programma par valsts atbalstu uzņēmējdarbībai nosaka, ka *"valsts atbalsta mērķis eksporta jomā ir palielināt Latvijas eksporta apjomu, paplašināt noieta tirgu uzņēmējiem un samazināt ārējās bilances negatīvo saldo..."*

Šīs pašas programmas 3.1. nodaļa ir veltīta eksporta atbalsta funkcijām valstī un to vienīgās realizējošās institūcijas valsts a/s "Latvijas eksportkredīta" darbības attīstībai, nosakot, kādi normatīvie akti būtu pieņemami valstī, lai pilnveidotu tās darbības tiesisko bāzi un kādi finansu resursi tuvāko gadu laikā būtu piešķirami valsts a/s "Latvijas eksportkredīta" darbības paplašināšanai.

Bez tam arī "Latvijas ārējās tirdzniecības nacionālā programma" nosaka, ka viens no galvenajiem Latvijas ārējās tirdzniecības politikas mērķu sasniegšanas instrumentiem ir valsts a/s "Latvijas eksportkredīts", kam šajā programmā ir veltīta

vesela sadaļa – 3.3. Finanšu instrumenti. Eksporta operāciju garantēšana, kredī-
tēšana un apdrošināšana.

Šajā sakarā var piebilst, ka no iepriekš minētajās programmās deklarētajām
prioritārajām darbībām attiecībā uz valsts atbalstu eksporta jomā, nav izpildīts pat
minimums.

VAS "Latvijas eksportkredits" (LEK) ir dibināta 1994. gada 6. decembrī ar
Ministru kabineta rīkojumu nr. 519–r. LEK kapitāla daļas 100% pieder Latvijas
valstij. Valsts kapitāla daļu turētājs LEK sākotnēji bija Finanšu ministrija,
1997. gadā LEK pāriet Ekonomikas ministrijas pārziņā.

LEK apmaksātais pamatkapitāls sastāda 708 tūkst. LVL. LEK reģistrētais
pamatkapitāls ir noteikts 5 miljoni LVL, kura apjoms LEK bija jāsasniedz
2000. gadā. LEK darbojas saskaņā ar statūtiem, likumu "Par akciju sabiedrībām"
un Ministru kabineta noteikumiem Nr. 354 "Noteikumi par valsts atbalstu eksporta
un importa garantēšanā un finansēšanā" MK noteikumu 19. un 20. punkts nosaka
kārtību kādā Ministru kabinets paredz līdzekļus LEK darbībai un valsts atbildību
par LEK saistībām.

Pamatojoties uz minēto noteikumu 19. pantu, Ministru kabinets valsts budžetā
ik gadu paredzēja LEK darbības nodrošināšanai līdzekļus un tie ir bijuši sekojošos
apmēros:

1996. gadam – LVL 500 000;

1997. gadam – LVL 500 000 (ar budžeta grozījumiem garantiju summa tiek
palielināta līdz 5 000 000);

1998. gadam – LVL 5 000 000 (ar budžeta grozījumiem garantiju summa tiek
palielināta līdz 10 000 000);

1999. gadam aizņemšanās iespējas līdz LVL 6 000 000 (ar budžeta
grozījumiem aizņemšanās iespējas tiek samazinātas līdz LVL 237 540).

*/ 2000. gada valsts budžeta likums neparedz nekādus līdzekļus LEK saistību
segšanai un arī 2001. gada valsts budžeta likuma projektā nav noteikti šādi
līdzekļi./*

1997. gada 26. augustā starp LEK un Latvijas Banku tiek parakstīta
vienošanās, saskaņā ar ko LEK uzņemtās saistības, kas divkārt pārsniedz valsts
budžetā noteikto LEK garantiju apjomu, ir pielīdzināmas valdības saistībām. Šī
vienošanās deva iespēju attīstīt sadarbību ar Latvijas komercbankām, kurām uz
LEK garantijām nebija jāveido uzkrājumi. Minētā vienošanās tiek lauza
1998. gada oktobrī.

1999. gadā ar Ministru prezidenta rīkojumu tiek izveidota darba grupa
likumprojekta "Par valsts atbalstu eksporta un investīciju apdrošināšanā, eksporta
un importa garantēšanā un kredīšanā" izstrādāšanai. Minētais likumprojekts tika
apstiprināts Saeimā pirmajā lasījumā. Pirms otrā lasījuma Saeimas Tautsaim-
niecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisija ir vairākas reizes
likumprojektu nodevusi Ekonomikas ministrijai papildināšanai. Sakarā ar
neskaidrību par LEK turpmāko darbību uz pašreizējo brīdi ir priekšlikums
neturpināt minētā likumprojekta virzību, bet gan papildināt likuma "Par

uzņēmējdarbībai sniegtā valsts un pašvaldību atbalsta kontroli” II nodaļu Eksporta atbalsta noteikumi.

2000. gada 12. jūlijā ar Ministru kabineta rīkojumu Nr. 347 LEK tiek iekļauts valsts privatizējamo objektu sarakstā un nodots Latvijas Privatizācijas aģentūras pārziņā.

VAS “Latvijas eksportkredīts” atbalsts mazajiem un vidējiem uzņēmumiem laikā no 1995. gada līdz 1999. gadam raksturots 1. un 2. tabulā.

1. tabula

Akceptēto projektu skaits un izsniegto garantiju apjoms pa gadiem

	Projektu skaits	Garantijas LVL
1995.g.	1	17 000
1996.g.	8	526 000
1997.g.	49	2 633 000
1998.g.	52	2 460 000
1999.g.	43	3 082 000
Kopā	153	8 718 000

2. tabula

Eksporta un importa sadalījums

	Eksports, LVL	Eksports, %	Imports, LVL	Imports %
1995.g.	0	0	16 695	100
1996.g.	503 246	84	92 750	16
1997.g.	3 263 604	75	1 102 915	25
1998.g.	3 005 574	82	684 925	18
1999.g.	2 694 519	65	1 426 746	35
Kopā	9466943	74	3324031	26

Šīs publikācijas nobeigumā varētu piebilst, ka nevienā valstī, kurā ir nozīmīgs eksporta apjoms, eksportkredītu aģentūras pilnībā nav nodotas privātā sektora rokās [6]. Lai Latvijas rūpniecības uzņēmumi eksporta darījumiem saņemtu pietiekamu valsts atbalstu, valsts valdījumā būtu jābūt ne mazāk kā 51% no VAS “Latvijas Eksportkredīts” kapitāla daļām.

Izvērtējot VAS “Latvijas Eksportkredīts” tālākās darbības iespējas, ir aprēķināts, ka veiksmīgam Latvijas rūpniecības uzņēmumu eksporta darījumu atbalstam, LEK pamatkapitāls būtu jāpalielina līdz 5 miljoniem LVL, t.i., līdz LEK reģistrētā pamatkapitāla apjomam.

Literatūra

1. Jorn F. Voight. *Unternehmensbewertung und Potentialanalyse*. Bremen, Verlag "Gabler" 1996.
2. Latvijas Tautsaimniecība: Makroekonomiskais apskats. 2(3) 2000. LR Ekonomikas ministrija, LR Centrālā statistikas pārvalde, Latvijas attīstības aģentūra.
3. Helge Kringstad. *Export finance and insurance in Latvia*: Review of trade support needs.
4. International trade centre UNCTAD/WTO. Improving the financing of exports from Eastern Europe. Geneva: ITC, 1997. 75 p.
5. <http://www.berneunion.org.uk/about.html>; About the berne Union.
6. The Berne Union. International Union of Credit and Investment Insurers. The role of Governments and the Public sector – including central bank. Malcolm Stephens, Secretary – General of the berne Union. 1997.
7. Deklarācija par Ministru kabineta darbu. 1995.g. <http://www.laiks.lv/wwwraksti>.
8. Deklarācija par Ministru kabineta darbu. 1997.g. <http://www.laiks.lv/wwwraksti>.
9. Deklarācija par Ministru kabineta darbu. 1998.g. <http://www.laiks.lv/wwwraksti>.
10. Deklarācija par Ministru kabineta darbu. 1999.g. <http://www.laiks.lv/wwwraksti>.
11. Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību 2000.g., *Latvijas Vēstnesis*. 2000.05.06.

Kopsavilkums

Tā kā pašreizējā brīdī ļoti aktuāls ir jautājums par PVAS "Latvijas eksportkredīts" privatizāciju, likvidāciju vai atstāšanu valsts uzņēmuma statusā, dotā zinātniskā raksta mērķis ir pamatot šīs institūcijas nozīmi g.k. mazo un vidējo Latvijas rūpniecības uzņēmumu eksporta veicināšanā. Publikācijā ir dots nacionālo eksportu atbalstošo (g.k. valsts finansētu) eksportkredīta aģentūru raksturojums un pamatota to nozīme vispasaules tirdzniecības finansēšanas infrastruktūrā. Tāpat ir pieminētas un analizētas līdz šim pieņemtās Latvijas Republikas deklarācijas un programmas par mazo un vidējo uzņēmumu atbalstu un eksporta veicināšanu, kā arī raksturots VAS "Latvijas eksportkredīts" finansiālais nodrošinājums un sniegtais atbalsts mazajiem un vidējiem uzņēmumiem.

Elena Dubra (Latvijas Universitāte),
Edgars Kassalis (Latvijas Universitāte),
Irina Skribāne (Latvijas Universitāte),
Sandra Eglīte (Latvijas Universitāte),
Alda Ozola (Latvijas Universitāte)

DARBASPĒKA MIGRĀCIJAS IETEKME UZ LATVIJAS SOCIĀLI EKONOMISKO STĀVOKLI ES INTEGRĀCIJAS KONTEKSTĀ

Paper "Impact of labour force migration to socio-economic situation on Latvia in case of integration to EU" deals with one of the most important European Union enlargement issues connected with the free movement of people and labour market legislation problems. There are some valuation of labour market dynamics in EU countries, migration models by separating labour export and labour import countries and possible gains and losses in East European countries from free labour force movement.

Brīva personu kustība, līdz ar to arī darbaspēka kustības brīvība no visām četrām vienotā tirgus brīvībām vistiešāk skar cilvēku. Likvidējot stingru robežkontroli, vīzu sistēmu un saskaņojot darba un izglītības likumdošanu, brīvā personu kustība ļauj vienas dalībvalsts iedzīvotājiem brīvi iebraukt otrā dalībvalstī, kā tūristiem, apmesties uz pastāvīgu dzīvi un pat strādāt pēc vieniem un tiem pašiem noteikumiem kā šīs valsts pastāvīgajiem iedzīvotājiem. Skaidrs, ka tas ne vien paplašina redzesloku, bet arī ļauj bezdarbniekiem atrast darbu tur, kur tas nepieciešams vairāk nekā viņa dzimtenē.

Līdz 1989. gadam komunistiskie režīmi vairumam kandidātvalstīs dzīvojošo cilvēku liedza brīvas pārvietošanās iespējas. Šo pārvietošanās iespēju iegūšanu cilvēki uzskatīja par vienu no komunisma gāšanas ieguvumiem. Lai gan pārvietošanās brīvība nav galvenais iemesls, kādēļ 10 kandidātvalstīs, tajā skaitā arī Latvija, vēlas iestāties ES, tās sagaida, ka dalība ES nesīs arī šīs tiesības.

Pirms Eiropas Savienība būs gatava nodrošināt jaunajām dalībvalstīm šīs tiesības ir jāizpilda vairāki nosacījumi. Lai brīvu darbaspēka kustību jaunajās dalībvalstīs padarītu praktiski iespējamu, ir nepieciešama, **pirmkārt**, attiecīgas likumdošanas (ES *acquis*) pieņemšana un ieviešana, kas reglamentētu šādu darbaspēka pārvietošanos un nodrošinātu sociālās aizsardzības mehānismu strādniekiem un to ģimenēm, kas nedzīvo savā nacionālajā valstī, **otrkārt**, ekonomiskie stimuli, kas veicinātu darbaspēka kustību no vienas valsts uz otru.

Kā rāda līdzšinējā ES valstu pieredze, darbaspēka brīvai kustībai praktiski nav bijusi liela nozīme – kopš līguma par ES izveidošanu stāšanās spēkā, tikai ap 5,5 miljoni no visiem 371 miljoniem ES iedzīvotāju ir palikuši dzīvot ārpus savas nacionālās teritorijas. Taču nākotnē, sakarā ar ES paplašināšanos, situācija var

mainīties. Ņemot vērā pastāvošo atšķirību ienākumu līmeņos starp kandidātvalstīm un pašreizējām ES dalībvalstīm, var prognozēt, ka, iestājoties ES, darbaspēka migrācija no šīm valstīm palielināsies.

Lai objektīvi novērtētu darbaspēka brīvās kustības nozīmi pēc ES paplašināšanās, kā arī ietekmi uz Latvijas darbaspēka tirgu, ar pasīvo faktoru analīzi, kas rada vispārējos darbības nosacījumus (piemēram, likumdošana), vien nepietiek. Bez tam ir nepieciešams ņemt vērā un salīdzināt darba tirgus tendences gan Latvijā, gan ES, mēģinot prognozēt tā attīstību nākotnē, struktūras izmaiņas, identificēt pieprasītās profesijas, kā arī noteikt tos sektorus, kur darbavietu skaits samazināsies.

Tāpat Latvijas virzība uz dalībvalsts statusu Eiropas Savienībā prasa rūpīgi izvērtēt iespējamus ieguvumus un zaudējumus šī procesa praktiskās realizācijas rezultātā. Latvijas sabiedrība pilnībā apzinās iespējamo darbaspēka aizplūšanas un arī ieplūšanas palielināšanos, Latvijai kļūstot par ES dalībvalsti, kaut gan šodien notiekošie migrācijas procesi var iegūt citu kvalitāti, un iespējams pat pilnīgi pretēju virzienu daudzos gadījumos. To var pamatot ne tikai ar Latvijas valsts statusa izmaiņām, bet arī ar ekonomiskā stāvokļa būtisku uzlabojumu, salīdzinot ar pašreizējo.

Lai reāli varētu runāt par ekonomiskās labklājības celšanos, jāatrod virkne līdzekļu, kas veicina straujāku ekonomikas augsmi, salīdzinājumā ar šobrīd sasniegto. Ievērojot Latvijas darbaspēka pašreizējo stāvokli un prognozējamo demogrāfisko situāciju pārskatāmā nākotnē, būtiski ir izvērtēt iespējas pārdomātai papildus darbaspēka piesaistīšanai Latvijas ekonomikā, realizējot efektīvu papildus darbaspēka importa politiku. Nenoliedzami, šīnī gadījumā jāveic mērķtiecīga sabiedriskās domas sagatavošana šādam notikumam, kā arī jārealizē šos procesus veicinošā sociāli ekonomiskā politika. Pamatojums iepriekšminētajam ir daudzu citu strauju ekonomisko attīstību sasniegušu valstu pieredze dažādos vēsturiskos periodos.

Lai gan pasaulē ir veikti daudz un dažādi pētījumi par migrācijas procesa pozitīvajām un negatīvajām sekām, taču joprojām nepastāv vienotas, visaptverošas teorijas par starptautisko darbaspēka migrāciju.

Teorētiski, skatoties no **globālā viedokļa**, starptautiskā migrācija nodrošina iespēju racionālāk un pilnvērtīgāk izmantot ražošanas resursus, kāpināt produktivitāti, kā arī veicina pasaules ekonomikas izaugsmi.

Taču praktiski, raugoties no **atsevišķu valstu viedokļa**, migrācijas vērtējums nav tik vienojošs. Lai noteiktu migrācijas ietekmi uz valsts ekonomikas attīstību, svarīgi ir noskaidrot, kādi ir tās iemesli. Migrācija notiek gan ekonomisko, gan neekonomisko faktoru ietekmē. Ar ekonomiskajiem faktoriem pamatā saprot atšķirības gūstamajos ienākumos jeb darba samaksā starp dažādām valstīm. Savukārt pie neekonomiskajiem pieskaita politiskos un reliģiskos faktorus, jaunu valstu veidošanos un sabrukšanu, karus, dabas un ekoloģiskās katastrofas, dažādus personiskos iemeslus. Te gan būtu jāatdala *brīvprātīgā migrācija* no *piespiedu migrācijas*, kad cilvēki dažādu ekonomisko, politisko, reliģisko vai citu faktoru dēļ ir spiesti pamest savu valsti un meklēt patvērumu citur.

Cilvēkkapitāla teorijas modelis strādnieku brīvprātīgo migrāciju apskata kā investīciju, lai no īslaicīgām izmaksām gūtu peļņu ilgākā laika posmā. Ja pašreizējā

ar migrāciju saistītā vērtība **pārsniedz** ar to saistītās izmaksas (gan monetārās, gan fiziskās), tad tiek izlemts mainīt darbu un pārcelties. Ja diskontētā ieguvumu vērtība nav tik liela kā kopējās izmaksas, tad cilvēku lēmums būs pretējs. Tātad lēmumu par migrāciju determinē ieguvumu pašreizējā vērtība, no kuras atņemtas izmaksas. Ieguvumu pašreizējo vērtību var aprēķināt pēc sekojošas formulas:

$$\sum_{t=1}^T \frac{B_{jt} - B_{ot}}{(1+r)^t} - C$$

B_{jt} – labums, kas gūts no jaunā darba (j) gadā t;

B_{ot} – labums, kas gūts no vecā darba (o) gadā t;

T – laika periods gados, ko strādnieks plāno pavadīt jaunajā darba vietā;

r – diskonta likme;

C – labums, kas tiek zaudēts pārvākšanās dēļ;

[summa] = diskonētais neto labums laika periodam gados no 1 līdz T.

Šāda faktoru analīze ļauj izdarīt secinājumus par to, kuras iedzīvotāju grupas ir mobilākas darba meklējumos, kā arī noteikt būtiskākos **migrāciju ietekmējošos faktorus**.

Saskaņā ar cilvēkkapitāla teoriju, pieaugot ar migrāciju saistītām izmaksām, migrantu plūsma noteikti samazināsies, tādēļ migrāciju noteikti ietekmē **attālums**. Izmaksas līdz ar attāluma pieaugumu palielinās divu iemeslu pēc pirmkārt, cilvēkiem varētu būt sarežģīti un dārgi iegūt informāciju par darba iespējām kaut kur citur. Darba meklēšana tuvāk dzīvesvietai ir izdevīgāka arī tādēļ, ka ir pieejami laikraksti, var palīdzēt radi un draugi, telefonu izmaksas ir zemākas, un potenciālo darba devēju pārzināšana ir plašāka. Otrkārt, lielāks attālums sadārdzina ceļošanu, cilvēki drīzāk uzņemsies migrēt mazākos attālumos, kas arī pierāda fizisko izmaksu pieaugumu.

Bez tam jāņem vērā, ka darbaspēka migrācija būs vērsta virzienā no tiem apgabaliem, kur ir sliktas iespējas labi nopelnīt, uz apgabaliem, kur šādas iespējas ir lielākas. Vispārīgi praktiskie pētījumi gan reģionu ietvaros, gan pētot starptautisko migrāciju, apliecina, ka jaunās darba vietas un apkārtnes faktori, pievelk, ir spēcīgāki par vecās darba vietas un reģiona faktoriem, kuri atgrūž.

Tas nozīmē, ka, ja cilvēkiem jaunā reģiona piedāvātās iespējas ir pievilcīgas, tad tam nav noteikti jānozīmē, ka cilvēks pašreiz dzīvo vāji attīstītā reģionā, kur piedāvātās izaugsmes iespējas ir niecīgas. Pētījumi liecina, ka pretēji gaidītajam, **izcelsmes vieta** nedod īpaši lielu neto ietekmi uz migrāciju. Lai gan vājāk attīstītos reģionos dzīvojošajiem un nodarbinātajiem teorētiski būtu lielāks migrācijas stimuls, tomēr prakse rāda, ka šādās vietās dzīvojošajiem ir arī sliktāka veselība, zemāks izglītības un prasmju līmenis, kas arī piemīt cilvēkiem, kuriem tiek piedāvēta vismazākā migrācijas varbūtība.

Atšķirība gūstamajos ienākumos ir vēl viens būtisks migrāciju veicinošs faktors, tādēļ būtu nepieciešams pārbaudīt indivīdu ienākumus un salīdzināt ar tiem ienākumiem, ja šie indivīdi nebūtu migrējuši. Dati būs analizējami, ja salīdzina migrantu ienākumus ar tiem, ko līdzvērtīgs strādājošais saņem tajā reģionā vai valstī, no kurienes strādnieki ir emigrējuši.

Katrā ziņā cilvēkus piesaista tie rajoni, kuros pilna laika strādājošajiem darba samaksa ir visaugstākā. Tāpat migrāciju veicinošs faktors būs un reģionu pievilcīgāku padarīs arī **darba atrašanas iespējas** jaunajā reģionā. Viens no faktoriem, ko iespējams ņemt vērā, ir **bezdarba līmenis**, tomēr statistisko datu analīze nenorāda uz viennozīmīgu bezdarba un imigrācijas līmeņa korelāciju. Reģiona kopējais bezdarba līmenis nav salīdzināms ar atsevišķiem nodarbinātības sektoriem.

Starptautisko migrāciju bez jau pieminētajiem faktoriem ietekmē arī dažādi individuālie faktori – vecums, izglītības līmenis un svešvalodu zināšanas un it īpaši, attiecīgās valsts valodas zināšanas, kā arī valsts regulējošie pasākumi (likumdošana u.tml.).

Vecums ir viens no nozīmīgākajiem migrāciju determinējošiem faktoriem. Ir vairāki iemesli, kādēļ ir lielāka varbūtība, ka migrēs tieši jauni cilvēki. **Pirmkārt**, jo cilvēks jaunāks, jo lielāks potenciālais ieguvums no investīcijām cilvēkkapitālā. Jo ilgāks laika periods, kurā iespējams gūt labumu no šīm investīcijām, jo lielāka to pašreizējā vērtība. **Otrkārt**, lielu zaudējumu daļu, kas saistīta ar migrāciju, veido fiziskās izmaksas – šķiršanās no draugiem, ģimenes, ierastās vides. Jaunieši vēl īsti nav nostabilizējušies pieaugušo pasaulē, tādēļ minētās izmaksas būs salīdzinoši mazas. Saitēm ar apkārtējo vidi kļūstot spēcīgākām, iespējamie fiziskie zaudējumi palielinās, un migrācijas varbūtība samazinās. Tāpat ir lielāka varbūtība migrēt tieši neprecētiem cilvēkiem, savukārt, precēto vidū mobilāki ir pāri bez bērniem.

Izglītība ir labākais faktors, lai prognozētu, kas varētu pārvietoties vecuma grupas ietvaros. Izglītības trūkums ir lielāks migrāciju traucējošs faktors nekā vecums. Šī atziņa, savukārt, liecina par to, ka informācijai ir lielāka absolūtā ietekme uz migrāciju, salīdzinot ar fiziskām izmaksām.

Ievērojot migrantu raksturojošos individuālos faktoros, migranti, vismaz sākotnēji, saņem relatīvi mazāku algu, nekā konkrētās valsts pamatiedzīvotāji. Savukārt, pastāv liela varbūtība, ka imigrantiem algu līmenis pieaugs straujāk, ko neapšaubāmi ietekmē to investīcijas cilvēkkapitālā – gūtā darba pieredze un uzlabotās svešvalodu zināšanas. Migrācija tādējādi var kļūt par labām investīcijām – lai to noteiktu, nepieciešams salīdzināt patēriņa grozu, ko strādnieks spēj patērēt savā dzimtajā valstī ar to preču un pakalpojumu patēriņa grozu, ko tas spēj patērēt jaunajā valstī.

Attiecībā uz darbaspēka migrāciju par maldīgu ir jāatzīst pieņēmums, ka iebrāukušie strādnieki “atņem” darbavietu kādam attiecīgās valsts iedzīvotājam.

Pētot darbinieku migrāciju un to cēloņus, nepieciešams uzmanību vērst arī uz darba pievilcību raksturojošiem faktoriem, kas ir vai varētu būt lēmuma par migrāciju pamatā. Dažādās aptaujās saistībā ar darbaspēka migrāciju tiek ietverti vairāki jautājumi.

Būtiskākie darba pievilcību raksturojošie faktori ir:

- 1) darba samaksa – tā ir minēta kā būtiskākais faktors, un tik tiešām darba samaksai ir pozitīva korelācija ar vispārējo apmierinātību ar darbu. Atšķirības darba samaksā ir spēcīgākais mobilitāti veicinošais faktors;
- 2) darba stundas – pašlaik ļoti būtisks aspekts, it īpaši ES augstā bezdarba līmeņa kontekstā. Apskatot šo problemātiku, būtu jāanalizē arī daļlaika darba īpatsvars un nozīme;
- 3) nākotnes perspektīvas – pārliecība par darbavietas ilglaicīgumu (drošības aspekts);
- 4) darba grūtības pakāpe;
- 5) darba saturs: būt interesantam, aizraujošam, tā prestižs un neatkarība;
- 6) neformālās attiecības darba vietā.

Aplūkojot pasaules migrācijas plūsmas, var izdalīt **divas valstu grupas:**

1. Darbaspēka **eksportētājvalstis** (ar pozitīvu migrācijas saldo).
2. Darbaspēka **importētājvalstis** (ar negatīvu migrācijas saldo).

Darbaspēka importētājvalstis parasti ir valstis ar augstu attīstības līmeni, un viens no iemesliem, kas to nosaka, ir tur izveidojusies demogrāfiskā situācija. Pēc Starptautiskās darba organizācijas (SDO) datiem laika periodā no 1970.-1990. gadam pasaules attīstītājās valstīs ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 23%, tajā pašā laikā attīstības valstīs tas ir pieaudzis par 59%. Šādu iedzīvotāju skaita samazinājumu attīstītajās valstīs nosaka gan dzimstības līmeņa krišanās, gan vidējā mūža ilguma pieaugums, kas palielina pensionāru skaitu. Tādējādi augsti attīstītās valstis izjūt lielu demogrāfisko spiedienu (darbaspēka resursu trūkumu) un ir spiestas importēt darbaspēka resursus. No 1990.-95. gadam industriāli attīstītās valstīs apmēram 40% no iedzīvotāju pieauguma tika sasniegts, pateicoties migrācijai. ANO demogrāfijas nodaļa ir aprēķinājusi, ka Eiropā, lai saglabātu pašreizējās proporcijas starp strādājošo skaitu un pensionāriem (1:4,8), nākamajos 50 gados ir jāielaiž 1,4 miljardi ieceļotāju. Šādā gadījumā kopējais iedzīvotāju skaits Eiropā sasniegtu 2,3 miljardus, no kuriem 70% būtu imigranti un viņu pēcnācēji. Pašreiz Eiropas valstīs legāli uzņem ap 600 000 imigrantu gadā, taču nelegālo imigrantu skaits pēc ekspertu vērtējuma varētu būt pat 10 reizes lielāks. Tie galvenokārt nāk no Āfrikas, Āzijas un Latīņamerikas valstīm. Lai gan demogrāfiskās situācijas analīze liecina par ieceļotāju nepieciešamību, tomēr attieksme pret migrāciju Eiropā ir visai kritiska. Kāpēc? Vai tās ir bailes no konkurences un bezdarba pieauguma, vai nevēlēšanās dalīties sociālajos labumos un garantijās, ko sniedz attīstīto valstu sociālās nodrošināšanas sistēma, vai arī tie ir reliģiskie aizspriedumi un bailes no savas kultūras un nacionālās identitātes zaudēšanas?

Migrācijas rezultātā var pasliktināties arī to valstu, kas eksportē darbaspēku, ekonomiskais stāvoklis, it īpaši, ja emigrē augsti kvalificēts darbaspēks. Novērojumi pasaulē pēdējās desmitgadēs liek konstatēt, ka no attīstības valstīm uz augstāk attīstītām migrē augsti apmācīti darbinieki, piem., zinātnieki, doktori, tehniķi u.c. Viens no populārākajiem šādu migrantu mērķiem kopš 50.-60. gadiem

ir bijušas ASV Augsti apmācītu darbinieku migrācija tiek dēvēta par t.s. *smadzeņu noplūdi*. Valstis, no kurām aizplūst šie augsti kvalificētie darbinieki, pamatoti sūdzas par to, ka tās tērē naudu viņu apmācībai un izglītošanai, bet reālo ekonomisko labumu iegūst migrantu mērķa valstis. Smadzeņu aizplūšanu veicina arī atsevišķu attīstīto valstu migrācijas likumi (piem., ASV, Lielbritānijā u.c.), kas veicina apmācītu personu ienākšanu nacionālajā darba tirgū, bet rada nopietnus šķēršļus neapmācītā darbaspēka ieplūdei.

To gan varētu daļēji kompensēt, ieviešot t.s. "smadzeņu aizplūšanas" nodokli, un iegūtos līdzekļus novirzot valsts attīstībā, tomēr diez vai tas radikāli uzlabotu situāciju, jo tiek uzskatīts, ka tieši uzkrātais cilvēkpotenciāls ir noteicošais ekonomiskās izaugsmes faktors.

Tālāk sniegsim dažus teorētiskus apsvērumus attiecībā uz darbaspēka importa un eksporta iespējamo efektu valsts ekonomikā.

Darbaspēka imports. Aplūkojot iespējamās ieguvumus un izmaksas darbaspēka importa gadījumā, atsevišķi var izdalīt pozitīvo statisko efektu, kas saistīts ar ražošanas un gatavās produkcijas apjomu palielināšanos ekonomikā kopumā, no vienas puses, un ieguvumu sadalījumu pa kategorijām, no otras puses. Tiešais statistiskais ražošanas efekts attiecas uz iekšzemes kopprodukta pieaugumu, kā imigrantu strādājošo nodarbinātības rezultātu. Piemēram, Francijā imigrantu strādājošie sastāda 7% no kopējā darbaspēka un dod 5% no kopprodukta.

Statiskā efekta sadalījums starp kategorijām ir atšķirīgs. Ja lielāks darbaspēka piedāvājums pazemina kopējo algu līmeni, tad papildu produkcijas izlaide un attiecīgi arī ienākumi sadalās starp iekšzemes kapitāla īpašniekiem un ārzemju darbaspēku. Tādējādi pieaug kapitāla atdeve, kas savukārt veicina investīciju pieplūdumu un ražotās produkcijas kopējās masas palielināšanos. Īpaši nozīmīgi tas var būt augsto tehnoloģiju nozarēs, kurās papildus iesaistās augstas kvalifikācijas imigranti, kas kvalitatīvi papildina vietējo darbaspēku, dod lielu pievienoto vērtību un palielina šāda darbaspēka importētājvalsts konkurētspēju. Tā, piemēram, Vācijā darba devēju ienākumi tiek vērtēti par 10% lielāki, nekā tie varētu būt bez imigrantu strādnieku nodarbināšanas.

Tanī pašā laikā imigrantu strādājošo ietekmes novērtējums uz vietējo strādājošo algu līmeni ir diezgan pretrunīgs: pastāv viedoklis par negatīvu efektu, neitrālu efektu un pat pozitīvu ietekmi uz vietējo strādājošo algu līmeni.

Šo viedokļu dažādību var izskaidrot arī ar nozarēm, kurās iesaistās viesstrādnieki, un viņu darba ietekmi uz vietējiem strādājošiem dažādās nozarēs. Viena veida skaidrojums un ietekme veidojas nozarēs, kur viesstrādnieki konkurē ar vietējiem, pie kam pirmo īpatsvars attiecīgā nozarē ir ievērojams. Šinī gadījumā viesstrādnieku klātbūtne negatīvi ietekmē vietējo strādājošo algas, jo kopējais attiecīgo darba roku piedāvājums ir palielinājies. Šinī gadījumā var samazināties vietējo vēlme strādāt par zemākām algām un līdz ar to arī nodarbinātība. Ja imigranti, kā tas bieži vien ir praksē, sastāda konkurējošu nekvalificētu, maz atalgotu darbaspēku, tad viņu ieplūšana var negatīvi ietekmēt dažādas valsts programmas cīņai ar nabadzību, jo viņu nodarbinātība pasliktina attiecīgā vietējā kontingenta jau tā ierobežotās nodarbinātības iespējas un materiālo labklājību.

Pavisam cita veida efekts veidojas gadījumos, kad vietējie strādājošie darbojas nozarēs, kas zināmā mērā sniedz pakalpojumus vai produkciju viesstrādniekiem, pēc kuriem darbaspēka importētājvalstī pieprasījums palielinās. Šajos gadījumos viesstrādnieku klātbūtne atstāj pozitīvu efektu uz vietējo strādājošo nodarbinātību un viņu darba algām.

Darbaspēka migrācijas radītais dinamiskais efekts ir vairāk diskutējams: nenoliedzot atsevišķus tā radītus pozitīvus un arī negatīvus efektus, priekšplānā izvirzās jautājums par to sabalansēšanu vai bilances noskaidrošanu. Aplūkojot dažādas efektu kategorijas, priekšplānā izvirzās makroekonomiskais efekts, kas liecina par labu darbaspēka importam, jo rada priekšnosacījumus lielākam pastāvīgam iekšzemes kopprodukta pieaugumam.

Cits skatījums ir no sabiedrisko finansu viedokļa. Sabiedrībā valda uzskats, ka negatīvs faktors ir sociālo pakalpojumu augstās izmaksas (skolas, veselības pakalpojumi, pabalsti u.c.), kas tiek novirzītas imigrantu vajadzībām. Tomēr trūkst pārliecinošu pierādījumu tam, ka imigrantiem šāda tipa pakalpojumu izmaksas sistemātiski pārsniegtu viņu ieguldījumu attiecīgo līdzekļu veidošanā. Tomēr, īpaši ekonomiski attīstītākās valstīs, populāri ir uzskati, ka imigrantu sociālās izmaksas ir stipri augstas, to galvenokārt saistot ar bezdarba problēmu, kas rodas imigrantu nākamajās paaudzēs, jo imigrantu attieksme pret savu bērnu izglītību un viņu nākotnes iespējām bieži vien neveicina nākamās paaudzes konkurētspēju darba tirgū, tādējādi radot potenciālu bezdarbnieku kontingentu nākotnē.

Rezumējot citu autoru veiktos empīriskos pētījumus, rodas vispārināta atziņa, ka darbaspēku importējošās valstis gūst zināmus ieguvumus no šī procesa, kas spilgtāk izpaužas periodos, kad jūtams darba roku trūkums, vai arī vietējam darbaspēkam trūkst izteiktas motivācijas efektivitātes paaugstināšanā. Pretrunīgāk šis efekts izpaužas periodos ar paaugstinātu bezdarba līmeni.

Kā rāda daudzu valstu pieredze, praksē arvien spilgtāk izpaužas tā sauktais selektīvais darbaspēka imports vai stratēģiskā imigrācijas politika: ļaujot un veicinot valstī ieplūst darbaspējas vecuma personām ar vajadzīgām un vēlamām prasmēm un izglītību (piemēram, informācijas tehnoloģijas), bet izspiežot no valsts iebraukušās personas, kuriem ieguvumu un izmaksu balance šķietami ir negatīva.

Kopumā, izvērtējot darbaspēka imigrācijas efektu, var izteikt viedokli, ka imigrācija vērtējama pozitīvi, ja tās rezultātā palielinās vietējo pēcnodokļu ienākumi. No teorijas izriet, ka darbaspēka imigrācija ir ekonomiski attaisnojama, kamēr darbojas Pareto uzlabojums, bet tā nav vēlama, līdzko tiek sasniegta Pareto efektivitāte.

Darbaspēka eksports. Cits skatījums uz darbaspēka migrāciju veidojas no darbaspēka eksportētājvalsts puses. Darbaspēka emigrācijas gadījumā nozīmīgas ir gan iespējamās priekšrocības, gan arī ar to saistītās izmaksas, ko var sadalīt trīs atšķirīgās kategorijās:

1. Vienas daļas darbaspēka zaudēšanas gadījumā var nebūt būtiskas sekas uz kopējo valsts labklājības veidošanu līdz tam brīdim, kamēr darbaspēka emigrācija skar nekvalificētas, donovalstī nenodarbinātas personas. Pilnīgi citādi tas ir, ja emigrācija skar kvalificētus strādājošos un veidojas to aizplūde no valsts. Tā kā liela

šādu emigrantu daļa ir saņēmusi vairāk izglītības nekā vidēji valstī, tad šāda cilvēkkapitāla zaudēšana emigrācijas rezultātā vairumā gadījumu atstāj negatīvu ietekmi uz donorvalsts potenciālo ražotspēju un labklājības līmeni.

2. Atšķirīgi var izvērtēt darbaspēka īslaicīgas, ar vēlāku atgriešanos atpakaļ, aizplūšanas efektu. Valda uzskats, ka emigranti uz zināmu laiku strādājot ārzemēs, papildina savas zināšanas un prasmes, ja vien ārzemēs neveic mazkvalificētu darbu. Tomēr šāda migrācija atpakaļ kopumā atstāj diezgan nenozīmīgu efektu cilvēkkapitāla attīstībā. Tam varētu būt sekojošs pamatojums: 1) donorvalsts ne vienmēr spēj piedāvāt reemigrantiem atbilstošu kvalifikācijai un atalgojumam darbu, kas samazina to atgriešanās iespējas; 2) reemigranti nav ar mieru pieņemt zema statusa, mazatalgotu darbu atbilstoši savām pilnveidotām prasmēm un līdz ar to sāk veidot cita tipa ekonomiskās aktivitātes, kas neļauj pilnībā izmantot ārzemēs iegūtās iemaņas sabiedrības interesēs. Tas viss kopumā rada cilvēkkapitāla zaudējumus donorvalstīs. Teorētiski, protams, varētu pastāvēt šinī jomā speciāla valsts atbalstīta darbaspēka migrācijas politika.

3. Donorvalsts ekonomikā kā pozitīvs faktors jāatzīmē arī eksportētā darbaspēka iespējamie naudas pārvedumi uz mājām savām ģimenēm, radniekiem vai arī savos banku kontos. Šī nauda īsā laika periodā var būt parocīgs līdzeklis, lai finansētu tirdzniecības bilances deficītu. Ilgā laika periodā šādu pasākumu efektivitāte ir ierobežota, jo kopumā pārskaitītie naudas līdzekļi pamatā tiks izmantoti rezidentālām investīcijām, vai arī vienkārši patēriņam, tikai nelielu daļu novirzot produktīvā kapitāla veidošanai. Savukārt paaugstinātais patēriņš var izraisīt būtisku cenu un algu palielinājumu un veicināt neracionālu resursu izvietojumu donorvalstīs. Šādos gadījumos reizēm ir vērojama arī nacionālās valūtas pārvērtēšana. Uzkrājumu pārvedums uz darbaspēka eksportētājvalsti sākotnēji liekas pievilcīgs un daudzsološs kā papildu investīciju avots, bet praksē apstiprinās fakts, ka pārāk liela šīs naudas daļa tiek iztērēta mērķiem, kas nav produktīvi.

Interesanti, bet bez tālākas praktiskas realizācijas, izskan priekšlikums ieviest speciālu emigrācijas nodokli, lai tādējādi kaut daļēji kompensētu negatīvo ietekmi uz darbaspēka eksportētājvalstu ekonomiku.

Lai noteiktu darbaspēka migrācijas ietekmi uz Latvijas sociāli ekonomisko stāvokli, aplūkosim darba tirgus tendences ES.

Laika periodā no 1975.g. līdz 1998.g. nodarbinātība, t.i. strādājošo procentuālais īpatsvars attiecībā pret darba vecumā esošiem cilvēkiem, nav būtiski mainījies, un saglabājas zem ASV un Japānas līmeņa, sastādot vidēji tikai 61% no darbaspējīgiem iedzīvotājiem (skat. 1. tab.). Nodarbinātības pieaugums periodā no 1992.-1998. gadam ir saistāms ar samazinājumu bezdarba līmenī. Nodarbinātības pieaugums šo 6 gadu izaugsmes periodā ES valstīs bija par 1,5 procentpunktu zemāks nekā ASV, tomēr lielāks nekā Japānā.

Tomēr, analizējot nodarbinātības struktūru, konstatējam, ka nodarbinātības īpatsvars lauksaimniecībā un rūpniecībā ir pakāpeniski samazinājies, bet

pakalpojumu sektora daļa ir pakāpeniski pieaugusi no 49,5% 1975. gadā līdz 65,7% 1998. gadā.

1. tabula

Darba tirgus rādītāju salīdzinājums

Valstis	Ekonomiskās aktivitātes līmenis (1998.g.)	Nodarbinātības līmenis	Nodarbinātības pieaugums (vidēji 1995.-1998.g.)	Bezdarba līmenis	Ilgstošā bezdarba līmenis	Iedzīvotāju skaita pieaugums
Austrija	66,7	70,1	0,1	4,3	1,6	0,1
Dānija	81,5	79,2	1,8	4,5	1,4	0,6
Īrija	64,5	60,5	4,0	6,7	5,7	1,1
Nīderlande	63,8	68,3	2,2	3,2	1,9	0,4
Francija	67,2	60,8	0,6	11,0	5,1	0,4
Vācija	68,6	61,5	-0,7	9,1	5,0	0,3
Itālija	57,7	51,8	0,0	12,0	8,4	0,3
Lielbritānija	75,7	71,4	1,1	6,1	2,0	0,3
Somija	73,9	66,8	2,3	15,0	4,4	0,3
Zviedrija	74,6	72,9	0,1	10,2	2,3	0,1
Beļģija	63,8	66,4	0,6	9,2	5,4	0,2
ASV	77,9	75,9	1,6	4,3	0,4	0,9

Pēc EUROSTAT datiem 2000.g. aprīlī eiro zonā bez darba bija 12 miljoni cilvēku, bet ES – 14,6 miljoni.

Gan augstāka nodarbinātība, gan atšķirības tās struktūrā kopumā liecina par ASV ekonomikas augstāku attīstības pakāpi, tādēļ tiek uzskatīts, ka **ASV ir izmantojama kā piemērs nākotnes tendencēm nodarbinātībā Eiropā.**

Taču, veicot tālāku analīzi, būtu jāņem vērā, ka ir būtiskas atšķirības nodarbinātībai un tās struktūrai dažādās ES dalībvalstīs.

EUROSTAT pētījumā nodarbinātība ES tiek analizēta **piecās grupās**: trīs garīgā jeb *ne-roku* darba grupās, kas tiek raksturotas kā augstas kvalifikācijas un divās roku jeb fiziskā darba grupās, apmācīts un neapmācīts darbaspēks. Sadalījumu grupās pamatā gūst atkarībā no iegūtā izglītības līmeņa.

Ja augsti kvalificētos darbos sieviešu un vīriešu īpatsvars ir apmēram vienāds, tad divās pārējās *ne-roku* darba grupās ir tikai 8% vīriešu un 21-22% sieviešu. No otras puses, daudz vairāk vīriešu ir nodarbināti tādās darbavietās, kur nepieciešams roku darbs un noteiktas prasmes, kur strādā 41% no visiem nodarbinātajiem vīriešiem un tikai 10,5% no visām nodarbinātajām sievietēm, tomēr gandrīz 11%

sieviešu strādā tādus roku darbus, kur nav nepieciešamas noteiktas prasmes, kamēr šajos darbos ir nodarbināti tikai 8,5% vīriešu (tiek izslēgti ap 8% vīriešu, kas nodarbināti bruņotajos spēkos).

Laika posmā 1994.-1998.g. bija novērojams nodarbinātības **pieaugums tādās sfērās, kas saistītas ar garīgo darbu, bet darbavietu skaits, kur nepieciešams roku darbs, samazinājās**. Analizējot nodarbinātību pa sfērām – pieaudzis gan augstu, gan zemu prasmju darbavietu skaits *ne-roku* darba sfērā, gadā sasniedzot 2% pieaugumu, kamēr klerku un biroja darbinieku skaits (vidējs prasmju līmenis) pieauga tikai daļēji. Darbavietu skaits roku darbu strādājošiem ar noteiktām nepieciešamām prasmēm samazinājās par 0,5% gadā, bet to darbavietu skaits, kur nav nepieciešamas īpašas prasmes, samazinājās par 1% gadā.

Statistikas dati liecina, ka vidēji 70% no rīcībā esošiem ienākumiem tiek gūti darbā – gan nodarbinātība, gan pašnodarbinātība.

ES darba tirgus īsumā var tikt raksturots ar vairākām tendencēm:

- nodarbinātības palielināšanās pakalpojumu sektorā,
- daļlaika darba vietu īpatsvara palielināšanās,
- zināma stagnācija attiecībā uz nodarbinātības īpatsvaru un aktivitāti.

Tāpat statistika liecina, ka vidēji strādāto stundu skaits samazinās. Eiropa vēlas realizēt pāreju uz tādu sabiedrību, kas balstīta uz zināšanām, veicinot mācīšanos visas dzīves garumā.

Laika periods no 1994. līdz 1998.g. tiek uzskatīts par ekonomiskās atveseļošanās periodu.

Periodā no 1994.-1998.g. gandrīz 2/3 no neto papildus radītajām darbavietām aizpildīja sievietes.

ES darba tirgus raksturīgs ar to, ka **vairāk nekā puse no jauna radītām darba vietām ir daļlaika**. 1998.g. ap 70% to no jauna radīto darba vietu, ko aizņēma sievietes, bija daļlaika darbavietas. Pēc četrus gadus ilgušā atveseļošanās perioda vairāk nekā 3 miljoni no pavisam 4 miljoniem papildus radīto darbavietu bija daļlaika.

1998.g. bija raksturīgs ar iezīmi, ka tika radītas vairāk patstāvīgās darbavietas, nekā pagaidu.

Bezdarbs ES samazinājās. Kopš 1998.g. jaunu cilvēku bezdarbs – vecumā līdz 25 gadiem – samazinājās vairāk par vidējo samazinājumu.

Par spīti ekonomikas pieaugumam un dažādiem aktīviem nodarbinātības pasākumiem, ilgtermiņa bezdarba īpatsvars nav būtiski mainījies – 1998.g. 49% bezdarbnieku bija tādi, kas bez darba ir gadu un ilgāk.

Ekonomiskā izaugsme un iekšējās ekonomikas ekspansija palīdzēja izvairīties no dažādām negatīvām tendencēm, un tieši iekšējās ekspansijas turpināšana un nostiprināšana tiek uzskatīta par būtisku. Kā galvenais ekonomiskās augsmes elements ir ES iekšējais pieprasījums.

ES saskaras ar vairākiem izaicinājumiem nodarbinātības palielināšana, bezdarba samazināšana, tanī pašā laikā nodrošinot ekonomisko izaugsmi un reģiona konkurētspēju.

Demogrāfiskās tendences nacionālā līmenī izraisa darbaspēka piedāvājuma palielināšanos vai samazināšanos, kas, savukārt, var būt viens no būtiskākajiem darbaspēka migrācijas faktoriem. Eiropā mainās sabiedrības struktūra – vērojamas izmaiņas gan dzimumu, gan vecumu balansu ziņā. Veiksmīga ES ekonomikas un darba tirgus attīstība nevar notikt, ja politikās netiek integrētas šīs sociālās tendences. Ir vairāki procesi, kas tieši vai netieši ietekmē darba tirgu ES valstīs:

- **Eiropas sabiedrības noveco.** Samazinoties dzimstībai un palielinoties mūža ilgumam, vērojama iedzīvotāju novecošanās tendence. No 1960.g., kad dzimstība vidēji bija 2,59, tādējādi 1998.g. tā ir samazinājusies līdz līmenim 1,45, sasniedzot vienu no zemākajiem rādītājiem pasaulē. Šajā pašā laika periodā veco cilvēku īpatsvars visu iedzīvotāju vidū ir palielinājies no 11% līdz 16%. Visas pazīmes liecina, ka šāda tendence būs novērojama arī turpmāk. Reālais iedzīvotāju pieaugums (dzimstība mīnus mirstība) 1998.g. bija tikai 0,8%, salīdzinot ar 8% 1960. gadā. Jau tagad ir aprēķināts, ka bez pozitīva migrācijas rādītāja tādās valstīs kā Grieķija, Itālija un Zviedrija iedzīvotāju skaits jau būtu sācis samazināties.
- **palielinās sieviešu aktīva līdzdalība darba tirgū.** Izlīdzinoties sieviešu un vīriešu izglītības modeļiem, aizvien vairāk sieviešu iesaistās apmaksātā darbā, un Eiropas līmenī šī tendence varētu turpināties. Lai gan pēdējo gadu laikā papildus radīto darbavietu pieaugums ir novirzīts sievietēm, tomēr šis pieaugums joprojām nav pietiekams, lai apmierinātu aizvien pieaugošo strādāt gribošo sieviešu skaitu.
- **zema gados vecu cilvēku līdzdalība darba tirgū.** Laika posmā no 1986.g. līdz 1997.g. vīriešu īpatsvars darba tirgū 55-64 gadu vecuma grupā samazinājies vairāk nekā par 6 procentpunktiem. Pašlaik novērojama tendence agri pamest darbu, t.i., nesasniedzot pensionēšanās vecumu.
- **joprojām ir būtiska nevienlīdzība augstākas kvalifikācijas darbos.** Neskatoties uz pēdējo 20 gadu laikā panākto ievērojamo progresu, tomēr vēl 1995.g. bruto ienākumi sievietēm bija par 26% zemāki nekā vīriešiem. Šādu atšķirību iespējams skaidrot ar to, ka sievietes veido lielu īpatsvaru zemu apmaksātos darbos, pie tam šī atšķirība ienākumos pieaug līdz ar darbinieku vecuma palielināšanos.

Tālāk aplūkosim iedzīvotāju migrāciju un tās regulēšanu Latvijā.

Analizējot brīvās personu kustības sekas Latvijā, lietderīgi būtu atsevišķi aplūkot ilgtermiņa un īstermiņa migrācijas tendences.

Atkarībā no uzturēšanās ilguma var izdalīt atsevišķi *ilgtermiņa migrantus* no citām valsts robežu šķērsojošām personu grupām – *īstermiņa migrantiem*.

Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie dati par iedzīvotāju ilgtermiņa migrāciju Latvijā 1999. gadā liecina, ka vairākos iepriekšējos gados fiksētā samērā lielā iedzīvotāju aizbraukšana no Latvijas, lai iekārtotos uz pastāvīgu dzīvi citās valstīs, ir ievērojami samazinājusies.

Ja 1992. gadā no Latvijas aizbrauca uz pastāvīgu dzīvi citās valstīs vairāk nekā 53 tūkst. cilvēku, tad 1999. gadā – tikai 3,6 tūkst. cilvēku (sk. 2. tabulu).

Lielākais ilgtermiņa migrācijas apgrozījums Latvijai ir bijis ar NVS valstīm, Vāciju, Izraēlu, ASV, Lietuvu.

2. tabula

Iedzīvotāju starpvalstu ilgtermiņa migrācija Latvijā 1991.-1999. gadā
(tūkst. cilvēku)

Gads	Emigrācija		Imigrācija		Saldo
	Kopā (tūkst. cilvēku)	% no gada vidējā iedz. skaita	Kopā (tūkst. cilvēku)	% no gada vidējā iedz. skaita	
1992	53,1	2,0	6,2	0,2	-46,9
1993	32,0	1,2	4,1	0,2	-27,9
1994	21,8	0,8	3,0	0,1	-18,8
1995	13,3	0,5	2,8	0,1	-10,5
1996	10,0	0,4	2,7	0,1	-7,3
1997	9,7	0,4	2,9	0,1	-6,8
1998	6,2	0,3	3,1	0,1	-3,1
1999	3,7	0,2	1,8	0,1	-1,9

Avots: Latvijas statistikas ikmēneša biļetena pielikums Nr.3/2000;
Latvijas statistikas gadagrāmata 1999. gads.

Ilgtermiņa migrācija ir viens no faktoriem, kas ietekmē ne tikai iedzīvotāju skaita samazināšanos Latvijā, bet arī iedzīvotāju vecuma struktūras izmaiņas, jo uz ārvalstīm emigrējušo iedzīvotāju vecuma struktūra ir labvēlīgāka nekā valsts iedzīvotājiem kopumā. No 1991. gada līdz 1999. gadam iedzīvotāju skaits Latvijā samazinājās gandrīz par 230 tūkstošiem cilvēku, tai skaitā ilgtermiņa migrācijas rezultātā – par 134 tūkst. cilvēkiem.

Istermiņa migrācijas plūsmas un to ietekme uz Latvijas ekonomiku var būt daļēji novērtētas, analizējot maksājumu bilances tekošā konta rādītājus un Valsts nodarbinātības dienesta (VND) datus par ārvalstniekiem Latvijas darba tirgū, kā arī citu valstu statistikas datus.

Tekošā konta rādītāji, kas ir saistīti ar darbaspēka migrāciju, ir:
atlīdzība nodarbinātajiem;
strādājošo naudas pārvedumi.

Postenī "Atlīdzība nodarbinātajiem" atspoguļo nerezidentu saņemto darba samaksu un Latvijas rezidentu nopelnīto darba samaksu ārvalstīs. Tajā iekļautas arī darba devēju par labu nodarbinātajiem veiktās iemaksas sociālās apdrošināšanas fondos un pensiju fondos.

Kopš 1996. gada strauji pieauga no ārējās pasaules saņemtā atlīdzība nodarbinātajiem. Tas nozīmē, ka pieaug Latvijas iedzīvotāju īstermiņa emigrācija. Kopējais ienākums no darbaspēka īstermiņa migrācijas Latvijā ir pozitīvs ar tendenci palielināties. Taču, vērtējot šīs tendences, ir jāņem vērā arī tas, ka maksājumu bilances posteņos nav iekļauti ārvalstīs nelegāli nodarbināto ienākumi. Tas attiecas kā uz nelegālo Latvijas iedzīvotāju nodarbinātību ārvalstīs, tā arī uz nelegāli nodarbinātiem ārvalstniekiem Latvijā.

Latvijas iedzīvotājam iespējams iegūt darbavietu ārvalstīs sekojošos veidos:

- Pēc ārvalstu mācību iestādes beigšanas vai, ar radnieku un paziņu starpniecību piesakoties strādāt ārvalstu uzņēmumos un saņemot darba atļauju vai iesniedzot pieteikumu starptautiski izsludinātam konkursam uz vakanci ārvalsts uzņēmumā;
- Iekārtojoties darbā ar Labklājības ministrijā licenci saņēmušo firmu starpniecību, izņemot jūrmieku iekārtošanos darbā uz kuģiem, kas ietilpst Satiksmes ministrijas kompetencē;
- Iekārtojoties darbā uz noslēgto starptautisko līgumu pamata:

Nolīgums starp Vācijas Federatīvās Republikas valdību un Latvijas Republikas valdību par Latvijas uzņēmumos strādājošo darbu darbuzņēmumu līgumu izpildē.

Nolīgums starp Vācijas Federatīvās Republikas valdību un Latvijas Republikas valdību par strādājošo darbu viņu profesionālo zināšanu un valodas zināšanu paplašināšanai (Nolīgums par viesstrādniekiem)

Līgums starp Latvijas Republikas valdību un Zviedrijas karalistes valdību par praktikanu apmaiņu.

Visu starpvalstu līgumu nodarbinātības jomā īstenotājs ir Nodarbinātības valsts dienests. Ar iedzīvotāju iekārtošanu darbā ārvalstīs ir tiesīgas nodarboties 14 Latvijas firmas.

Latvijā pakāpeniski pieaug ārvalstnieku un bezvalstnieku nodarbinātība. Šo tendenci apstiprina Nodarbinātības valsts dienesta dati (skat. 3. tabulu).

NVD datu analīze rāda, ka 1994. gadā tika noformēti darba izsaukumi 359 viesstrādniekiem, bet 1999. gadā to skaits pieauga gandrīz četras reizes.

Ārvalstnieki un bezvalstnieki galvenokārt tiek nodarbināti lielākajās Latvijas pilsētās, it sevišķi Rīgā, kur 1999. gadā tika apstiprināti 80,1% no kopējā darba izsaukumu skaita.

Analizējot ārvalstu speciālistu nodarbinātību profesiju griezumā, ir jāsecina, ka pieauguma tendence ir ārvalstnieku nodarbinātībai par dažāda līmeņa vadītājiem, kur ārvalstnieku nodarbināšanas kopējā apstiprināto darba izsaukumu skaitā īpatsvars ir izmainījies no 17,9% – 1995. gadā līdz 50% 1999. gadā un skolotājiem attiecīgi no 5,9% līdz 13,4 procentiem. Ja ārvalstu skolotāju nodarbināšana Latvijā ir vērtējams kā pozitīvs faktors, jo tādējādi tiek sekmēta Latvijas iedzīvotāju izglītības kvalitātes uzlabošana, tad ārvalstnieku nodarbināšana par dažāda līmeņa vadītājiem liecina par to, ka Latvijā sagatavotie speciālisti vēl nav konkurētspējīgi attiecīgajā jomā.

2000. gada 28. martā Ministru kabinets apstiprināja noteikumus par ārvalstnieku un bezvalstnieku nodarbināšanas kārtību Latvijā. Šie noteikumi nosaka kārtību, kādā Latvijā atļauts nodarbināt ārvalstniekus un bezvalstniekus, kuriem nav pastāvīgās uzturēšanās atļaujas, neatkarīgi no viņu legālās ieceļošanas un uzturēšanās pamata. Noteikumos ir paredzēti vairāki nosacījumi, kas nodrošina Latvijas darba ņēmēju aizsardzību no iespējamās konkurences palielināšanās darba tirgū sakarā ar viesstrādnieku skaita pieaugumu.

Īpaši sarežģīts jautājums ir nelegālā ārvalstnieku un bezvalstnieku nodarbinātība, kas valstī pastāv galvenokārt pierobežas rajonos un varētu būt samērā augsta sezonas darbu, tanī skaitā dažādu lauksaimniecības darbu veikšanā, piemēram, ravēšanas, siena sagatavošanas un ražas novākšanas darbos. Pēc Celtniecības nozares arodbiedrības vērtējuma 1995. un 1996. gadā vasaras sezonā augsts bija no Lietuvas iebraukušo nelegāli nodarbināto skaits būvniecībā, kas pēc aptuvenām aplēsēm sasniedza apmēram pusi no būvniecības jomā legāli nodarbināto skaita. Pēdējā gada laikā būvniecības jomā nelegāli nodarbināto skaits ir samazinājies. Ir jāatzīst, ka Latvijas iedzīvotāji savukārt ir un būs ieinteresēti strādāt Igaunijā. Aizvien saglabājas Valkas-Valgas problēma, kur vēsturiski vairākums ražotņu tika izvietotas Igaunijas teritorijā.

3. tabula

Darba izsaukumu sadalījums pa valstīm (1997. – 1999.g.)

	1997	1998	1999
KOPĀ	849	1035	1339
Krievija	245	153	193
Ukraina	0	65	155
Igaunija	8	46	103
ASV	69	54	102
Zviedrija	53	77	95
Lietuva	34	59	78
Vācija	73	61	69
Somija	59	60	66
Lielbritānija	65	67	60
Polija	0	44	58
Dānija	0	48	51
Nīderlande	0	37	35
Baltkrievija	73	19	34
Norvēģija	0	45	32
Citas valstis	170	200	208

Avots: NVD Ziņojums par 1999. gada darba rezultātiem.

Ārvalstnieku nelegālā nodarbinātība negatīvi ietekmē darba tirgu, radot bezdarba pieaugumu, paaugstinot sociālo spriedzi valstī, it īpaši pierobežu rajonos.

Kopumā jāsecina, ka ieguvumi un zaudējumi no personu brīvās pārvietošanās starp valstīm nevar būt viennozīmīgi izvērtēti, kā no atsevišķa indivīda viedokļa, tā arī valsts mērogā.

ES paplašināšanās procesa gaitā jau ir pārdzīvojuši būtisku ietekmi no migrācijas plūsmu pieauguma, kad iestājās Spānija, Portugāle un Grieķija. Tāpēc, analizējot migrācijas procesus Latvijā un iespējamās ekonomiskās sekas, ir lietderīgi pievērsties šo valstu pieredzes analīzei. Migrācija no jaunajām dalībvalstīm un kandidātvalstīm bieži tiek uztverta kā potenciāli bīstams darbavietu zaudēšanas iemesls. Liela uzmanība ir pievēršama arī politiskiem, sociāliem un kultūras aspektiem. Pastāv zināms risks palielināties sociālai spriedzei. Tas var spiest ES dalībvalstis iekļaut uzņemšanas līgumos ierobežojumus darbaspēka brīvai kustībai, kā tas bija darīts, uzņemot Spāniju, Portugāli un Grieķiju.

Tomēr šāda veida rīcība var arī neuzlabot stāvokli ES darbaspēka tirgū, jo zems darbaspēka izmaksu līmenis kandidātvalstīs, it īpaši darbietilpīgās ražošanas nozarēs, var kalpot par faktoru ražotņu pārcelšanai no salīdzinoši augstas darba apmaksas reģioniem ES dalībvalstīs uz jaunuzņemtajām un kandidātvalstīm. Migrācija, paaugstināta konkurence un ražotņu pārvietošana var radīt darbavietu zaudēšanu Eiropas Savienībā. Savukārt kandidātvalstis zināmā mērā var iegūt no ārvalstu investīciju pieauguma.

Tomēr ārzemju eksperti uzskata, ka sakarā ar darbaspēka tirgus liberalizāciju, kandidātvalstis visticamāk cietīs no smadzeņu aizplūšanas un zaudēs vērtīgu jaunā mobilā darbaspēka daļu. Ieguvumi no kadru apmaiņas un laiku pa laikam atgriezušamies migrantu paplašinātās pieredzes ir jāskata iepretim izmaksām migrantu izglītībai viņu dzimtenē.

Literatūra

1. *Agenda 2000*, Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties Eiropas Savienībā.
Baltā grāmata. Asociēto Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu sagatavošana integrācijai Eiropas Savienības iekšējā tirgū. Eiropas Komisija, COM (95) 163, galīgais variants Briselē 03.05.1995.
3. *Eiropas Līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses*. LR Saeima. Likums pieņemts 31.08.1995. Par 1995. gada 12. jūnijā Luksemburgā parakstīto Eiropas līgumu.
4. Eiropas Sociālā Harta, Strasbūra, 1992. *Latvijas Vēstnesis* 12.09.96.
5. Latvijas Nacionālā Programma integrācijai Eiropas Savienībā (nacionālā programma *acquis* pārņemšanai), Rīga, 1998.
6. Latvijas Republikas likums "Par nodarbinātību" *Latvijas Vēstnesis* 05.01.1994. Nr. 1.
7. Latvijas Republikas noteikumi "Pašnodarbināto un darba ņēmēju ārvalstnieku valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu veikšanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis* 10.02.99. Nr. 38.

8. Latvijas Republikas noteikumi "Ārvalstnieku un bezvalstnieku nodarbināšanas kārtība Latvijā" *Latvijas Vēstnesis* 31.03.2000. Nr. 117.
9. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību*. UNDP, Rīga, 1997, 96. lpp.
10. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību*. UNDP, Rīga, 1998.
11. *Latvijas nacionālo kontu sistēma*. 1995, LR Valsts statistikas komiteja, Rīga, 1995, 92. lpp.
12. *Sociālie procesi Latvijā*. Latvijas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1998, 160. lpp.
13. *Sociālais ziņojums*. Labklājības ministrija, Rīga, 1998, 98. lpp.
14. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Ekonomikas ministrija, 1998.g. jūnijs, Rīga, 136. lpp.
15. *Kopējais paziņojums par Latvijas ekonomiskās politikas prioritātēm*. Latvijas Republika, Eiropas Komisija, 1999. gada februāris, 33. lpp.
16. Stiglics Dž.E., Drifils Dž. *Makroekonomika*. Rīga. Latvijas Universitāte, 1994. 416 lpp.
17. Zīle R., Šteinbuka I. Počs R., Krūmiņš J., Ancāns H., Cērps V. *Latvija uz XXI gadsimta sliekšņa*. Rīga, 1999. 152 lpp.
18. Киреев. *Международная экономика*. Москва. Международные отношения. 1998. 416 с.
19. Keune M. *Nabadzība un darba tirgus Latvijā*. Rīga, ANO attīstības programma, 1998. gada oktobris, 38 lpp.
20. David Alen. *Cohesion and Structural Adjustment*. 3-rd ed. Oxford: Oxford University Press, 1996.
21. Statistics in focus, Eurostat, 1998 # 28.
22. Williams R.H. *The Cohesion and Structural Funds: The Pot of Gold at the End of the Rainbow*.: EU Spatial Policy and Planning. London: Paul Chapman Publishing, Ltd, 1996.
23. Latvijas Statistikas ikmēneša biļeteni. LR CSP, Rīga, 1998. – 2000.
24. Latvijas maksājumu balance. Ceturkšņa biļetens. LB, Rīga, 1999.-2000.
25. *Vidēja termiņa ekonomiskā stratēģija pievienošanās Eiropas Savienībai kontekstā*. Rīga, 1998. gada marts.
26. Arāja D. Latvijai jādomā par piemērošanos globalizācijai pasaulē. *Diena*, 1999. gada 13. jūlijs, 1. lpp.
27. *Latvija Eiropas Savienībā. Kāpēc? Apgāds Izglītība*, 1999.
28. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. LR Ekonomikas ministrija, Rīga, 1999. gada jūnijs.
29. *Ziņojums par 1999. gada darba rezultātiem*. NVD, Rīga, 2000. 76 lpp.
30. *Publiskais gada pārskats 1999*. NVD, Rīga, 2000. 63 lpp.
31. *Es un ES. Vienotais tirgus*. Eiropas integrācijas birojs. Rīga, 1999. 45 lpp.
32. *Darbspēks Latvijā*. Statistikas biļetens. LR CSP, Rīga, 1999. gada novembris.
33. *Nabadzība un darba tirgus Latvijā*. Rīga, 1998.
34. Nagle G. Zinātnieki emigrē no Latvijas, *Diena*, 1999. gada 20. septembris, 1.-3. lpp.
35. Internetā: <http://www.europa.eu.int/comm/dg16>, <http://www.ilo.org>, <http://www.eib.gov.lv/publ/attvest.htm>

Kopsavilkums

Divdesmitā gadsimta beigās pasaulē ne tikai strauji pieauga migrācijas plūsmas, bet arī palielinājās šajā procesā iesaistīto valstu skaits. Brīva personu kustība, līdz ar to arī darbaspēka kustības brīvība, no visām četrām vienotā tirgus brīvībām vistiešāk skar cilvēku.

Darbaspēka tirgus pakāpeniskā liberalizācija Latvijā var ietekmēt darbaspēka aizplūšanu un arī ieplūšanas palielināšanos, kaut gan, Latvijai kļūstot par ES dalībvalsti, šodien notiekošie migrācijas procesi var iegūt citu kvalitāti, un iespējams pat pilnīgi pretēju virzienu daudzos gadījumos. Latvijas virzība uz dalībvalsts statusu Eiropas Savienībā prasa rūpīgi izvērtēt iespējamus ieguvumus un zaudējumus šī procesa praktiskās realizācijas rezultātā.

Darbā ir analizēti darbaspēka migrāciju ietekmējošie faktori, kā arī sniegti daži teorētiskie apsvērumi attiecībā uz darbaspēka importa un eksporta iespējamo sociāli ekonomisko efektu valstī.

Vladimirs Dubra (Latvijas Universitāte)

PERSONĀLA PLĀNOŠANAS PAMATPRINCIPI

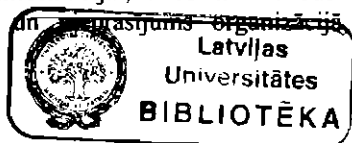
This article "Basic Principles of Personnel Planning" is dealing with significance of personnel planning in reaching the organizational aims, the systems of planning and process planning.

Organization is able to reach its aims only in case when organization's personnel possess adequate knowledge, competence and know-how.

Therefore the managerial level of an organization has to know clearly, what kind of employees, when and for which tasks it will be necessary, if it is going to be possible to find them among the existing employees or if the new manpower will have to be attracted from the organization's exterior.

Personnel planning is aimed to help with solving these questions on how many employees will be needed depending on quantity, quality, place and time factors.

Organizācija savus mērķus var sasniegt tikai tad, ja tajā tiek nodarbināti cilvēki ar atbilstošām spējām, prasmi un zināšanām. Organizācijas vadībai ir skaidri jāzina, kādi darbinieki, kad un kādiem darbiem būs nepieciešami, vai šos cilvēkus varēs atrast starp jau esošajiem organizācijas darbiniekiem, vai arī tie būs jāpiesaista no ārpuses. Tāpēc jābūt informācijai, kāds ir vai būs attiecīgās kvalifikācijas darbinieku piedāvājums un arprasījums organizācijā, vai šos cilvēkus būs nepieciešams apmācīt.

Šādu un daudzu citu jautājumu risināšanai ir nepieciešama personāla plānošana.

Personāla plānošanas mērķis ir organizācijai nepieciešamā personāla savlaicīga noteikšana, komplektēšana, apmācība un iesaistīšana darbā [3, 34].

Tātad personāla plānošana ir cilvēku resursu nākotnes vajadzību analīzes process mainīgos apstākļos un nepieciešamo pienākumu izstrādāšana, lai nodrošinātu šīs vajadzības apmierināšanu organizācijas mērķu sasniegšanai.

Personāla plānošana tiek īstenota organizācijas interesēs, kā arī paša personāla interesēs.

Efektīvs personāla plānošanas process pozitīvi ietekmē organizācijas darbības rezultātus un tas izpaužas tā, ka:

- optimizē personāla racionālu izmantošanu. Detalizēta plānošana ļauj rast un produktīvi izmantot personāla slēptās potences, paplašinot amata pienākumu diapazonu, pārceļot darbiniekus citos – tiem atbilstošākos posteņos, un veikt ražošanas procesu reorganizēšanu;
- pilnīgo jaunu darbinieku pieņemšanas procesu. Plānošana ir informācijas avots organizācijas vajadzībām personāla komplektēšanas jomā, kas ļauj plānveidīgi nodrošināt noteiktām prasībām atbilstīgu kandidātu meklēšanu un atlasi, samazināt zaudējumus un izvairīties no kritiskām situācijām, kas saistītas ar nepietiekamu darbaspēka nodrošinājumu;
- palīdz organizēt profesionālo apmācību. Personāla plāns ir pamats profesionālās apmācības plānošanai un realizēšanai. Rūpīga šāda plāna izstrāde nodrošina organizāciju ar atbilstīgas kvalifikācijas darbiniekiem un ļauj efektīvi īstenot uzņēmējdarbības plānus;
- rada priekšnoteikumus citu programmu realizēšanai personālvadības jomā. Ziņas par tendencēm personāla skaita un kvalifikācijas struktūras dinamikā ļauj izstrādāt ilgtermiņa komplektācijas, profesionālās izaugsmes u.c. programmas;
- ļauj optimizēt kopējo ieguldījumu darbaspēka piesaistei, realizējot pārdomātu, konsekventu un aktīvu politiku darba tirgū.

Savukārt darba ņēmējiem personāla plānošana nodrošina [3, 34]:

- labāku pārskatu par darba vietas izmaiņām nākotnē;
- iespēju plānot profesionālo attīstību un izaugsmi;
- darba apstākļu uzlabošanu.

Svarīgi atzīmēt, ka personāla plānošana ir efektīva tikai tad, kad tā ir integrēta visas organizācijas plānošanas procesā.

Personāla plānam ir jābūt saistītam ar organizācijas ilgtermiņa un operatīvajiem plāniem, jo cilvēku resursi un to pieprasījums izriet no stratēģiskās un operatīvās plānošanas, un pēc tam tas tiek saskaņots ar cilvēku resursu iespējām.

Tā kā cilvēku resursu plānošana ir cieši saistīta ar organizācijas attīstības plānošanu, laika struktūrai, veidojot personāla plānus, ir jāaskān ar visas

organizācijas plāna laika struktūru. Organizācijas plāni tiek klasificēti kā īstermiņa, vidējā termiņa un ilgtermiņa plāni.

Plānošanas sistēma ietver sevī ilgtermiņa, vidējā un īstermiņa plānu izstrādi. Ja ilgtermiņa plāns nosaka organizācijas galvenos uzdevumus ilgākam laika periodam, tad vidējā termiņa plāns ir virzīts uz atsevišķu ilgtermiņa problēmu risināšanu tuvāko dažu gadu laikā, bet īstermiņa plānošana sasaista visus organizācijas virzienus un struktūrvienību darbību. Pie tam īstermiņa plāniem ir detalizējošs raksturs.

Visiem organizācijas vadības līmeņiem personāla plānošana jāuzskata par svarīgu uzdevumu. Diemžēl tas nav visās organizācijās. Daudzi vadītāji uzskata, ka personāla plānošana ir vienīgi personāldaļas kompetence. Te ir jāatzīmē, ka personāla plānošana nav tikai personāldaļas funkcija. Personāldaļas loma ir konsultēt, dot padomus dažādu struktūrvienību vadītājiem viņu individuālo plānu veidošanā, saistot visus šos plānus kopējā sistēmā. Struktūrvienību vadītājiem ir jāsniedz personāldaļai vajadzīgā informācija personāla plānu izstrādāšanai. Viņiem ir jāseko, vai nav radies lieks darbaspēks, vai nav radusies vajadzība pēc papildu darbaspēka. Personāldaļa tālāk veic visas nepieciešamās izmaiņas jau esošajos personāla plānos, vai arī veido jaunus personāla plānus.

Skatoties no īstermiņa plānošanas viedokļa, nepieciešamā personāla vajadzība mainās tikai atkarībā no plānotā ražošanas, sniedzamo pakalpojumu vai realizācijas apjoma. Turpretim, raugoties no vidējā un ilgtermiņa plānošanas viedokļa, ir daudz vairāk personāla vajadzību noteicošo faktoru, nekā var ietekmēt ar organizācijas lēmumiem, vai arī kuri uzskatāmi par mainīgiem, piemēram, darba ražīgums vai darba norises organizācijā.

Ir jāņem vērā, ka konkrētiem organizācijas mērķiem ir jānosaka struktūrvienību mērķi. Tikai pēc tam katras struktūrvienības vadītājs precīzē vajadzīgo cilvēku resursu apjomu, lai sasniegtu viņiem noteiktos mērķus.

Personāldaļa apkopo un izlīdzina šīs atšķirīgās vajadzības un nosaka kopējo nepieciešamo personāla skaitu organizācijā, balstoties uz struktūrvienību iesniegto informāciju.

Ja darbaspēka trūkst, tad organizācija īsteno piesaistīšanas, atlases, apmācības, pārpamācības pasākumus. Ja izrādās, ka darbaspēka ir par daudz, tad tiek veikti attiecīgie darbaspēka samazināšanas pasākumi (štatu samazināšana, ātrāka aiziešana pensijā, brīvprātīga aiziešana no darba u.c.).

Plānojot personāla dinamiku, jāņem vērā:

- cik un kādus darbiniekus vajadzēs, lai aizvietotu tos, kuri aizies pensijā, tiks atbrīvoti no darba sakarā ar mācībām, invaliditāti vai citu iemeslu dēļ;
- par cik nāksies samazināt strādājošo skaitu, pilnveidojot ražošanas organizāciju un tehnoloģiju, vai arī sašaurinot ražošanu vai sniedzamo pakalpojumu apjomu – dīkstāvju, maksātnespējas vai citu iemeslu dēļ;
- ar ražošanas vai sniedzamo pakalpojumu paplašināšanu, uzņēmējdarbības izvēršanu, saistītās personāla vajadzības.

Organizācijas plānošanu, kā arī personāla plānošanu cieši ietekmē ne tikai iepriekšējie darbības faktori, bet arī ārējās vides faktori. Mainoties šiem faktoriem, var mainīties arī organizācijas personāla plāni. Tātad organizācijas attīstības plānošanai ir jābūt veiktai atbilstoši situācijas analīzes rezultātiem, un saistībā ar attīstības plānošanu jāveic arī personāla plānošana. Līdz ar to gan organizācijas īstermiņa, gan vidējā termiņa, gan ilgtermiņa plāniem ir jābūt izstrādātiem saistībā ar pašreizējo situāciju, kā arī ar iespējamām apkārtējās un iekšējās vides izmaiņām.

Personāla plānošanas process

Sevišķi jāpievērš uzmanība ārējās vides izmaiņām, kuras var izraisīt lielas problēmas organizācijai. Šo faktoru ietekmē var rasties nepieciešamība mainīt ne tikai organizācijas personāla plānošanas politiku, bet pat visas organizācijas darbības plānus.

Pie ārējās vides faktoriem ir pieskaitāmi ekonomiska situācija, konkurences apstākļi, darbaspēka pieejamība, tehnoloģijas attīstība, valdības un likumdošanas lomas palielināšanās.

Tāpēc organizāciju visu līmeņu vadītājiem vajag izprast tirgus ekonomikas likumsakarības un mehānismus, lai tos ievērotu personāla plānošanā.

Shēmā "Personāla plānošanas process" redzams, ka ražošanas (vai citas uzņēmējdarbības) personālnodrošinājuma mainīgās vajadzības prasa nepārtraukti sekot personāla faktiskā skaitliskā apjoma un struktūras dinamikai, savlaicīgi plānojot to iteratīvās tuvināšanās pasākumus. Tomēr uzturēt personāla skaita atbilstību darbaspēka kopējām vajadzībām organizācijā ir nepietiekami jāiedziļinās katras darba vietas prasībās, jāpārredz ikviena darbinieka izaugsmes un manevrēšanas iespējas. Paredzot izaugsmi vai izmaiņas darba apjomos, jāanalizē situāciju katrā struktūrvienībā. Tad var adekvāti reaģēt uz darba apjomu un sastāva izmaiņām, vispilnīgāk izmantojot iekšējās rezerves, respektējot individuālās un kolektīva intereses. Tādēļ tik dažādi pēc sava rakstura var būt pasākumi – par pamatu plānošanai ņemot vai nu personāla potenciāla saglabāšanu, attīstību un priekšnosacījumu radīšanu tā maksimālai atdevei, vai arī darba uzdevumu mainīgā plūsma diktēs papildu personāla piesaisti, bet saspringta ekonomiska situācija organizācijā var piespiest taupīt, arī atlaižot personālu. Aprēķinu sastāvs un secība katrā no minētajām situācijām var būt atšķirīgi.

Personāla plānošanas procesa analīze rāda, ka par svarīgākiem personāla plānošanas aspektiem ir uzskatāmi [1, 6]:

- sistematiskums, lai process nebūtu nejaušs;
- nepārtrauktība, lai savlaicīgi reaģētu uz ārējo faktoru un iekšējās vides pārmaiņām, mērķiem;
- ilgtermiņa plānošana, lai process atbilstu izstrādātās stratēģijas periodam;
- integrācija, lai plānošana iekļautos gan uzņēmuma kopējā, gan atsevišķu struktūru plānā;
- kvalitāte un kvantitāte, proti, cilvēkresursu vajadzību noteikšana abās izteiksmēs;
- atbilstība resursiem, lai darbaspēka izmaksas būtu sabalansētas ar iespējām, ko uzņēmums var atļauties tagad un nākotnē.

Literatūra

1. Bokums Z., Forands I. *Personālvadības rokasgrāmata*. Rīga: Kamene, 2000.
2. Vīksna A. *Personāla vadība*. Rīga: Jumava, 1999.
3. Vorončuka I. *Personāla vadība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1998.
4. Lloyd L. Byars and Leslie W. Reu. *Human Resource Management*. Boston: IRWIN, 1994.
5. Шекшня С. *Управление персоналом современной организации*. Москва, 1997.

Kopsavilkums

Personāla plānošanas galvenais uzdevums ir paredzēt personāla izmaiņas nākotnē – gan kreatīvās jeb radošās, gan kvalitatīvās.

Tādat personāla plānošana ir cilvēku resursu nākotnes vajadzību analīzes process mainīgos apstākļos un nepieciešamo pasākumu izstrādāšana, lai nodrošinātu šīs vajadzības apmierināšanu organizācijas mērķu sasniegšanai.

Svarīgi atzīmēt, ka personāla plānošana ir efektīva tikai tad, kad tā ir integrēta visā organizācijas plānošanas procesā, un visiem organizācijas vadības līmeņiem personāla plānošana jāuzskata par svarīgu uzdevumu.

Personāla plānošanu lielā mērā ietekmē ne tikai organizācijas iekšējie darbības faktori, bet arī ārējās vides faktori. Mainoties šiem faktoriem, var mainīties arī organizācijas personāla plāni. Tādat organizācijas attīstības plānošanai ir jābūt veiktai atbilstoši situācijas analīzes rezultātiem, un saistībā ar attīstības plānošanu jāveic arī personāla plānošana.

Personāla plānošanas procesa analīze rāda, ka ražošanas (vai citas uzņēmējdarbības) personālnodrošinājuma mainīgās vajadzības prasa nepārtraukti sekot personāla faktiskā skaitliskā apjoma un struktūras dinamikai, savlaicīgi plānojot to intensīvās tuvināšanās pasākumus.

Rakstā iegūtās atziņas var ieinteresēt augstskolu pasniedzējus, doktorantus, studentus un praktiķus, kuri mācās vai strādā vadības jomā.

**Maija Dzelmiņa (Latvijas Universitāte),
Daira Barānova (Latvijas Universitāte)**

PRIVĀTĀ UN SABIEDRISKĀ SEKTORA LOMA LATVIJAS TAUTSAIMNIECībā

The article describes the role of public sector and private sector in economy of Latvia. It highlights that private sector consolidates positions. The share of private sector in 1999 in total value added was 66% and the number of persons employed in private sector was 70% of total labor force. At the same time public sector prevails in some sectors. For example, in energy sector and education. Comparison of wages and salaries of employed in the economy shows that higher level is in public sector. The article analyses also ownership structure of shares or capital parts and nonfinancial investment.

Tirgus ekonomikas pamats ir privātais īpašums. Sabiedrībā veidojas konkrētas piesavināšanās attiecības, kas dod iespēju saimniekošanu balstīt uz privātīpašnieka

motivāciju. Privātīpašnieks kā taupīgs, racionāls saimnieks vienmēr meklēs vislabāko alternatīvu ražošanas resursu izmantošanā, jo no tā atkarīga viņa dzīves kvalitāte. Turpretī valsts īpašuma apsaimniekošanā valda atšķirīga motivācija, jo kā sabiedriska īpašums tas pieder visiem un patiesībā nevienam.

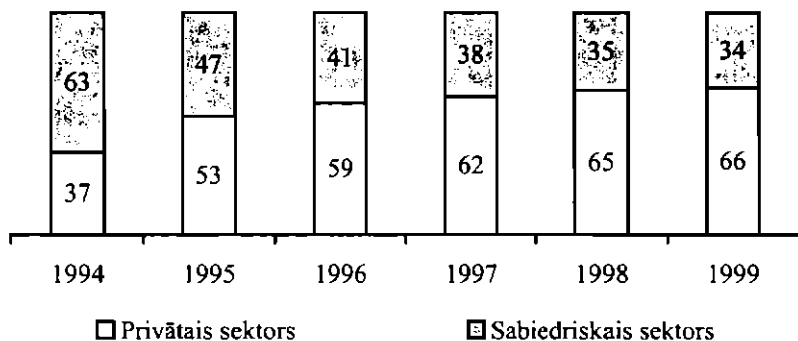
Latvijai kā tirgus ekonomikas funkcionējošai valstij jāturpina veidot atbilstoša īpašuma struktūra, kas tika uzsākta 1991. gada 20. martā ar Latvijas AP pieņemto lēmumu "Par valsts īpašuma un tā konversijas pamatprincipiem" Lēmums paredzēja veikt ekonomiskās reformas ietvaros valsts īpašuma konversiju vairākos virzienos:

- valsts uzņēmumu nodošanu pašvaldību īpašumā;
- valsts un pašvaldību īpašuma denacionalizāciju;
- valsts un pašvaldību īpašuma privatizāciju.

Ja līdz 1994. gadam privatizācijas procesa tempi ir lēni un tas noris decentralizēti, tad ar 1994. gada 22. aprīli, līdz ar Privatizācijas aģentūras nodibināšanu, tempi tiek ievērojami kāpināti. Šobrīd masveida privatizāciju valstī var uzskatīt par pabeigtu. To apliecina 1. attēla dati par sabiedriskā un privātā sektora attiecību dinamiku no 1994. gada. Pievienoto vērtību jāuzskata par vienu no svarīgākajiem tautsaimniecības rādītājiem, kas raksturo privatizācijas pakāpi.

1. attēls

Sabiedriskā un privātā sektora īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā
(% no kopējuma) [1, 25]

Jānorāda, ka ar sabiedrisko sektoru statistikā saprot valsts un pašvaldību iestādes un uzņēmumus, uzņēmējsabiedrības ar valsts vai pašvaldību kapitāla daļu 50% un vairāk, sabiedriskās un reliģiskās organizācijas.

Tādās nozarēs kā lauksaimniecība, medniecība, mežsaimniecība, zvejniecība, iegūstošā un apstrādājošā rūpniecība, būvniecība, tirdzniecība, viesnīcu un restorānu saimniecība privātā sektora radītā iekšzemes kopprodukta (IK) daļa ir lielāka par 90%.

1. tabula

Privātā sektora īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā
(procentos) [1, 23]

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Kopējā pievienotā vērtība bāzes cenās	37	53	59	62	65	66
no tās pa darba veidiem:						
lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	81	88	91	91	91	91
zvejniecība	26	37	58	77	92	92
iegūstošā rūpniecība	18	35	74	85	95	95
apstrādājošā rūpniecība	24	71	80	90	96	96
elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	1	2	8	8	12	12
būvniecība	50	91	97	98	98	98
tirdzniecība	68	93	95	98	98	98
viesnīcas un restorāni	56	78	88	92	92	93
transports un sakari	19	25	36	41	42	43
finansu starpniecība	46	73	80	84	82	83
operācijas ar nekustamo īpašumu un cita komercdarbība	39	49	56	67	69	70
valsts pārvalde un aizsardzība						
izglītība	2	4	4	4	7	8
veselība un sociālā aprūpe	9	15	22	22	26	27
pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	17	39	53	58	62	63

Kā apliecina 1. tabulas dati, sevišķi strauji privātā sektora īpatsvars palielinājies zvejniecībā, iegūstošā un apstrādājošā rūpniecībā, kā arī finansu starpniecībā, operācijās ar nekustamo īpašumu un tirdzniecībā.

Savukārt sabiedriskā īpašuma pozīcijas stabili saglabājas elektroenerģijas, gāzes un ūdens apgādē, izglītībā, arī veselības un sociālā aprūpē. Tam ir savs pamatojums, jo pretējā gadījumā būtu apgrūtināts iedzīvotāju sociālās aizsardzības mehānisms, ko nodrošina valsts.

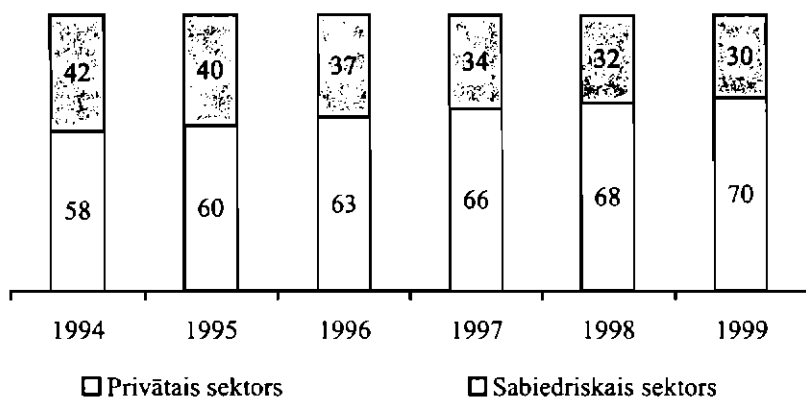
Mainoties privātā un sabiedriskā sektora attiecībām pievienotajā vērtībā, būtiski mainās arī nodarbināto skaita proporcijas šajos sektoros (skat. 2. attēlu).

Lai gan 2. attēla dati atspoguļo pakāpenisku un stabilu privātā sektorā nodarbināto īpatsvara palielināšanos, tomēr ir svarīgi atzīmēt, ka kopējais nodarbināto skaits valstī samazinās, proti, no 1083 tūkst. nodarbināto 1994. gadā līdz 1028 tūkst. 1999. gadā. Jāsecina, ka ne privātais, ne sabiedriskais sektors nav

spējuši atvieglot tirgus ekonomikas ieviešanas grūtības, jo darbavietu skaits ir samazinājies kā sabiedriskajā, tā privātajā sektorā.

2. attēls

Sabiedriskā un privātā sektorā nodarbināto īpatsvars
(% no nodarbināto skaita) [1, 60]

2. tabula

Sabiedriskā un privātā sektora skaita sadalījums
pēc mēneša vidējās bruto darba samaksas 1999. gada oktobrī [1, 70]

	Darbinieku skaits	No tiem ar darba samaksu, latos											
		Mazāk par 50.00	50.00 – 60.00	60.01 - 80.00	80.01 – 100.00	100.01 – 150.00	150.01 – 200.00	200.01 – 300.00	300.01 – 400.00	400.01 – 600.00	600.01 – 1000.00	1000.01 – 5000.00	Virs 5000.00
Sabiedriskais sektors	100	0,5	11,4	13,8	13,1	26,6	17,8	11,4	3,0	1,8	0,6	0,1	0,0
Privātais sektors	100	3,0	32,3	13,7	9,5	15,1	9,7	9,3	3,7	2,4	1,0	0,3	0,0

Īpatnēja situācija šajos sektoros vērojama arī darba samaksas jomā (skat. 2. tabulu). Izvērtējot strādājošo skaita sadalījumu pēc darba samaksas apmēriem pa sektoriem, jāsecina, ka darba samaksa minimālās mēnešalgas apmērā, gan arī mazāka par to pārsvarā ir privātajā sektorā strādājošiem. Būtiskas atšķirības nebija samaksas grupā no 300,01 lata līdz 600,00 latiem. Atšķirības bija vērojamas strādājošo īpatsvarā, kam darba samaksa bija no 80,01-300,00 latiem. Sabiedriskajā

sektorā strādājošo mēneša vidējā bruto samaksa 1999. gadā bija 157 lati, bet privātajā sektorā – 129 lati. Šo datu patiesumu nevar garantēt. Tas izskaidrojams ar to, ka bieži privātajā sektorā strādājošie tiek iesaistīti darbā, nenoslēdzot ar viņiem darba līgumus. Pastāv arī dubultā grāmatvedība, netiek uzrādīti visi ienākumi, jo nodokļi tiek maksāti no minimālās darba algas utt.

Jāsecina, ka saglabāt un palielināt darbavietu skaitu ir problemātiski, jo Latvijas iekšējais tirgus ir relatīvi mazs. Jāpalielina preču noiets, jāatrod jauni pircēji citos tirgos. Lai to paveiktu, nepieciešamas ievērojamas investīcijas.

Investīciju dinamika ir atkarīga no daudziem un dažādiem faktoriem. Ļoti svarīgi aspekti ir valsts makroekonomiskā stabilitāte, investoru prognozes, investīciju vide, esošo jaudu noslogotība, tehnikas un tehnoloģijas attīstības līmenis un virkne citu faktoru. Konkrētos lēmumus par investēšanu pieņem pamatkapitāla īpašnieki. Īpašuma struktūru atspoguļo 3. tabula.

3. tabula

Akciju vai daļu kapitāla īpašuma struktūra uz 2000. gada 1. janvāri
(procentos) [4, 40]

	Pavisam tautsaimniecībā	Preču ražošanas nozarēs	Pakalpojumu nozarēs
Akciju vai daļu kapitāls, pamatkapitāls – kopā	100	100	100
tajā skaitā pieder:			
Valstij, pašvaldībām, citām sabiedriskām organizācijām	41,3	34,4	44,5
Valstij un pašvaldībām	41,2	34,1	44,4
Pārējām sabiedriskajām organizācijām	0,1	0,3	0,1
Privātajām organizācijām	58,7	65,6	55,5
Rezidentiem	35,0	45,5	30,2
Nerezidentiem	23,7	20,1	25,3

Kā liecina 3. tabulas dati, lielākā daļa pamatkapitāla kopumā pieder privātpašniekiem, kas pārliecinoši dominē preču ražošanas nozarēs un arī pakalpojumu nozarēs. Augsts ir transporta sakaru nozares īpatsvars, kurā valsts īpašuma daļa ir vislielākā – ap 60%. Savukārt preču ražošanas sfērā vislielākā sabiedriskā sektora daļa ir enerģētikas nozarē – ap 90%.

Svarīgs aspekts kapitāla daļu piederības analīzē ir rezidentiem un nerezidentiem. Rezidentu kapitāla daļa tautsaimniecības privātajā sektorā uz 1999. gada 1. janvāri bija gandrīz divas reizes lielāka nekā nerezidentu daļa,

attiecīgi 72% un 28%, bet uz 2000. gada 1. janvāri – rezidentu kapitāla daļa bija gandrīz pusotras reizes lielāka nekā rezidentiem. Tomēr ir nozares, kurās dominē nerezidentu kapitāla daļa, piemēram, zvejniecība, elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde un tirdzniecība. Ir svarīgi atzīmēt, ka gada vidējie investīciju pieauguma tempi nozarēs, kur dominē nerezidentu kapitāla daļa, ir ievērojami augstāki. To var izskaidrot ar ievērojami augstāku līdzekļu pieejamību un preču realizācijas iespējām kapitāla mītnes zemē.

Nefinansu investīciju vislielākais īpatsvars 1999. gadā bija pakalpojumu sfērā – 67%. Jāatzīmē tas, ka 1999. gadā, salīdzinot ar 1998. gadu, nefinansu investīcijas sabiedriskajā sektorā pieauga, bet privātajā samazinājās (skat. 4. tabulu). Investīciju dinamikas analīze pa īpašuma formām laikā no 1995. gada līdz 1999. gadam liecina, ka vidēji gadā investīcijas privātajā sektorā pieauga straujāk nekā sabiedriskajā, toties ikgadējie pieauguma tempi sabiedriskajā sektorā ir ievērojami stabilāki. 2000. gada pirmajā pusē, salīdzinot ar 1999. gada atbilstošo periodu, nefinansu investīcijas Latvijas tautsaimniecībā pieauga par 22%, tai skaitā sabiedriskajā sektorā par 18%, privātajā sektorā par 26%. Jāuzsver, ka visstraujākais investīciju pieaugums privātajā sektorā bija uzņēmumos, kas pieder nerezidentiem. Tāpat kā iepriekš pārsvarā investē pakalpojumu nozarēs.

Atbilstoši Privatizācijas aģentūras datiem no 1994.-1999. gadam noslēgtajos privatizācijas līgumos jaunie īpašnieki investīcijās ieguldīja 298,2 milj. \$.

4. tabula

Nefinansu investīcijas pa īpašuma formām
(procentos) [3,39]

	Struktūra		Reālais pieaugums 1999.g. pret 1995.g.	Reālais pieaugums 1999.g. pret 1998.g.
	1995	1999		
Nefinansu investīcijas – kopā	100	100	157,7	-5,0
tai skaitā:				
sabiedriskajā sektorā	75,2	53,0	81,6	13,0
privātajā sektorā	24,8	47,0	387,9	-20,0

Galvenie faktori, kas ierobežo investīcijas, ir zemais iekšzemes pieprasījums un lēnās pozitīvās izmaiņas ārzemju pieprasījumā. Vietējie uzņēmēji min arī nelielo peļņu, augstas kapitālizmaksas un nepietiekamu kredīta nodrošinājumu.

Secinājumi

1. Pārejas periodā no komandekonomikas uz tirgus ekonomiku Latvijā ir atjaunots privātīpašums un samazināta valsts līdzdalība uzņēmējdarbībā.

2. Masveida privatizāciju valstī var uzskatīt par pabeigtu. Tomēr atsevišķos sektoros tā vēl nav uzsākta. Piemēram, enerģētikā.
3. Darba samaksa privātajā sektorā ir zemāka salīdzinājumā ar sabiedrisko sektoru.
4. Investīciju dinamika rāda, ka privātajā sektorā tās pieaug straujāk nekā sabiedriskajā sektorā.

Literatūra

1. Latvijas statistikas gadagrāmata 2000. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2000. – 229 lpp.
2. LR Labklājības ministrijas sociālais ziņojums 2000. – Latvijas Republikas Labklājības ministrija, R. – 2000. – 116 lpp.
3. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, R. – 2000. gada jūnijs. – 128 lpp.
4. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, R. – 2000. gada decembris. – 135 lpp.

Kopsavilkums

Rakstā ir apskatīta privātā un sabiedriskā sektora loma Latvijas tautsaimniecībā. Ir argumentēts, ka privātais sektors ir nostiprinājies tautsaimniecībā, un tā īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā 1999. gadā bija 66%. Tajā pašā laikā privātajā sektorā strādāja 70% no visiem tautsaimniecībā nodarbinātajiem. Tomēr atsevišķās nozarēs sabiedriskais sektors turpina dominēt. Piemēram, enerģētikā un izglītībā. Darba samaksas salīdzinājums parāda, ka sabiedriskajā sektorā tā ir augstāka. Rakstā ir analizēts investīciju sadalījums pa sektoriem.

**Rasma Garleja (Latvijas Universitāte),
Ella Skvorcova (Latvijas Universitāte)**

PERSONĪBAS AUTOPORTRETS TIRGUS EKONOMIKAS APSTĀKĻOS

Пока человек не откроет свою личность, не угадает свое призвание, он не сможет претендовать на место полноценного члена общества. Проблема личности является одной из главных как в общей так и социальной психологии. Главный ориентир социальной психологии в исследовании личности – взаимодействие личности с группой, не просто личность в

группе, а именно результат, который возникает в процессе взаимодействия с группой. В процессе социализации индивид становится личностью. Личность – это человек, который вступает в определенные социальные отношения, осознает эти отношения и, как активный субъект деятельности, способен изменить мир. Развитие личности – это процесс приобретения опыта, который постоянно протекает во взаимодействии с другими личностями и социальными группами. В научной литературе существуют различные подходы для выяснения автопортрета личности. Один из них – предложенный в книге Д.М. Олдхема и Л.Б. Мориса "Узнай себя. Автопортрет вашей личности" тест "Автопортрет личности." Автопортрет – это самооценка и она определяет насколько личность способна себя утвердить и доказать в социальной среде. Используя данный тест, проделан анализ ответов 280 студентов, учащихся в ЛУ.

Kopš cilvēks nebūs atklājis savu personību, atminējis savu aicinājumu, viņš nevar pretendēt būt par locekli kultūras kopībā. Personības problēma ir viena no centrālajām problēmām gan vispārīgajā, gan sociālajā psiholoģijā. Sociālajā psiholoģijā galvenais orientieris personības izpētē ir personības mijiedarbība ar grupu, ne vienkārši personība grupā, bet tieši tas rezultāts, kas veidojas personības mijiedarbībā ar grupu. Socializācijas procesā indivīds kļūst personība. Personība ir cilvēks, kas stāties noteiktās sociālajās attiecībās, apzinās šīs attiecības un kā aktīvas darbības subjekts spēj pārveidot pasauli. Personības attīstība ir sociālās pieredzes apguves process, kas noris nepārtrauktā saskarsmē un sadarbībā ar citām personībām un sociālajām grupām. Zinātniskajā literatūrā pastāv dažādas pieejas personības autoportreta noskaidrošanai. Viena no tām ir piedāvātais D.M. Oldhema un L.B. Morisa grāmatā "Узнай себя. Автопортрет вашей личности" tests "Автопортрет личности." Автопортреты ir pašvērtējums un tas nosaka, kā personība spēj sevi apliecināt un pierādīt sociālā vidē. Izmantojot konkrēto testu, tika veikti LU Tirdzniecības un kvalitātes vadības institūta studentu testa atbilžu pētījumi.

Personības būtība psiholoģijas zinātnē traktēta dažādi. Eksistē atšķirīgas personības koncepcijas. Uzskata, ka personība bez saskarsmes veidoties nevar. Tikai, iekļaujoties sabiedriskajās attiecībās, cilvēks veidojas par personību. Personība ir cilvēks, kas stāties noteiktās sociālajās attiecībās, apzinās šīs attiecības un kā aktīvas darbības subjekts spēj pārveidot pasauli. Ļoti patiesu domu izteicis I.Kons, apgalvojot, ka personība ir kā vēsture, kurai gan ir sākums, bet nekad nav beigu. Līdzās "cilvēka" un "personības" jēdzieniem lietojam arī apzīmējumus "indivīds" un "individualitāte" Termins "indivīds" tiek lietots divās nozīmēs. Indivīds ir bioloģiska būtne. Indivīds izceļas no atsevišķu cilvēku grupas vai visas sabiedrības. Termins "individualitāte" attiecas uz cilvēku gan kā organismu, gan kā personību un skata cilvēku no viņa neatkārtojamības, vienreizības aspekta. Personības problēma ir viena no centrālajām problēmām gan vispārīgajā, gan sociālajā psiholoģijā. Sociālajā psiholoģijā galvenais orientieris personības izpētē ir

personības mijiedarbība ar grupu, nevis vienkārši personība grupā, bet tieši tas rezultāts, kas veidojas personības mijiedarbībā ar grupu. Socializācijas procesā indivīds kļūst personība. Personības attīstība ir sociālās pieredzes apguves process, kas noris nepārtrauktā saskarsmē un sadarbībā ar citām personībām un sociālajām grupām. Tas ir dinamisks process dažādu pārdzīvojumu, iemaņu, prasmju, paradumu un zināšanu apgūšanas sistēma. Personības psihiskās īpatnības izveidojas ontogēnē uz pieredzes pamata. Cilvēce rūpīgi uzkrāj jaunās paaudzes audzināšanas un mācīšanas pieredzi. Personības attīstību nosaka ne tikai vides ietekme, bet arī iedzimtie priekšnosacījumi. Noteicoša loma ir ārējai videi, ko izprotam gan kā vidi šī vārda tiešajā nozīmē, gan kā mērķtiecīgi organizētu mācīšanās un audzināšanas procesu. Visas ārējās ietekmes ir pastarpinātas, darbojoties unikālajai konkrētā indivīda bioloģiskajai programmai un psiholoģiskajai iedabai. Veidojas personības savdabība un neatkarīguma īpašības.

Izmaiņas personības attīstībā socializācijas procesā var būt kvantitatīvas un kvalitatīvas. Psihiskās attīstības iezīmes ir:

Nevienmērīgums. To raksturo fakts, ka atsevišķi psihiskie procesi, īpašības var attīstīties straujāk, citu attīstība aizkavēties. Tas var būt saistīts ar smadzeņu organiskās nobriešanas posmiem.

Psihes integrācija. Tas nozīmē sistemātiskumu, noturīgumu un saskaņotību. Piemēram, ja mazs bērns, no šī viedokļa raugoties, ir maz sistematizēts, fragmentārs, tad pieaugušā cilvēkā vērojama pakāpeniska psihisko parādību pāraugšana.

Psihes plastiskums. Plastiskums ir kompensācijas pamats: ja ir slikta atmiņa, vairāk jātrenē domāšana, jāizmanto ārējā atmiņa.

Katrā konkrētajā attīstības posmā personība organizē savas attiecības un attiecsmi ar pasauli, ievērojot tās nozīmīgumu. Šeit ir svarīgi, lai personība kļūtu par savas dzīves veidotāju, aktīvu darbības subjektu. Personība pakāpeniski kļūst relatīvi neatkarīga no daudzajiem dzīves aspektiem, jo iepazīst, pakļauj, pārveido tos. Katra personība noteiktās robežās var veidot savu dzīves pozīciju un galvenās vadlīnijas. Dzīves dinamika kļūst atkarīga no personības aktivitātes, tās spējam organizēt un pakļaut šos notikumus, vadīt tos noteiktā virzienā. Dzīves plūsmas organizācijā personība iekļaujas nevis paralēli sabiedrībai, sociālajai grupai, bet saistībā ar to, sinhroni. Faktiski notiek trīskārša regulēšana – sabiedrība vada personību, personībai piemīt noteikts pašregulācijas līmenis un personība regulē savu dzīvi saskaņā ar sabiedrības prasībām. Organizācijas efektivitāti nosaka subjekta aktivitātes līmenis.

V Kovaļevs izdala šādus dzīves organizācijas un laika regulācijas tipus:

1. Stihiskais ikdienas tips.

Personība izjūt lielu atkarību no gadījuma rakstura notikumiem. Nepaspēj neko izdarīt laikā, nespēj savlaicīgi organizēt ne sevi, ne citus, neprot prognozēt notikumus, tos novērst. Rīcība ir izteikti situatīva, dzīves ritms viņu nomāc, iniciatīvas maz.

2. Funkcionāli darbīgais tips.

Personība aktīvi organizē notikumu plūsmu, efektīvi virza to gaitu. Taču iniciatīva, galvenokārt, saistīta ar kārtējiem notikumiem. Atbildība viņam nav pastāvīgas regulācijas komponents. Personība pakļauta reālajam notikumu laikam, bet ne loģiski nepieciešamajam laikam, kuru determinē ārējo un iekšējo tendenču attīstība.

3. Vērojošais tips.

To raksturo pasīva regulācija, viņam trūkst iniciatīvas un atbildības izjūtas. Šī tipa pārstāvis dzīves sarežģījumus un pretrunas uztver dziļi un diferencēti, taču tas viņam traucē atrast īsto laiku un vietu paša aktīvajai darbībai.

4. Radoši pārveidojošais tips.

Personība organiski sevī apvieno dziļu orientēšanos sabiedriskajās tendencēs ar lielu dzīves perspektīvas izjūtu. Personība pārvalda dzīves laiku. Ir noteikta dzīves koncepcija un pozīcija.

Audzinašana un pašaudzināšana lielā mērā nosaka to, kurā no šiem tipiem indivīds izveidosies. Vispārīgā personības aktivitāte ontogēnēzē kļūst atkarīga no pozīcijas, kas izpaužas pašizteikšanās procesā. Taču reāli starp pozīciju un aktivitāti var pastāvēt sarežģītas un daudzveidīgas attiecības. Piemēram, var eksistēt tādas aktivitātes formas, kas traucē ieņemt sabiedrības prasībām atbilstošo pozīciju.

Ja audzināšana bijusi veiksmīga, pašnovērtējums vienmēr saistīts ar sabiedriski nepieciešamo, savas vērtības izjūta kļūst par sinonīmu tādām personības iezīmēm kā sabiedriski derīgs, nepieciešams cilvēkiem, atbildīgs un tml. Savas vērtības izjūta liecina par sociālu briedumu un personības attīstības līmeni.

Kopš cilvēks nebūs atklājis savu personību, atminējis savu aicinājumu, viņš nevar pretendēt kļūt par locekli kultūras kopībā. Cilvēka izturēšanās, rīcība, uzvedība vienmēr atrodas korelācijā ar viņa priekšstatiem par sevi, tāpēc ļoti svarīgi ir veikt izvērtējumu, izmantojot Dž. Millsa, Č. Pērsa, V. Vunta, V. Džeimsa, Č.H. Kūlija, Dž.H. Mīda u.c. teorijas, kā arī testu pēc D.M. Oldhena un L.B. Morisa grāmatas "Узнай себя. Автопортрет вашей личности." Autoportrets kā personības spoguļattēls ļauj iepazīt savu raksturu, savus dominējošos trūkumus un priekšrocības vai novirzes, atrast mieru savā sirdī un iemācīties dzīvot harmonijā ar sevi.

Piedāvātais iepriekšminētajā grāmatā tests – Personības autoportrets palīdz ieraudzīt sava "veseluma" sastāvdaļas un atpazīt individuālo personību. Testa četrpadsmit personības kvalitātes raksturo autoportretu. Iepazīsimies ar 14 personības autoportreta kvalitātēm, kuras var noteikt, aizpildot speciālo anketu un uzzīmēt autoportreta grafiku. Tās ir: apzinīgums, pašpārliecinātība, uzticība, dramatiskums, modrība, jūtīgums, bezdarbība, avantūrisms, ideosinkrētisms, vientulība, aktivitāte, altruisms, agresivitāte, nopietnība.

Apzinīgs. Augsti morāles principi, atbildīgi, uzticīgi, prasīgi, kategoriski, kompetenti. Taču šie cilvēki neļauj sev atpūsties, smagi pārdzīvo stresa situāciju, nevar pārvaldīt savas emocijas, viņiem ir ļoti grūti dalīties savās jūtās, cenšas sasniegt pilnību savā darbā. Dažkārt tas viņos izraisa stresu. Darbs ir viņu prieks un stresu avots.

Pašpārliecināts. Cilvēkus, kuriem piemīt tādas īpašības, var raksturot kā līderus, zvaigznes zilās debesīs. Tie ir pārliecināti, ka ir Visuma centrs. Pašpārliecinātie skaidri zina, ko viņi vēlas un kā to panākt. Visas īpašības, kuras raksturo pašpārliecinātos, sākas ar priedēkli "paš", proti, pašcieņa, paškontrolē, pašpārvalde, pašregulēšana, utt. Pašpārliecināto priekšrocības ir tās, ka viņi ir konkurētspējīgi, ambiciozi, temperamentīgi, spējīgi atšķirt galveno no otršķirīgā, viegli sadarbojas ar citiem, taču citi cilvēki parasti ir tikai līdzeklis pašpārliecināto mērķu sasniegšanā. Pašpārliecinātās personības izpaušanās galējība ir narcisms.

Uzticīgs. Rūpība par citiem ir uzticīgo dzīves mērķis. Viņi necenšas kļūt par līderiem, ar prieku izpilda svešas direktīvas. Uzticīgo lozungs ir: "Es esmu laimīgs, ja mēs esam laimīgi" Viņi pakļauj sevi citu vēlmēm un rūpējas par blakus cilvēku sapņu piepildīšanos un harmoniju. Uzticīgajiem ir raksturīga citu idealizācija. Viņi var uzmākties citiem ar savu uzmanību un labiem nolūkiem. Uzticīgie ļoti pārdzīvo kritiku un nenomierinās, līdz kamēr nejutīsies attaisnojuši citu cerības. Viņi parasti ir vāja rakstura cilvēki, neskatoties uz to, ka var ieņemt vadošos amatus. Uzticamo trūkums ir tas, ka daudz laika viņi velta citiem un nepievērš uzmanību sev, savām vajadzībām.

Dramatisks. Šī individualitātes veida pārstāvji uztver pasauli kā teātri. Viņi pēta pasauli caur savu jūtu prizmu un dzīve viņiem nekad neliemas pelēka. Viņuprāt dzīve ir tik aizraujoša, vienreizēja un pārpilna ar notikumiem. Dramatiskie ir sentimentāli, impulsīvi, bauda melodramas, intrigas. Jūtu spektrs ir plašs un ļoti ātri var mainīties. Viņu dzīves mērķis ir ietekmēt cilvēkus. Viņi iedvesmo pārējos un, atrazdamies uzmanības centrā, jūtas glaimoti un pilnīgi uzplaukst. Viņi prot uzmanīgi klausīties, izteikt komplimentus. Dramatiskie ir "atvērtas sistēmas", kuras ātri reaģē uz situācijas izmaiņām. Viņi neprot plānot dzīvi, uzmanība ir vērsta uz ārpusi, uz ārējiem atribūtiem, viņi ir atkarīgi no citu priekšstatiem par viņiem.

Modrs. Pašaizliedzīgi, labi pārzina savas tiesības un pilnvaras attiecībās, viņi ir ļoti piesardzīgi, grūti kontaktēties ar citiem cilvēkiem. Viņiem jābūt pārliecinātiem par to, ka cilvēkam, kuram ir interese pret viņu personu, var uzticēties, ir spējīgi uztvert "zemūdens akmeņus", nemeklē kompromisus, negatīvi reaģē uz kritiku un vienmēr ir pārliecināti savā taisnībā. Savas emocijas izrāda tikai tad, ja viņiem draud vai mēģina apstrīdēt.

Jūtīgs. Vienmēr jūtas droši savu jūtu pasaulē ar pazīstamajiem cilvēkiem, bet nepazīstamu cilvēku lokā tie izjūt diskomfortu. Viņi jau iepriekš gatavojas nepatīkšanām un gaida atbalstu no blakus cilvēkiem. Baidoties no nākotnes briesmām, tāda personība jūtas izolēta, nekompetenta un atstumta.

Bezdarbīgs. Pirmo vietu dzīvē aizņem personiskā brīvība, savus pienākumus viņi izpilda tikai tad, ja viņiem ir laiks. Neatkarība ir bezdarbīgo privilēģija. Izpildījis savus pienākumus, bezdarbīgais atgriežas baudīt dzīvi: televizors, puķes, sporta sacensības. Atšķirībā no pašpārliecinātā, bezdarbīgais uzskata sevi par putekli. Darbs ir tikai darbs. Pienākumi viņiem ir tikai dzīves neliela daļa. Viņi uzskata, ka no viņiem par daudz tiks prasīts. Viņiem nerūp tas, ko par viņiem domā

priekšnieks, jo bezdarbīgs strādā nevis slavas, bet paša drošības dēļ. Reālo pasauli bezdarbīgie saskata tieši tādu, kāda tā ir.

Avantūristisks. Avantūristi spēlējas ar savu dzīvi. Visur riskē. Tieši riskā viņi saskata savas dzīves mērķi. Avantūristi intensīvi meklē jaunus piedzīvojumus pieredzes paplašināšanai, tāpēc viņiem patīk ceļot. Viņi ir pilnīgi patstāvīgi un nekad neslēpj savas jūtas. Pašuzupurēšanās nav viņu īpašība. Viņus neinteresē citu viedoklis. Avantūristi paši nosaka attiecību attīstības virzienu. Viņiem pieder brīvība, viņi nedomā par iespējamām sekām, par nākotni un pagātņi. Viņi ir mirkļa cilvēki, kas prot baudīt šo mirkli, bet neprot to izplānot un nodrošināt.

Ideosinkrātisks. Ideosinkrātiskās personības ir ziņkārīgas, daudz jautā. Tādas personības reti var sastapt "brīvā dabā" Kaut gan uz pasauli viņi skatās savādāk, tomēr reālā dzīvē daži no ideosinkrātiem var labi orientēties. Parādību standartizskaidrojumus viņi nepieņem un vienmēr meklē savu īpašo ceļu. Ideosinkrātiskās personas ir garīgi stipras un jūtīgas. Garīgā attīstība ir viņu dzīves mērķis. Ekstāzes meklējumos viņi iedziļinās sevī un uzskata, ka viņu pašu iekšējo emociju pieredze ir vissvarīgākā un objektīvākā. Drošība un izdevīgums neko īpaši nenozīmē viņu dzīvē. Viņi iet savu ceļu un necenšas attaisnot citu cerības.

Vientuļš. Viņi ir pilnīgi brīvi no emocijām, kas bieži vien kaitina citus. Vientuļnieki var ignorēt dvēseles sāpes. Viņi ir izolēti, būdami vienaldzīgi, jūtas komforti. Vientuļnieks pats sev ir laba kompānija. Vientuļnieku ir grūti iekarot. Tas nenozīmē, ka vientuļnieki noraida cilvēkus, bet tur tos attālumā. Darbā viņi ir līdzsvaroti. Privātā dzīvē vientuļnieki smagi pārdzīvo neveiksmes, taču no sirds izrunāties vai atzīties mīlestībā viņiem ir grūti.

Aktīvs. Attiecībās aktīvie nekad neizvēlas līdzcīvēkus nejauši. Tieši izvēlēta persona ir aktīvās personas uzmanības centrs. Mīlestība un draudzība ir aktīvo dzīves pamats. Problēmas attiecībās ir aktīvo personu uztraukuma avots. Gadījumā, ja viņi nav spējīgi ietekmēt citus, viņi atkāpjas. Aktīvie ir prasīgi un nesaprot, ja partneris izsaka savas jūtas ne tik emocionāli. Aktīvie dod tikai tādēļ, lai saņemtu atpakaļ.

Altruistisks. Altruisti uzskata, ka dzīve ir domāta tam, lai kalpotu, bet mīlestība ir domāta tam, lai atdotu. Altruists uzskata, ka viņu pašu vajadzības var arī pagaidīt. Doma, ka viņi var pilnīgi atdot sevi, viņus iedvesmo, sniedz komforta sajūtu. Altruisti ir čakli, aktīvi un enerģiski. Atrazdamies uzmanības centrā, viņi jūtas neērti. Pašiznīcināšanās seko altruistam, jo viņš jūtas nelaimīgs, neapmierinot citu vēlmes, vai nevar saprast, ko tieši no viņa gaida.

Agresīvs. Viņu instinkts ir vara, despotisms. Dažkārt, viņi var arī ignorēt morāli un ētiku, nodot sirdsapziņu. Darbā viņi ir mērķtiecīgi. Jūtu daudzveidības pasaule nav pazīstama. Tomēr viņus neuztrauc citi. Cīņa un konkurence palīdz viņiem izvairīties no depresijas.

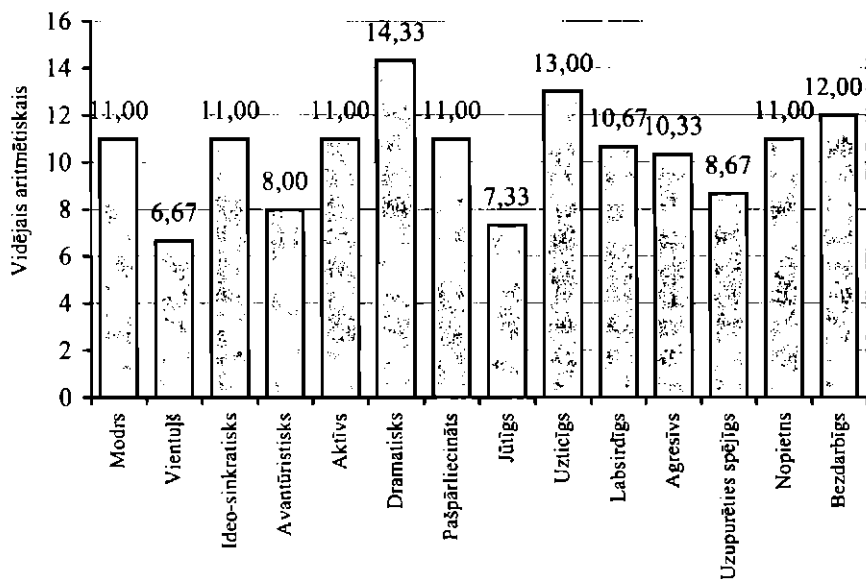
Nopietns. Nopietniem nav nekādu ilūziju. Dzīve nopietnam ir darba sinonīms. Viņi nemeklē izklaides, alternatīvas esošam dzīves veidam un necenšas atrast sevī slēptus talantus. Viņu īpašība ir spēja pielāgoties dzīves apstākļiem un izdzīvot, kā arī atbildības sajūta un darbaspēja. Darbā viņi atrod glābiņu no pasaules briesmām. Faktiski nopietnie ir pesimisti un viņi necer uz pilnīgām attiecībām vai

romantiskām perspektīvām. Tieši otrādi, viņi kritizē nākotni, bieži vien atgriežas pagātnē un nožēlo savas jaunības kļūdas. Kopumā var teikt, ka nopietnie pastāvīgi gaida sliktāko un nemīlīgi gatavojas to novērst.

Pēc šiem kritērijiem, izvērtējot LU Ekonomikas un vadības fakultātes 280 studentus 1999/2000 m.g. ieguvām šādus rezultātus (skat. 1. attēlu).

1. attēls

Studentu autoportreta grafiks
(vid. aritm.)

Autoportrets ir pašvērtējums un tas nosaka, kā personība spēj sevi apliecināt un pierādīt sociālā vidē. Tā izpaužas individuālā uzvedības stilā, darbībā, dzīves pozīcijā. Kā redzams no attēla, prevalē tādas īpašības kā dramatisks, uzticība, bet tanī pašā laikā arī bezdarbība, kas ir pretrunā ar tirgus ekonomikas prasībām.

Literatūra

1. Батаршев А.В. Психодиагностика способности к общению или Как определить организаторские и коммуникативные качества личности. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 176 с.
2. Олдхэм Дж., Морис Л. Узнай себя. Автопортрет вашей личности / Пер. с англ. М.: РИПОЛ КЛАССИК, Вече, 1997, с. 46-79.

3. Роджерс К. *О групповой психотерапии* / Перевод с англ. Москва: Гиль-Эстель, 1993, 224 с.

Kopsavilkums

Piedāvātais zinātniskā rakstā tests "Автопортрет личности" palīdz ieraudzīt sava "veseluma" sastāvdaļas un atpazīt individuālo personību. Testa četrpadsmit personības kvalitātes raksturo autoportretu. Autoportrets ir pašvērtējums un tas nosaka, kā personība spēj sevi apliecināt un pierādīt sociālā vidē. Tā izpaužas individuālā uzvedības stilā, darbībā, dzīves pozīcijā. Personības autoportreta kvalitātes var noteikt, aizpildot speciālo anketu un uzzīmēt autoportreta grafiku. Tās ir: apzinīgums, pašpārliecinātība, uzticība, dramatiskums, modrība, jūtīgums, bezdarbība, avantūristiskums, ideosinkrātiskums, vientulība, aktivitāte, altruistiskums, agresivitāte, nopietnība. Pēc šiem kritērijiem, izvērtējot LU Ekonomikas un vadības fakultātes 280 studentus 1999/2000 ak.g. ieguvām šādus rezultātus. Studentos prevalē tādas īpašības kā dramatiskums (14,33%), uzticība (13,00%), bet tanī pašā laikā arī bezdarbība (12%), kas ir pretrunā ar tirgus ekonomikas prasībām.

Aivars Goldšteins (Latvijas Universitāte)

MEŽU CERTIFIKĀCIJAS PROCESA AKTIVITĀTES EIROPĀ UN LATVIJĀ

Latvia has the biggest forest area from the Baltic States, totalling 2,8 million hectares. A half of that is owned privately, another half belongs to the state and is managed by the state joint stock company "Latvijas valsts meži"

The main export markets for Latvia are in Europe and Great Britain, being a leading market for sawn timber, wood based panels etc. Foreign customers ask for certified wood products that are possible to get only from certified forests.

According to FSC in two years 50% of the State Forests of Latvia will be certified.

Mežu sertifikācija ir jauna problēma, ar ko jāsaskaras Latvijas kokapstrādātājiem un mežu īpašniekiem, kuriem sadarbības partneri ir ārzemēs. Eiropā palielinās to pircēju skaits, kas paziņo savu nevēlēšanos pirkt zāgmateriālus, kuriem nav sertifikāta. Lielbritānijas valdība ar 2000. gada 1. jūliju sākusī aktīvu rīcību, kuras mērķis ir nodrošināt sertificētu koksnes produktu tirgu, kuru neapdraud šaubīgi un nelegāli konkurenti. Šis paziņojums ļoti aktuāls ir Latvijas

zāgmateriālu eksportētājiem, jo apmēram 70% saražotās produkcijas tiek eksportēta tieši uz Lielbritāniju, bet pagaidām Latvijā nav sertificēts neviens meža ha. Kā atzīst nozares eksperti, ES koptingus Baltijas valstīm var tikt slēgts, ja tuvākajā laikā stāvoklis krasi nemainīsies.

Sertifikācijas idejas priekšvēsture

Interesu grupu konflikts starp *Greenpeace* aktīvistiem un meža biznesa pārstāvjiem aizsākās astoņdesmito gadu vidū, Brazīlijas mūža mežu izciršanas sakarā. Deviņdesmito gadu sākumā konflikts saasinājās. Pie kokmateriālu noliktavām, veikaliem, preču pārdošanas laukumiem tika rīkotas masveida akcijas ar aicinājumiem nepirkt koksnes produkciju, kura iegūta, nerēķinoties ar vides aizsardzības prasībām. Masveida akcijas nedeva vēlamos rezultātus, jo pārdevēji, reklāmas nolūkā, izmantoja "zaļo" saukļus ekoloģiski tīra produkcija, videi draudzīga apsaimniekošana u.c. Tika degradēta videi draudzīgā produkta jēga.

Pēc vairāku gadu kopīgām sarunām, kurās piedalījās dažādas interešu grupas – vides aktīvistu, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, Pasaules Dabas fonds (WWF), kā arī ražotāji, eksportētāji, mežu īpašnieki, konfliktam tika rasts risinājums. Tas balstījās uz brīvprātīgas vienošanās (konsensusa) principiem.

Divas sistēmas – kopīgais un atšķirīgais

Pašlaik pastāv divas starptautiski atzītas mežu sertifikācijas sistēmas:

FSC (Forest Stewardship Council) ar 10 kompromisa principiem, kuri apstiprināti 1995. gadā,

PEFC (Pan-European Forest Certification) ar 6 kritērijiem, kuri apstiprināti 1998. gadā.

Abām sistēmām ir kopīgs mērķis – veicināt vidi saudzējošu, sociāli taisnīgu un ekonomiski dzīvotspējīgu planētas mežu apsaimniekošanu, izmantojot pasaulē atzītu standartu un tā principus.

Sākotnēji FSC sistēmu paredzēja piemērot lielo tropu, meža masīvu un valstu atsevišķo mežu masīvu reģionu sertificēšanai. Reģionālās sertifikācijas gadījumā tiek auditēts reģions kopā ar visu veidu meža īpašumiem (valsts, pašvaldību, baznīcu, privātiem). Tas ir raksturīgi Vācijai, Austrijai, Čehijai, Somijai.

Tajā pašā laikā Eiropas privātipašnieku mazie mežu masīvi prasīja īpašu grupu pieeju sertifikācijas procesam un radās PEFC sistēma. Mežīpašnieku radītās PFEC sistēmas 6 kritēriji ir sekojoši:

- meža resursu saglabāšana un atbilstoša palielināšana,
- meža ieguldījums globālā oglekļa apritē,
- meža ekosistēmu aizsardzība un ilgtspējas saglabāšana,
- meža produktivitātes saglabāšana un veicināšana (koksnes un nekoksnes),
- meža ekosistēmu bioloģiskās daudzveidības saglabāšana un palielināšana,

meža aizsardzības funkciju (īpaši augsnes un ūdens) saglabāšana un palielināšana,
meža sociāli-ekonomisko funkciju saglabāšana.

Atšķirībā no PEFC, FSC sistēmas 10 principi pēc būtības tendēti uz lieliem saimnieciskās darbības mērogiem, paredz arī kokmateriālu piegādes ķēdes mežs–kokzāģētava vai mežs–pircējs sertifikāciju, valsts un starptautisko līgumu ievērošanu, meža ilgtermiņa apsaimniekošanas projektu.

Ja PFEC sistēmas pamatā ir mežu un ekosistēmu saglabāšanas un palielināšanas principi, tad FSC sistēmai raksturīga ir gan šo principu ievērošana, gan biznesa aktivitātes.

Procesa aktivitātes Eiropā

Visstraujāk mežu sertifikācijas process norit Lielbritānijā. Ja 1994.gadā nebija sertificēts neviens meža ha, tad šogad jau 75% no valsts mežiem ir sertificēti pēc FSC sistēmas.

FSC Vācijas pārstāvniecība paziņojusi, ka valsts sertifikācijā ir investējusi 12 milj. DEM, tiem šī gada beigās sekos vēl 11 milj. DEM. Netiek uzrādīta sertificēto mežu platība. FSC Austrijas pārstāvniecība informē par 3 lielu mežu platību sertifikācijas nobeigšanu. Lietuva sākusī valsts mežu sertifikāciju pēc FSC shēmas 70 tūkst. platībā.

Zviedrija un Polija pēc FSC shēmas jau sertificējusi attiecīgi 10 milj. ha un 2,3 milj. ha valsts meža.

Izņēmums sertifikācijas sistēmu izvēlē ir Somija, kura 40 milj. ha ir sertificējusi pēc PEFC kritērijiem un Zviedrijas privāto mežu asociācija "Sodra", kurā pēc PEFC ir sertificējusi 0,7 milj. ha. "Sodrai" pieder piecas celulozes rūpnīcas, tā sāks ražot papīru ar PEFC logo, tā ir galvenais Latvijas papīrmalkas importētājs.

Latvijas mežu privātpašnieki, nevēloties zaudēt papīrmalkas tirgu Skandināvijā, izvēlējušies PEFC mežu sertifikācijas modeli.

Straujais sertifikācijas process Eiropā izskaidrojams ar meža īpašnieku vēlmi saglabāt tirgu asas konkurences apstākļos tiem, kuri apsaimniekošanu veic ar videi draudzīgām metodēm.

Pēc "European Softwood" konferences 2000. gada 19. oktobrī datiem, Latvija ar 7,8% no koksporta ir kļuvusi par ceturto lielāko skujkoku eksportētāju uz Eiropas valstīm – aiz Zviedrijas (23,5%), Somijas (17,9%), Austrijas (12,4%). Ar 24% īpatsvaru Lielbritānijas importā Latvijas kokmateriālu eksports izvirzījies otrajā vietā, apsteidzot Somiju, bet piekāpjoties Zviedrijai. Šīs tirgus pozīcijas var viegli zaudēt, ja nebūs sertificēti Latvijas meži.

Aktivitātes Latvijas valsts un privātajā mežu sektorā

Lielākais Latvijas mežu īpašnieks VAS "Latvijas valsts meži", kuram pieder 1,48 milj. ha meža (51% no kopējās platības), pēc situācijas analīzes ir pieņēmis

lēmumu sertificēt mežus pēc FSC sistēmas. Izvēloties sertifikācijas veidu, VAS ņēma vērā mežsaimniecībās veiktās aptaujas rezultātus par eksportētās koksnes un koksnes izstrādājumu tirgus sadalījumu pa valstīm. Dominēja eksports uz Lielbritāniju un Zviedriju, kurās pieprasa FSC sertificētu koksni. Pirmās mežsaimniecības, kuru atbilstība FSC principiem tiek vērtēta, ir Austrumvidzemes, Dienvidkurzemes, Vidusdaugavas un Ziemeļlatgales mežsaimniecības. Pirmās sertificētās mežu platības plānots iegūt 2001. gada sākumā. VAS "Latvijas valsts meži" izvēli atbalsta Lielbritānijas valdība, piešķirot šim pasākumam 20 tūkst. sterliņu mārciņu. Materiālo palīdzību ir sniedzis arī Pasaules Dabas fonds ar 20 tūkst. Ls finansiālu atbalstu.

FSC ir akreditējusi firmu "Luso Consult" no Hamburgas, "BM Trada Technology" no Strilingas Lielbritānijā un vēl 6 firmas, veikt mežu sertifikāciju visā pasaulē. FSC ir izveidojusi mājas lapu tīklā *Internet* un klients, ievadot sertifikāta numuru, var atrast datus par koksnes izcelsmi, piederību vai arī sameklēt piemērotu sertificētu produktu. Paredzēts sertificētu produktu marķēt ar FSC logo.

Ar PEFC sistēmas ieviešanu Latvijā nodarbojas Mežu apsaimniekotāju asociācija, kurā apvienojušies aptuveni 150000 mežu īpašnieki un PEFC Latvijas padome, kura nodibināta tikai 1999. gadā. Tajā pašā gadā Prāgā PEFC Ģenerālajā asamblejā Latvija kļuva par pilntiesīgu PEFC locekli.

PEFC Latvijas padome un Mežu apsaimniekotāju asociācijas vadība uzskata par savu pienākumu konsultēt un palīdzēt meža īpašniekiem sertifikācijas jautājumos, meklēt līdzekļus iekšējam auditam. Šo iekšējo auditu nosacīti var pieņemt par pirmo pakāpi PEFC sertifikāta iegūšanai. Auditēšana tiek uzticēta auditorkompānijai "Invest Riga", kura ir akreditēta ar tiesībām sertificēt mežus.

Tomēr Mežu apsaimniekotāju asociācijas priekšsēdētājs E.Zaķis uzskata, ka būs nopietnas problēmas ar privāto mežu sertifikāciju. Daudzi īpašnieki nevēlēsies sertificēt mežus vai arī nespēs segt sertifikācijas izdevumus. Jāņem vērā fakts, ka vidēji uz vienu meža īpašnieku, pēc statistikas datiem, ir tikai 8 ha meža. Līdzšinējās cenas pasaulē šādām meža platībām ir pārāk augstas, jārcējinās būs arī ar ikgadējām meža monitoringa izmaksām. Meža nozares eksperti lēš, ka kopumā Latvijas mežu sertifikācija varētu izmaksāt ap 12 milj. latu.

Pašlaik tiek vērtēti meža īpašumi, gatavoti apsaimniekošanas projekti, lai 2001. gada sākumā jau daļai īpašnieku būtu PEFC logo. Sertifikācijas procesam ir jābūt brīvprātīgam un caurskatāmam.

Lai ātrāk un mazāk līdzekļu būtu jāiegulda sertifikācijas procesā, PEFC vadība iesaka privātiem mežu īpašniekiem apvienoties grupās. Pašlaik tādas grupas ir izveidojušās Limbažos, Madonā, Ērgļos, Rēzeknē, Dobelē.

Pirmais FSC sertifikāts koksnes produktam Latvijā

Mežu sertifikācijas procesu Latvijā laika ziņā apstieidz A/S "Mēbeļu plātnes" aktivitātes, kas 1999. gada 23. decembrī ir saņēmusi FSC sertifikātu koksnes produktam, rūpnīcai un izejvielai. Izejviela – zāgbalķi tiek ievesti no Polijas

sertificētajiem mežiem. Sertifikāciju ātri, 4 mēnešu laikā, veica starptautiska sertifikācijas firma SGS Forestry. Sertifikāts izsniegts ar laiku uz 5 gadiem.

Pēc A/S vadītāja V.Reliņa domām, visgrūtākais ir nevis izveidot uzskaites sistēmu un "FSC" zonas uzņēmumā, bet likt saprast darbiniekiem, ko nozīmē sertifikāts. Viena gada darba rezultāti, izmantojot FSC sertifikātu:

palielinājusies Lielbritānijā realizētā produkta tirgus daļa, uzņēmums par produkcijas vienību saņem par 3 sterliņu mārciņām vairāk, FSC sertifikāts ļauj mainīt uzņēmuma stratēģiju – pāriet no sagatavju ražošanas uz gatavo mēbeļu ražošanu. Tas, savukārt, ļaus uzņēmumam apiet starpnieka posmu un realizēt mēbeles Lielbritānijas vairumtirdzniecības tīklā.

Šī uzņēmuma vadības nepārprotama vēlme ir, lai Latvijā jau 2001. gada pavasarī parādītos pirmās sertificēto mežu platības. Tas ļautu izmantot lētākas vietējās izejvielas un gūt papildu peļņu.

Literatūra

Licis. N. Izstrādā FSC sertifikāta Latvijas standartu. *Baltijas koks*, 2000, Nr.1, 36.-38. lpp.

Reliņš V. Baltijas valstīs pirmais FSC sertifikāts. *Lietaskoks*, 2000, Nr.3, 7 lpp.

Kopsavilkums

Baltijas valstīs Latvija ir bagātākā ar meža platībām, tie aizņem 2,8 milj. ha. Pusi no tām apsaimnieko privātie mežu īpašnieki, otra puse pieder valstij un to apsaimnieko A/S "Latvijas meži"

Galvenais Latvijas kokmateriālu tirgus ir Eiropā un Lielbritānijā. Arvien biežāk ārzemju pircēji pieprasa sertificētu koksnes produktu, kuru var iegūt tikai no sertificētiem mežiem.

50% no Latvijas valsts mežiem varētu būt sertificēti tuvākajos 2 gados.

Zigrīda Goša (Latvijas Universitāte)

BĒRNU VESELĪBAS STĀVOKLIS LATVIJĀ

The article "Children's Health in Latvia" analyses health and mortality of children of age up to 14 at the end of the 90ies. The article describes results of preventive examinations of pre-school and school age children who are divided into three groups according to their health, as well as discusses hearing, diction

and carriage disorders. The article also analyses morbidity of children caused by tuberculosis, infections and other diseases, as well as the primary reasons for mortality of children. Basing on data by the World Health Organization, the article deals with use of alcoholic drinks by the children 11, 13 and 15 years old in Latvia and other countries.

Statistical data for 1995 and 1999 provided by the Republic of Latvia Central Statistics Bureau, the Republic of Latvia Ministry of Welfare and other institutions are used in the article.

Rakstā "Bērnu veselības stāvoklis Latvijā" ir analizēta bērnu vecumā līdz 14 gadiem veselība un mirstība deviņdesmito gadu beigās. Rakstā apskatīti pirmskolas un skolas vecuma profilaktisko apskašu rezultāti par bērnu iedalījumu trīs veselības grupās, par redzes, dzirdes valodas un stājas traucējumiem. Analizēta bērnu saslimstība ar tuberkulozi, infekcijas un citām slimībām, kā arī bērnu mirstības galvenie cēloņi. Pamatojoties uz Pasaules veselības organizācijas datiem, analizēta 11, 13 un 15 gadu vecu skolēnu alkoholisko dzērienu lietošanas izplatība Latvijā un citās valstīs.

Rakstā izmantoti LR CSP, LR Labklājības ministrijas un citu institūciju statistiskie dati par 1995. un 1999. gadu.

Pēdējo gadu laikā vērojama Latvijas iedzīvotāju vispārējā veselības stāvokļa pasliktināšanās. Iedzīvotāju saslimstības līmenis valstī ir diezgan augsts un tas pakāpeniski pieaug. Deviņdesmitie gadi valstī iezīmējas ar sabiedrībai bīstamu slimību izplatību (tuberkulozi, sociāli transmisīvām slimībām), saslimstību ar psihiskām slimībām, audzējiem [9, 200.-212.]. Saslimstības pieaugums ir cieši saistīts ar ekonomisko un sociālo situāciju valstī, katrā ģimenē. Tā lielā mērā ir atkarīga no iedzīvotāju spējām pretoties slimībām.

Raksta mērķis ir analizēt bērnu veselību un mirstību Latvijā deviņdesmito gadu beigās.

Pamatojoties uz raksta mērķi, tiks analizēta no 0 līdz 14 gadu veco bērnu veselības, saslimstības un mirstības izmaiņas valstī pēdējos piecos gados.

Bērnu veselības raksturošana tiks veikta, izmantojot statistikas datus, kas raksturo:

- bērnu iedalījumu veselības grupās;
- saslimstību;
- mirstību.

Profilaktisko apskašu rezultāti uzskatāmi parāda, ka 1999. gadā salīdzinājumā ar 1995. gadu:

- Latvijā praktiski samazinās veselo bērnu skaits, kurus pēc veselības stāvokļa novērtējuma var iedalīt veselo bērnu grupā (1. grupa), un pieaug to bērnu skaits, kuriem ir veselības problēmas;
- pozitīvas tendences ir parādījušās jaundzimušo bērnu vidū. Nedaudz palielinājies veselo jaundzimušo īpatsvars (par 9,2%) un samazinājies to

jaundzimušo īpatsvars, kuriem ir hroniskas saslimšanas attīstības draudi (par 5,9%), un samazināties ar hroniskām saslimšanām esošo jaundzimušo īpatsvars (par 13,0%). Tomēr jāsecina, ka jaundzimušo veselības stāvoklis ir samērā slikts, jo tikai 45% no visiem jaundzimušiem ir veseli bērni un pārējiem ir lielākas vai mazākas veselības problēmas. Viens no faktoriem, kas ietekmē jaundzimušo veselības stāvokli, ir bērnu barošana ar krūti. Mātes piena trūkums pirmajos sešos dzīves mēnešos ir viens no galvenajiem zīdaiņu saslimstības cēloņiem. Latvijā tikai katrs trešais jaundzimušais ar krūti tiek barots līdz 3 mēnešiem un katrs ceturtais jaundzimušais – līdz 6 mēnešiem. Diemžēl, jaundzimušo īpatsvars, kuri saņem krūts barošanu līdz 6 nedēļām pakāpeniski samazinās (no 38,2% 1995. gadā līdz 32,2% 1999. gadā), bet pakāpeniski palielinās bērnu īpatsvars, kuri saņem krūts barošanu līdz 3 mēnešiem un līdz 6 mēnešiem [4, 20.]. Tas nozīmē, ka izglītojošais darbs ar topošām mātēm tiek veikts nepietiekami;

- 1. klasē iestājušos veselības stāvoklis ir labāks nekā jaundzimušajiem, tomēr veselo bērnu īpatsvars samazinās un palielinās bērnu īpatsvars, kuriem ir veselības problēmas;
- pamatskolas skolēnu veselības stāvoklis pakāpeniski pasliktinās. Pie tam pirmo klašu audzēkņu veselības stāvoklis ir labāks nekā devītajās klasēs. Tātad skolas gados bērnu veselība pakāpeniski pasliktinās, lai gan pagaidām datu izvērtējumam, vai tas notiek tieši mācību slodzes dēļ, vai uzkrājoties nepietiekami labvēlīgos sadzīves apstākļos nodzīvotiem gadiem [3, 20.]. Latvijas ZA Ekonomikas institūta veiktie pētījumi parāda, ka nabadzības negatīvā ietekme uz skolēnu veselību ir spēcīgāka, nekā dzīves vides un nodzīvoto gadu iespaids [3, 21.];
- skolēni ar hroniskas saslimšanas attīstības draudiem (2. veselības grupa) bieži slimo, sūdzas par miega traucējumiem, nervozitāti vai nogurumu. Kā liecina 1993. gadā veiktā skolēnu aptauja par skolēnu veselības ieražām, relatīvi mazs aptaujāto skolēnu skaits apgalvoja, ka jūtas veseli vai ļoti veseli. Aptaujā noskaidrojās, ka skolēniem Latvijā ir nopietnas emocionālas problēmas, ka ir samazinājusies jauniešu piedalīšanās regulārās fiziskās nodarbībās, sevišķi meiteņu vidū un palielināties to jauniešu skaits, kuri savu brīvo laiku pavada mazkustīgi: skatoties televīzijas pārraides, videofilmas, spēlējot datorspēles [5, 248.].

Par bērnu veselības pasliktināšanos liecina arī profilaktisko apskašu rezultāti, kurās pārbauda redzi, dzirdi, valodas traucējumus, skoliozi un stājas traucējumus.

Profilaktisko apskašu rezultāti liecina, ka:

- strauji pieaug bērnu skaits, kuriem ir stājas traucējumi, skolioze, pazemināta redze un valodas traucējumi;
- mācību procesa rezultātā skolēniem samazinās valodas traucējumi, bet ievērojami pieaug redzes un stājas traucējumi salīdzinājumā ar pirmsskolas vecuma bērniem. Tas skaidri norāda par veselības

veicināšanas un tās uzturēšanas pasākumu trūkumu skolēnu vidū. No 1000 profilaktiski apskatītiem 2.-9. klases skolēniem stājas traucējumi ir 135,3 skolēniem un pazemināta redze – 98,8 skolēniem. Gandrīz katram piektajam skolēnam ir valodas traucējumi.

- pilsētās novirzes skolēnu veselības stāvoklī ir sastopamas ievērojami biežāk (atsevišķos gadījumos pat 2 reizes biežāk);
- jaunās paaudzes veselības stāvoklis ir ļoti nelabvēlīgs un pie tam tas pakāpeniski pasliktinās. Lai situāciju uzlabotu, nepieciešams ne tikai popularizēt skolēniem veselīgu dzīvesveidu un fiziskās aktivitātes nozīmi, bet arī skolās pārskatīt un daļēji izmainīt fizikultūru stundu norisi, lai visi skolēni, atbilstoši savam veselības stāvoklim, varētu piedalīties fizikultūras stundās. Tautas veselība ir saistīta ar sociāliem apstākļiem, vidi un veselības aprūpes efektivitāti. Latvijā turpinās grūts pārejas process uz tirgus ekonomiku, kas ir saistīts ar būtiskām pārmaiņām ekonomikā un sociālos procesos. Sabiedrībā veidojas izteikti turīgo un nabadzīgo iedzīvotāju slāņi. Latvijas iedzīvotāju ienākumu līmenis ir viens no viszemākajiem Eiropā.

Analizējot bērnu saslimstību ar slimībām, kuru ārstēšanai nepieciešams ilgs laiks un lieli līdzekļi, parādās gan pozitīvas, gan negatīvas tendences. 1999. gadā salīdzinājumā ar 1995. gadu:

- valstī samazinājusies bērnu saslimstība ar seksuāli transmisīvām slimībām. Tomēr bērnu saslimstība ar šīm slimībām ir visai augsta. 1999. gadā reģistrēti 2,7 gonorejas un 4,2 sifilisa saslimšanas gadījumi uz 100 000 bērniem 0-14 gadu vecumā. Tas liecina, ka nepieciešams intensīvāk veikt skolēnu apmācību dzimumdzīves veselības jautājumos;
- samazinājies bērnu psihiskās saslimšanas gadījumu skaits, tajā skaitā, garīgās atpalicības gadījumu skaits samazinājies par 6,9%. Pakāpeniski samazinās arī saslimšanas gadījumu skaits, kuri saistīti ar uzvedības un emocionāliem traucējumiem, kas parasti sākušies bērnībā un pusaudzū vecumā.
- ļoti strauji pieaug bērnu saslimstība ar visu formu tuberkulozi (2,4 reizes). Bērni galvenokārt slimo ar elpošanas orgānu tuberkulozi. No visiem tuberkulozes slimniekiem, kuriem diagnoze uzrādīta pirmoreiz, 1999. gadā bērni no 0-14 gadu vecumā bija 7,7%, bet 1995. gadā tikai 4,9%. Jāuzsver, ka bērnu saslimstība ar tuberkulozi pieaug straujāk, nekā darbaspējas vecuma un vecāku iedzīvotāju saslimstība. Pie tam darbaspējas vecuma un vecāku iedzīvotāju saslimstībā ar tuberkulozi 1999. gadā ir parādījušās pozitīvas tendences, tas ir, samazinājies slimnieku skaits, bet bērniem tas bija pat palielinājies. Bērnu saslimstība ar tuberkulozi ir cieši saistīta ar ģimeņu materiālo nodrošinājumu, iespēju nodrošināt bērnus ar uzturu, apģērbu, mājokli, izmantot ārsta pakalpojumus, nopirkt zāles.
- pakāpeniski palielinās saslimstība ar ļaundabīgiem audzējiem. Līdzīga tendence novērojama arī pārējās iedzīvotāju vecuma grupās;

- bērni visbiežāk saslimst ar dažādām infekcijas slimībām un parazitārajām slimībām. 1999. gadā reģistrēti 3575,4 helmintozes, 894,7 vējbaku, 269,7 skarlatīnas un 84,5 vīrushepatītu saslimšanas gadījumu uz 100 000 bērniem 0-14 gadu vecumā;
- 1999. gadā salīdzinājumā ar 1995. gadu valstī ir samazinājusies bērnu un pusaudžu saslimstība ar dažām infekcijas slimībām (difteriju, masaliņām, ērcu encefalītu, jersiniozi, vējbakām, vīrushepatītiem, gripu u.c.). Turpretim ir palielinājusies bērnu un pusaudžu saslimstība ar akūtu elpceļu infekciju (par 54,4%), Laimas slimību (par 84,4%), ar skarlatīnu (par 51,8%) un ar garo klepu (par 5,5%). Saslimšanas gadījumu samazināšanos pēdējo gadu laikā var izskaidrot ar iedzīvotāju aktīvo vakcinēšanos pret ērcu encefalītu. Visaugstākā saslimšana ar Laimas slimību ir bijusi 1998. gadā, kad saslima 73 bērni un pusaudži. Tas izskaidrojams ar augsto ērcu aktivitāti šajā gadā. Turpretim 1999. gadā saslima 33 bērni un pusaudži;
- valstī strauji samazinās bērnu un pusaudžu saslimstība ar ādas lipīgajām slimībām – kašķi un pedikulozi. Tomēr saslimstības līmenis ir vēl ļoti augsts, 1999. gadā uz 100 000 bērniem un pusaudžiem reģistrēti 175,3 saslimstības gadījumi ar kašķi un 158,0 ar pedikulozi, bet 1995. gadā saslimstība ar kašķi bija 1,3 reizes un saslimstība ar pedikulozi pat 2,1 reizi lielāka.

Līdz ar sociālekonomiskām pārmaiņām notikušas kvalitatīvas un kvantitatīvas izmaiņas bērnu brīvā laika organizēšanā, daudzviet samazinājies valsts finansiālais atbalsts, pieaugusi ģimenes materiālā līdzdalība bērnu spēju un prasmju attīstībā. Bērna darbošanās dažādās ārpuskolas iestādēs lielā mērā atkarīga no ģimenes materiālajām iespējām, kuras vecākiem ar vairākiem bērniem bieži ir stipri ierobežotas.

Ierobežotās iespējas apmierināt savas garīgās vajadzības, kā arī šādu vajadzību trūkums, veicina negatīvu sociālu parādību izplatību bērnu vidū. Strauji pieaug bērnu skaits, kuriem pirmoreiz uzstādītas diagnozes, kuras saistītas ar alkohola lietošanu. 1999. gadā 4 bērniem vecumā līdz 14 gadiem pirmoreiz uzstādīta diagnoze – alkoholisms un 85 bērniem – alkohola akūta intoksikācija vai tā lietošana ar kaitīgām sekām. Turpretim 1995. gadā diagnoze – alkoholisms nebija uzstādīta nevienam bērnam un alkohola akūta intoksikācija vai tā lietošana ar kaitīgām sekām – tikai 5 bērniem, tas ir, šādu bērnu skaits četrus gadus laikā palielinājās 17 reizes [4, 25.]. Tas cieši saistīts ar alkohola lietošanu.

Pasaules Veselības organizācija veica skolēnu apsekošanu 28 pasaules valstīs. Tika aptaujāti 11, 13 un 15 gadu veci skolēni. Apsekojuma dati parāda, ka skolēnu skaits, kuri lietojuši alu, vīnu vai stiprākus alkoholiskos dzērienus vismaz reizi nedēļā, strauji pieaug, palielinoties skolēnu vecumam.

visās Baltijas valstīs ir apmēram vienāds, izņemot 15-gadīgus zēnus un meitenes Latvijā. Latvijas skolēni salīdzinājumā ar citu Eiropas valstu, ASV un Kanādas skolēniem īpaši neizdalās ne pozitīvā, ne negatīvā nozīmē, jo atsevišķās

valstī šie rādītāji ir zemāki, piemēram, Somijā, Grenlandē, Norvēģijā, Šveicē, un dažās valstīs augstāki, piemēram, Grieķijā, Velsā, Anglijā, Skotijā, Dānijā.

Saslimšanu ar alkoholismu būtiski ietekmē ne tikai alkohola lietošanas biežums, bet arī alkoholisko dzērienu veids. Mūsu valstī gandrīz piekto daļu no alkoholisko dzērienu patēriņa veido degvīns, likieri, konjaks un brendijs, kuru lietošana izraisa negatīvākas sekas nekā vīna vai alus lietošana.

Skolēnu vidū pieaug ne tikai alkoholisko dzērienu lietošana, bet arī narkotisko vielu lietošana un līdz ar to saslimstība ar narkomāniju. 1999. gadā 2 bērniem vecumā līdz 14 gadiem pirmoreiz uzstādīta diagnoze – opija atkarība, 5 bērniem – gaistošo organisko šķīdinātāju (inhalantu) atkarība (1998. gadā – 24 bērniem) un 82 bērniem diagnoze – psihoaktīvo vielu intoksikācija vai to lietošana ar kaitīgām sekām (1998. gadā – 92 bērniem). Saslimstība ar narkomāniju īpaši strauji pieaug pēdējos gados [4., 25.]. 1995. un 1999. gada apsekojuma dati par alkohola un narkotisko vielu lietošanu parāda, ka strauji pieaug 15-16 gadu veco zēnu un meiteņu īpatsvars, kuri mēģinājuši marihuānu un citas narkotikas, kā arī alkoholu kopā ar tabletēm [4, 46.].

Saslimstība ar narkomāniju vairāk izplatīta zēnu vidū nekā meiteņu. No kopējā slimnieku skaita, kuriem pirmoreiz noteikta saslimstība ar narkomāniju, katrs piektais slimnieks ir meitene un 80% zēni [4, 43.].

Ekonomikas lejupslīdē, iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanās, nestabilitātes un nenoteiktības pieaugums darba tirgū 90. gados negatīvi ietekmē iedzīvotāju saslimstību un mirstību. Tikai pēdējos gados valstī sieviešu un vīriešu mirstība, kā arī bērnu mirstība samazinās, tomēr tā ir ļoti augsta salīdzinājumā ar daudzām Eiropas valstīm.

Mirstības intensitāti raksturo:

- zīdaiņu mirstības koeficients;
- bērnu vecumgrupu mirstības koeficienti;
- paredzamais mūža ilgums.

Latvijā zīdaiņu mirstība strauji samazinās. Tomēr tā ir 3-4 reizes augstāka nekā daudzās Rietumeiropas valstīs. 1998. gadā uz 1000 dzīvi dzimušiem Latvijā nomira 14,9 zīdaiņi, bet Islandē tikai 2,6 zīdaiņi, Zviedrijā – 3,5 zīdaiņi, Norvēģijā – 4,0 zīdaiņi, Somijā – 4,2 utt. [8, 178.]. Zīdaiņu mirstība laukos ir augstāka nekā pilsētās un zēnu mirstība ir augstāka nekā meiteņu, izņemot atsevišķus gadus.

Pēdējos piecos gados zēnu un vīriešu mirstības līmenis ir samazinājies straujāk nekā meiteņu un sieviešu mirstības līmenis.

Zīdaiņu mirstības galvenie cēloņi 1999. gadā ir:

- noteikti perinatālā perioda stāvokļi (53,4% no mirušo bērnu skaita vecumā līdz 1 gadam). Perinatālā mirstība – dzīvotspējīgu augļu vai jaundzimušo bērnu mirstība perinatālajā periodā (no pilnām 22 grūtniecības nedēļām līdz jaundzimušo pirmajām 7 dzīves dienām). Perinatālā mirstība ietver dzīvotspējīgu augļu mirstību pirms dzemdībām un to procesā (nedzīvi dzimušos), kā arī jaundzimušo mirstību pirmajā dzīves nedēļā;
- iedzimtas kropļības, deformācijas un hromosomu anomālijas (26,5%);

- ārēji nāves cēloņi (5,0%).

Bērnu galvenie mirstības cēloņi vecumā no 1 līdz 14 gadiem ir:

- ārēji nāves cēloņi, kuros ietilpst transporta nelaimes gadījumi, kritieni, nejauša noslīkšana un slīkšana, saindēšanās un pakļaušana kaitīgu vielu iedarbībai, tišs paškaitējums, vardarbība, pakļaušana dūmu, uguns un liesmu iedarbībai;
- audzēji;
- elpošanas sistēmas slimības.

Latvijā 1999. gadā jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums meitenēm ir 76,20 gadi un zēniem 64,89 gadi. Starpība starp jaundzimušo meiteņu un zēnu vidējo paredzamo mūža ilgumu Latvijā ir 11,3 gadi, tā ir apmēram 2 reizes lielāka nekā daudzās Eiropas valstīs. Piemēram, Islandē starpība starp jaundzimušo meiteņu un zēnu vidējo paredzamo mūža ilgumu ir 4,6 gadi, Dānijā – 4,9 gadi, Lielbritānijā – 5,0 gadi, Zviedrijā – 5,1 gads [10, 198.]. Eiropā vislielākais jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums meitenēm ir Šveicē – 82,5 gadi un zēniem Zviedrijā – 76,7 gadi, tas ir, meitenēm par 6,3 gadiem un zēniem par 11,8 gadiem garāks nekā Latvijā. 1999. gadā salīdzinājumā ar 1995. gadu jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums Latvijā straujāk pieaudzis zēniem (par 4,13 gadiem) nekā meitenēm (par 3,10 gadiem).

Vidējais paredzamais mūža ilgums spilgti parāda, ka ne tikai bērnu, bet arī darbības vecuma iedzīvotāju mirstība Latvijā ir augstāka nekā daudzās Eiropas valstīs.

Lai uzlabotu iedzīvotāju veselības aprūpi Latvijā un racionāli izmantotu tai iedalītos valsts budžeta līdzekļus, ir uzsākta veselības aprūpes reforma. Tās mērķis – izveidot uz pacientu vērstu, racionālu, iedzīvotājiem pieejamu veselības aprūpes sistēmu Latvijā.

Pasaules attīstīto valstu pieredze liecina, ka slimību ārstēšana ir daudzkārt dārgāka par profilaksi, tādēļ jāveicina primārā veselības aprūpe, lai uzlabotu iedzīvotāju un it sevišķi bērnu veselību un racionālāk izmantotu ārstniecības resursus.

Literatūra

1. ICPD'94. Starptautiskās konferences "Par iedzīvotājiem un attīstību" Rīcības programmas kopsavilkums. Rīga, 1998.
Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskola "Attīstība" Kopenhāģenas deklarācija un darbības programma. Rīga, 1996.
3. LZA Ekonomikas institūts. *Ģimenes situācija Latvijā*. Rīga, 1999.
4. LR CSP. *Bērni Latvijā*. Rīga, 2000.
5. LR Labklājības ministrija. *Latvijas veselības aprūpes statistikas gadagrāmata 1999*. Rīga, 2000.

6. *Nabadzīgo cilvēku viedokļi un nabadzības sociālais vērtējums Latvijā*. Atskaite par pētījumu (1998. g. marts-jūnijs). Filozofijas un socioloģijas institūts. Rīga, 1998.
7. LR Labklājības ministrija. *Sociālais ziņojums 2000*. Rīga, 2000.
8. LR CSP. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2000*. Rīga, 2000.
9. Goša Z. Iedzīvotāju veselība Latvijā 20. gs. beigās // *Dzīves jautājumi. 5. sēj. Sociālā darba un sociālās pedagoģijas teoriju un praksi*. Rīga, 2000.
10. LR CSP. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2000*. Rīga, 2000.

Kopsavilkums

Bērnu veselības raksturošana veikta, izmantojot statistiskos datus par bērnu iedalījumu trīs veselības grupās, saslimstību ar tuberkulozi, seksuāli transmisīvām slimībām, ļaundabīgiem audzējiem, infekciju slimībām, ādas lipīgajām u.c. slimībām. Darbā analizēta alkoholisko dzērienu lietošanas izplatība 11, 13, 15 gadu vecu skolēnu vidū, bērnu saslimstība ar narkomāniju, bērnu mirstības galvenie cēloņi un galvenie sociāli ekonomiskie faktori, kuri ietekmē bērnu veselības stāvokļa pasliktināšanos. Bērnu veselības stāvoklis, saslimstības un mirstības cēloņu dinamika deviņdesmito gadu beigās un galveno sociāli ekonomisko faktoru ietekmes analīze tiek veikta pirmoreiz Latvijā. Pētījuma rezultātus var izmantot, lai pilnveidotu primārās veselības aprūpes politiku, sociālo politiku ģimenēm ar bērniem un mācību procesa organizāciju skolās.

Aivars Ikšelis (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS PIEROBEŽAS REĢIONA PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS PROBLĒMAS

The paper deals with the following problems of the town council of a border town:

- *The process of self-government reforms aimed towards creation of qualitative activity if the reform represents values;*
- *Duty of the officials of the self-governments in new democracies according to education being required that can meet the needs of the specifications of the job;*
- *Influence and power of self-government depends on economic processes taking place in its territory.*

Šodien pierobežas reģiona pilsētas pašvaldības problēmu apzināšana un to risinājumi ir šeit dzīvojošo cilvēku iespēju paplašināšana un ir ļoti svarīgi, lai cilvēkiem būtu garantēta drošība par šodien un par rītdienu, izglītības, darba un pietiekami augsta dzīves līmeņa nodrošinājums. Ja ir pieejamas šīs pamatprasības, cilvēks vairāk var sevi ziedot, pilnveidojot pilsonisko sabiedrību, piedalīties valsts politiskajā dzīvē, iesaistīties savas valsts problēmu risinājumu meklējumos, izkopt savu individualitāti.

Ilgspējīga tautas attīstība pierobežu reģionā – tā ir līdzsvarota un noturīga tautas attīstība, kurai idejas pamatā ļoti spēcīga ir nākotnes dimensija. Tādēļ, apmierinot un risinot savas šodienas problēmas un vajadzības, mums jāuzmanās, lai netiktu apdraudētas nākotnes paaudžu tiesības uz eksistenci, uz viņu vajadzību apmierināšanu.

Visas aktivitātes, ko veic pašvaldības, var iedalīt divās nozīmīgās grupās:

1. Konkrētu “ ikdienas” darbu veikšana, apkalpojot iedzīvotājus un nodrošinot vietējās infrastruktūras funkcionēšanu.
2. Vienreizējās aktivitātes, lai sakārtotu vietējo infrastruktūru un nodrošinātu savas teritorijas attīstību.

Latvijā pašvaldībām ir dota samērā liela brīvība un iespēja darboties.

Piemēram:

- brīvi veidot savu struktūru,
- brīvi veidot pārvaldes darbinieku motivācijas sistēmu un atalgojumu,
- dibināt uzņēmumus un iestādes savā teritorijā,
- iesaistīties dažāda līmeņa projektos.

Taču ir lietas, kas ierobežo šo brīvību:

- finansu līdzekļu nepietiekamība,
- profesionalitātes trūkums pašvaldību administrācijās.

Nemot to vērā, starp pašvaldībām ir vērojamas atšķirības pārvaldes struktūrās, budžeta sadalījumā, pakļautībā esošo iestāžu un uzņēmumu ziņā. Šī dažādība arī nosaka to, ka turpmākteiktais nav attiecināms uz visām pašvaldībām Latvijā. Kaut arī daļa būtu attiecināma uz 80-90 procentiem no visām pašvaldībām.

Viena no “sāpīgākajām” problēmām pierobežu, un ne tikai, pilsētas pašvaldībā ir **pašvaldību reformu process**, kas pēdējos gados ir bijis par iemeslu Latvijas pašvaldību skaita izmaiņām. Lai atbildētu uz it kā vienkāršo jautājumu par pašvaldību skaitu Latvijā, nākas iedziļināties pēdējos gados notikušajās administratīvi teritoriālās reformas aktivitātēs (turpmāk – **ATR**).

Kopš 1996. gada Latvijā brīvprātīgi apvienojušās 27 pašvaldības, izveidojot 11 apvienotās pašvaldības, tajā skaitā 7 novadus. Līdz ar to Latvijas administratīvi teritoriālo iedalījumu veido 26 rajoni, 7 republikas pilsētas, 7 novadi, 65 pilsētas un 473 pagasti, tādējādi reformu procesos pašvaldību skaits samazinājies līdz 578. Taču tikai 1998. gada 21. oktobrī pēc ilgām diskusijām Saeimā tika pieņemts Administratīvi teritoriālās reformas likums, kurā norādīts reformas svarīgākais mērķis – attīstīt spējīgu pašvaldību izveidošanu.

Ieskatoties **ATR** nepieciešamības pamatojumā, jāatzīmē, ka 1990. gadā, veidojoties Latvijas Republikas administratīvajam iedalījumam, par pamatu tika ņemts ciemu padomju, pilsētu, kolhozu un padomju saimniecību teritorijas. Tādējādi Latvijā pastāvēja vairāk nekā 580 dažāda lieluma pirmā līmeņa pašvaldības, kuru skaits un funkcijas norādīja uz nepieciešamajām pārmaiņām visā pašvaldību sistēmā, jo pieauga gan iedzīvotāju neapmierinātība ar pašvaldību sniegtajiem pakalpojumiem, gan komersantu neapmierinātība ar neiespējamo attīstības plānošanu esošajā pašvaldību sistēmā, gan valsts institūciju neapmierinātība ar pastāvošo pašvaldību sistēmu kā kavēkli valsts attīstībai un integrācijai dažādās starptautiskajās struktūrās un kā vienu no bremzējošajiem faktoriem valsts iekšējai attīstībai.

1998. gadā pieņemtais **ATR** likums pieļauj ne tikai pašvaldību apvienošanas, bet arī pašvaldību sadarbības apvienību veidošanas, kas tiek uzskatīta par mērenāku soli reformās, bet reizē arī īsteno reformas mērķi – tiek veidotas vairāku pašvaldību sadarbības apvienības, kas spēj nodrošināt kvalitatīvus pakalpojumus iedzīvotājiem, piesaistot dažādus finansu resursus un realizēt kopīgus projektus.

Analizējot reformu aktivitātes, redzams, ka aktīva pašvaldību reforma sākusies līdz ar **ATR** likuma pieņemšanu.

1996. gadā tiek izveidota Kandavas pilsēta ar lauku teritoriju, bet 1997. gadā Kandavas novads. Apvienošanās pamatojums ir gan finansiālie apsvērumi, gan infrastruktūras racionālāka izmantošana, gan kvalitatīvāka pašvaldību funkciju veikšana un nebūt ne mazsvarīgākie vēsturiskie faktori. 1999. gadā izveidojās Līvānu novads. 2000. gadā Cēsu rajona Amatas novads, Ludzas rajona Ciblas novads, Talsu rajona Sabīles novads, Tukuma rajona Durbes novads, Preiļu rajona Preiļu novads. Sākot ar 1997. gadu, dažādos Latvijas rajonos apvienojušās vēl 8 pašvaldības, veidojot 4 jaunas pašvaldības. Tā Ogres rajona Ikšķiles pilsēta ar lauku teritoriju, Limbažu rajona Salacgrīvas pilsēta ar lauku teritoriju. Četrus pašvaldību apvienošanās divās pašvaldībās ir notikusi, Ludzas rajona Nautrēnu un Miglinieku pagastiem apvienojoties, bet Daugavpils rajonā Dēmenes un Līdumnieku pagastiem.

Diemžēl pierobežas reģiona pilsētās un pagastos pašvaldību reformas īstenošana ir nogaidošā situācijā. Iedzīvotāju aptauja tiek veikta ļoti neprofesionāli, jo pirms tam iedzīvotājiem netiek izskaidrota reformas būtība. Domājams, ka tā pamatā ir:

pašvaldību speciālistu nespēja profesionāli izstrādāt pilsētas vai pagasta perspektīvās attīstības plānu,
iedzīvotāju neinformētība par pašvaldību reformas būtību, kas rada bailes, pašu pašvaldības vadītāju neieinteresētība reformu realizācijā, baidoties zaudēt darbu.

Nav šaubu, ka reformu nepieciešamību nosaka Latvijas sociāli ekonomiskā situācija. Apkopojot apvienojušamies pašvaldību pieredzi, iespējams secināt, ka apvienotajām pašvaldībām pieaug iespējas uzņemties lielākas finansiālās saistības un iespējas ieguldīt līdzekļus pašvaldību attīstībā un realizēt nopietnus projektus.

Pierobežas reģiona pilsētu pašvaldībām ir nopietnas problēmas ar finansu līdzekļiem. To nepietiek, lai nodrošinātu visu savu pienākumu pilnīgu izpildi. Taču, neskatoties uz finansu līdzekļu trūkumu, vienmēr ir iespējams apmēram 5 procentus no gada budžeta nodalīt un iztērēt kāda svarīga un neatliekama projekta finansēšanai. Te arī ir tas potenciāls, ka pašvaldība ir viena no tām institūcijām mūsu valstī, kura ar grūtībām, bet tomēr var atrast finansu līdzekļus svarīgu pasākumu finansēšanai savā teritorijā. Šādā situācijā īpaši svarīgi ir līdzekļu un cilvēku resursu efektīva izmantošana.

Tomēr bez finansu līdzekļu trūkuma ir vēl viens ļoti nopietns šķērslis, kas traucē pierobežas reģiona pašvaldības attīstībai. Tā ir pati pārvaldes struktūra pašvaldībā. Ja to virspusēji aplūkojam, rodas iespaids, ka viss ir labākajā kārtībā – atliek tikai iedzīvotājiem sniegt pakalpojumus un apsaimniekot savas teritorijas infrastruktūru. Pašvaldības pārvaldes struktūrā nav neviena darbinieka, neviena dienesta, kura vienīgais darbs būtu strādāt ar pārmaiņu programmām, projektiem, kas ir nepieciešami, lai sekmīgi notiktu visi procesi, kas saistīti ar īpašumu formu maiņu, gan ekonomiskās sistēmas maiņu kopumā.

Laikam un pašvaldībai jāiet kopīgā solī. Ko darīs maza pagasta pašvaldība vai pilsētas pašvaldība ar mazkvalificētiem kadriem, ja nonākam pie pašvaldību vienotās informācijas sistēmas? Sistēmas, kas ir apakšprogramma Nacionālajai programmai "Informātika" 1999.-2005. gadam. 1999. gadā Latvijas pašvaldību nodrošinājumu ar modernajām tehnoloģijām raksturo šādi dati: 405 pagastos ir 1176 datori, 60 pilsētās – 982 un 7 rajonos – 170 datori. Pašvaldības ir spējušas daudz maz iegādāties datortehniku savu funkciju veikšanai. Vietējie tīkli izveidoti 117 pagastos, 34 pilsētās. Statistika par pieslēgumu *Internet* tīklam rāda, ka 97 pašvaldībām ir pieejams *Internet*. Pieraksta un izraksta programmatūra ir atrodama 202 no 472 pašvaldībām. Iedzīvotāju dabiskās kustības jeb dzimšanas, miršanas, laulības uzskaites programmatūra pieejama 115 pašvaldībās. Nekustamā īpašuma nodoklis datorizēti tiek uzskaitīts 239 pašvaldībās, bet ar grāmatvedības programmām strādā jau ap 325 pašvaldībās, bet 28 Latvijas pašvaldībās nav neviena datora. Atšķirības ir ne tikai pagastos, bet savstarpēji arī pilsētās – to ietekmē dažādi apstākļi:

- nepieciešamība,
- pašvaldības darbinieku kvalifikācija,
- izmaksas.

Visas pasaules ekonomiskajās zonās vienlaikus risinās procesi, kas veido labāk organizētu sabiedrību, būtiski maina sabiedriskās attiecības tātad veido informācijas sabiedrību. Tas nozīmē, ka ikvienā pašvaldībā ir datorizētas darba vietas, kurās ir pieejama jebkura informācija par valsts vai pašvaldību reģistriem, dažādu datu uzskaiti. Lai iedzīvotājam būtu iespējams saņemt sev nepieciešamo informāciju, aizejot uz pakalpojumu sniegšanas vietu, nevīs meklējot tiešus kontaktus ar atbildīgajām personām dažādās institūcijās. Šī sistēma padara katra cilvēka dzīvi ērtāku un vienkāršāku. Tā noder katram, veicot maksājumus, iegūstot izziņas. Šādas sistēmas darbojas Eiropas Savienības valstīs un ir pierādījušas sevi

valsts pārvaldes un pašvaldību kvalitatīvas darbības nepieciešamībā. Tā paaugstina ikvienas pilsētas un pagasta iedzīvotāja dzīves līmeni, attīstot individuālo, mazo un vidējo uzņēmumu komercdarbību un, veidojot visos valsts reģionos pieejamu informāciju, lai cilvēks varētu sekmīgi strādāt un saņemt to neatkarīgi no informācijas centru atrašanās vietas.

Izveidojoties arī lielākām pierobežas reģiona pašvaldību teritorijām, pašvaldību darbs būtiski tiks atvieglots, jo iedzīvotājiem būs iespējams jebkurā laikā griezties pakalpojuma sniegšanas vietā pēc nepieciešamajiem dokumentiem, kas nodrošinās visu viņam nepieciešamo informāciju un dokumentu apriti, un nebūs vajadzīgs doties uz citām institūcijām.

Ikvienas reformas sekmīga realizācija pašvaldībās ir saistīta ar pašu pašvaldības darbinieku izglītību. Pašlaik šis ir viens no aktuālākajiem jautājumiem pierobežas reģiona pilsētu pašvaldībās un ne tikai šajās, jo no darbinieku izglītības ir atkarīga pašvaldības attīstība. Pašvaldību darbiniekiem ir iespējas mācīties Latvijas Universitātes Pašvaldību un projektu valsts mācību centrā, Latvijas Pašvaldību mācību centrā. Kas kavē to izmantot:

darbinieka vecums un psiholoģiskie momenti,
līdzekļu trūkums pašvaldībā.

Neapšaubāmi izglītoti darbinieki cels pašvaldības nākotni. Saskaroties ar iespēju piesaistīt finansu resursus kādai konkrētai pašvaldībai, redzams, ka izglītība ir nepieciešama. Šodien pierobežas reģiona pilsētu pašvaldībās ir nepieciešami darbinieki ar prasmi un zināšanām:

finansu menedžmentā,
vadības menedžmentā,
pašvaldības darbības politikā,
projektu vadībā.

Tas nozīmē, ka būtu vērts padomāt par pašvaldību iekšējās pārvaldes struktūras pilnveidošanu, lai tiktu sabalansētas gan darbinieku, gan lēmumu pieņemšanas zināšanas.

Pierobežas reģionā iedzīvotāju blīvums uz kvadrātkilometru ir 14,7 cilvēki. Šeit ir domāts Valkas rajons. No valsts iedzīvotāju kopskaita tas veido 1,43 procentus. 52 procenti ir pilsētas iedzīvotāji, 48 procenti lauku iedzīvotāji. Darbspējīgi – 53 procenti ir vīrieši, 47 procenti – sievietes. Iedzīvotāju darbaspējīgo skaits rajonā kopā ir 19391, Valkā – 4132. Bezdarba līmenis rajonā ir 6,0 procenti, Valkā – 7,74 procenti. Ja 1999. gadā Valkā dzīvoja 7500 iedzīvotāju, tad 2000. gadā – 6520 iedzīvotāji. Kas notiek?

Pierobežas reģiona ekonomika ir lielā mērā atkarīga no dažādiem ārējiem un iekšējiem faktoriem, no vietējās pašvaldības spējas un politiskās darbības rīkoties, lai darba tirgus pašvaldības teritorijā veidotu pēc iespējas elastīgāku cilvēkkapitālu. Tādēļ būtu nepieciešams pašvaldībai izstrādāt, ieviest un regulāri uzlabot atbilstīgu visa mūža garumā pieejamu izglītības stratēģiju saviem iedzīvotājiem. Protams, ekonomiskā pāreja no centralizētās plānošanas uz tirgus orientāciju pēc noteikta laika var uzlabot iedzīvotāju labklājību. Veidotos jaunas

darba vietas, mazinātos depresivitāte un iedzīvotāju aizplūšana no pierobežas pilsētas. Tomēr līdz ar pārejas periodu notiek izmaiņas institūcijās un norisinās restrukturizācija, no kā cieš dažas iedzīvotāju grupas. Pētot tos iedzīvotājus, kuru labklājība pārejas perioda laikā mazinās, ir svarīgi atpazīt darba tirgus lomu nodarbinātības iespēju noteikšanā pierobežas reģionā – to iespēju, kurām ir liela ietekme uz cilvēku nodrošinātību. Tieši alga un nodarbinātības aspekti nosaka, vai iedzīvotājs riskē pievienoties nabadzības slānim, vai viņš veiksmīgi iztur pārejas procesu. Pierobežas pilsētā ir novērojama atšķirība darba tirgus attieksmē pret sievietēm un vīriešiem. Sievietes darba tirgū tiek iesaistītas mazāk nekā vīrieši. Taču bez darba palikušās sievietes daudz aktīvāk stājas uzskaitē un izmanto Nodarbinātības valsts dienesta piedāvātos pakalpojumus.

Runājot par cilvēkresursiem pierobežu reģionā, var secināt: jo cilvēks ieguvīs augstāku izglītību, jo labākas un plašākas iespējas viņam paver darba tirgus. Un, diemžēl, iedzīvotāji no pierobežas pilsētas pašvaldības teritorijas pārceļas dzīvot uz lielpilsētu pašvaldību teritorijām. Nevienš nenoliegs, ka atšķirības mūsu valsts reģionos ir ļoti ievērojamas un ka, izņemot Rīgu un Ventspili, kur ekonomiskie rādītāji tomēr ir salīdzinoši augstāki, pārējā Latvijas daļā it īpaši pierobežas reģionā tie ir daudz par zemiem. Komerccarbības attīstību pierobežas reģionā ievērojami ietekmēja arī ekonomisko reformu gaita un likumdošanas bāzes attīstība visā valstī. Salīdzinoši vienkāršie komercuzņēmumu izveidošanas noteikumi, niecīgs pamatkapitāls un vājā konkurence pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas veicināja to, ka radās pierobežas pilsētas pašvaldības teritorijā daudz vāju un nelielu komercuzņēmumu, kas bieži vien jau sākotnēji nebija orientēti uz ilgstošu darbību. Tādēļ to izdzīvošana un attīstības iespējas mainīga tirgus apstākļos bija ierobežotas. Ja mazo un vidējo komercuzņēmumu sektors Latvijā pakāpeniski pieaug un iesaistās ekonomikas apritē, palielinot vietējo resursu izmantošanu un veicinot valsts ekonomisko izaugsmi, tad pierobežu reģionā to darbība ar katru mēnesi sarūk. Mazie un vidējie komercuzņēmumi pierobežas pilsētas pašvaldības teritorijā veido 90 procentus no kopējā uzņēmumu skaita. Tajos strādā aptuveni 60 procenti pilsētas nodarbināto iedzīvotāju. Statistika rāda, ka tikai 20 procenti komercuzņēmumu varētu būt darbojušies ilgāk par pieciem gadiem.

No visiem ekonomiski aktīvajiem komercuzņēmumiem 2000. gada beigās pierobežu reģiona pilsētā lielāko daļu veidoja mikrouzņēmumi, kuri nodarbina ne vairāk par 4 cilvēkiem. Konkrēti mikrouzņēmumi veidoja 90,6 procentus no aktīvo uzņēmumu kopskaita. Vislielākais mikrouzņēmumu īpatsvars ir individuālie komersanti un SIA.

Aptuveni 60 procenti no visiem komercuzņēmumiem darbojas mazumtirdzniecībā, 35 procenti sniedz citus pakalpojumus, bet 5 procenti – rūpniecībā. Šāda ekonomiskā aktivitāte turpmāk var kļūt par šķērslī, kas kavēs augstākas pievienotās vērtības komerccarbības veidu attīstību un no tā izrietošo augstāka dzīves līmeņa pieaugumu pierobežas reģiona pašvaldības teritorijā.

Izdevīgu kredītresursu pieejamība ir ārkārtīgi nozīmīgs faktors komerccarbības attīstībai pierobežu reģionā. Mazos un vidējos komercuzņēmumus parasti raksturo ierobežoti līdzekļi, kas pilnībā iesaistīti, lai nodrošinātu kārtējos darījumus, bet

turpmākajai attīstībai vai nu vispār trūkst līdzekļu, vai arī tie ir nepietiekami, lai realizētu nopietnus projektus. Attīstoties mazajiem un vidējiem komercuzņēmumiem tikai ar paša uzņēmuma līdzekļiem, attīstības tempi ir nepietiekami, bieži novērojama pat stagnācija.

Kredītu pieejamība ir saistīta ar kredītiestāžu attīstību, bet to intereses nesniedzas līdz reģioniem, kas atrodas 150 km attālumā no Rīgas. Arī vietējā pašvaldība nevar ar saviem līdzekļiem risināt šīs problēmas. Arī statistika liecina, ka lielākā daļa ārvalstu ieguldījumu ir izvietoti Rīgā un lielākajās republikas pilsētās. Šeit ir laba infrastruktūra un visattīstītākā tehnoloģija. Valsts investīciju programmas arī nav virzītas pierobežas reģiona attīstībai. Rezultātā palielinās iedzīvotāju ekonomiskā migrācija. Rodas jautājums, vai mūsu valstij būs nepieciešami pierobežas reģioni bez iedzīvotājiem? Šis ir tikai dažas no tām daudzām problēmām, ar ko saskaras pierobežas reģiona pilsētas pašvaldība. Risinājumi ir jāmeklē un to nebūt nav tik maz. A.Klēgs ir teicis: "Vērtēšanai ir tikai viens mērķis: tās ietekmē notiek rīcība. Ja neseko rīcība, tad vērtēšanai nav nekādas jēgas."

Literatūra

1. Latvijas Republikas Satversme, NAIS. 1992.
2. Latvijas Republikas likums "Par pašvaldībām", NAIS. 1994.
3. Latvijas Republikas likums "Par administratīvi teritoriālo reformu", NAIS. 1998.
4. Latvijas Republikas likums "Korupcijas novēršana", NAIS. 1996.
5. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.460 "Kartība, kādā Ministru kabinets saskaņo ar pašvaldību jautājumus, kas skar pašvaldību intereses", NAIS. 1997.
6. *Valsts pārvalde, pašvaldību teritoriāla reforma*. R.: Latvijas Inteliģences apvienība, 2000. 123 lpp.
7. Sabiedriska fonda V.P.T. npublicētie materiāli: Aptaujas dati 2000. gada oktobrī, novembrī.

Kopsavilkums

Iesāktais pašvaldību reformu process ir pierādījis nepieciešamību pēc pārmaiņām visā pašvaldību sistēmā, lai sekmīgi risinātu konfliktu starp iedzīvotājiem un pašvaldības sniegto pakalpojumu izpildes kvalitāti un ātrumu, izveidojot pašvaldībās "Vienas pieturas iedzīvotāju apkalpošanas sistēmu" Līdz ar to saslēdzot vienā datu sistēmā visus izzīņas iegūšanas avotus. Īpaši pievēršot uzmanību pašvaldību darbinieku papildus izglītības iegūšanai atbilstoši darba specifikai.

Žaneta Ilmete (Latvijas Universitāte)

PROJEKTU VADĪTĀJU SASTĀVA IZPĒTE UN ANALĪZE

There is a research made in the University of Latvia Self-government and Project Management State Training Centre project management course groups and the results are analysed in the article. There were more than 1000 respondents questioned in the research having been done during 4 years. There are several issues being analysed: participants' dynamics in the target groups and in different fields of activities, their regional division, structure by age and sex.

Pārejot uz tirgus ekonomiku pieaug arī projektu vadīšanas loma mūsu valstī. Arvien pieaug pieprasījums pēc speciālistiem, kuri var veikt projektu vadīšanas funkcijas. Par to liecina, piemēram, oficiālie darba piedāvājumu sludinājumi laikrakstos.

Jēdzieni "projekts" un "projektu vadīšana" ir stabili ienākuši mūsu dzīvē un maz ir tādu pasākumu, kurus nerealizē projektu veidā. Diemžēl, vēl arvien ir samērā vājš priekšstats, kas īsti projektu vadītājam ir jādara, kas viņam jāprot un kādas ir viņa galvenās funkcijas. Lai noskaidrotu šos un virkni citus ar projektu vadītāju darbu saistītos jautājumus, Latvijas Universitātes Pašvaldību un projektu vadības valsts mācību centrs (LU PMC) veica pētījumu.

1. tabula

Projektu vadīšanas klausītāju dinamika mērķa grupās

	Uzpē- mumi	Valsts iestādes	Pašval- dības	Skolas, muzeji, bibliotēkas	Privāt- per- sonas	Bez- darb- nieki	Pavi- sam
1997	29 13%	88 40%	4 2%	12 6%	5 3%	78 36%	216
1998	95 28%	99 29%	56 17%	48 14%	10 3%	29 9%	337
1999	109 31%	51 15%	107 31%	35 10%	21 6%	26 7%	349
2000	66 34%	13 7%	56 29%	20 10%	13 7%	26 13%	194
Kopā	299 27%	251 23%	223 20%	115 10%	49 5%	159 15%	1096

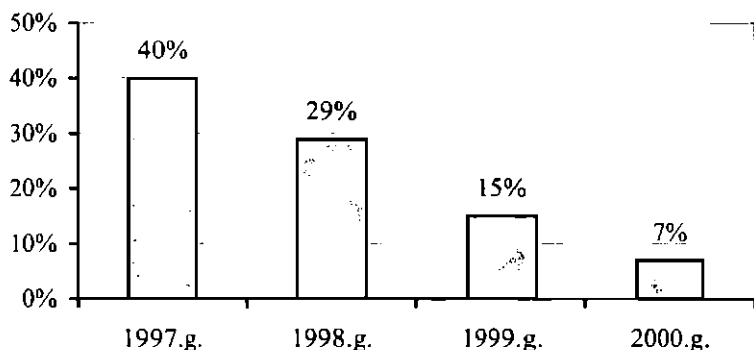
Pētījums aptvēra projektu vadīšanā nodarbināto speciālistu grupu, kas laika posmā no 1997. līdz 2000. gadam apmeklēja LU PMC projektu vadīšanas kursus

120 stundu apjomā. Respondentu grupa aptvēra 1096 klausītājus un ir pietiekami respektabla, lai uz tās pamata izdarītu secinājumus par projektos nodarbinātiem speciālistiem, to kvalifikāciju, izglītību, vecumu, piederību pie vadības līmeņiem, izvietojumu valstī un dažādās saimnieciskās dzīves sfērās.

Analizējot klausītāju skaitu pa gadiem, atklājas, ka interese par projektu vadīšanu kopš 1997. gada ir strauji pieaugusi. Ja 1997. gadā kursu apmeklētāju skaits ir bijis 216, tad 1999. gadā tas sasniedza 349 (skat. 1. tabulu). Dati par klausītāju skaitu 2000. gadā nav visai precīzi un vairāk atspoguļo LU PMC piedāvāto iespēju ierobežotību, nevis klausītāju trūkumu.

1. attēls

**Valsts ierēdņu skaits no klausītāju kopskaita
(procentos)**

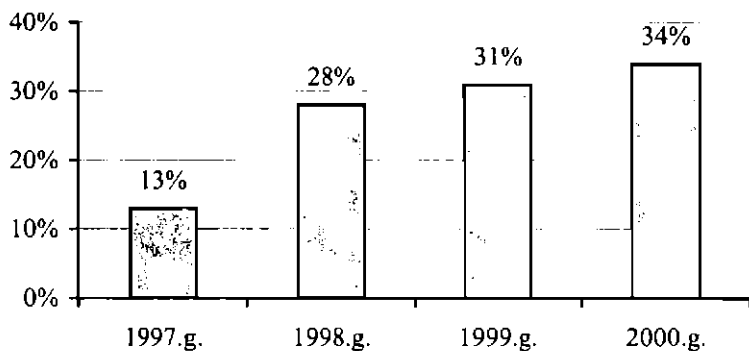
Intereses pieaugums par tik apjomīgiem kursiem liecina, ka projekta vadīšana kā pasākumu organizācijas un vadīšanas forma sāk ieņemt arvien stabilāku vietu kopējā saimnieciskās dzīves apritē.

Interesanta aina paveras, analizējot klausītāju sastāvu pēc to piederības dažādām darbības sfērām. Ja 1997. gadā 40% no kopējā klausītāju skaita bija valsts pārvaldes darbinieki (skat. 1. tabulu) un tikai 13% nāca no uzņēmumiem, tad 2000. gadā aina krasī mainījies. 34% klausītāju 2000. gadā ir uzņēmumu pārstāvji un tikai 7% valsts iestāžu darbinieki. Klausītāju skaita pieaugumu no uzņēmumiem rāda 2. attēls, bet valsts ierēdņu skaita kritumu – 1. attēls.

Interese par projektu vadīšanu no uzņēmumu puses liecina, ka uzņēmējdarbības procesā sāk pastiprināti pielietot modernās vadīšanas metodes. Viens no iemesliem ir sadarbības pieaugums ar Rietumu partneriem, kuras rezultātā uzņēmumi ir spiesti pārņemt progresīvās vadīšanas metodes un sakārtot savu vidi atbilstoši partneru prasībām.

2. attēls

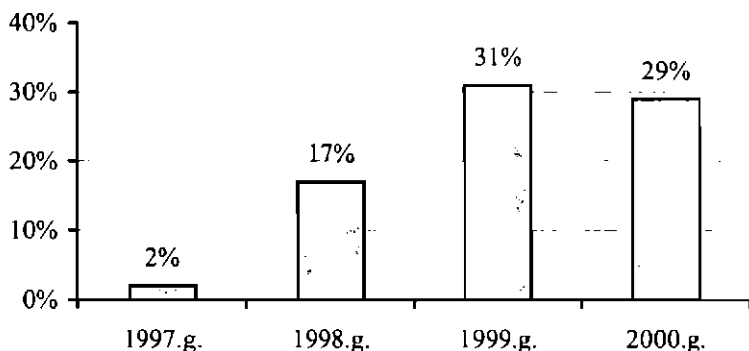
**Uzņēmumu darbinieku skaits no klausītāju kopskaita
(procentos)**

Ja valsts darbinieku interese par projektu vadīšanu ir atslābusi, tad to nevar teikt par pašvaldībām. Tās ir kļuvušas manāmi aktīvākas savas profesionalitātes celšanā. Kā redzams 3. attēlā, apmēram 1/3 no klausītājiem 1999. un 2000. gadā ir pašvaldību pārstāvji.

3. attēls

**Pašvaldību darbinieku skaits no klausītāju kopskaita
(procentos)**

Valsts iestāžu ierēdņu un pašvaldību darbinieku interesi par projektu vadīšanu veicina:

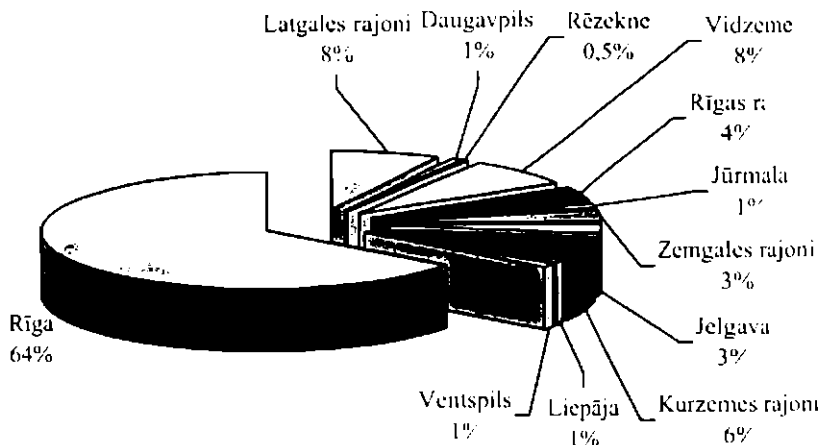
- iespēja saņemt finansējumu no ES programmām,
- gatavošanās pirmsstrukturālo fondu ISPA, SAPARD, PHARE saņemšanai,
- iespēja saņemt finansējumu no Pasaules bankas,
- iespēja saņemt finansējumu no vietējiem investīciju fondiem utt.

Kā zināms, visus minētos līdzekļus var saņemt tikai projektu veidā.

Klausītāju sadalījums pa reģioniem (skat. 4. attēlu) rāda, ka pirmajā vietā ir Rīga (64% no visa klausītāju skaita). Nākamās klausītāju grupas ir no Latgales (8%) un Vidzemes (8%).

4. attēls

Klausītāju reģionālais sadalījums (procentos)

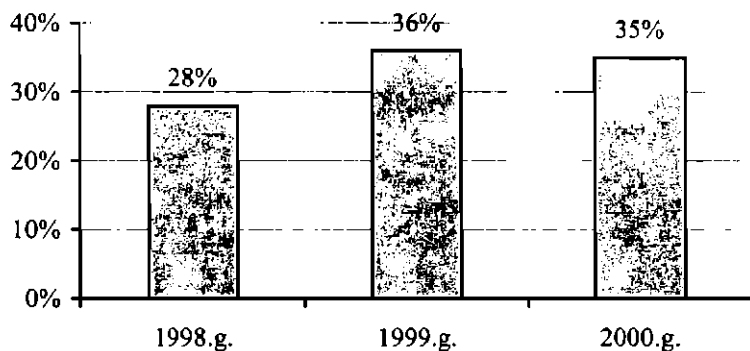

Pētījumi, kas saistīti ar klausītāju nodarbošanos, rāda (5. attēls), ka trešdaļa klausītāju jau ierodoties uz kursiem, ir pildījuši projektu vadītāju pienākumus. Pie kam 1999. un 2000. gadā klausītāju skaits, kuri strādā projektu vadītāju amatā, procentuāli ir augstāks (attiecīgi 36% un 35%) nekā 1998. gadā (28%). Tajā pašā laikā sagatavotības līmenis ir ievērojami pazeminājies. 1999. gadā katrs otrais projektu vadītāja amatā pieņemtais darbinieks par projektu vadīšanu iepriekš neko nav zinājis. Tas ļauj secināt, ka

- pieprasījums pēc projektu vadītājiem ir lielāks par piedāvājumu,
- darba devējiem ir vājš priekšstats par projektu vadītāju darba uzdevumiem.

5. attēls

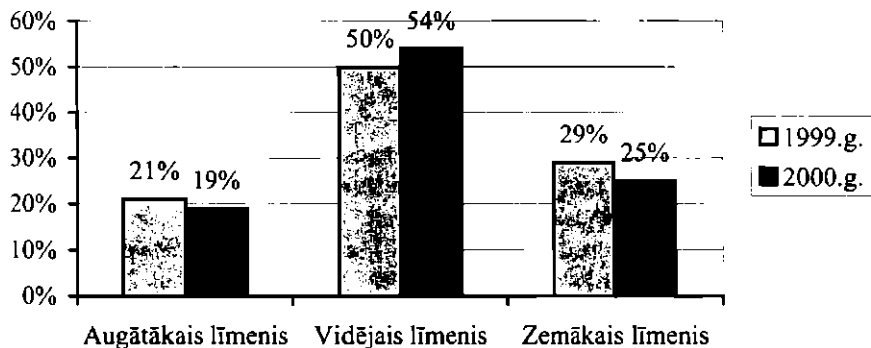
**Projektu vadītāju amatā strādājošo klausītāju skaits
(procentos no kopskaita)**

Pētot klausītāju sastāvu pēc to piederības vadības līmenim (skat. 6. attēlu), izrādījās, ka vidēji pa gadiem vairāk kā 70% klausītāju pārstāv vidējo un zemāko, bet 19% līdz 21% – augstāko vadības līmeni.

6. attēls

**Klausītāju sadalījums pēc piederības vadības līmenim
(procentos)**

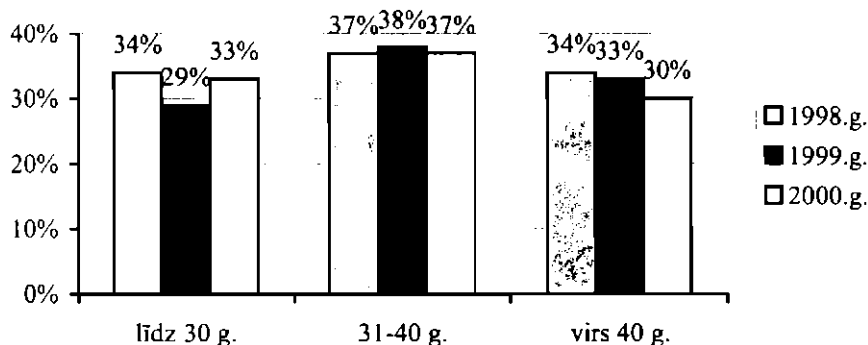
Līdz ar to augstākā līmeņa vadītāji vāji pārzina projektu vadīšanas pamatnostādnes un tas, protams, var iespaidot kopējo darbu uzņēmumā vai organizācijā.

Prakse rāda, ka augstākā līmeņa vadītājiem pietiktu ar 2-3 dienu mācībām, bet vidējā līmeņa vadītājiem, kuri tieši nodarbojas ar projektu vadīšanu, ir vajadzīgas vairākas mācību nedēļas.

Klausītāju sastāva izpēte pēc vecuma grupām (skat. 7. attēlu) parādīja, ka vislielākais klausītāju skaits ir bijis no vecuma grupas 31-40 gadi.

7. attēls

Klausītāju sadalījums pēc vecuma grupām

Tie ir sastādījuši vidēji 37% no visa klausītāju skaita. Virs 49 gadiem ir ap 33% klausītāju. Līdz ar to var secināt, ka vairums klausītāju (ap 70%) ir jau ar noteiktu stāvokli sabiedrībā, pieredzi un izglītību. Tas atbilst arī normām, kādas projektu vadītājiem izvirza starptautiskās sertifikācijas sistēma.

Klausītāju sastāva pētījums pēc dzimuma parādīja, ka par projektu vadīšanu vairāk interesējas sievietes (vidēji 60% no klausītāju skaita) nekā vīrieši.

Pētot klausītāju priekšmeta uztveršanas spējas, izrādījās, ka 77% respondentu piedāvāto kursu uztvēra labi un tikai 20% klausītāju to uzskatīja par grūtu.

Minētais pētījums vēl nav pabeigts. Tas tiks turpināts arī nākamajos gados, papildinot to ar jauniem pētījuma aspektiem. Tomēr jau iegūtais materiāls ļauj izdarīt secinājumus par projektu vadīšanā nodarbināto speciālistu sastāvu un formulēt tālākus uzdevumus šī virziena speciālistu sastāva kvalifikācijas celšanai.

Kopsavilkums

Pētījums liecina, ka projektu vadīšana kā pasākumu organizācijas forma sāk ieņemt arvien stabilāku vietu valsts un sabiedrības saimnieciskajā dzīvē. Laikā no 1997. līdz 2000. gadam veiktie pētījumi apliecina ievērojamu intereses pieaugumu par projektu vadīšanu uzņēmumos un pašvaldībās. Visvairāk tas izjūtams Rīgā, kur koncentrēta valsts saimnieciskā darbība un Latgalē, pateicoties prioritātei, kas šim

novadam piešķirta ES finansiālo līdzekļu saņemšanā. Lielāko klausītāju kontingenta daļu sastāda vidējā līmeņa vadītāji, lai gan daudziem darba devējiem – augstākā līmeņa vadītājiem ir vājš priekšstats par projektu vadītāju darba uzdevumiem. Joprojām pieprasījums pēc projektu vadītājiem pārsniedz piedāvājumu. Turpinās pētījuma materiālu vākšana un apstrāde.

**Laimdota Kaire (Latvijas Universitāte),
Lija Korņivska (Latvijas Universitāte)**

FINANSU IEGULDĪJUMU UZSKAITE UZ PORTFEĻA BĀZES

Реферат "Учет инвестиций на базе портфеля" посвящен проблемам учета инвестиций. Вкратце рассмотрены такие вопросы как: понятие и классификация инвестиций, оценка инвестиций и отражение в отчетности. Подробно рассматриваются методика учета инвестиций на базе всего портфеля и требования международных стандартов бухгалтерского учета. Сравниваются действующие местные положения в контексте вышеупомянутого вопроса. Материал проиллюстрирован примерами и бухгалтерскими проводками.

Finansu ieguldījumi ir aktīvi, kurus uzņēmumi tur, lai gūtu papildu ieņēmumus procentu, dividenžu veidā, vai arī gūtu citus labumus, piemēram, labumus, kuri rodas no tirdzniecības attiecībām. Tos iedala ilgtermiņa ieguldījumos un apgrozāmos ieguldījumos. Vispirms aplūkosim jautājumu par apgrozāmo ieguldījumu uzskaiti.

Apgrozāmie ieguldījumi ir ieguldījumi, kuri ir viegli pārdodami un kurus nav paredzēts turēt ilgāk par vienu gadu. Tātad, lai ieguldījumu iekļautu apgrozāmo līdzekļu sastāvā, tam jāatbilst abiem šiem kritērijiem. Uzņēmumam var piederēt viegli pārdodami vērtspapīri, jo pastāv to aktīvs tirgus, bet, ja uzņēmumam nav nodoma vērtspapīrus gada laikā pārdot – tad tie jāklasificē kā ilgtermiņa ieguldījumi.

Starptautiskā mērogā ieguldījumu uzskaites jautājumus risina 25. Starptautiskais grāmatvedības standarts (SGS). Šis standarts paredz, ka apgrozāmie ieguldījumi bilancē jāatspoguļo pēc vienas no šādām vērtībām:

- 1) pašizmaksas vai tirgus vērtības, atkarībā no tā, kurš no šiem rādītājiem ir zemāks;
- 2) vai tirgus vērtības, neatkarīgi no tā, vai tirgus vērtība ir augstāka vai zemāka par pašizmaksu.

Abi novērtēšanas paņēmieni ir vienlīdz pieņemami, jo standartā nav norādīts, kurš no tiem uzskatāms par pamatpaņēmieni. Zemākā novērtējuma paņēmieni

atbilst piesardzības principa prasībām, kas nosaka, ka zaudējumi jāreģistrē jau tad, kad paredzama to iespējamība. Sākotnēji ieguldījumus uzskaita iegādes vērtībā, bet, ja to tirgus vērtība ir nokritusies zem iegādes vērtības tad vērtības pazeminājumu noraksta tieši uz finansiālo rezultātu. Gadījumā, ja šos ieguldījumus izdodas pārdot par augstāku cenu nekā iepriekš veiktais novērtējums, tad starpību iekļauj nākamā gada ieņēmumos. Šī paņēmiena atbalstītāju arguments ir, ka tas nodrošina piesardzīgu bilances vērtību un nerada vēl neiegūtās peļņas atzīšanu.

Tirgus vērtības paņēmieni atspoguļo pēdējā laika tendenci bilancē novērtēt tirgus cenās tos finansu instrumentus, kuriem pastāv aktīvs tirgus. Šī paņēmiena atbalstītāji kā argumentu min to, ka šos ieguldījumus paredzēts tuvākā laikā pārdot, līdz ar to uzņēmumu un arī citus finansu pārskatu lietotājus mazāk interesē ieguldījumu iegādes pašizmaksa, bet gan par kādu cenu tos varēs pārdot.

Ja ieguldījumu vērtība tiek noteikta, pamatojoties uz zemākā novērtējuma paņēmieni, tad to var noteikt par katru ieguldījumu atsevišķi vai par visu ieguldījumu portfeli kopumā. Kā labāks tiek uzskatīts novērtējums uz portfeļa bāzes, lai gan tas neatbilst piesardzības principam, ja zaudējumi no vienu ieguldījumu vērtības samazināšanās tiek kompensēti ar vēl neiegūto peļņu no citu ieguldījumu vērtības paaugstināšanās.

Turpretim, ja tiek lietots tirgus vērtības paņēmieni, tad katra ieguldījumu posteņa vērtība jānosaka atsevišķi.

Jāatzīst, ka ne LR likumā "Par uzņēmumu gada pārskatiem", ne arī kādā citā grāmatvedības normatīvajā dokumentā vai metodiskajos norādījumos nav noteikts uz kādas bāzes ir jānosaka ieguldījumu zemākā vērtība – uz individuālo posteņu vai visa ieguldījumu portfeļa bāzes.

Pēc mūsu domām, ieguldījumu vērtības noteikšana, veicot to pakāpeniski posteni pa postenim, īpašas grūtības grāmatvežiem nesagādās. To nevar teikt par ieguldījumu vērtības noteikšanu uz portfeļa bāzes. Tāpēc turpmāk, pamatojoties uz Starptautiskā grāmatvedības standarta nostādnēm un ārvalstu grāmatvedības praksi, izpētīsim šī otrā vērtēšanas paņēmiena piemērošanu.

Aplūkosim piemēru:

A/S "Alfa" iegādājusies šādus vērtspapīrus:

A/S "AB" 1000 akcijas, cena Ls 100,-, kopējā vērtība Ls 100 000,-;

A/S "CD" 2000 akcijas, cena Ls 120,-, kopējā vērtība Ls 240 000,-.

Šie ieguldījumi tiek iekļauti apgrozāmo līdzekļu sastāvā, jo paredzēts tos pārdot. Pārskata perioda beigās noskaidrota šo ieguldījumu tirgus vērtība:

A/S "AB" akciju vērtība Ls 85 000,-;

A/S "CD" akciju vērtība Ls 250 000,-.

Pamatojoties uz individuālo novērtējumu, A/S "CD" akciju vērtības paaugstināšanās tiek ignorēta, ņem vērā tikai A/S "AB" akciju vērtības samazinājumu. Grāmatvedībā tas tiek atspoguļots ar sekojošu ierakstu:

D Zaudējumi no ieguldījumu vērtības samazināšanās 15 000,-

K Ieguldījums A/S "AB" 15 000,-

Veicot novērtējumu uz portfeļa bāzes, redzams, ka kopumā pa abiem ieguldījumiem, to tirgus vērtība ir samazinājusies par Ls 5000,-, pie kam A/S "AB" akciju vērtība samazinājusies par Ls 15 000, bet A/S "CD" vērtība paaugstinājusies par Ls 10 000,-. Šajā gadījumā netiek koriģēta katra atsevišķa ieguldījuma vērtība, bet gan vērtības samazinājums tiek uztverts kopumā pa abiem ieguldījumiem.

Grāmatvedībā to atspoguļo šādi:

D Zaudējumi no ieguldījumu vērtības samazināšanās	Ls 5000,-
K Iegādes vērtības pārsniegums pār tirgus vērtību	Ls 5000,-.

Konts "Iegādes vērtības pārsniegums pār tirgus vērtību" ir kontraktīvs konts, ar tā palīdzību tiek noteikta ieguldījumu portfeļa patiesā vērtība, kas arī tiek atspoguļota bilancē.

Zaudējumi no ieguldījuma vērtības samazināšanās (Ls 5000,-) tiek iekļauti pārskata perioda finansiālajā rezultātā.

Tagad pieņemsim, ka nākamajā gadā visas A/S "AB" akcijas tiek pārdotas par cenu Ls 90 000,-. Kā nosaka pārdošanas operācijas finansiālo rezultātu? Tā kā akciju uzskaites vērtība grāmatvedībā nav izmainīta, tad, lai noteiktu finansiālo rezultātu, pārdošanas cena tiek salīdzināta ar sākotnējo iegādes vērtību. Šajā gadījumā tie ir Ls 10 000,- lieli zaudējumi (90 000 – 100 000).

"CD" akcijas uzņēmums ir paturējis un to tirgus vērtība nākamā gada beigās jau palielinājusies līdz Ls 265 000,-, tātad virs iegādes izmaksām. Vai šis palielinājums ir jāatspoguļo grāmatvedībā? Nē, jo zemākās vērtības paņēmieni paredz, ka tiek ņemts vērā tikai vērtības samazinājums, kas noteikts kopumā pa ieguldījumu portfeli. Tā kā šī pārskata perioda beigās ieguldījumu portfeli ir tikai A/S "CD" akcijas un to tirgus vērtība ir augstāka par iegādes izmaksām, tad iepriekšējā periodā atzītais iegādes izmaksu pārsniegums pār tirgus vērtību ir jānoraksta un jāiekļauj ieņēmumos. Līdz ar to neto zaudējumi no A/S "AB" akciju pārdošanas būs tikai Ls 5000,- lieli (10 000-5 000). Ieguldījumu portfeļa vērtība bilancē tiek atjaunota to sākotnējās iegādes izmaksās.

Tagad pievērsīsimies ilgtermiņa ieguldījumu uzskaites jautājumiem. Saskaņā ar 25. Starptautisko grāmatvedības standartu ilgtermiņa ieguldījumus bilancē atspoguļo:

- pēc pašizmaksas;
- pēc pārvērtētām summām;
- pēc zemākā novērtējuma – pašizmaksas vai tirgus vērtības, kas noteikta uz visa portfeļa bāzes.

Tātad arī ilgtermiņa ieguldījumu novērtējumu bilancē var veikt par visu ieguldījumu portfeli kopumā. Kā atšķiras divu veidu ieguldījumu – apgrozāmo un ilgtermiņa – novērtējums uz portfeļa bāzes? Atcerēsimies, ka zemākās vērtības princips nosaka, ka ieguldījumus bilancē nevar atspoguļot augstāk par iegādes izmaksām. Gadījumā, ja tirgus vērtība ir zemāka par iegādes izmaksām, tad ieguldījumu vērtība jāsamazina līdz tirgus vērtībai. Kā šo novērtējuma starpību atspoguļot grāmatvedībā? Attiecībā uz apgrozāmiem ieguldījumiem, to noraksta uz

pārskata perioda finansiālo rezultātu, turpretim novērtējuma starpība, kas noteikta par ilgtermiņa ieguldījumiem, tiek uzskatīta kā nerealizētie zaudējumi un kā tādi tie jāiekļauj pašu kapitālā.

Zaudējumi no ilgtermiņa ieguldījumiem tiek atzīti par realizētiem un iekļauti finansiālajā rezultātā gadījumos, kad tiek veiktas šādas operācijas:

- 1) ja ieguldījumi tiek pārdoti;
- 2) ja tiek izmainīts ieguldījumu iedalījums;
- 3) ja ieguldījumu vērtība tiek samazināta un šim samazinājumam nav īslaicīgs pagaidu raksturs.

Minētajā pirmajā un trešajā gadījumā nav šaubu par to, ka uzņēmums no ilgtermiņa ieguldījumu pārvaldīšanas ir cietis neatgriezeniskus zaudējumus un tāpēc tie ir jāiekļauj peļņas vai zaudējumu aprēķinā.

Arī ieguldījumu transformācija var radīt uzņēmumam reālus zaudējumus, piemēram, kad ilgtermiņa ieguldījumus, kuru tirgus vērtība ir ievērojami zemāka par iegādes vērtību, pārgrupē uz apgrozāmo līdzekļu kategoriju, tad novērtējuma starpību kā realizētos zaudējumus iekļauj peļņas vai zaudējumu aprēķinā.

Nule aprakstīto ilgtermiņa ieguldījumu uzskaites kārtību ilustrēsim ar skaitļiem un grāmatojumiem. Pieņemsim, ka A/S "Beta" pieder kapitāla daļas trijos uzņēmumos. Tā kā šos ieguldījumus nav paredzēts pārdot, tad tos klasificē kā ilgtermiņa ieguldījumus. Pārskata perioda beigās, salīdzinot visu ieguldījumu iegādes vērtības ar to tirgus vērtībām, iegūti šādi rezultāti:

	Iegādes vērtība Ls	Tirgus vērtība Ls	Nerealizētā peļņa (zaudējumi) Ls
1. uzņēmuma akcijas	150 000	200 000	+ 50 000
2. uzņēmuma akcijas	180 000	150 000	- 30 000
3. uzņēmuma akcijas	220 000	180 000	- 40 000
Kopā pa portfeli:	550 000	530 000	- 20 000

Kā redzams, kopumā pa ieguldījumu portfeli uzņēmuma zaudējumi no īpašumā esošo vērtspapīru tirgus vērtības pazemināšanās ir Ls 20 000 lieli. Grāmatvedībā to atspoguļo ar ierakstu:

D Nerealizētie zaudējumi no ilgtermiņa ieguldījumiem	Ls 20 000,-
K Iegādes vērtības pārsniegums pār tirgus vērtību	Ls 20 000,-

Abi šie konti ir savstarpēji saistīti, jo ieraksti tajos tiek izdarīti vienlaicīgi un par vienu un to pašu summu. Tie ir regulējošie konti, jo ar to palīdzību tiek noteikts regulējamā uzskaites objekta patiesais lielums. Pirmais no tiem – kontrpasīva regulējošais konts norāda par kādu summu jāsamazina pašu kapitāls, otrs kontraktīva regulējošais konts parāda par kādu summu ieguldījumu portfeļa iegādes izmaksas pārsniedz to tirgus vērtību, tāpēc par kādu summu jāsamazina ieguldījumu vērtība bilancē. Pašu šo kontu bilancē neatspoguļo, tāpat kā bilancē neatspoguļo tādu tipisku kontraktīva regulējošo kontu kā "Pamatlīdzekļu nolietojums". Turpretī kapitāla regulējošais konts "Nerealizētie zaudējumi no ilgtermiņa ieguldījumiem"

bilancē jāuzrāda kā negatīvs skaitlis pirms vai pēc nesadalītās peļņas posteņa. Pats par sevi saprotams, ka šim kontam var būt tikai debeta saldo.

Turpinot piemēru, pieņemsim, ka nākamajā gadā ar ilgtermiņa ieguldījumiem tiek veiktas šādas operācijas, kā arī noskaidrota to tirgus vērtība gada beigās:

par Ls 100 000 pārdota puse (50%) no ieguldījumu paketes 3.uzņēmumā;
ieguldījums 2.uzņēmumā iekļauts apgrozāmo līdzekļu sastāvā;
gada beigās noteikta ieguldījumu portfeli atlikušo vērtspapīru tirgus vērtība:

1. uzņēmumam Ls 210 000

2. uzņēmumam Ls 90 000

Konkrēto operāciju atspoguļošanai jāizdara šādi aprēķini un grāmatojumi.

1. Ieguldījuma pārdošana.

Peļņa vai zaudējumi no ilgtermiņa ieguldījumu pārdošanas tiek noteikta tādā pašā veidā kā no jebkura cita aktīva pārdošanas kā starpība starp ūriem ieņēmumiem (atskaitot komisijas atlīdzību, nodevas) un pārdoto vērtspapīru uzskaites vērtību. Šīs operācijas rezultātā uzņēmumam ir Ls 10 000 lieli zaudējumi ($100\,000 - 110\,000 = -10\,000$).

2. Ieguldījumu iedalījuma maiņa.

SGS nosaka, ka, ja ilgtermiņa ieguldījumi tiek pārveidoti kā apgrozāmie ieguldījumi, tad to jaunā uzskaites vērtība jānosaka pēc zemākās vērtības. Mūsu gadījumā zemākā ir tirgus vērtība. Grāmatvedībā būs šādi ieraksti:

D Apgrozāmie ieguldījumi	150 000,-
D Zaudējumi no ieguldījumu vērtības norakstīšanas	30 000,-
K Ilgtermiņa ieguldījumi	180 000,-.

3. Ieguldījumu novērtējums gada beigās.

Portfelī atlikušo ieguldījumu iegādes vērtība ir Ls 260 000 ($150\,000 + \frac{1}{2}$ no 220 000), bet tirgus vērtība Ls 300 000, tātad tā ir augstāka par iegādes vērtību. Vadoties pēc zemākā novērtējuma principa, nekāds tirgus vērtības pārsniegums pār iegādes vērtību netiek reģistrēts. Abi kontrārie konti, izdarot šādu ierakstu, tiek slēgti:

D Iegādes vērtības pārsniegums pār tirgus vērtību	20 000
K Nerealizētie zaudējumi no ilgtermiņa ieguldījumiem	20 000

Kā izriet no iepriekš teiktā, ieguldījumu uzskaitē kopumā pa portfeli iespējama ar nosacījumu, ka pastāv vērtspapīru tirgus, kurā var noteikt to tirgus vērtību. Pašreiz sakarā ar samērā neaktīvo vērtspapīru tirgu, Latvijā šī uzskaites paņēmiena piemērošana ir ierobežota, bet, aktivizējoties vērtspapīru tirgum, – jautājums būs aktuāls.

Literatūra

1. *International Accounting Standards*. (1998). United Kingdom, London, 996 p.
2. Kieso D.E., Neygandt I.I. (1992). *Intermediate Accounting*. 7-th ed., 1210 p.
3. Williams I.R., Stanga K.G., Holden W.W. (1997) *Intermediate Accounting*. 2 –ed., 1457 p.

Kopsavilkums

Finansu ieguldījumi ir aktīvi, kurus uzņēmumi tur, lai iegūtu papildu ieņēmumus procentu dividenžu veidā. Tos bilanciē atspoguļo pēc pašizmaksas, pēc tirgus vērtības vai pēc zemākā novērtējuma. Pēdējo var noteikt par katru ieguldījumu atsevišķi vai par visu ieguldījuma portfeli kopumā. Kā labāks tiek uzskatīts novērtējums uz portfeļa bāzes, kas starptautiskā grāmatvedības praksē tiek plaši lietots. Šajā gadījumā netiek koriģēta katra ieguldījuma vērtība atsevišķi, bet gan vērtības samazinājums tiek uztverts kopumā par visiem ieguldījumiem. Attiecībā uz apgrozāmiem ieguldījumiem, šo samazinājumu noraksta uz pārskata perioda finansiālo rezultātu, turpretim novērtējuma starpība, kas noteikta par ilgtermiņa ieguldījumiem, jāiekļauj pašu kapitālā.

Egils Kaužēns (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS VALSTS FINANSU POLITIKA

The given paper deals with the fiscal and monetary policy of Latvia. These policies are widely debated due to their primary importance in economy and with regard to everyone. The fiscal policy is crucial in the countries with fixed exchange rate. To be very strict the Latvian government could perform better – budget deficit will exceed 2% in 2000 and is supposed to be less than 2% in year 2001. But from the other hand budget policy is restricted, there are dominance of current spending. Investment projects carries high opportunity costs due to the low current spending per capita. In monetary policy the Latvian central bank has chosen the best possible fix of local currency – fix to SDR. Though opposition points out the disadvantages of exporters to the EU countries due to the devaluation of euro against US dollar. First, opposition does not calculate profits of consumers of some important import goods (energy) and transit business, which are in USD. Second, for offsetting of currency fluctuations the derivatives exist. Small country central Bank is not responsible for moves among major currencies.

1. Fiskālā politika

Valdība 2000. gadā pārsniedza plānoto budžeta fiskālā deficīta lielumu 2% apmērā, par kādu bija vienošanās ar SVF, un tas visticamāk tuvināsies 3% Māstrihtas kritērijam. Fiksēta kursa apstākļos tieši fiskālajai politikai ir noteicošā ietekme – ja tā ir pārāk ekspansīva, tas var izraisīt kapitāla atplūdes un spiedienu uz valūtas kursu [1]. Pat, ja notiek tikai kapitāla atplūdes, tad tas ietekmēs Latvijas valsts reitingu – atbilstīgās aģentūras var izvēlēties reitingu nepalielināt vai pat

samazināt, lai arī reitinga palielināšana Latvijai būtu ļoti vajadzīga. Minētais scenārijs var iespaidot arī Latvijas uzņemšanas ātrumu Eiropas Savienībā, lai arī mazticami, jo Māstrihtas kritēriji attiecas uz monetāro savienību, bet tā ir tālāka nākotne. Budžeta politikai jāklūst par valdības darba prioritāti, jo daudz ko var uzlabot arī organizatoriskā veidā.

Kādu mēnesi pirms 2001. gada sākšanās tika pieņemts kārtējā gada budžets. Vairāki ekonomisti komentēja šo budžetu kā budžetu "bez attīstības" Budžeta bāze ir realistiska – IKP pieaugums 4,4% un inflācija 3,5%. Budžets jebkurā ekonomikā ir kompromisa rezultāts, jo nav iespējams apmierināt visas vajadzības, parlamentam ir jābūt konservatīvākam nekā interešu grupām [5, 1145]. Daudzi ekonomisti, sociologi ir strādājuši pie cilvēcisko vajadzību klasifikācijas un apmierināšanas savstarpējām saistībām. Ņemot par pamatu Maslova atziņas, jāsecina, ka 2001. gada budžets, tāpat kā arī iepriekšējo gadu budžeti kopumā ievēro vajadzību apmierināšanas secību. Nevar budžetā paredzēt naudu kādiem nākotnes orientētiem projektiem, kur atdeve būs pēc gadu desmitiem, piemēram, Nacionālās bibliotēkas celtniecība. Šādu projektu laiks pienāks, ekonomikā ar 5% augsmi vajag tikai dot mazliet laika. Ja budžetā tiktu ievērojami palielināta izdevumu daļa projektiem, kuri atmaksāsies tikai tālā nākotnē, tas radītu virkni problēmu – neapmierinot kārtējās vajadzības, palielināsies risks, ka šie projekti neizdosies, jo cilvēki to realizācijas laikā iespējams domās par īstermiņa ieguvumiem vai zaudējumiem, būs spiediens uz korupcijas gadījumu pieaugumu. Ja nākotnes projekts neizdodas, tad zaudējums ir viss investīciju lielums, kas parasti ir daudz lielāks par nākotnes atdevi investīcijas ir riskanta lieta, nepamierinot pirmās pakāpes vajadzības, risku uzņemties ir neloģiski [2, 7]. Šodienā uzmanība galvenokārt jāvelta esošajām sociālām problēmām. Piešķirtie līdzekļi integrācijai Eiropas Savienības un NATO struktūrās atmaksāsies ļoti ātri – par to liecina Čehijas, Polijas un Ungārijas piemēri, kad ārvalstu investoriem radās pārliecība šīm valstīm iestājoties NATO, ka to investīcijas tiks aizstāvētas ar nopietna spēka klātbūtni. Par Latviju pagaidām šādu apgalvojumu nevar izteikt. Tāpat budžetu nevar nosaukt par antisociālu, sociālo jautājumu risināšanai naudas nepietiek, tie arī ir "jāatliek uz nākotni", un jau kā pirmās pakāpes maksājumi, jo budžeta ielānotais deficīts 1,68% no IKP, bet bez valsts fondēto pensiju uzkrājumiem 1,9% no IKP. Ņemot vērā faktu, ka faktiskajam budžeta deficītam ir tendence kļūt lielākam par prognozēto, tad ļoti tuvu ir 2% robeža (Latvijas vienošanās ar SVF) un 3% robeža (Māstrihtas kritērijs). Neparedzētiem gadījumiem palika tikai nepilni 0,3 milj. Ls, nerunājot par to, ka netika iedalīti līdzekļi Zviedrijas starptautiskās tiesas lēmuma izpildei par sazāgēto, zviedru investoriem piederošo kuģi. Fakts, ka valsts fondēto pensiju uzkrājumi tiek ierēķināti budžeta ienākumos, ir dīvains. No vienas puses, tiek sludināts tas, ka fondēto pensiju sistēma ir akūta nepieciešamība un šādi tiks akumulēti resursi nākotnes pensiju maksājumiem, no otras puses – pēc budžeta koncepcijas, šie resursi 2001. gadā tiek domāti kā patērējamie resursi. Līdz ar to rodas nelielas pretrunas – vai sāksies 2001. gadā reāla fondēto pensiju shēma, vai arī nesāksies?

Ja nesāksies, kurā gadā tas sāksies? Kā šajā gadījumā izturēties privāto pensiju fondu pārvaldītājiem?

Tāpat stabilitātes nosacījums fiskālajā politikā ir nepieaugoša attiecība starp valdības parādu un IKP. Par laimi Latvijai nav palielinājusies ārējais parāds, tas joprojām ir viens no zemākajiem Eiropā. Zināmā mērā šis rādītājs dod drošību, ka kādu satricinājumu gadījumos valdības risks ir mazs, pat vairāk, ir iespējams saņemt papildu finansējumu. Tomēr daudz labāks būtu gadījums, ja šādas sviras nebūtu jāizmanto.

Vēl svarīgs jautājums ir fiskālās politikas mērķis, kurš patlaban Latvijā nav formulēts. Pētījumi liecina (Džini koeficients), ka ienākumi pirms nodokļiem ir vienmērīgāk sadalīti attīstītajās valstīs un, kā jaunattīstības valstīs ir zema ienākumu pārdales efektivitāte – netiek veiktas pietiekoši lielas izmaiņas Džini koeficientā. Latvijā jābūt diskusijai par to, kāda ir ienākumu pārdales. Vai tā maina ienākumu nevienmērību un vai pietiekoši stipri? Pēc statistikas šajos jautājumos arī varētu novērtēt fiskālās politikas kvalitāti, tās attīstību. Protams, pirmām kārtām būtu vēlme nostabilizēt nodokļu sistēmu, lai nebūtu nepārtrauktu izmaiņu likmēs, apliekamo objektu sarakstos.

2. Monetārā politika

Aizvien pieaug centrālo banku caurskatāmība. Tā dod vienu pozitīvu momentu – centrālās bankas darbību var novērtēt. Ja centrālās bankas darbība ir novērtējama, tad tā ir paredzamāka un prognozējamāka. Tas nozīmē, ka centrālās bankas darbībai tirgus dalībnieki seko ciešāk un mēģina uzminēt tās nākošos gājienus, līdz ar to ir jānovērtē pašreizējās politikas ietekme un tās sekas, ar kurām vajadzēs saskarties nākotnē. No otras puses, ir vajadzīga demokrātiska sabiedrība, tāda, kura ir orientēta uz stabilitāti, nevis tā ir ierocis partiju savstarpējā cīņā. Bieži vien nepietiek tikai ar informācijas plūsmu, jo tā var būt neefektīva. Ir nepieciešama līdzīga informācijas interpretācija [4, 8]. Ja tās nebūs, nebūs iespējama savstarpēja izpratne. Arī Latvijas Bankai būtu jāpiestrādā pie novērtējamības shēmas izstrādāšanas, jo tad tā precīzāk varēs atspoguļot sasniegtos rezultātus. Pamatinflācijas aprēķināšana, kas tika nesen uzsākta, ir viens no soļiem šajā virzienā.

Lata piesaiste pie SDR nodrošina lielāku nacionālās valūtas stabilitāti, savukārt nemainīga piesaiste dod prognozējamību un stabilitāti. Valūtas piesaisti parasti nemaina, reaģējot uz valūtas kursa svārstībām pasaules tirgos, jo tas radīs tikai neuzticēšanos un vieglu ievainojamību, spilgtākais piemērs ir Honkonga, tās piesaistītais kurss pret ASV dolāru attiecīgi pārdzīvo arī visas svārstības pret Japānas jēnu, lai arī Japāna ir ģeogrāfiski daudz tuvāks partneris.

Attīstītās valstīs zinātniskās aprindas maz strīdas par jautājumu, kādai valūtai piesaistīt nacionālo valūtu. Daudz lielākas ir atšķirības viedokļos par valūtas piesaistes (fiksētā kursa) un peldošā valūtas kursa režīma atšķirībām. Pie tam jāatceras, ka galvenais rādītājs, pēc kā vērtēt centrālo banku, ir inflācija. Centrālā banka ir atbildīga par inflāciju, valūtas kursa izvēle jau ir tās kompetence [3, 490]. Ja kāds vēlas diktēt centrālajai bankai valūtas kursa mehānismu, tad tam arī būtu

jāuzņemas visa atbildība par monetārās politikas gala iznākumu. Peldošais kurss pieprasa daudz lielāku resursu patēriņu tā "uzraudzībā", kas mazajām valstīm neatmaksājas.

Ja kāds prasa valūtas piesaistes revīziju tikai tādēļ vien, ka notiek biznesa cikla svārstības, tad jāatceras, ka pretēja prasība atskanēs atkal pēc pāris gadiem, kad savstarpējie biznesa cikli būs mainījušies, tāpēc visas šādas prasības būtu jānoraida kā stabilitāti traucējošas.

Tiek minēts arguments, ka ASV strauji attīstās (tagad gan jāsaka, ka 2000. gada otrajā pusē IKP dati liecina, ka ekonomikā iestājas zināms atslābuma periods), bet Eiropā ir strukturālas problēmas (nacionālā un reģionālā sašķeltība, augsts bezdarbs u.c.) un tas "saglabāšoties arī ilgtermiņa periodā", kas ietekmēs negatīvi eiro kursu. Latvijai piesaistot savu valūtu pie eiro, būs iespējams iekarot Eiropas tirgu un gūt papildu peļņu ASV. Tomēr realitātē izdevīgāks būs ASV tirgus, jo tur būs lielāks pieprasījuma pieaugums un izdevīgākas (augstākas) cenas. Šāda pieeja būtībā ir "pastāvīgās devalvācijas" pieeja, kad ierosina centrālai bankai regulāri devalvēt valūtu, lai paaugstinātu konkurētspēju.

Ja latu piesaistīs eiro – cenas pieaugs energoresursu izmantotājiem, importa precēm no valstīm, kuras nav EMS valstis, tāpēc vienpusīgu (eksportētāju 400 milj. Ls zaudējumi) zaudējumu aprēķināšana ir maldinoša. Jāaprēķina, cik Latvija zaudēs uz importa cenu pieauguma rēķina, ja latu nofiksēs pret eiro. Kad Latvijā būs eiro, neapmierinātību izteiks degvielas importētāji un patērētāji. Bieži tiek minēts pozitīvs Igaunijas piemērs, tomēr neto eksporta rādītāji Latvijai un Igaunijai daudz neatšķiras, Igaunijas eksports palielinās, jo pieaug imports (tiek importētas sagataves un Igaunijā saražota pievienotā vērtība). Eksportētājiem uz Eiropu jāsaprot, ka ASV ekonomikas tempi ir daudz straujāki pēdējos gados nekā Eiropā un izskatās, ka tas saglabāsies arī tuvākajos gados, līdz ar to eksportētāji uz Eiropu būs zaudētāji attiecībā pret eksportētājiem uz ASV, otrādi tas ir ar importētājiem, šo situāciju nemainīs lata piesaiste eiro.

Eiropas Savienības loma 2000. gadā ārējā tirdzniecībā ar Latviju ir pieaugusi un tādas pašas prognozes ir arī par turpmākiem periodiem. Eiropas Savienības īpatsvars ārējā tirdzniecībā bija tuvu pie 40%, bet norēķinos izmantotā eiro īpatsvars kopējā norēķinu apjomā ir ar neredzamu zemāku īpatsvaru, tajā pašā laikā dominējošā valūta joprojām ir ASV dolārs (pāri par 40% no visiem norēķiniem tiek veikti ar ASV dolāru). To nosaka arī pakalpojumu maksājumu balance – ostu un transporta pakalpojumi, kas ir nozīmīgs lielums Latvijas tautsaimniecībā, jo sedz lielāko daļu tirdzniecības deficīta. Norēķinos par pakalpojumiem ASV dolāra īpatsvars ir 70%. Ja dolārs pret eiro aug – Latvijā preču pakalpojumu neto eksports varētu palikt nemainīgs, bet palielināsies pakalpojumu eksports. ASV dolārs ir pārāk nozīmīgs, lai atteiktos no tā iekļaušanas valūtas piesaistes grozā.

Šobrīd Latvijas tautsaimniecībā ir izveidojusies situācija, ka lielas eksporta preces ir tikai divas – koksnes izstrādājumi un naftas tranzīts. Pirmais ietekmējas no eiro, otrais no ASV dolāra. Būtībā tas pat ir labi, jo arī tautsaimniecības peļņa valūtas svārstību rezultātā izlīdzinās, tas nenotiktu, ja abi lielie eksporta tirgi būtu kādā vienā valūtā.

3. Eiro vājuma neitralizācija

Valūtas kursa svārstības uz vienu vai otru pusi katrreiz negatīvi ietekmēs kādu daļu uzņēmumu, bet otriem būs papildu peļņas. Šīs svārstības likvidēt nav nevienas centrālās bankas vai valdības spēkos. Pagaidām Latvijas Banka ar savu izvēlēto monetārās politikas modeli ir centusies pēc iespējas samazināt šīs svārstības. Uzņēmumi vēl nav pieraduši strādāt šādā vidē, tāpēc tiek izteikti pārmetumi valdībai. Būtībā tās ir "sociālistiskās" domāšanas sekas – gaidīt palīdzību no valsts. Valsts nevar iejaukties reālajā ekonomikā un kompensēt šīs svārstības, veikt transfēru maksājumus no "uzņēmumiem ieguvējiem" uz "uzņēmumiem zaudētājiem". Šādu sistēmu var izveidot privātais sektors – vajag tikai iniciatīvu, lai vairāki uzņēmumi ar dažādiem valūtu riskiem izveidotu valūtas risku fondu, kurā veiktu savstarpējus maksājumus atkarībā no valūtas kursu svārstībām. Ja uzņēmumi apgalvo, ka valūtas nākotnes kontraktu (*futures, forwards*) vai valūtas iespēju kontraktu (*options*) izmantošana bankās ir dārga, prasa kādus 10% no apgrozījuma, tad šo sistēmu var izveidot uzņēmumi paši. Šo fondu varētu uzturēt viens cilvēks. Sākumā ir jānorunā katra uzņēmuma atbildības apjoms, apjoms uz kuru rēķināt valūtas svārstības. Ja kādas valūtas daļa ir lielāka nekā citām valūtām, tad tās svārstību izlīdzināšanas koeficients ir mazāks. Norēķinus varētu veikt vienreiz mēnesī.

Literatūra

1. Repše E. *Monetārā politika fiksēta valūtas kursa apstākļos*, Konference "Centrālo banku mainīgā loma Eiropā", Viļņa, 1997.g. 3. oktobris. http://www.bank.lv/izdevumi/latvian/index_runas.html.
2. Branson W.H., De Macedo J.B., Von Hagen J. *Macroeconomic Policy and Institutions During the Transition to European Union Membership*. Cambridge, US: National Bureau of Economic Research Working Paper Series, 1998.
3. Gros D., Thygesen N. *European Monetary Integration*, 2nd edition. UK: Longman, 1998.
4. McCallum B.T. *Issues in the Design of Monetary Policy Rules: Handbook of Macroeconomics*. US: North-Holland, 1998.
5. Persson T., Roland G., Tabellini G. *Comparative Politics and Public Finance, Journal of Political Economy*, Vol. 108. ISSN 0022-3808. –US:, The University of Chicago Press. Chicago. December, 2000.

Kopsavilkums

Šajā darbā tiek diskutēta Latvijas valsts finansu politika. Šie jautājumi tiek plaši apspriesti masu informācijas līdzekļos un ir ar augstu svarīguma pakāpi ikvienam. Fiskālā politika ir nozīmīga Latvijai, jo pastāv fiksēts valūtas kurss, līdz

ar to fiskālā politika nosaka kapitāla plūsmu virzību. Valsts budžeta deficītam būtu jābūt ar pārlicēību zemākam par Māstrihtas kritēriju un vienošanās limitu ar SVF (2% 2000. gadā), jo citādāk var tikt traucēta Latvijas piedalīšanās Eiropas struktūrās, kā arī padziļināt tekošā konta deficītu. No otras puses, budžets ir ierobežojošs, ko parāda fakts, ka noteicošā loma ir tekošajiem izdevumiem un maz līdzekļu var atvēlēt nākotnes projektiem. Esošajā valsts finansu situācijā valsts investīcijām ir pārāk augstas salīdzinošās izmaksas pret patēriņu. Monetārajā politikā Latvija ir izvēlējusies optimālu valūtas piesaisti. Tie, kas kritizē eksporta zaudējumus sakarā ar eiro kritumu pret ASV dolāru, kritizē šo divu valstu monetārās politikas rezultātus. Latvijas Bankas monetārās politikas opozicionāri neņem vērā importētāju/patērētāju attiecīgos ieguvumus. Monetārās politikas maiņa radīs tikai ienākumu pārdali. Lai nodrošinātos pret valūtas kursu svārstībām, eksistē derivāti.

Olģerts Krastiņš (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU PATĒRIŅA IESPĒJU MODEĻI UN IZVĒLES KOEFICIENTI

Разработаны модели эластичности основных видов потребительских затрат от доходов населения Латвии по данным 1999-го года.

Впервые разработаны модели, отражающие возможности выбора при осуществлении тех или других расходов в зависимости от доходов. В терминах эконометрии новыми результативными признаками рассматривается (поочередно) гетероскедастичность отдельных видов затрат.

Jau vairākus gadus aprēķinām Latvijas iedzīvotāju galveno patēriņa izdevumu grupu elastības modeļus [1. – 4.]. Modeļiem ir pakāpes funkcijas forma

$$\tilde{x}_i = a_i x_0^{b_i}$$

- x_0 mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums, rēķinot vidēji uz vienu māj-saimniecības locekli (vai pieauguša patērētāja vienību), lati mēnesī;
 x_i – patēriņa izdevumi, tāpat rēķinot vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli (vai pieauguša patērētāja vienību), lati mēnesī;
 i – izdevumu grupas numurs, pētījumā 14 grupas;
 b_i (citur – e_i) – attiecīgās izdevumu grupas teorētiskais elastības koeficients;
 a_i – attiecīgās izdevumu grupas multiplikators.

Šādu modeļu parametri pēc pēdējā, 1999. gada datiem ir parādīti 1. tabulā.

1. tabula

Galveno patēriņa izdevumu grupu elastības modeļu parametri, to standartklūdas un korelācijas koeficienti 1999. gadā

Izdevumu grupas	Elastības koeficienta		Multiplikatora		Korelācijas koeficients
	vērtējums	tā standart-klūda	vērtējums	tā standart-klūda	
Uztura produkti	0,3995	0,0132	4,970	0,284	0,430
Tabakas izstrādājumi	0,4294	0,0429	0,4952	0,0915	0,274
Alkoholiskie dzērieni	0,5983	0,0601	0,2233	0,0627	0,270
Mājoklis, komunālie maksājumi	0,6533	0,0244	0,8151	0,0902	0,373
Veselības aprūpe	0,6999	0,0561	0,1514	0,0387	0,176
Sabiedriskā ēdināšana, viesnīcas	0,7091	0,0324	0,1975	0,0298	0,350
Apģērbi, apavi	0,9346	0,0444	0,1129	0,0240	0,333
Transporta izdevumi	0,9853	0,0591	0,0987	0,0284	0,274
Sakaru izdevumi	0,9880	0,0543	0,0664	0,0175	0,269
Mājokļa iekārtojums	1,065	0,0896	0,0394	0,0171	0,180
Izdevumi izglītībai	1,106	0,0608	0,0368	0,0116	0,420
Atpūta, kultūra	2,166	0,1852	0,000353	0,000356	0,466
Pārējās preces un pakalpojumi	1,248	0,0406	0,0133	0,00271	0,352
Visi patēriņa izdevumi kopā	0,7812	0,0136	2,402	0,1505	0,623

Sakarājot patēriņa izdevumu grupas elastības koeficientu augošā secībā, var izdalīt četras apvienotas grupas.

1. Izdevumu grupas, kuru elastības koeficienti ir samērā nelieli. Te pieder izdevumi uztura produktu un tabakas izstrādājumu iegādei. Šo izdevumu lielumu mājāsaimniecību locekļi nosaka galvenokārt pēc vajadzībām, tikai daļēji rēķinoties ar savu maksātspēju. Bez pārtikas produktiem neviens nespēj iztikt. Tas pats sakāms par tabakas izstrādājumiem, ja kāds mājāsaimniecības loceklis ir nonācis šīs narkotikas atkarībā. Citā interpretācijā var teikt, ka pārtikas produktu un tabakas izstrādājumu patēriņā iedzīvotāji caurmērā ir sasnieguši zināmu piesātinājumu. Vēl var teikt, ka šo preču iegādes papildu izdevumi ir daudz mazāki par vidējiem izdevumiem.
2. Patēriņa izdevumu grupas, kurām elastības koeficienti ir vidēji lieli: apmēram 0,5-0,9 robežās. Šeit pieder maksa par mājokli un komunāliem maksājumiem, veselības aprūpi, sabiedrisko ēdināšanu, arī alkoholiskiem dzērieniem. Atvēlot līdzekļus šīm vajadzībām, iedzīvotāji ņem vērā tiklab savas vajadzības, kā arī maksātspēju.
3. Izdevumu grupas ar vienu tuviem elastības koeficientiem. Vadoties pēc vispārējām tendencēm, nevis pēc atsevišķu mājāsaimniecību rīcības, šos izdevumus gandrīz pilnībā nosaka maksātspēja. Te pieder izdevumi apģērbiem un apavu iegādei, transporta un sakaru izdevumi. Pēc vidējām

tendencēm šie izdevumi ir gandrīz aritmētiski proporcionāli ienākumiem: proporcionalitātes koeficients ir modeļa multiplikators.

4. Izdevumu grupas, kurām elastības koeficients pārsniedz vienu. Šo izdevumu pieaugums, spriežot pēc vidējām tendencēm, apstēdiz iedzīvotāju ienākumu pieaugumu jeb papildu izdevumi ir lielāki nekā vidējie izdevumi. Grupai pieskaitāmi izdevumi mājokļa iekārtojumam (mēbeles, elektropreces u.c.), izdevumi izglītībai (tikai 1999. gadā, bet ne iepriekšējos gados), izdevumi, kas saistīti ar atpūtas un kultūras pasākumiem. Pēdējos atļaujas tikai turīgākie aptuveni 15-20% no mājsaimniecībām.

Izvērtējot iedzīvotāju rīcībā esošā ienākuma un patēriņa izdevumu korelācijas diagrammas, var konstatēt nevien iepriekš minētās sakarību pamattendences, bet arī ievērojamu heteroskedu. Pēdējais nozīmē, ka, pieaugot ienākumiem, pieaug nevien izdevumu vidējās vērtības, bet arī izdevumu variācija, jo palielinās izvēles iespējas savu ģimenes budžetu izlietot tā vai citādi [5.]. Tādēļ šajā gadījumā heteroskeds kļūst par patstāvīgu pētīšanas un modelēšanas objektu.

Kā izmainās patēriņa izdevumu novirzes no teorētiskajiem (ar iepriekš-minētajiem modeļiem aprēķinātajiem) izdevumiem, var aprakstīt ar iepriekšējam līdzīgu modeli:

$$\tilde{q}_i = c_i x_0^{d_i}$$

kur:

$$q_{ij} = |x_{ij} - \tilde{x}_{ij}|;$$

i – kārtējā novērojuma (mājsaimniecības) numurs. Ģeometriski q_{ij} nozīmē kādas atzīmes (punkta) novirzi no patēriņa izdevumu līknes, mērijot pa vertikāli un atmetot algebrisko zīmi;

j – mājsaimniecības numurs izlasē.

Šādu modeļu parametri c un d pēc 1999. gada datiem ir parādīti 2. tabulā.

Lai iegūtu izvēles līkņu vienādojumus, kas korelācijas diagrammā norobežo izvēles iespēju standartapgabalu (heteroskeda lielumu), abi modeļi ir jāatskaita un jāatskaita:

$$\tilde{x}_i - \tilde{q}_i = a_i x_0^{b_i} - c_i x_0^{d_i};$$

$$\tilde{x}_i + \tilde{q}_i = a_i x_0^{b_i} + c_i x_0^{d_i}$$

Šādas līknes galvenajiem patēriņa izdevumu veidiem uzskatāmos attēlos ir parādītas plašākā publikācijā [6].

2. tabula

Izvēles iespēju modeļu parametri un to standartkļūdas 1999. gadā

	Pakāpes rādītājs		Multiplikators		Korelācijas koeficients
	vērtējums	standartkļūda	vērtējums	standartkļūda	
Uztura produkti	0,4073	0,0247	1,710	0,183	0,218
Tabakas izstrādājumi	0,2765	0,0520	0,5443	0,1189	0,113
Alkoholiskie dzērieni	0,6333	0,0603	0,1409	0,0398	0,269
Mājoklis, komunālie maksājumi	0,5477	0,0285	0,8113	0,1031	0,274
Veselības aprūpe	0,7034	0,0393	0,1771	0,0317	0,242
Sabiedriskā ēdināšana, viesnīcas	0,7267	0,0420	0,1105	0,0217	0,282
Apģērbs, apavi	0,8659	0,0451	0,1269	0,0271	0,314
Transporta izdevumi	1,076	0,0624	0,0532	0,0164	0,260
Sakaru izdevumi	1,045	0,0510	0,0463	0,0116	0,282
Mājokļa iekārtojums	1,126	0,0680	0,0355	0,0118	0,234
Izdevumi izglītībai	1,420	0,0544	0,00597	0,00178	0,523
Atpūta, kultūra	2,368	0,1227	0,00013	0,000088	0,698
Pārējās preces un pakalpojumi	1,305	0,0330	0,0100	0,00168	0,420
Visi patēriņa izdevumi kopā	0,8454	0,0287	0,6245	0,0838	0,343

Izvēles jeb heteroskedā līkņēm ir zināma analogija ar regresijas analīzē plaši lietoto vērtējuma standartkļūdu. Tikai vērtējuma standartkļūda uzdevuma ietvaros ir konstants lielums, bet izvēles līknes ordināta – mainīgs lielums, kas ir atkarīgs no faktorālās pazīmes vērtības. Šādas līknes grafiskajos attēlos parasti iziet vādekļveidīgi no koordinātu sākuma.

Izvēles līkņu ordinātas dažādos uzdevumos ir salīdzināmas tikai ierobežoti vai vispār nav salīdzināmas. Labāk salīdzināmi un interpretējami ir izvēles iespēju koeficienti. Vienkāršu izvēles iespēju koeficientu var aprēķināt kā attiecību

$$J = \frac{\tilde{q}}{\tilde{q}_{x_0}},$$

kur $\tilde{q}$ izvēles iespēju standartlielums brīvi izvēlētai faktorālās pazīmes vērtībai, bet $\tilde{q}_{x_0}$ – faktorālās pazīmes vidējai vērtībai. Tabulējot izvēles iespēju koeficientus, x_0 vērtības var ņemt vai nu pilnīgi brīvi, vai kā interesējošo grupu vidējos lielumus.

Tabulējot izvēles iespēju koeficientus pēc 1999. gada modeļiem, iegūstam dažus šāda rakstura secinājumus.

Ja mājsaimniecības rīcībā esošais ienākums, rēķinot vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī atbilst visu mājsaimniecību vidējam – Ls 64,73, tad šīs mājsaimniecības pārtikas izdevumu izvēles iespēju koeficients ir viens jeb 100%. Bet ja mājsaimniecības ienākums ir tikai Ls 20 mēnesī, tad pārtikas izdevumu izvēles koeficients ir tikai 61,9%. Turpretī, ja ienākumi sasniedz Ls 200, tad pārtikas izdevumu izvēles koeficients ir 158,3% jeb par 58,3% lielāks nekā pie vidējiem ienākumiem.

Daudz vairāk izvēles iespēju koeficienti atšķiras tām patēriņa izdevumu grupām, kuru elastības koeficienti ir lielāki – šie izdevumi vairāk atkarīgi no maksātspējas un nav tik spiedi.

Piemēram, ja mājsaimniecība ir trūcīga un tās rīcībā esošais ienākums ir tikai Ls 20 mēnesī, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, tad apģērba un apavu iegādes izvēles iespēju koeficients ir tikai 36%, bet mājokļa iekārtas izdevumu izvēles koeficients – 27%. Ja turpretī mājsaimniecība ir samērā turīga ar Ls 200 ienākumu uz mājsaimniecības locekli mēnesī, attiecīgie izvēles iespēju koeficienti ir 265 un 356%, kas trīs un vairākkārt pārsniedz vidējās izvēles iespējas.

Izvēles iespēju modeļus un no tiem atvasinātos rādītājus varētu izmantot ne tikai iedzīvotāju labklājības, bet arī preču un pakalpojumu pieprasījuma pētījumos un prognozēšanā.

Literatūra

- Krašņiņš O., Ciemiņa I., Daineko V., Vītols J. Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa ekonometriskie pētījumi // *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*. A.-1995, Nr.7/8 (576/577), 79.-88. lpp.
2. Krašņiņš O. Vajadzības un maksātspēja matemātiskā modelī, *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 28.aug., Nr. 144(629), 2. lpp.
 3. Krašņiņš O. Pieprasījuma būtība vajadzībā un maksātspējā, *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 21.nov., Nr. 304/305 (1019/1020), 1.,5. lpp.
 4. Krašņiņš O. Par lauku dzīvesveidu un lauku dzīves līmeni, *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 13.aug., Nr. 233/234 (1294/1308), 1., 9.lpp.
 5. Krašņiņš O. Latvijas iedzīvotāju patēriņa izdevumu funkcijas (datu avoti, aprēķināšanas problēmas, rezultāti) // *LU Zinātniskie raksti*, 628.sēj. 2000, 62. lpp.

Kopsavilkums

Jau vairākkārt esam aprēķinājuši un publicējuši patēriņa izdevumu elastības modeļus 12 svarīgākajām izdevumu grupām. Jaunajā pētījumā, kas izdarīts pēc pēdējiem 1999. gada datiem, pirmo reizi tiek modelēta patēriņa izdevumu variācija, kas izsaka patēriņa izvēles iespēju pieaugumu, augot ienākumiem. Ekonometrijas terminos par jaunu rezultātīvo pazīmi tiek uzlūkots patēriņa heteroskedss. Aprēķināti izvēles iespēju koeficienti. Piemēram, ja iespējas izvēlēties pārtikas produktus pie vidējiem ienākumiem novērtējam ar 100%, tad nabadzīgo iespējas

aprobežojas ar 62%, bet relatīvi turīgo grupā sasniedz 158%. Daudz vairāk šie koeficienti atšķiras relatīvi brīvas izvēles patēriņa grupās. Piemēram, iegādājoties apģērbus un apavus, trūcīgo izvēle aprobežojas ar 36% no vidējām iespējām, bet turīgo – sasniedz 265%.

**Kaspars Kroders (Latvijas Universitāte),
Diāna Arāja (Latvijas Universitāte)**

FARMAKOEKONOMIKAS PROBLĒMAS LATVIJĀ

Taking into account the lack of finance for health care in Latvia, the pharmacoeconomics analyses has an essential role in decreasing of the budget expenditures for health care, particularly for reimbursement of medicinal products.

Pharmacoeconomic information is necessary for a wide circle of users: competent authorities, enterprises, health care institutions, non-government organisations, health care professionals and pharmacists, as well as patients. The Hospitals' drug committees began to play sufficient role in implementation of the principles of rational use of medicinal products in hospitals.

In field of the reimbursement of medicinal products the pharmacoeconomic analyses is one of the main factors for including the concrete medicinal product in the Reimbursement positive list. However at present there is no the methodology for carrying out pharmacoeconomic investigations in Latvia. Therefore the manufacturers of medicinal products offer the results of the pharmacoeconomic trials, which took part in other countries, but these results are not completely suitable for using in Latvia.

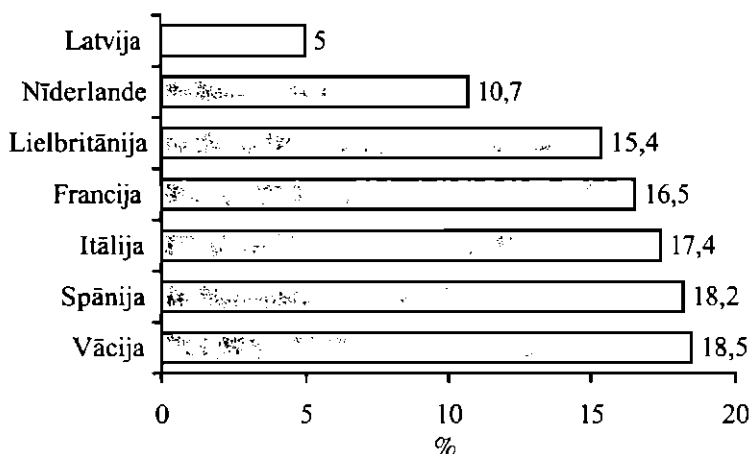
Iedzīvotāju veselība ir viens no ietekmējošiem faktoriem visu tautsaimniecības nozaru attīstībā. Augsts sociālās aizsardzības un veselības aprūpes līmenis valstī kalpo tautsaimniecības attīstībai un nodrošina darba efektivitāti. Balstoties uz Latvijas ekonomiskās integrācijas Eiropas Savienībā koncepciju, kurā noteikts, ka tuvākā laika posmā (līdz 2005. gadam) Latvija pamatā orientēsies uz integrācijas padziļināšanu ar Eiropas Savienības valstīm, arī farmācijā ir jāorientējas uz attīstību šajā virzienā. Tas attiecas gan uz produkcijas un pakalpojumu kvalitāti, gan uz darba organizēšanu, gan uz pielietojamām darbības analīzes metodēm. Veselības aprūpes reformas gaitā visos medikamentu aprites posmos ir nepieciešams ieviest farmakoekonomisko analīzi, kas pēdējos gados tiek plaši pielietota Eiropas valstīs, bet Latvijā tā atrodas izpētes un ieviešanas sākuma stadijā.

Farmakoekonomika pēta pacientu medikamentozās ārstēšanas izdevumus ambulatorajās un stacionārajās ārstniecības iestādēs ar mērķi izvēlēties optimālāko ārstēšanas stratēģiju, medikamentu iegādes kompensācijas iespējas, ievērojot

ierobežotu naudas līdzekļu daudzumu, kas atvēlēts veselības aprūpei no valsts budžeta, un citus jautājumus. Farmakoekonomika apraksta un analizē zāļu terapijas izmaksu ietekmi uz veselības aprūpes sistēmu un sabiedrību kopumā. Farmakoekonomiskie pētījumi identificē, novērtē un salīdzina pakalpojumu, ārstēšanas izmaksas, riskus un ieguvumus, nosakot, kura no alternatīvām nodrošina efektīvāku resursu izlietojumu vēlama terapijas rezultāta sasniegšanai.

1. attēls

Zāļu iegādes kompensācijas daļa kopējās veselības aprūpes izmaksās lielākajās industrializētajās valstīs un Latvijā 90. gadu vidū [1.], [2]

Farmakoekonomiskā informācija ir nepieciešama plašam lietotāju lokam:

- 1) valsts institūcijām – statistikas apkopošanai un nozaru attīstības precīzākai plānošanai;
- 2) uzņēmumiem, kas darbojas farmācijas sektorā – savas un konkurentu darbības analīzei, izdevumu samazināšanai un resursu ekonomijai, savas produkcijas precīzākas, konkurētspējīgas un valsts kompensācijas sistēmai piemērotas cenas noteikšanai, zāļu tirgus izpētei un pareizai sava uzņēmuma darbības stratēģijas izstrādāšanai un vadīšanai;
- 3) ārstniecības iestādēm – racionālai ārstēšanas procesa izvēlei un racionālai naudas līdzekļu izlietošanai;
- 4) sabiedriskajām organizācijām – organizācijas biedru interešu efektīvai pārstāvēšanai;
- 5) medicīnas un farmācijas speciālistiem – farmakoekonomiskās analīzes rezultātu pielietošanai praksē;
- 6) pacientam – kā ieguvējam no terapijas racionalizēšanas.

Apstākļos, kad veselības aprūpei, tajā skaitā medikamentu un medicīnisko preču iegādei par diferencētu samaksu, daļu no kuras ir jāsedz no valsts budžeta

līdzekļiem, nav nodrošināts pietiekošs finansējums, pieaug nepieciešamība pēc stingras līdzekļu uzskaites un izlietojuma analīzes.

Zāļu iegādes kompensācijai atvēlētie līdzekļi procentos no kopējām veselības aprūpei paredzētajām izmaksām Latvijā sastāda mazāk nekā pusi (~5%) no Eiropas Savienības vidējiem rādītājiem (~15%). Pašreiz no nepieciešamajiem vismaz 13 milj. Ls zāļu un medicīnisko preču kompensācijai tiek piešķirts 7,5 milj. Ls, kas rada nopietnu spiedienu pacientu nodrošināšanā ar medikamentiem par diferencētu samaksu.

Farmakoekonomiskie pētījumi aptver plašu jautājumu loku un Latvijā atrodas sākuma stadijā. Stacionārās ārstniecības iestādēs ar dažiem no šiem jautājumiem sāk nodarboties Zāļu komitejas, kuru izveidošanu reglamentē Ministru kabineta 1999. gada 28. septembra noteikumi Nr.333 "Zāļu iegādes, uzglabāšanas, izlietošanas un uzskaites kārtība ārstniecības iestādēs" un nosaka kā vienu no to pamatfunkcijām racionālas zāļu lietošanas principu ieviešanu ārstniecības iestādē.

Noteikts posms, kurā tiek izmantoti farmakoekonomisko pētījumu rezultāti, ir zāļu pieteikšana iekļaušanai Kompensējamo zāļu sarakstā. Ārvalstu farmaceitisko firmu pārstāvniecības un Latvijas zāļu ražotāji iesniedz Zāļu cenu aģentūrai, kas ir atbildīga par Kompensējamo zāļu saraksta veidošanu, izvērtēšanai attiecīgo zāļu farmakoekonomisko pētījumu rezultātus. Zāļu cenu aģentūra, vadoties pēc šiem datiem, nosaka šo zāļu iekļaušanas Kompensējamo zāļu sarakstā lietderīgumu. Problēmu rada apstākļi, ka farmakoekonomiskajiem pētījumiem ir jātiek veiktiem konkrētas valsts apstākļos, lai iegūtie dati atbilstu reālajai situācijai. Diemžēl ārvalstu farmaceitisko firmu pārstāvniecības sniedz citās valstīs veikto farmakoekonomisko pētījumu datus, kas apgrūtina to reālo analīzi. Latvijā pašreiz tiek izstrādātas vadlīnijas, kas unificēs prasības iesniedzamajiem datiem par pētījumu rezultātiem.

Farmakoekonomiskajai analīzei kā veselības ekonomikas sastāvdaļai nopietnu uzmanību Rietumvalstīs sāka pievērst 80. gados nemitīgu veselības aprūpes izmaksu pieauguma iespaidā. Ņemot vērā novērojumus, ka ieguvumi un ieguldītie ārstēšanā līdzekļi pieaug proporcionāli līdz noteiktam brīdim, pēc kura līdzekļu papildieguldījums vairs neizraisa gaidīto ieguvumu pieaugumu, bija nepieciešams noteikt šo lūzuma punktu. Analīzei tiek izmantotas ekonomiskās un statistiskās analīzes metodes, tādas kā salīdzināšana, grupēšana, vidējo un relatīvo lielumu aprēķināšana, korelācijas aprēķināšana, kā arī specifiskās farmakoekonomiskās analīzes metodes. Analīzes veikšanu apgrūtina apstākļi, ka veselības aprūpe ir sfēra, kurā ne visus ieguldījumus var novērtēt naudas izteiksmē. Līdz ar to paralēli tiek veiktas analīzes pēc dažādām metodēm, lai objektīvāk novērtētu ārstēšanas (tajā skaitā medikamentozās ārstēšanas) iznākumus.

No farmakoekonomiskajām analīzes metodēm visbiežāk tiek pielietotas:

- izmaksu samazināšanas analīze (Cost-Minimisation Analysis), kuru veicot, notiek alternatīvo izmaksu salīdzināšana naudas izteiksmē, pieņemot, ka iznākums ir vienāds visos gadījumos;
- izmaksu efektivitātes analīze (Cost-Effectiveness Analysis) tiek piemērota, izmaksas aprēķinot naudas izteiksmē, bet iznākumus attiecīgi klīniskajās vienībās (gultas dienu skaits u.c.);

- izmaksu lietderības analīze (Cost-Utility Analysis) ir izmaksu efektivitātes analīzes paveids, pie kura iznākumu raksturo kā nodzīvotā gada kvalitāti;
- izmaksu/ieguvumu analīze (Cost-Benefit Analysis) tiek piemērota gadījumos, kad gan izmaksas, gan iznākums tiek aprēķināts naudas izteiksmē (kas grūti pielietojams medicīnā);
- dzīves kvalitātes analīze (Quality-of-Life Analysis) tiek pielietota kā papildanalīzes veids.

Tātad, praktiski ar farmakoekonomiskās analīzes palīdzību tiek salīdzinātas ārstēšanas alternatīvas attiecībā uz izmaksām un iznākumiem. Līdz ar medikamenta izvēli tiek risināta virkne jautājumu un analizētas dažādas alternatīvas, no kurām veselības aprūpes speciālistam ir jāizvēlas piemērotākā. Optimālais variants tiek novērots, ja ar mazākām izmaksām tiek sasniegts ievērojams rezultāts. Nav īpaši apspriežams jautājums, kad ar augstākām izmaksām netiek sasniegts vēlamais iznākums. Pārdomas izraisa ar zemām izmaksām sasniegtais nenozīmīgs ieguvums. Vislielāko uzmanību jāpievērš gadījumiem, kad, ieguldot nozīmīgus līdzekļus, tiek sasniegts vērojams pozitīvs iznākums. Šajā gadījumā tiek veikta detalizēta un vispusēja analīze, lai pieņemtu galīgo lēmumu par līdzekļu ieguldīšanu konkrēta medikamenta pielietošanai praksē.

Pasaulē ir atzīts viedoklis, ka katrai valstij ir jāpiemēro specifiska farmakoekonomisko pētījumu veikšanas metodoloģija, ņemot vērā valsts veselības aprūpes un sociālo politiku, demogrāfijas, paradumu, klimata īpatnības, kā arī epidemioloģisko situāciju. Pašreiz Latvijā nav izveidota tai atbilstoša farmakoekonomisko pētījumu veikšanas metodoloģija, kas atvieglotu mūsdienīgu analīžu metožu ieviešanu un pielietošanu visos veselības aprūpes posmos. Svarīgs jautājums ir kvalificētu kadru sagatavošana, kas varētu veikt šos uzdevumus. Dažādās valstīs tiek pielietoti arī dažādi veidi un līmeņi farmakoekonomiskās informācijas izmantošanai. Pēc autoru domām, Latvijas apstākļiem vispiemērotākais būtu variants, ja farmakoekonomikas attīstībai pievērstu uzmanību gan valsts institūcijas, gan privātais sektors atbilstoši savai kompetencei.

Literatūra

1. Cost Containment, Pricing and Financing of Pharmaceuticals in the European Community, *The Policy-Makers' View*/ Edited by E. Mossialos, C. Ranos, B. Abel-Smith. - Athens: LSE Health and Pharmetrica s.a., 1994. - 317 p.
2. Latvijas Republikas valsts budžeta dati.

Kopsavilkums

1. Farmakoekonomiskās informācijas pielietošana kļūst aktuāla ne tikai valsts institūcijām, bet arī uzņēmumiem, ārstniecības iestādēm, sabiedriskām organizācijām, medicīnas un farmācijas speciālistiem, pacientiem.

2. Farmakoeconomiskā analīze ir nepieciešama visos medikamentozās ārstēšanas posmos, iekļaujot gan ambulatoro, gan stacionāro posmu.
3. Stacionārajā posmā nopietna loma pieder Slimnīcu zāļu komitejām, kuru darbībā piedalās ārsti un farmaceiti, kā vienu no uzdevumiem risinot racionālas zāļu lietošanas principu ieviešanu.
4. Ambulatorajā posmā, ņemot vērā nepietiekamu finansējumu, kas tiek piešķirts zāļu iegādes kompensācijai, pieaug farmakoeconomiskās analīzes loma kompensējamo zāļu sarakstā iekļaujamo medikamentu novērtēšanai.
5. Aktuāls kļūst jautājums par metodoloģijas izstrādāšanu farmakoeconomisko pētījumu veikšanai Latvijā, jo katrā valstī pētījumiem jātiek veiktiem atbilstoši konkrētajā valstī esošiem apstākļiem.

Juris Krumins (University of Latvia),
Inta Krumina (University of Latvia),
Kristine Lomanovska (University of Latvia),
Gaida Pettere (Latvian Actuarial Association)

MORTALITY AND LIFE EXPECTANCY TRENDS DURING THE 1990IES AND CALCULATIONS OF PROJECTED LIFE EXPECTANCY AT RETIREMENT: CASE OF LATVIA

Paredzamā pensijas perioda noteikšana pārejas perioda valstīs kļūst arvien nozīmīgāka gan demogrāfiem, gan politiķiem. Rakstā analizētas Latvijas iedzīvotāju mirstības tendences, kā arī visas pieejamās mirstības un mūža ilguma tabulas. Lai noteiktu izmaiņas mirstības modelī, veikti salīdzinājumi ar ANO un Koula-Demeni modeļtabulām.

Lai pamatotu paredzamā mūža ilguma scenāriju prognozējamā periodā, izmantoti ANO un Latvijas Universitātes Statistikas un demogrāfijas katedras ekspertu vērtējumi demogrāfiskās prognozēšanas vajadzībām. Izskatīti divi alternatīvi scenāriji: 1) reālais jeb pamatscenārijs, kas paredz lēnu paredzamā mūža ilguma pieaugumu XXI gs.; 2) šobrīd nav ļoti optimistiska redzējuma sagaidāmajām paredzamā mūža ilguma prognozēm tuvākā nākotnē.

Research issue. Taking into account the increasing population ageing and economic problems during transition, an efficient pension system is crucial. At the beginning of 2001 number of pension recipients constituted more than 1/4 of the Latvia's population.

According to the existing generations' solidarity scheme (pay-as-you-go system) the amount of the pension depends directly on the payments, on the retirement age and on the length of period in which pension is likely to have to be

paid (pensioner's life expectancy). Therefore projected life expectancy at retirement becomes an important issue both for demographers and policy makers.

MortPak expansion procedure used to get a single year probabilities of death in Latvia is producing unreasonable results in higher age groups both for males and females. It seems that Heligman-Pollard model does not work properly with the low mortality rates in the adulthood. Therefore the search of other method is important. Our objective is to find the analytical expression for probabilities of death $q(x,t)$ as a two argument function, depending on age x and time t .

Methodology and data. Mortality trends and all available national life tables are analysed both for men and women. To study changes in mortality patterns comparisons with the United Nations and Coale-Demeny model life tables are carried out.

To set up future scenario of life expectancy at birth growth in Latvia UN estimates and estimates of experts-demographers made for population projection purposes at the Department of Statistics and Demography, University of Latvia are used.

Results. 1) Analytical expression for probabilities of death – $q(x,t)$

A focus is on the wide class of functions trying to look for function $q(x,t)$ in the form:

$$\log(q(x,t)/(1-q(x,t))) = \sum_{j=1}^p \psi_{xj} \beta_j \quad (1)$$

The variables – age and calendar year are entered via right side of the equation (1) through a covariate structures ψ_{xj} , which are linear to the unknown parameters β_j . The log link is both monotonic and differentiable.

Further it is necessary to estimate unknown parameters β_j . Therefore it is assumed that $q(x,t)$ is constant in each cell $x = x_i$ and $t = t_j$. If $E(x_i, t_j)$ are numbers of persons alive at the beginning of calendar year in age x recorded followed to previous birthday principle, the $q = q(x_i, t_j)$ is the same for all of them.

Then, if death or survival of each person is independent from death or survival of other persons, the probability model follows Bernoulli scheme. The random variable K , which represents a number of deaths that occur during a year, is binomial distributed with parameters E and q , and the probability of k deaths in each cell is:

$$P(K = k) = \frac{E!}{k!(E-k)!} q^k (1-q)^{E-k} \quad (2)$$

The expected number of deaths in each cell is $E(K) = Eq$ and the variance is $\text{Var}(K) = Eq(1-q)$. If the expected number of deaths is quite a large one, then K is approximately normally distributed with mean $E(K) = Eq$ and variance $\text{Var}(K) = Eq(1-q)$. Value of q is unknown, but if d_x persons of the l_x persons have died and $l_x - d_x$ survive, then the maximum likelihood estimator of q is $q^* = d/E$ with the variance $q(1-q)/l$ in each cell. We do not know the real value of q , so we substitute the maximum likelihood estimate, $q^* = d/E$. Therefore the variance of q^* can be estimated as

$$\text{Var}(q^*) = q^*(1-q^*) / E, \quad (3)$$

where E represents the initial number of persons exposed to risk according to its definition.

The main idea about approximation function was taken from Renshaw et.al and we figured out the formula:

$$\ln \frac{q_x}{p_x} = \beta_0 + \sum_{j=1}^s \beta_j * L_j(x) + \sum_{i=1}^k \alpha_i * t^i + \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \gamma_{ij} * L_j(x) * t^i \quad (4),$$

where β_0 , β_j , α_i and γ_{ij} are unknown coefficients and x and t are parametrized age and time respectively, L_j – Legendre polynomials of degree j , generated by

$$L_0(x)=1, L_1(x)=x, (n+1)L_{n+1}(x)=(2n+1)xL_n(x)-nL_{n-1}(x).$$

$x = (x - 47) / 47$ and $t = (t - 1985) / 14$ are chosen with the different values of parameters r and s to find better approximation taking into account “accident hump” and “mortality hump”. Coefficients are found using the least square method minimising the function $S = (Y - X * C)^T * (Y - X * C)$, where

$Y = [\ln \frac{q_x}{p_x}]$, $X = [L_j]$, $j = 0, \dots, s$ and C is the coefficient column matrix.

At first we tried to find best fitting value for s using different s values and mortality experience from 1985 and compare the obtained results using different statistical tests. The best is $s = 8$. Therefore to approximate male and female mortality particularly in 1999 we have used $s = 8$ and the first part of formula:

$$\ln \frac{q_x}{p_x} = \beta_0 + \sum_{j=1}^s \beta_j * L_j(x)$$

Hi-squared, Individual standard deviation and Cumulative deviation test only for male mortality gave negative result. That is due to a large deviations in younger age groups and "accident hump" for men in ages around 20. All another tests (Signs of deviation, Serial correlation, Grouping of signs and Serial deviation for women mortality) gave positive result. Their p – values are in table 1:

Table 1

	Signs of deviation (%)	Serial correlation (%)	Grouping of signs (%)	Cumulative deviation (%)
Males	28	69	18	0.4
Females	8	25	14	9

2) Projected life expectancy

Several underlying hypothesis are assumed for life expectancies projections in Latvia during the next fifty years:

- 1) stagnation in people's health during the second half of the 20th century does not give an optimism for the fast rise of life expectancy due to generation effects in mortality changes;
- 2) during the next ten years more fast increase of life expectancy for males than for females is expected. This increase will not be so fast as observed in Latvia and other two Baltic countries during the advanced stage of transition. Expected increase in the life expectancy will be similar to the average for the Central and Eastern European countries which started transition earlier and are showing success in health transition;

Alternative A. Mortality pattern of males will keep unchanged until 2020-s. After that it will return back to pattern existed before the period of decline in life expectancy. Mortality pattern of females will be unchanged all the period of projections;

Alternative B. Mortality pattern of males and females will follow Swedish pattern with an appropriate values of life expectancies;

The mortality assumptions for Latvia during the period under projections are operationalized, first, by assuming future changes in life expectancy at birth by sex; and secondly by assuming age and sex-specific probabilities of death that are consistent with both the assumed life expectancy and the current age-sex patterns of mortality. Life expectancy is projected to rise continuously in spite of its stagnation or declining during the last forty years.

Two alternative scenarios are considered:

1. realistic or basic, according to which slow rise of LEB is predicted in the next century;
2. optimistic, in which the slow rise of LEB is changed to middle rise.

The basic scenario is chosen for projections. There is no still very optimistic view to the expected values of LEB in the foreseen future.

A Swedish population mortality scenario is used as a prediction for further course of mortality in Latvia. Interpolation between the values of probabilities of death for Latvia in 1999 and the Swedish life tables for males and females are made to get the cohort indicators. On their basis the projected life expectancies at retirement are calculated. The rate at which probabilities of death approach the Swedish pattern is higher in the beginning of the projection period and then slow down.

Table 2

Working model for mortality improvement in Latvia – quinquennial and annual gains in life expectancy at birth, years

Periods	Males			Females		
	Increase of LEB	Model applied	Scenario	Increase of LEB	Model applied	Scenario
1999-2004	2.3/0.5	F.East	Fast rise	1.0/0.2	West	Middle-rise
2004-2009	1.5/0.3	F.East	Middle rise	0.8/0.16	West	Slow rise
2009-2019	1.0/0.2	F.East	Slow rise	0.5/0.1	West	Slow rise
2019-2029	0.8/0.16	F.East	Slow rise	0.5/0.1	West	Slow rise
2029-2039	0.8/0.16	West	Slow rise	0.5/0.1	West	Slow rise
2039-2049	0.5/0.1	West	Slow rise	0.3/0.06	West	Slow rise

Bibliography

1. Coale A. J. (1991) The use of new model life tables at very low mortality in population projections// *Population Bulletin of the United Nations*, No. 30, pp.1-22.
2. Coale A. J. (1996) Age Patterns and Time Sequence of Mortality in National Populations with the Highest Expectation of Life at Birth // *Population and Development Review*, vol.22, No 1, pp. 127-135.
3. Forfar D.O, J.J. McCutcheon and A.D.Wilkie (1998) On Graduation by Mathematical Formula // *Journal of the Institute of Actuaries*, vol.115, part 1. The Alden press, Oxford.
4. Hartmann M. (1987) Past and recent attempts to model mortality at all ages // *Journal of Official Statistics*, No.3, pp.19-36.
5. Heligman L. and J.H.Pollard (1980) The age pattern of mortality // *Journal of the Institute of Actuaries*, 107, pp.49-75.
6. Kostaki A. (1992) *Methodology and applications of the Heligman-Pollard formula*. Department of Statistics. University of Lund. 155 p.

7. Krumins J. (1994) *Demographic trends and patterns in the Soviet Union before 1991* / Ed. by W.Lutz, S.Scherbov and A.Volkov. Routledge, London and New York, IIASA, Laxenburg, Austria, pp.403-419.
8. Pettere G. and K. Lomanovska (2000) *Constructions of Latvian population mortality surfaces / Proceedings of the International Conference "Actuarial and Financial Mathematics"*, Minsk, 27-29 June, 2000, pp 125-130.
9. Renshaw A., S. Haberman and P.Hatzopoulos (1996) *The Modelling of Recent Mortality Trends in the United Kingdom Male Assured Lives* // *British Actuarial Journal*, vol. 2, part II, No. 2, June.
10. Rogers A. and K.Gard (1991) *Applications of the Heligman/Pollard Model Mortality Schedule* // *Population Bulletin of the United Nations*, No.30, pp.79-105.
11. United Nations (1988) *Mort Pak-Lite: The United Nations Software Package for Mortality Measurement*. Population Studies 104. ST/ESA/SER.A/104. New York.

Summary

Projected life expectancy at retirement for the economies in transition becomes an important issue both for demographers and policy makers. Mortality trends in Latvia and all available national life tables are analysed in the paper. To study changes in mortality patterns comparisons with the United Nations and Coale-Demeny model life tables are carried out.

To set up future scenario of life expectancy growth UN estimates and estimates of experts-demographers made for population projection purposes at the Department of Statistics and Demography, University of Latvia are used. Two alternative scenarios are considered: 1) realistic or basic, according to which slow rise of LEB is predicted in the next century; 2) optimistic, in which the slow rise of LEB is changed to middle rise. The basic scenario is chosen for projections. There is no still very optimistic view to the expected values of LEB in the foreseen future.

Aigars Krūms (Latvijas Universitāte)

DEMOKRĀTIJAS PRINCIPU IEVĒROŠANA KĀ MODERNAS PAŠVALDĪBU VADĪŠANAS PAMATS

The aim of this paper is to express the necessity to make changes in quality of local government administration structures, not to concentrate on quantity changes simply merging territories and administrations in the process of introducing the administrative territorial reform. The quality changes should be oriented on

practising the principles of latest management standards and on strengthening the local democracy by keeping the administration possibly close to electorate.

The paper also highlights that without changes in quality of administration, the result of reform foreseen being of a small quantity acquisition for a short time whereas inhabitants of local governments' territories will loose. The changes in law made last year also means the necessity to strengthen local democracy in a process of reform introducing, because they determine the essential restrictions in inhabitants rights to be elected after the reform.

Ievads

Jau astoņus gadus ilgst administratīvi teritoriālās reformas ieviešana Latvijā. Reformas pirmsākumi atrodami 1992. gadā Latvijas Republikas Augstākajā Padomē, kur tolaik tika izveidota īpaša darba grupa. Šī darba grupa izstrādāja detalizētu jaunā administratīvi teritoriālā iedalījuma projektu, kurš tika visai kategoriski noraidīts. Vēlāk sekoja vēl divi mēģinājumi veikt šo valstiski svarīgo reformu vienā paņēmiņā, tas ir, izstrādājot kompleksu reformas projektu, kurā jau noteiktas visu jaunizveidojamo pašvaldību robežas. Arī šie abi projekti dažādu iemeslu dēļ netika realizēti. Tādējādi līdz šim brīdim reforma progresējusi tikai brīvprātīgas apvienošanās virzienā. Ir pieņemts Administratīvi teritoriālās reformas likums, noteikts brīvprātīgas apvienošanās termiņš – līdz 2003. gada 31. decembrim. Pēc šī termiņa likumā paredzēts, ka 11 mēnešu laikā notiks centralizēta pašvaldību teritoriju apvienošana. Tāpat ir noteikti apvienošanās kritēriji un vispārīgie modeļi – pamatā divi: sadarbības un teritoriju apvienošanas modeļi. Šobrīd arī pastāv abu reformas modeļu praktiskās ieviešanas piemēri, taču to ir pārāk maz, lai varētu teikt, ka administratīvi teritoriālās reformas ieviešana notiek masveidīgi.

Kāda tad ir šīs, laikam visilgākās reformas Latvijā, galvenā būtība, neatkārtojot pašu administratīvi teritoriālās reformas izstrādātāju argumentus? Lielos vilcienos gaidāmais apvienoto pašvaldību nākotnes modelis no pašreizējo pašvaldību darbības principiem atšķiras tikai ar administratīvu centralizāciju un lielāku resursu koncentrāciju. Līdz ar ko jāsecina, ka administratīvi teritoriālās reformas pamatbūtība ir pašvaldību lēmēj-, izpildvaras un tām pakļauto resursu centralizācija jeb koncentrācija ar mērķi, tādējādi, pašvaldību pārvaldi padarīt kvalitatīvāku un ekonomiski efektīvāku. Taču līdz ar to cieš vietējā demokrātija, jo administrācija attālinās no iedzīvotāja, tas nozīmē iedzīvotājam samazinās iespējas, pie kam ievērojami, ietekmēt vietējos politiskos procesus.

Materiāli un metodes

Šajā rakstā ir izmantoti vairāki tēmu skaroši likumi kā Administratīvi teritoriālās reformas likums, likums "Par pašvaldībām" un Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likums. Tāpat pētījumu veikšanai dati tika ņemti no Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes un a/s BaltMedia

sagatavotās elektroniskā formātā Latvijas Statistikas gadagrāmatas 2000. Tika izmantota arī teorētiskā literatūra par politisko socioloģiju un vadīšanas teoriju *Total Quality Management*.

Rakstā veiktajam pētījumam pamatā izmantoju teorētiskās analīzes metodes. Lai atklātu pēc administratīvi teritoriālās reformas gaidāmo rezultātu iespējamās atšķirības no pašreizējās situācijas, tika izmantotas salīdzinošā un modelēšanas metode. Taču, vērtējot veikto pētījumu kopsakarības, tika izmantota sistēmas pieeja un to konkretizējošā strukturāli – funkcionālās analīzes metode, tādējādi atklājot un novērtējot katras sastāvdaļas nozīmi, neatraujot no kopskata.

Rezultāti

Pašvaldību pamatfunkcijas.

Kā jau minēts ievada daļā, administratīvi teritoriālā reforma būtībā ir pašvaldību administrācijas un tai pakļauto resursu koncentrācija, ar nolūku pašvaldību pārvaldi padarīt efektīvāku jeb kvalitatīvāku. Apskatīsim, kādas tad ir likuma "Par pašvaldībām" 15. pantā noteiktās pašvaldību pamatfunkcijas:

- 1) organizēt iedzīvotājiem komunālos pakalpojumus (ūdensapgāde un kanalizācija; siltumapgāde; sadzīves atkritumu savākšana, izvešana, glabāšana vai pārstrāde; notekūdeņu savākšana, novadīšana un attīrīšana) neatkarīgi no tā, kā īpašumā atrodas dzīvojamais fonds;
- 2) gādāt par savas administratīvās teritorijas labiekārtošanu un sanitāro tīrību (ielu, ceļu un laukumu būvniecība, rekonstruēšana un uzturēšana; ielu, laukumu un citu publiskai lietošanai paredzēto teritoriju apgaismošana; parku, skvēru un zaļo zonu ierīkošana un uzturēšana; industriālo atkritumu savākšanas un izvešanas kontrole; pretplūdu pasākumi; kapsētu un beigto dzīvnieku apbedīšanas vietu izveidošana un uzturēšana);
- 3) noteikt kārtību, kādā izmantojami publiskā lietošanā esošie meži un ūdeņi, ja likumos nav noteikts citādi;
- 4) gādāt par iedzīvotāju izglītību (iedzīvotājiem noteikto tiesību nodrošināšana pamatzglītības un vispārējās vidējās izglītības iegūšanā; pirmskolas un skolas vecuma bērnu nodrošināšana ar vietām mācību un audzināšanas iestādēs; organizatoriska un finansiāla palīdzība ārpuskolas mācību un audzināšanas iestādēm un izglītības atbalsta iestādēm u.c.);
- 5) rūpēties par kultūru un sekmēt tradicionālo kultūras vērtību saglabāšanu un tautas jaunrades attīstību (organizatoriska un finansiāla palīdzība kultūras iestādēm un pasākumiem, atbalsts kultūras pieminekļu saglabāšanai u.c.);
- 6) nodrošināt veselības aprūpes pieejamību, kā arī veicināt iedzīvotāju veselīgu dzīvesveidu;
- 7) nodrošināt iedzīvotājiem sociālo palīdzību (sociālo aprūpi) (sociālā palīdzība maznodrošinātajām ģimenēm un sociāli mazaizsargātām personām, veco ļaužu nodrošināšana ar vietām pansionātos, bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu nodrošināšana ar vietām mācību un audzināšanas iestādēs, bezpajumtnieku nodrošināšana ar naktsmītni u.c.);

- 8) kārtot aizbildnības, aizgādības un adopcijas lietas;
- 9) sniegt palīdzību iedzīvotājiem dzīvokļa jautājumu risināšanā;
- 10) sekmēt uzņēmējdarbību attiecīgajā administratīvajā teritorijā, rūpēties par bezdarba samazināšanu;
- 11) izsniegt atļaujas un licences uzņēmējdarbībai, ja tas paredzēts likumos;
- 12) gādāt par sabiedrisko kārtību, apkarot župību un netiklību;
- 13) saskaņā ar attiecīgās administratīvās teritorijas attīstības plānu noteikt tās apbūves kārtību;
- 14) pārzināt būvniecību attiecīgajā administratīvajā teritorijā;
- 15) veikt civilstāvokļa aktu reģistrāciju;
- 16) savākt un sniegt valsts statistikai nepieciešamās ziņas;
- 17) organizēt tiesu piesēdētāju vēlēšanas un veikt nepieciešamos pasākumus pilsētas domes (pagasta padomes) vēlēšanās;
- 18) piedalīties civilās aizsardzības pasākumu nodrošināšanā;
- 19) organizēt sabiedriskā transporta pakalpojumus;
- 20) nodrošināt pašvaldības pārstāvību reģionālajā slimokasē;
- 21) organizēt pedagogisko darbinieku tālākizglītību un izglītības metodisko darbu.

Šī panta 1.-18. punktā noteiktās funkcijas pilda rajonu pilsētu un pagastu pašvaldības, 18.-21. punktā noteiktās funkcijas rajonu pašvaldības, bet 1.-21. punktā noteiktās funkcijas – republikas pilsētu pašvaldības.

Kā redzams, uzskaitītās pašvaldību pamatfunkcijas pamatā ietver pakalpojumu sniegšanu iedzīvotājiem, infrastruktūras izmantošanas organizēšanu, kā arī atsevišķas deleģētas valsts funkcijas, kuras tāpat var tikt klasificētas kā pakalpojumi iedzīvotājiem. Tātad pašvaldība pamatā ir pakalpojumu sniedzējs un tās administrācija ir pakalpojumu sniegšanas pārvalde. Taču tā kā šie pakalpojumi ir stratēģiski svarīgi un iedzīvotājiem vitāli nepieciešami, to sniegšanu regulē valsts. Savukārt, valstiski regulējot, faktiski tiek noteikts teritoriāls monopols šo pakalpojumu sniegšanā. Šajā situācijā pakalpojumu saņēmēju interešu ievērošanu nodrošina pakalpojumu sniedzēja politiskā atbildība pret pakalpojumu saņēmējiem. Tas, ko pašvaldību pakalpojumu sniegšanā regulē ar demokrātisku vēlēšanu palīdzību, privāto pakalpojumu sniedzējiem nosaka tirgus pieprasījuma piedāvājuma attiecības.

Modernas vadīšanas pamatprincipi.

Neapšaubāmi, ka ne tikai privāto uzņēmumu un organizāciju pārvaldei ir jābūt kvalitatīvai, efektīvai un modernai, bet arī valsts pārvaldes iestādēm maksimāli jātiecas uz pārvaldes kvalitātes celšanu un resursu izlietošanas efektivitātes paaugstināšanu, ieviešot pārvaldē jaunākos menedžmenta principus. Viena no jaunajām vispazīstamākajām kvalitātes menedžmenta formām ir *Total Quality Management* (TQM), kuras galvenie principi īsumā ir:

- 1) *Orientācija uz klientu.* Kvalitāte šajā gadījumā nozīmē klienta interešu ievērošanu. Šī orientācija uz klientu nodrošina vienotu mērķi organizācijas darbībai un darbiniekiem.
- 2) *Orientācija uz procesu.* Organizācijas iekšējā darbība var tikt sadalīta galvenajos uzdevumos vai procesos, kuri savā starpā ir saistīti vienā kvalitātes ķēdē. Katram šim kvalitātes ķēdes procesam jau ir savs klients, līdz ar ko visi organizācijas darbinieki galu galā ir iesaistīti galapatērētāja apkalpošanā.
- 3) *Nepārtraukta pilnveidošanās.* Klienta prasību apmierināšana ietver arī produktu un pakalpojumu nepārtrauktu pilnveidošanu. Visefektīvākais veids kā pilnveidot ir izmantot cilvēkus, kas dara pilnveidojamo darbu, uzliekot tiem par pienākumu pašiem noteikt un ieviest piemērotas izmaiņas. Tajā pašā laikā visas organizācijas sistēmas projektēšana tomēr ir menedžmenta jeb administrācijas atbildība.

Jaunās kvalitātes vadīšanas formas TQM ieviešana dažādos pasaules uzņēmumos un organizācijās notika vairākos posmos, taču tikai pēdējā, ceturtajā posmā TQM principus sāka ieviest valstiskajā sektorā publisko pakalpojumu sniegšanā. Tas notika astoņdesmito gadu beigās. Šo procesu vērtēja kā potenciālu iespēju sekmēt izmaiņu programmu, kura atbildētu uz galvenajiem publisko pakalpojumu kritikas elementiem: tiem piedēvēto neefektivitāti, izšķērdību un atrautību no pakalpojumu saņēmējiem. Īpaši pievilcīgu valstiskajam sektoram kvalitātes menedžmentu padarīja spēja samazināt neefektivitāti, ko rada šie pārmērumi, kā arī par 1/3 daļu samazināt organizācijas pūles, kas šobrīd tiek vēltas pārbaudot un labojot pieļautās kļūdas.

Kvalitātes menedžmenta ienākšanai valstiskajā sektorā astoņdesmito gadu beigās bija trīs pamatelementi:

- 1) Notika daļēja tirgus (*quazi market*) ieviešana, jeb daudz plašāka tirgus un daļēja tirgus mehānismu iekļaušana tajos valstiskajos sektoros, kuri nevar tikt nodoti privātajam sektoram;
- 2) Notika pārvaldes un pakalpojumu sniegšanas decentralizācija, aizstājot hierarhisko pārvaldes formu ar pārvaldes formu, kur kontrole tiek realizēta ar noslēgtu līgumu palīdzību;
- 3) Termina *kvalitāte* lietošana kļuva pozitīvi viennozīmīgāka, liekot uzsvāru uz pakalpojumu pilnveidošanas nepieciešamību.

Ar TQM darbības pamatprincipu uzskaitījumu nebiju domājis, ka šo kvalitātes vadīšanas formu pilnībā jāievieš visās pašvaldībās. Taču pašvaldību pārvaldes un pakalpojumu sniegšanas attīstībā šie principi būtu jāizmanto un tos jātiecas ievērot. Tā kā administratīvi teritoriālās reformas mērķis ir uzlabot gan pašvaldību pārvaldi, gan sniegto pakalpojumu kvalitāti, veidojot jaunu pārvaldes struktūru, būtu rekomendējams maksimāli pieturēties pie iepriekš aprakstītajiem kvalitātes vadīšanas principiem. Tomēr šajā procesā nedrīkst aizmirst pašu galveno pašvaldības sniegto pakalpojumu saņēmēju - iedzīvotāju, no kura reformas procesā tiks attālināta pašvaldības pārvalde. Nemainot līdzšinējo hierarhisko pārvaldes

sistēmu, arī jaunizveidotajās pašvaldībās, ne tikai nebūs iespējams ieviest kvalitātes vadīšanas principus, bet arī cietīs vietējā demokrātija. Taču vietējās demokrātijas nostiprināšana ir pašvaldību pastāvēšanas pamatideja, kā arī daudzu valsts funkciju nodošanas pašvaldībām motīvs.

Demokrātijas pamatprincipi.

Demokrātiskai pārvaldes formai maksimāli jāatbilst iedzīvotāju intereses un vajadzības, jānodrošina pilsoņu gribas izpausmes, līdzdalības politiskajos procesos un īpašuma formas izvēles brīvību. Tādējādi ir iespējams ieviest principu: "Ne cilvēks valstij, bet valsts cilvēkam". Protams, reāli praksē nav zināma neviena valsts, kurā tiktu realizēti visi demokrātiskās pārvaldes principi, taču demokrātiskās valstis uz to vairāk vai mazāk tiecas.

Demokrātiskās iekārtas rezultāts ir tiesiska valsts un tam sekojoša tiesiska sabiedrība. Savukārt tiesiskās valsts iekārtas pastāvēšanas pamatprincips ir varas sadale, taču ne tikai horizontāla – lēmējvarā, izpildvarā un tiesu varā, bet arī vertikāla – zemēs, reģionos, vietējās pašvaldībās utt. Faktiski pašvaldības ir vismazākais varas sadales posms. Taču tās ir viens no būtiskākajiem elementiem demokrātiskās, tāpat tiesiskās valsts pastāvēšanā, jo radītā iespēja pilsoņiem nodarboties ar politiku vietējā līmenī demokrātiskā valstī nodrošina politisko brīvību, nostiprina demokrātijas principus un nodrošina pilsoņu politisko aktivitāti arī ikdienas dzīvē.

Vietējās varas attālināšanās no iedzīvotājiem, ko neizbēgami radīs administratīvi teritoriālā reforma, būs drauds vietējai demokrātijai. Šo attālināšanos vēl pastiprina 2000. gada 6. aprīlī pieņemtie grozījumi "Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likumā", kas paredz tikai reģistrētu politisko organizāciju piedalīšanos pašvaldību vēlēšanās teritorijās, kurās iedzīvotāju skaits pārsniedz 5000. Šobrīd šādu pašvaldību ir tikai daži desmiti no aptuveni 560 pašvaldībām un tās galvenokārt ir tikai pilsētas. Pārējo pašvaldību vēlēšanās var brīvi piedalīties arī vēlētāju apvienības, kas, protams, stiprina vietējo demokrātiju. Ievērojami paplašinot pilsoņu iespējas tikt demokrātiski ievēlētiem.

Secinājumi

Abu gan TQM, gan demokrātijas teoriju pamatprincipi attiecībā uz valsts vietējām varām jeb pašvaldībām un publisko pakalpojumu sniegšanu, ko tās veic, ir ļoti līdzīgi. Tie visi ir orientēti uz klientu, pakalpojuma saņēmēju, šajā gadījumā tas ir pašvaldības iedzīvotājs. Administratīvi teritoriālās reformas mērķis tāpat ir kvalitatīvāku pašvaldības pakalpojumu nodrošināšana nākotnē, izveidojot efektīvāku pašvaldības pārvaldi un koncentrējot resursus. Tādējādi, veicot šīs reformas ietvaros pārvaldes reorganizāciju, lai sasniegtu reformas deklarētos mērķus, jāvadās no abu iepriekš aprakstīto teoriju pamatprincipiem. Pretējā gadījumā šos mērķus sasniegt neizdosies, tieši otrādi, saglabājot hierarhisko pārvaldes sistēmu, var ciest gan pakalpojumu sniegšanas kvalitāte, gan vietējā demokrātija un ieguvums, būs tikai kvantitatīvs un īslaicīgs.

Koncentrējot jeb centralizējot pārvaldi un resursus, lēmējvaras attālināšanās (apvienojot pašvaldību deputātu padomes vienā) no iedzīvotāja ir jākompensē ar izpildvaras decentralizāciju, pie kam, aizstājot līdzšinējās hierarhiskās attiecības ar precīzi definētām līgumiskām attiecībām. Izpildvaras pilnvaroti pārstāvji paliek iepriekšējās teritoriālās vienībās, nodrošinot visu iepriekš regulāri izmantoto pakalpojumu sniegšanu. Šie pārstāvji, atbilstoši TQM principiem, paši ierosina pakalpojumu kvalitātes uzlabošanas pasākumus, kā arī jaunu pakalpojumu ieviešanu. Viņu darbība tiek vērtēta un viņi tiek saskaņā ar noslēgtajiem līgumiem motivēti pilnveidot pakalpojumus. Tas nodrošinātu izpildvaras realizētāju pašu ieinteresētību sniedzamo pašvaldības pakalpojumu kvalitātes paaugstināšanā un papildus tam ietaupītu daļu resursu, kas līdz šim tika tērēti vai būtu jātērē kļūdu apzināšanai un labošanai.

Rīkojoties atbilstoši šiem principiem, administratīvi teritoriālā reforma kopumā tomēr dotu pozitīvu efektu, neskatoties uz zaudējumiem, ko ciestu vietējā demokrātija, attālinot no iedzīvotājiem pašvaldības deputātus, kā arī ar likumā noteiktiem ierobežojumiem, ierobežojot pilsoņu tiesības tikt ievēlētiem. Savukārt, neveicot šo pārvaldes optimizāciju, bet tikai fiziski apvienojot esošos pašvaldību administratīvos aparātus un sakoncentrējot resursus, pozitīvas izmaiņas pakalpojumu kvalitātē nav gaidāmas. Vienīgais efekts tādā gadījumā būs kvantitatīvas izmaiņas, saskaitot kopā noteiktiem mērķiem nepiesaistītos resursus un ar tiem veicot lielākus darbus, kas sašķeltu resursu gadījumā nebija iespējams. Taču šis reformas sasniegums, manuprāt, nespētu kompensēt vietējai demokrātijai, tālād pašiem iedzīvotājiem radītos zaudējumus, bez tam būtu īslaicīgs. Tādējādi izpaliktu arī reformas sinerģiskais efekts.

Literatūra

- Политическая социология* / В.Д.Виноградов, Н.А.Головин. С.-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского Университета, 1997.
- Adrian Wilkinson, Tom Redman, Ed Snape and Mick Marchington. *Managing with total quality management: Theory and practise*. MacMillan Business, 1998.
3. *Latvijas Statistikas gadagrāmata 2000*; Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde un a/s BaltMedia, CD formāts, 2000.
 4. Likums "Par pašvaldībām", pieņemts 1994. gada 19. maijā Saeimā.
 5. Administratīvi teritoriālās reformas likums, pieņemts 1998. gada 30. oktobrī Saeima.
 6. Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likums, pieņemts 1994. gada 13. janvārī Saeima.

Kopsavilkums

Jau astoņus gadus Latvijā turpinās administratīvi teritoriālā reforma, kuras viens no galvenajiem mērķiem ir iedzīvotājiem sniegto pašvaldības pakalpojumu

kvalitātes uzlabošanās. Šo pakalpojumu kvalitāte balstās uz pašvaldības pārvaldes struktūru darbības efektivitāti un vietējās demokrātijas principu ievērošanu pašvaldības darbībā. Tādēļ, veicot reformu svarīgi būtu ne tikai ģeogrāfiski un administratīvi apvienot vairākas pašvaldības, bet arī apvienotajās pašvaldībās veikt kvalitatīva rakstura reformas pārvaldē, izmantojot visaptverošās kvalitātes vadības jauno standartu *Total Quality Management (TQM)*, kā arī sekot tam, lai būtiski neciestu vietējā demokrātija, jeb pašvaldības pārvalde neattālinātos no vēlētājiem. Diemžēl šo attālināšanos veicinās pagājušā gadā veiktie grozījumi "Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likumā", kas paredz tikai reģistrētu politisko organizāciju piedalīšanos pašvaldību vēlēšanās tajās teritorijās, kurās iedzīvotāju skaits pārsniedz 5000. Tas izslēgs līdz šim vietējo pašvaldību vēlēšanās visvairāk izmantoto iespēju iedzīvotājiem brīvi veidot savas vēlēšanu apvienības un kandidēt uz savas pašvaldības deputāta statusa iegūšanu.

Māra Lagzdīņa (Latvijas Universitāte)

ĪPAŠI ATBALSTĀMIE REĢIONI VALSTS TAUTSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBĀ

The present paper outlines the policy of regional development in Latvia. The main emphasis is laid on specially supported regions, and a description of their social and economic features has been included.

Specific aims to be achieved through the rural development program are formulated and measures to encourage business activities are offered. The paper summarizes and provides a regional viewpoint in decision-making on all levels, in the development of concepts; action programs and other documents involving the development of specially supported regions in the country. Proposals are made to promote economic activity depending on the specificity of the region in order to efficiently develop policy for specially regions.

Latvijas attīstības interesēs ir līdzvērtīgu darba, ienākumu, sociālās un kultūras iespēju nodrošināšana visiem valsts iedzīvotājiem. Diemžēl līdzšinējā attīstības gaitā Latvijā vietām izveidojušās nelabvēlīgās dzīves vides un saimnieciskās darbības iespēju atšķirības. Tās izpaužas atsevišķu teritoriju nepietiekamā ekonomiskajā attīstībā un zemā saimnieciskajā aktivitātē, augstā bezdarba līmenī, zemā iedzīvotāju labklājības līmenī, nevienlīdzīgos sociālās un kultūras dzīves nosacījumos. Savukārt vietās ar salīdzinoši augstu saimnieciskās aktivitātes līmeni attīstības potenciāls netiek izmantots pilnvērtīgi un to attīstības īpatnības dažkārt kavē attīstību citās valsts daļās.

Latvijas neatkarības atjaunošana un pāreja uz tirgus saimniecību saistās ar dziļām tautsaimniecības struktūras izmaiņām. Neizmantota ir palikusi ievērojama ražošanas infrastruktūras daļa, laukos un pilsētās audzis bezdarbs. Daudziem ir grūtības piemēroties jaunajiem apstākļiem, it īpaši laukos, kur ir neliela saimnieciskās dzīves dažādība, augstas komunikāciju un transporta izmaksas, kā arī nelabvēlīga demogrāfiskā struktūra.

Saimnieciskā, politiskā un kultūras darbība Latvijā ne vienmēr noris saskaņā ar vietējo un reģionālo resursu potenciālu mūsdienīgu izmantošanu un aizsardzību, tā nepietiekami saistās ar kultūrvēsturisko tradīciju reģionālo daudzveidību. Nepietiekami tiek izmantotas novadu ilglaiīgās un savdabīgās attīstības iespējas. Saimnieciskā prakse nereti ir orientēta uz īslaicīgiem rezultātiem, neefektīvi izmantojot un pārmērīgi patērējot neatjaunojamos vai lēni atjaunojamos dabas resursus un enerģiju.

Reģionālo jautājumu risināšana Latvijā un iekļaušanās līdzsvarotas attīstības procesā notiek nepietiekami ātri, reģionālas attīstības process šobrīd vēl ir nesakārtots un nepietiekami organizēts. Trūkst atsevišķo pašvaldību teritoriju, reģionu un valsts attīstības stratēģijas. Ikdienu praksē visos valsts pārvaldes līmeņos rīcība vērsta galvenokārt uz šībrīža problēmu risinājumu, attīstības jautājumu risināšanā nereti dominē šauri "nozariska" pieeja.

Priekšstati, izpratne un zināšanas par reģionālo attīstību Latvijas sabiedrībā ir ļoti atšķirīgi. Tas izpaužas nepietiekami saskaņotā valsts centrālo institūciju un pašvaldību darbībā, centrālās pārvaldes institūcijas ieņem vai tām tiek piedēvēta pārmērīgi liela loma reģionālo procesu ietekmēšanā. Joprojām nepietiekami novērtēta pašvaldību, nevalstisko organizāciju un uzņēmēju loma reģionālās attīstības procesos.

Laiks rādīs, kā reālajā dzīvē tiks īstenoti tie vai citi projekti īpaši atbalstāmo reģionu programmas ietvaros un vai šie pasākumi tiešām būtiski ietekmēs tā vai cita reģiona ekonomisko izaugsmi. Iespējams, radīsies nepieciešamība veikt korekcijas pašreizējā valsts atbalsta mehānismā īpaši atbalstāmajiem reģioniem. Šo darbu veiksmīgi ir uzsākusi LR 7.Saeimā izveidotā Īpaši atbalstāmo reģionu apakškomisija.

Galvenie **uzdevumi** manā zinātniskajā darbā:

1. Noteikt prioritārās jomas sociālajā un ekonomiskajā attīstībā īpaši atbalstāmajos reģionos.

2. Iepazīties ar ekspertu vērtējumu par īpaši atbalstāmajiem reģioniem.

3. Izvērtēt esošos statistikas datus par nodarbinātību, darba tirgus un izglītības iespējām, sociālo palīdzību un sociālo nodrošināšanu.

4. Izanalizēt nodokļu atvieglojumu sistēmas darbu un likumdošanas izpildes nodrošinājumu īpaši atbalstāmajos reģionos.

5. Izstrādāt priekšlikumus likuma "Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem" un citos normatīvajos aktos nepieciešamajām izmaiņām.

6. Aktivizēt programmas, to skaitā investīciju projektus īpaši atbalstāmajos reģionos.

7. Aktivizēt sadarbību starp valsts un pašvaldību institūcijām un nevalstiskajām organizācijām.

8. Izvērtēt esošo programmu un efektivitāt: un realizāciju.

9. Izanalizēt pasaules pieredzi.

10. Izstrādāt teorētisko nostādni, kā likvidēt trūkumus.

Apakškomisija savā īsajā darbības laikā ir pierādījusi tās nepieciešamību. Sadarbībā ar Ekonomikas ministrijas pakļautībā esošo bezpeļņas organizāciju "Reģionu attīstība" būtiski nozīmīgs atbalsts ir Latgales reģioniem, jo tur ir visaugstākais bezdarba līmenis. Reģionu attīstības sekmēšanai tiek plānoti izveidot biznesa klubi, kuru mērķis ir zināšanu paaugstināšana un jaunu darba vietu izveidošana. Realizējot īpaši atbalstāmo reģionu ekonomiskās rosības veicināšanas programmu un patlaban pieteiktos projektus, nākotnē varētu izveidot aptuveni 3000 jaunas darba vietas. 1998. gadā fonda darbības uzsākšanai no privatizācijas fonda tika izdalīts Ls 1 miljons. Savukārt, paredzētais budžets 1999. gadā paredzēja tikai Ls 495 000. 1998. gadā un 1999. gada pirmajā pusgadā uzņēmumi un pašvaldības izstrādāja vairāk nekā 648 attīstības projektus, no kuriem ir izvērtēti 530 projekti. Pozitīvu vērtējumu saņēmusi 345 projekti, kuri nodoti "Reģionu attīstībai" līgumu slēgšanai. Kopējā izmaksu summa, ko paredz atbalsts minētajiem 345 projektiem to realizācijas gaitā, ir vairāk nekā Ls 3,9 miljoni. Šo projektu attīstībai tikai 2000. gadā bija nepieciešami Ls 1,15 miljoni. Bet 2001. gadā līdzekļu trūkuma dēļ, projektu atbalstīšana ir iesaldēta. Programmas ietvaros uzņēmumiem tiek sniegts atbalsts daļēja kredīta procentu dzēšanas veidā. Kredīta procenti tiek dzēsti diferencēti, proti, lauku uzņēmējiem ir iespēja saņemt lielāku atlaidi.

1999. gada 15. aprīlī Saeima ir izdarījusi grozījumus likumā "Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem", nosakot, ka reģionālās attīstības padomes skaitliskais sastāvs ir palielināms līdz 10 locekļiem, papildinot to ar pašvaldību pārstāvi. Pieredze rāda, ka ir nepieciešami vēl citi grozījumi šajā likumā, lai tālāk pilnveidotu un attīstītu īpaši atbalstāmo reģionu programmu, kā arī attīstītu reģionālās politikas īstenošanu iekšējiem (valdības, pašvaldības, uzņēmēju, iedzīvotāju) un ārējiem (Eiropas komisijas) kritērijiem un prasībām. Vēl šajā gadā vajadzētu pilnveidot šo īpašo teritoriju identifikācijas metodiku un izstrādāt priekšlikumus uzņēmējdarbības atbalsta līdzekļu diferencēšanai šajās teritorijās. Ir kļuvis redzams, ka negatīvas ekonomiskās un sociālās tendences vērojamas daudzos novados, ne tikai reģionos, kuri šobrīd definēti kā īpaši atbalstāmie. Likumā nepieciešams izdarīt arī tādus grozījumus, kas būtu saskaņoti ar Administratīvi teritoriālo reformu.

Sociāli ekonomiskos rezultātus var formulēt sekojoši: īpaši atbalstāmo reģionu atpazītību salīdzinājumā ar citu Latvijas reģionu stāvokli (īpaši Latgalē) var likvidēt, tikai kompleksi risinot, sociālās un ekonomiskās problēmas.

Atpazītības likvidēšana nevar būt pabeigta īsā laika periodā ar īpašiem, mākslīgi forsētiem pasākumiem. Pēdējie var dot tikai īslaicīgu efektu. Stabilai, uz visiem laikiem garantētai, attīstībai atbilst pamatproblēmu izpēti un to risināšanas tehnoloģijas ieviešana.

Līdz šim neveiksmīgu pārkārtojumu rezultātā, īpaši atbalstāmajos reģionos preču produkcijas ražošana ir ievērojami (par 60%) samazinājusies. Tā rezultātā iedzīvotājiem ir darba trūkums, finansu līdzekļu trūkums, vāji attīstīta uzņēmējdarbība, kapitāla trūkums uzņēmējiem un zemniekiem, ierobežotas darbaspējas jauniešiem, sievietēm, ievērojama sociāla spriedze. Bezdarba līmenis lauku apvidos ir vidēji divas reizes augstāks nekā vidēji Latvijā.

Secinājums – valdībai jāizvirza sekojoši mērķi:

- veicināt atpalikušo reģionu attīstību;
- uzlabot situāciju rūpnieciski atpalikušajos reģionos;
- cīnīties ar bezdarbu;
- atbalstīt vidējo un mazo zemnieku.

Priekšlikumi.

1. Latvijas apstākļiem nepieciešams intensīvs projektu izstrādāšanas darbs, lai ar tiem varētu rēķināties ar ES strukturālajiem fondiem. Būtu kļūda, ja šos iespējamus finansu resursus sadrumstalotu bez kopējās mūsu lauku attīstības koncepcijas. Liekas, ka vislielākās izredzes varētu būt projektiem, kas saistīti ar mājokļu modernizāciju laukos (aukstā un siltā ūdens apgāde, apkure, siltināšana) kompleksa ar lauku tūrisma infrastruktūras attīstību lauku sētās, visu lauku māju nodrošināšana ar telefona sakariem, sedzot sākotnējās vienreizējās izmaksas no strukturālajiem fondiem, lauku ceļu sakārtošana un pastāvīga uzturēšana labā lietošanas stāvoklī. Sevišķi nozīmīgi var būt projekti par ekoloģiski tīras pārtikas ražošanu, arī dažādām netradicionālām nodarbēm (ārstniecisko augu audzēšana, dzērveņu un sēņu kultivēšana u.c.). Visi šie iespējamie virzieni var būt konkurētspējīgi ar Rietumvalstu piedāvājumiem.

2. Īpaši atbalstāmajiem reģioniem saņemt no ES strukturālajiem atbalsta fondiem maksimālo finansiālo palīdzību, kas funkcionē SAPARD lauku attīstības programmas ietvaros, ir ļoti nozīmīgi. Ja Latvija būtu Eiropas Savienības dalībvalsts, tad mūsu lauksaimniekiem ES realizētās Kopējās lauksaimniecības politikas ietvaros būtu tiesības saņemt piecas reizes lielākas subsīdijas nekā pašlaik.

Tādējādi, izstrādājot Lauku attīstības plānu Eiropas Savienības Pirmsiestāšanas lauksaimniecības un lauku atbalsta fondu (SAPARD) izmantošanai, jābūt noteiktai un argumentētai nostājai, jo neviens cits kā tikai pašmāju kompetentie speciālisti var teikt šeit gala vārdu un formulēt savas prasības.

3. Cilvēki laukos varētu mainīt nodarbošanos (no lauksaimnieciskās uz citu nodarbi), nemainot dzīves vietu.

Valdībai jārada iespējas lauku iedzīvotājiem pārstrukturizēties uz papildu un citiem alternatīviem izdzīvošanas jeb iztikas avotiem, jo, mainoties pašreiz klasiskās lauksaimnieciskās ražošanas situācijai laukos, samazinās vidējo un mazo lauksaimniecības ražotāju un strādājošo skaits. Ir skaidri jādefinē, kura ministrija (Zemkopības, Ekonomikas vai Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija) ir atbildīga par lauku ekonomisko attīstību kopumā un par to, lai nodrošinātu lauku iedzīvotājiem iespēju pārstrukturēties uz citiem, alternatīviem nodarbinātības virzieniem.

4. Svarīgi lauku apdzīvotās vietās sekmēt jaunu, nelielu (tajā pašā laikā optimālu, augsttražīgu, konkurētspējīgu) rūpniecisku ražotņu izveidošanu.

5. Visādi būtu sekmējama lieluzņēmumu: kas izvietoti lielajās pilsētās vai ārvalstīs, augsttražīgu filiāļu (meitas uzņēmumu) iekārtošanu lauku apvidū, nodrošinot tam atbilstošus apstākļus. Šie apstākļi būtu:

uz visizdevīgākajiem nosacījumiem tiem piedāvāt neizmantotās un pamestās būves un iekārtotās komunikācijas;

dot vispārējas nodokļu atlaides;

ārzemju investīcijas uzņēmējdarbības attīstībai, pār kurām valdība uzņemas garantijas, virzāmas lielākoties tikai uz lauku apvidiem;

“Tradīciju komercializācija” amatniecība un tautas daiļrade, kas vienlaicīgi dod iespēju ieņemt “mikronišas” pasaules tirgū un saglabā dzīves veidu un nācijas identitāti;

Valsts (arī dažādi ieguldījumu, investīciju fondi) varētu piedalīties ar kapitālu mazo un vietējo uzņēmumu veidošanā ar 20-30% daļu pamatkapitāla lauku apvidos, vēlāk ļaujot privātajam uzņēmumam šo daļu izpirkt, kad firma ir nostabilizējusies. Veicināma izveidotā Reģionālā fonda aktīvāka darbība, lai reāli paātrinātu īpaši atbalstāmo reģionu attīstību, veicinātu saimniecisko darbību tajos, īsa laikā radot jaunas darba vietas.

Literatūra

1. Ministru kabineta noteikumi “Noteikumi par teritoriālajiem plānojumiem” pieņemti MK 1998. gadā.
2. *Latgales ekonomiskās un sociālās attīstības optimizācija* /E.Matisāns, 1998.
3. Latvijas zemnieki: savā saimniecībā, un Eiropu redzot un analizējot A.Kalniņš, *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 12. marts un 1999. gada 19. marts
4. *Eiropas Savienības Pirmsiestāšanās programma Latvijas lauksaimniecības un lauku attīstībai 2000.-2006.* / A.Kalniņš. Rīga: Zemkopības ministrija, 1999, 67. lpp.
5. *Latvijas Lauku attīstības programma*; akceptēta Ministru kabineta 1998. gada 10.martā, apstiprināta Saeimā 1998. gada 15. jūnijā. Rīga: Vides un reģionālās attīstības ministrija, 1998. 68 lpp.
6. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Rīga: Ekonomikas ministrija, 2000. 135 lpp.

Kopsavilkums

Ilgspējīgai lauku attīstībai jāklūst par pamatprincipu, kas balstās uz Latvijas lauku politiku nākotnē. Tās mērķis ir samazināt un novērst migrāciju no laukiem, samazināt lauku iedzīvotāju nabadzību, maksimālu uzmanību pievēršot nodarbinātības stimulēšanai un vienādu iespēju nodrošināšanai.

Ilgspējīga lauku attīstība nozīmē lauku iedzīvotāju labklājības celšanu un reaģēšanu uz arvien pieaugošajām prasībām pēc labākas dzīves kvalitātes, veselības, drošības un personības iespējām.

Lauku vides kvalitātes saglabāšana un uzlabošana ir viena no Eiropas Savienības politikas galvenajām prasībām tās dalībvalstīm.

“Jābūt godprātīgākam līdzsvaram starp laukiem un pilsētām attiecībā uz valsts izdevumiem un investīcijām infrastruktūrai, attiecībā uz izglītību, veselību un sakaru pakalpojumiem. Lauku attīstības veicināšanas un vides nodrošināšanas mērķiem paredzētajai resursu daļai arvien jāpieaug” – Korkas deklarācijas 1. punkts “Lauku prioritāte”

Irina Lando (Latvijas Universitāte)

NEPĀRTRAUKTAS PERSONĀLA KVALIFIKĀCIJAS PAAUGSTINĀŠANAS ORGANIZĀCIJAS PAMATI

В настоящих тезисах изложен взгляд автора на управление организацией и организационные изменения в контексте понятия “непрерывного обучения персонала” Старая система профессиональной учебы, изучения и передачи передового опыта практически перестала отвечать требованиям современности.

В настоящий момент успешными являются те организации, которые смогли продвинуть обучение на профессиональном и индивидуальном уровне. Причем сделали это так, что обучение стало нормой и одной из заповедей успеха компании.

Изучение мирового опыта в области подготовки кадров наряду с сохранением лучших образцов методик, применяемых в Латвии, создает отличные условия для формирования новой непрерывной системы подготовки высокопрофессиональных кадров в организации. Приоритетным направлением в кадровой политике организаций становится применение нестандартных методов обучения персонала. Такая система обучения персонала позволяет обеспечить: качественный уровень кадрового потенциала, соответствие аттестации персонала действующим международным стандартам, систематизацию непрерывного обучения и повышения квалификации персонала. Нестандартные методы обучения персонала являются частью единой научной модели, применяемой в динамике. Сущность модели заключается в использовании визуализации при непрерывном запоминании информации. Применение данных методов обучения персонала ориентировано на достижение конечного результата и позволяет получить количественные и качественные результаты.

Dinamiska darbības attīstība, patstāvīga jaunu tehnoloģiju piesaiste Latvijas publiskajā pārvaldē balstās uz augstas pakāpes profesionālismu, kā arī to līmeņa sarežģītības paaugstināšana, kas tiek dota personālam.

Šodien jau nav pietiekami ieguldīt līdzekļus tikai materiāli tehniskajai bāzei. Cilvēks kļūst par vienu no svarīgākajām ekonomiskās sistēmas daļām. Šodien ļoti svarīgi, lai organizācijā strādātu cilvēki, kuri var lokāni reaģēt uz jebkuru situāciju un mainīt to tirgus jebkuros attīstības etapos.

Šajā laikā arvien lielāks vadītāju skaits saprot, ka veiksmīga organizācijas attīstība nav iespējama bez darbinieku apmācības. Darbinieku apmācības mērķis ir sagatavot tos praktisku lēmumu pieņemšanai, ar kuriem viņi saskaras ikdienā.

Veiksmīgas ir tās organizācijas, kuras atrod veidu, kā virzīt mācības gan individuālajā, gan organizācijas līmenī. Pie tam, izdarot to tā, lai tā būtu kā norma un viens no pamatkritērijiem organizācijas veiksmīgas pastāvēšanas ceļā. Konkurētspējas, ekonomikas kāpuma un organizācijas efektīvas darbības galvenais faktors ir cilvēciskais resurss, t.i., darbinieki, kuri spējīgi profesionāli risināt tiem dotos uzdevumus. Personāla apmācības realizācijas programmā organizācijām ir nepieciešamas profesionāli izglītojošas un konsultatīvas institūcijas.

Biznesa skolas un mācību centri, kas tiek izveidoti lielās organizācijās, nespēj apmierināt šo organizāciju darbinieku vēlnes. Organizācijas pieprasa no saviem darbiniekiem augstas pakāpes darba efektivitāti, kuras sasniegšanai ir nepieciešama nepārtraukta kvalifikācijas paaugstināšana.

Uz konkrēto brīdi Latvijas Republikā pastāvošā kadru sagataves sistēma piedāvā lielu klāstu akadēmisku programmu laikā no viena līdz pieciem gadiem vai arī īsus treniņkursus no vienas līdz piecām dienām. Šodien maz tiek pievērsta uzmanība organizāciju vidēji ātras kadru sagatavošanas apmācībā, orientētas uz praktisku rezultātu sasniegšanu. Tādas apmācības programmas varētu ilgt no divām nedēļām līdz vairākiem mēnešiem. Izskatot pasaules pieredzi un apvienojot to ar vietējo pieredzi, var sasniegt iesaistīgus rezultātus augsti kvalificētu organizācijas kadru sistēmas izveidē. Šīs sistēmas pamatā ir likti nestandarta paņēmieni.

To izmantošana palīdz:

1. Ekonomēt laiku, kas ir nepieciešams tālākai darba apmācībai un iemaņu gūšanai;
2. Saistīt ārējās treniņprogrammas ar konkrētām problēmām un uzdevumiem personāla organizācijā;
3. Sistematizēt apmācības nepārtrauktību un personāla kvalifikācijas paaugstināšanu;
4. Pielietot zinātniski pierādītas metodes un tajā pašā laikā ņemt vērā specifiskās personiskās īpašības, kas nepieciešamas amata pienākumu izpildē;
5. Formēt un attīstīt iemaņas komandas darbam;
6. Atvieglot organizācijas jauno speciālistu psiholoģisko un profesionālo adaptāciju;
7. Nodrošināt zinātniski metodiskās apmācības un personāla kvalifikācijas paaugstināšanu;

8. Organizēt individuālo konsultēšanu un kontroli mācības un pašmācību procesā;
9. Atvieglot personāla atestācijas procesu;
10. Būtiski ekonomēt finansiālos resursus.

Vidēji ilgu nestandarta apmācības programmu izmantošana nodrošina kadru organizācijas politikas realizāciju, dodot:

- a. Apmācības plāna izveidi atkarībā no organizācijas darbības specifikas;
- b. Iespējas koriģēt kursa īpatnības atkarībā no organizācijas mērķiem un tai piederošajiem resursiem;
- c. Iespēja patstāvīgi izvēlēties darbiniekam piemēroto apmācības veidu, kas palīdz darbiniekam maksimāli izmantot savas iespējas, kā arī sajūst apmācības rezultātus un izmantot tos praksē;
- d. Jaunieģūtā materiāla periodisku pārbaudi. Katrs nākošais materiāls balstās uz iepriekšējā materiāla apguvi;
- e. Iespēju izmantot iegūtās zināšanas ikdienā darba vietā vai mācību iestādē, atrisinot izvirzītos uzdevumus, kā arī tālākai apmācībai un pielietošanai nepieciešamās studijas;
- f. Kopējas apmācības un nodarbību forma nevis lekciju, bet semināra veidā palīdz formēt pozitīvu ietekmi grupas studijās;
- g. Iespēja uzlabot savu materiālo stāvokli pēc kārtējās personāla atestācijas (ņemot vērā darbinieku atalgojuma piesaisti ar profesionālu rezultātu sasniegšanu).

Konkrētā mācību metode daudzu gadu laikā jau tiek izmantota tādās valstīs kā ASV, Francija, Izraēla, Bulgārija un citās. Īpašas apmācības metodes, kas tiek izmantotas minētajās valstīs, ir daļa no vienota zinātniskā modeļa pētījumiem, kas ir veikti laika gaitā.

Modeļa būtība ir metožu izmantošana, pielietojot vizualizāciju (tēlu izveidi) informācijas iegaumēšanai, neatkarīgi no tās pasniegšanas veida. Ātrums un vienkāršība, kādā veidā iespējams izcelt no atmiņas vajadzīgo informāciju, padara šī modeļa pielietojumu neaizstājamu, saskaroties ar dažāda veida problēmām vai stresa situācijām darba vietā. Bez tam liela uzmanība tiek pievērsta mācībām kā sociālajam procesam. Tas nozīmē, ka zināšanu apjoms, ko darbinieks saņem apmācības laikā, var būt paaugstināts, ja darbinieks pielieto nestandarta metožu apmācību citiem organizācijas darbiniekiem, kuri dara to pašu. Ne tikai pašas mācības var būt veids, kā paaugstināt zināšanu līmeni, bet arī pašas grupas mācību procesa laikā izstrādā jaunas idejas un pieejas informācijas uztveršanai.

Šīs apmācības metodes pozitīvais rezultāts pierādās ar programmas orientāciju uz iznākumu un dod saskatāmus rezultātus.

Pie tam, lai praktiski sasniegtu kadru apmācīšanas pozitīvu rezultātu, ir jānodrošina ar augsti kvalificētiem kadriem, paaugstinot apmācības līmeni ar nepārtrauktas apmācības sistēmu, palielinot speciālistu daudzumu, kuri ir ieinteresēti pilnveidot savas profesionālās zināšanas un meistarību, kā arī savu individuālo personību.

Šī modeļa izmantošana paliek arvien aktuālāka, tā kā jau no 2000. gada decembra vidus Latvijas Republikā sāk darboties standarta noteikumi ISO 9000. Daudzas organizācijas jau sastāda projektus sertifikāta iegūšanai, kas apliecina darba noteikumus un vadīšanas kvalitāti. Pie tam vadītājiem ir nepieciešams izmainīt organizācijas struktūru, lai tā atbilstu standartu noteikumiem. Visas šīs izmaiņas nes sev līdzi arī izmaiņas personāla vidē. Vadībai ir jāpiemeklē personāla kvalifikācijas paaugstināšanas ceļi īsos termiņos. Nestandarta apmācības metožu izmantošana publiskajā pārvaldē var palīdzēt ekonomēt resursus, kas nav nemaz tik mazsvarīgi organizācijas sagatavošanā sertifikāta ieguvei. Organizācijām ar vietējo kapitālu vajadzēs ieguldīt lielus līdzekļus, lai saņemtu ISO 9000 sertifikātu, tajā skaitā arī ISO 9001, jo vairums gadījumos struktūras izveidē, personāla atlasē, menedžmenta attīstībā netika ņemtas vērā augstās prasības.

Uz šodienu arvien lielāks skaits konsultatīvo firmu savā pakalpojumu sarakstā piedāvā organizācijām palīdzību pārejai uz standartiem, kas norādīti ISO 9000. Tas liek cerēt, ka vadības kvalitāte organizācijās jūtami uzlabosies.

Pieredze rāda, ka firmas, kas nodarbojas ar konsultēšanu, efektīvi pielieto nestandarta apmācības teorijas darbā ar personālu. Minētās metodes ļauj izveidot organizācijās komandas un uzlabot kvalitāti vadībā. Pēc kadru audita rezultātiem pēc apmācības beigām organizācijas personāls pozitīvi atbild uz turpmāk minētajiem jautājumiem: Es zinu, ko no manis vēlas mans darba devējs; man ir resursi mana darba izpildei; darbā man ir iespēja darīt to, ko es vislabāk māku; pagājušajā nedēļā es saņēmu atzinumu par manu darbu; mana vadība atbalsta manu attīstību; pēdējā gada laikā man bija iespēja augt profesionālajā līmenī un mācīties.

Tādā veidā konkrētā modeļa pielietošana ir viens no svarīgākajiem principiem nepārtrauktā apmācībā un personāla sagatavē. Šī principa realizācija palīdz saīsināt personāla adaptācijas periodu uz konkrētu darba vietu un rada apstākļus profesionālai kadru kustībai organizācijas vidū. Minētā principa realizācijai būtu jāiesaista ne tikai firmas darbiniekus, bet jāpieaicina speciālistus no citām organizācijām. Veiksmīgas apmācības programmas izveides galvenais princips ir kopīgs "ārējo" un "iekšējo" pasniedzēju darbs programmas apmācībā. Tāds darbs palīdz ne tikai koordinēt kursa saturu un izslēgt dublēšanos, bet arī ienes apmācībā organizāciju konsultēšanas elementus. Efektīvas personāla sagataves programmas sastādīšana iekļauj sevī darbinieku apmācību gan aktīviem, gan pasīviem informācijas ievākšanas veidiem un informācijas analīzi apgūstamā materiāla ietvaros.

Nepieciešamās lekcijas, biznesa spēles vai semināra izvēle ir atkarīga no mērķiem, kurus jāsasniedz. Nestandarta apmācības metožu pielietošana nodrošina tādu apmācību, kuras rezultāti saglabājas uz ilgu laiku, tāpēc ka tie prasa aktīvas un interaktīvas darbības ar saņemto informāciju.

Apmācībā ir ņemts vērā tas fakts, ka citos līdzīgos nosacījumos, personāla reakcija uz "ārējiem" un "iekšējiem" speciālistiem ir dažāda. Apmācība, ko veic organizācijas speciālisti, var paaugstināt motivāciju, jo tā bieži tiek uztverta kā sava veida atestācijas forma. Ar "ārējiem" pasniedzējiem klausītāji ir vairāk

atraisīti un noskaņoti uz objektīvu eksperta vērtējumu no ielūgtā speciālista viedokļa.

Tādā veidā personāla apmācību ar nestandarta metodēm var saukt par informācijas pasniegšanu organizācijai, kuras izmantošana paaugstina organizācijas efektivitāti. Nepieciešams arī ņemt vērā īpašus pasākumus, kas rada savstarpējas saiknes: tie var būt "apaļie galdi" ar organizācijas vadību un citas formas.

Īpaši ir jāpievērš uzmanība komandu formēšanai apmācības laikā, jo tas ir viens no svarīgākajiem darba etapiem. Komandas apmācības principi ir balstīti uz metodi, kas izstrādāta "Austrijas akadēmijā vadošajiem kadriem", kas veiksmīgi tiek pielietota vācu valodā runājošās zemēs, ar kuras palīdzību katram skolniekam tiek dota iespēja parādīt vislielāko aktivitāti un noteikt savus mērķus. Šī metode iekļauj sevī:

1. Plānošanas un vizualizācijas tehniku;
2. Grupas dinamikas un sarunas vešanu;
3. Sociālo psiholoģiju, socioloģiju un vadībizinātni.

Augsts dalībnieku vērtējums visās grupās liecina par augstu efektivitāti nestandarta apmācības metožu pielietošanā un par organizāciju, profesiju, vecumu, kam tiek pielietota šī metode, plašo diapazonu.

Literatūra

1. Robert A.Fazzi. *Management PLUS: maximizing productivity through motivation, performance, and commitment*. NY: IRWIN Professional Publishing 1995. 211 p.
2. Copeland T., Koller T., Murriw J. *Valuation: Measuring and managing the value of companies*. NY: Wiley 1995. 320 p.
3. MarionMcCollom. Companying Organizational Cultures as Complex Wholes, *Journal of Management Inquiry*, March 1993, pp.83-100.
4. Elizabeth J.Hawk. Culture and Rewards, *Personnel Journal*, Apr. 1995, pp. 30-37.
5. James L.Heskett. Lessons in the service sector. *Harvard Business Review*, March-Apr. 1987, pp.57-61.
6. Дойль Питер. Менеджмент: стратегия и тактика / Пер. с английского СПб: "Питер", 2000. 560 с.
7. 1. Starptautiskās konferences "Konflikta risinājumi organizācijās" materiāli: 1999.g. apr., Sankt-Pēterburga, Krievija.
8. 2. Starptautiskās konferences "Cilvēki un organizācijas: personālvadīšana" materiāli: 1999.g. jūn., Sankt-Pēterburga, Krievija.
9. 3. Starptautiskās konferences "Cilvēki un organizācijas: personālvadīšana" materiāli: 2000.g. maijs, Sankt-Pēterburga, Krievija.

Kopsavilkums

Šodien cilvēks kļūst par vienu no svarīgākajiem ekonomiskās sistēmas komponentiem un tāpēc ir ļoti svarīgi, lai organizācijā strādātu cilvēki, kuri var elastīgi reaģēt uz jebkuru situāciju un mainīt to jebkuros tirgus attīstības etapos. Veiksmīgas ir tās organizācijas, kuras atrada veidu, kā virzīt mācības gan individuālajā, gan organizācijas līmenī. Izskatot pasaules pieredzi un savienojot to ar vietējo pieredzi var sasniegt iespaidīgus rezultātus augsti kvalificētu organizācijas kadru sistēmas izveidē. Šīs sistēmas pamatā ir likti nestandarta paņēmieni. Konkrētā apmācības metode daudzu gadu laikā jau tiek izmantota šādās valstīs – ASV, Francija, Izraēla, Bulgārija u.c. Īpašas apmācības metodes, kas tiek izmantotas iepriekšminētajās valstīs, ir daļa no vienota zinātniskā modeļa pētījumiem, kas veikti laika gaitā. Modeļa būtība ir metožu izmantošana, pielietojot vizualizāciju (tēlu izveidi) informācijas iegaumēšanai neatkarīgi no tās pasniegšanas veida. Šīs apmācības metodes rezultativitāte pierādās ar programmas orientāciju uz iznākumu un dod saskatāmus rezultātus.

Inta Lase (Latvijas Universitāte)

INFORMĀCIJAS VADĪBA, MOTIVĒJOT SABIEDRĪBU LĪDZDALĪBAI VALSTS PUBLISKAJĀ PĀRVALDĒ

Involving society in public administration is a very actual problem in Latvia is. Mass media is one of the best instruments how involve society in public administration. Mass media could be used for ensuring vertical communication – communication between society and government institutions. Activity of society and its participation in public administration depend, to some extent, on being informed through mass media.

Līdz ar padziļinātas eiointegrācijas procesu norisi un vispārējo globalizāciju, kad nacionālo valstu valdības starptautiskajām organizācijām atdod virkni nacionālās suverenitātes atribūtu, aizvien lielāku lomu valsts iekšējā struktūrā ieņem pašvaldības kā viens no valsts publiskās pārvaldes stūrakmeņiem. Tā kā ir iespējams runāt par sabiedrības un valdības atsvešināšanos valstiskā līmenī, tad valsts valdībainstitūcijām ir ļoti svarīgi panākt sabiedrības līdzdalību publiskajā pārvaldē vismaz pašvaldību līmenī. Arī Latvijā līdz ar pašvaldību vēlēšanu tuvošanos ļoti aktuāls ir kļuvis jautājums, ne vien kā panākt uzvaru šajās vēlēšanās, bet arī kā panākt kaut vai minimālo sabiedrības līdzdalību publiskās pārvaldes veidošanā, proti, kā panākt, lai balsstiesīgie vēlētāji izlemtu piedalīties vēlēšanās.

Spriežot, kā rast sabiedrībā motivāciju līdzdalībai publiskajā pārvaldē, kā viens no būtiskākajiem aspektiem minama informācijas vadība no valdībinstitūciju puses. Sabiedrības līdzdalība saskaņā ar publiskās komunikācijas teoriju būs tieši atkarīga no tā, cik veiksmīgi tiks īstenota konkrētajam brīdim un valsts iekšējai struktūrai, pamatvērtībām un kolektīvajai atmiņai atbilstošās informācijas nodošana valdībinstitūciju iecerētajai mērķauditorijai. Tāpat, cenšoties motivēt sabiedrību līdzdalībai publiskajā pārvaldē, nepieciešams izvērtēt gan valdībinstitūcijām, gan sabiedrībai pieejamos komunikācijas kanālus.

Viens no efektīvākajiem instrumentiem, ar kuru iespējams panākt sabiedrības līdzdalību valsts publiskajā pārvaldē, ir masu mediji. Masu saziņas līdzekļu kā izvēlēta komunikācijas instrumenta efektivitāti nosaka, gan plašā pieejamība, gan to publiskais statuss sabiedrībā. Lai masu medijus varētu pilnvērtīgi izmantot, kā komunikācijas kanālu starp sabiedrību un valdībinstitūcijām, kā arī, lai valdībinstitūcijas panāktu sev vēlamu rezultātu, būtiski ir izvērtēt divus galvenos aspektus:

- vertikālo komunikāciju, no kuras efektivitātes ir tieši atkarīga gan novadītās informācijas kvalitāte, gan rezultāts;
- informācijas kopumu, kas nepieciešams, lai panāktu maksimāli izdevīgāko rezultātu.

Vertikālā komunikācija

Ar vertikālo komunikāciju tiek saprasta komunikācija starp sabiedrībām un to valdībinstitūcijām.¹ Šo komunikāciju intensitāte ir tieši atkarīga no demokratizācijas pakāpes valstī un no valdības institūciju tiešas iejaukšanās pakāpes sabiedrisko un sociālo procesu norisē un valsts ietekmes pakāpi ekonomiskās saimnieciskās modelī. Tādējādi ir iespējams runāt par vertikālās komunikācijas attīstību vēstures kontekstā – no valsts, kas uzņems naktssarga lomu, uz valsti kā labklājības standartu kontroles augstāko instanci.

Ja valsts realizē naktssarga lomu, masu mediji nebūs izmantojami kā vertikālās komunikācijas kanāls, jo valsts šādā gadījumā pēc būtības izslēdz vertikālās komunikācijas kā liekas un neefektīvas politikas metodes. Šajā modelī visai minimāla ir iespēja, ka valdībinstitūcijām būs nepieciešama plānveida darbība, lai panāktu sabiedrības iesaistīšanos publiskajā pārvaldē, jo valsts primārais mērķis šādā sistēmā ir iejaukties tikai klaja konflikta gadījumā. Tas nozīmē, ka plānveida rīcība sabiedrības motivēšanai līdzdalībai valsts publiskajā pārvaldē ir iespējama tikai tajos gadījumos, kad sāk zust leģitimējošā saikne starp valdībinstitūcijām un sabiedrību. Nonākot situācijā, kad iespējams konstatēt sabiedrības iekšējo krīzi, kas izpaužas kā sabiedrības atsvešināšanās no valdībinstitūcijām un labprātīga atteikšanās no pilsoniskajai sabiedrībai raksturīgu funkciju veikšanas, viens no vieglākajiem situācijas risinājumiem ir sabiedrības iesaistīšana valsts publiskajā pārvaldē, proti, panākt sabiedrības un valdībinstitūciju līdzatbildības situāciju. Lai valdībinstitūcijas panāktu šādu situācijas uzlabojumu, nepieciešams rūpīgi

¹ Kaiser K.: Transnationale Politik, 118. lpp.

izraudzīties informāciju, kas ar masu mediju kā vertikālās komunikācijas kanāla starpniecību tiks novadīta sabiedrībai. Informācijas izvēles kritēriji tiks analizēti nedaudz vēlāk.

Otrs klasiskais valsts attieksmes pret sabiedrību modelis ir situācija, kad valsts tiek uzskatīta par labklājības standartu kontroles augstāko instanci. Šajā situācijā valstij ir nepieciešama aktīva komunikācija ar sabiedrību, jo valdībinstitūcijām jābūt informētām par sabiedrības prasībām un izpratni par labklājības standartu minimumu, kādu pēc tās domām valdībinstitūcijām būtu jāsniedz sabiedrībai. Šajā gadījumā arī valstij ir svarīgi panākt sabiedrības līdzdalību publiskajā pārvaldē, jo līdz ar sabiedrības aktivitātes paaugstināšanos, palielinās sabiedrības izpratne par valsts iespējām garantēt noteiktu labklājības līmeni. Tāpat palielinās sabiedrības izpratne par vidējā, valsts garantētā labklājības līmeņa veidošanās nosacījumiem un par valsts iespējām to paaugstināt, taņī pašā laikā nenonākot pirmsbankrota situācijā. Šāda modeļa valstīs, valdībinstitūcijas izvēlas nedaudz atšķirīga apjoma un satura informāciju, kuru neciešams novadīt līdz sabiedrībai.

Analizējot vertikālās komunikācijas priekšrocības, salīdzinājumā ar cita veida informācijas apmaiņas kanāliem un metodēm, jāsecina, ka tieši vertikālajā komunikācijā visspilgtāk iezīmēti nepieciešamie informācijas vadības pamatprincipi, kas svarīgi sabiedrības motivācijai. Turklāt tieši vertikālā komunikācija dod iespēju valdībinstitūcijām novadīt līdz sabiedrībai to informācijas kopumu, kuru tā uzskata par lietderīgu un konkrētajai situācijai atbilstošu. Vertikālās komunikācijas gadījumā atšķirībā, piemēram, no horizontālās komunikācijas valdībinstitūcijām nav jābaidās par nespēju uzturēt līdzvērtīgu dialogu ar sabiedrību, jo vertikālās komunikācijas modelī būdībā notiek informācijas apmaiņa, nevis aktīvs dialogs.

Varētu šķist, ka gadījumos, kad kā vertikālās komunikācijas kanāls tiek izraudzīti masu mediji, valdībinstitūcijām ir jāreķinās ar lielāku risku, ka sabiedrībai domātais informācijas kopums tiks atšķirīgi interpretēts vai pasniegts. Tomēr pēc būtības arī šādā gadījumā valdībinstitūcijas uzskatāmas par ieguvējām. Pat sākotnēji aplami pasniegta informācija ir pamats publiskās diskusijas uzsākšanai, kuras gaitā, proti, pakāpeniski mainot komunikācijas modeli no vertikālā uz horizontālo, valdībinstitūcijām, ja vien tās prot adekvāti reaģēt un izvēlas pareizo informācijas vadības stratēģiju, ir dotas visas iespējas novadīt līdz sabiedrībai tieši to informācijas apjomu, kuru tās konkrētajā brīdī uzskata par nepieciešamu. Turklāt pareizi izstrādājot informācijas vadības stratēģiju un izvēloties pareizos spiediena jautājumus, valdībinstitūciju iespēja pēc sākotnēji vertikālās komunikācijas kanālā izplatītās informācijas motivēt sabiedrību līdzdalībai ir daudz augstāka nekā tādā gadījumā, ja valdībinstitūcijas saziņu ar sabiedrību būtu uzsākušas, balstoties uz horizontālās komunikācijas modeļa pamatprincipiem.

Protams, bez masu medijiem kā vertikālās komunikācijas kanāliem nevalstiskās organizācijas, kā arī profesionālās un ekonomiskās apvienības var minēt kā ne mazāk būtiskus vertikālās komunikācijas mediatorus. Taču šo vertikālās komunikācijas kanālu izpēte nav šī darba mērķis.

Vertikālajā komunikācijā izmantotās informācijas kopums

Analizējot informācijas kvalitatīvo un kvantitatīvo apjomu, kuru valdībinstitūcijas ir ieinteresētas sniegt sabiedrībai, jāsecina, ka informācija atkarīga no valsts izraudzītā iekšējo attiecību modeļa. Tomēr, lai arī cik atšķirīgi būtu valsts iekšējās kārtības modeļi, esošajos globalizācijas apstākļos, kad nevar nerēķināties ar informācijas sabiedrības efektu, valdībinstitūcijām ir jāņem vērā daži aspekti, ja kā vertikālās komunikācijas kanāls tiek izraudzīti masu mediji.

Tā, valdībinstitūcijām jāņem vērā, ka līdz ar globalizācijas apjomu palielināšanos, masu medijiem, lai tie varētu gan izdzīvot šīs augošās tirgus sfēras konkurences apstākļos, gan aizvien stabilāk ieņemt tā saucamās ceturtās varas lomu, uz kuru tie aktīvi pretendē jau vairāk nekā gadu desmitu, ir nepieciešams ļoti rūpīgi izvēlēties informāciju, kura tiktu pārdota lasītājam vai skatītājam¹. Šajos apstākļos masu medijiem ne vien jāņem vērā tirgus konjunktūra, bet arī konkrētās bāzes sabiedrības kopīgās atmiņas, vēsturiskā pieredze un iedomātās pamatvērtības. Savukārt valdībinstitūcijām, ja vien tās vēlas, lai to sniegtā informācija būtu pietiekams pamats sabiedrības motivācijai uz līdzdalību, ir jāspēj analizēt un prognozēt attiecīgā masu medija mērķauditorijas specifika un ekonomiskās intereses. Proti, informācija jāspēj pasniegt tādā formā, lai, nemainot tās saturu pēc būtības, tā būtu pietiekami saistoša kā prece, kuru sabiedrība ir gatava pirkt. Par vienu no svarīgākajiem kritērijiem, lai informāciju atzītu par svarīgu un nozīmīgu, parasti kalpo šīs informācijas spēja ietekmēt konkrēto auditoriju, proti, masu mediju patērētājus.

Valdībinstitūcijām, ar masu mediju starpniecību cenšoties pārdot sabiedrībai to it kā interesējošas ziņas, ir iespējamas divas pamata stratēģijas:

1. valdībinstitūcija izvēlas tādu informācijas apjomu un tā pasniegšanas formu, lai tas masu medijos tiktu pasniegts kā pozitīva ziņa jeb prece, pēc kuras iegādes, precīzāk, pieņemot motivācijas ideju, sabiedrība saskata materiāla, sociāla vai politiska labuma gūšanas iespējas. Šajā gadījumā izšķirošs nav iecerētā labuma gūšanas veids, bet gan gūtā pārliecība par šāda labuma iespējamību;
2. valdībinstitūcija jau sniedzot informāciju, apzinās, ka tā tiks gan pasniegta, gan uztverta kā negatīvs vēstījums, kas šķietami pierāda valdībinstitūciju iespējamo nekompetenci. Šajā gadījumā pēc būtības ir panākts tas pats nepieciešamais līdzdalības motivācijas efekts, tikai šajā gadījumā motivācija veidojas pēc citiem pamatprincipiem. Proti, tās pamatā ir emocionāla neapmierinātība ar esošo sistēmu, kuras izmaiņas iespējamas ar personīgās līdzdalības paņēmieniem. Taču jāatzīmē, ka šajā gadījumā panāktais efekts radīts, sniedzot šķietami negatīva satura informāciju, tanī pašā laikā, šajā ziņā iekļaujot precīzas norādes par līdzdalības mehāniskajām iespējām.

¹ DeFleur M., Ball-Rokeach S.J. *Theories of Mass Communication*. London; New York: Longman, 1989, p. 136.

Jāatzīmē, ka abos gadījumos izvēloties stratēģiju, valdībinstitūcijām tas jādara pietiekami neuzkrītoši, lai neizjauktu šo ziņu pircējos – sabiedrībā, un tehniskajos pārdevējos — masu medijos, ilūziju par individuāli veiktu izvēli, gan masu medijam izraugoties ziņu sortimentu, kas tiek piedāvātas patērētājiem, gan sabiedrības loceklim izšķiroties par līdzdalību pēc ziņas iegādes.

Tomēr šīs divas stratēģijas vairāk ir attiecināmas tieši uz ziņas pasniegšanas metodi, nevis uz informācijas kopumu, kuru ietver šāda ziņa. Kā jau iepriekš minēts, ziņas saturs, ar kuru jāmotivē sabiedrības līdzdalība valsts publiskajā pārvaldē, ir atkarīgs no valsts izvēlēta modeļa attiecībām ar sabiedrību. Pamatā, lai ziņa sasniegtu mērķauditoriju un ar to būtu iespējams sasniegt cerēto, tai jābūt balstītai vienā no divām kategoriju kopām:

emocionāli sociālās kategorijas;
ekonomiskās kategorijas.

Tā, ja valsts izvēlējusies naktssarga lomu, tā vertikālajā komunikācijā ar mērķi motivēt sabiedrību līdzdalībai iesaistās tikai galējas nepieciešamības gadījumā. Proti, tad, kad ir zudusi pārliecība par leģitīmās saites starp sabiedrību un valdībinstitūcijām esamību. Šajā gadījumā valdībinstitūcijām ziņa par nepieciešamību līdzdalībai jābalsta emocionāli sociālās kategorijās, jo varas un sabiedrības atsvešināšanās gadījumā, pretēju efektu ir iespējams panākt tikai ar emocionāli spekulatīva rakstura ziņu. Protams, varētu apgalvot, ka mūsdienu sabiedrība nav tendēta domāt emocionālās kategorijās, taču socioloģiskās aptaujas dažādās Eiropas Savienības (ES) valstīs ir pierādījušas, ka vidējais aritmētiskais ES iedzīvotājs izjūt emocionālu, ne ekonomisku piesaisti valstij, kurā viņš ir dzimis¹. Tāpēc situācijā, kad rodas šaubas par leģitimējošās sasaistes esamību, valdībinstitūcijām sava ziņa par sabiedrības līdzdalības nepieciešamību jākonstruē, tieši balstoties uz sabiedrības pieņemtajām spekulatīvajām vērtībām.

Savukārt gadījumā, ja valsts tiek uzskatīta par labklājības standartu kontroles augstāko instanci un tai ir nepieciešama nepārtraukta un aktīva saziņa ar sabiedrību, ziņām, kuras tiek noraidītas pa vertikālās komunikācijas kanāliem, jābūt balstītām ekonomiskās kategorijās, jo sabiedrības galvenā asociācija jēdzieniem valsts un tās valdībinstitūcijas ir struktūras, kas garantē iespēju vienlīdzību, zināmu labklājības standartu esamību un pilnvērtīgas pašatīstības iespējas. Šādā gadījumā motivācija līdzdalībai valsts publiskajā pārvaldē būs balstīta tikai un vienīgi uz sabiedrības iespējām, līdz ar līdzdalību celt valsts garantēto labklājības līmeni un uzlabot pilnvērtīgas pašatīstības komponentus.

Protams, abos gadījumos, iespējams, ka abos valstu modeļos valdībinstitūcijas sabiedrības motivācijai izmanto cita satura ziņas. Taču, lai panāktu vēlamu rezultātu, primāra ir nevis pati ziņa, bet gan tajā iekļautā argumentācijas sistēma. Jāatzīst, ka argumentēšana tikai vienās vai otrās kategorijās praksē ir visai reti sastopama, taču katrā pasniegtajā ziņā kāda no šīm sistēmām būs izteikti dominējoša. Pretējā gadījumā ir grūti cerēt uz vēlamu rezultātu un uz pieņemumu, ka informācija ir novadīta profesionāli un sekmīgi.

¹ How much popular support is there for the EU, April 1998.

Tanī pašā laikā gribētos atzīmēt, – lai gan masu mediji ir pateicīgākais kanāls, ar kura starpniecību valdībinstitūcijām uzsākt komunikāciju ar sabiedrību par līdzdalības motīviem un nepieciešamību, valdībinstitūcijām jāērēkinās, ka pēdējā laikā masu mediji aizvien aktīvāk pretendē uz patstāvīga politiskā aktiera lomu ar savām interesēm un vajadzībām.

Nobeigumā iespējams secināt, ka gadījumā, ja valdībinstitūcijas ir spējīgas izvēlēties pareizo komunikāciju kanālu, pareizo komunikācijas stratēģiju, kā arī spēj pasniegt informāciju tādā apjomā un tā struktūrē, lai sabiedrība to uzskatītu, ja ne par objektīvu un patiesu, tad vismaz tādu, kas rada nepieciešamību izpildīt tajā iekļauto vēstījumu, tām nebūtu būtisku šķēršļu, lai sabiedrību motivētu aktīvai līdzdalībai publiskajā pārvaldē.

Literatūra

1. Kaiser K. *Transnationale Politik*, Berlin, 1998.
2. DeFleur M., Ball-Rokeach S.J. *Theories of Mass Communication*. London; New York: Longman, 1989.
3. The Philip Morris Institute for Public Policy Research. Bulletin *How much popular support is there for the EU?* April 1998.

Kopsavilkums

Latvijā ļoti aktuāla problēma ir sabiedrības iesaistīšana publiskajā pārvaldē. Viens no efektīvākajiem līdzekļiem, ar kuru iespējams panākt sabiedrības līdzdalību publiskajā pārvaldē, ir masu mediji. Ar masu mediju palīdzību var tikt nodrošināta vertikālā komunikācija, ar ko saprot komunikāciju starp sabiedrību un valdībinstitūcijām. Lai gan masu mediji ir pateicīgākais kanāls, ar kura starpniecību valdībinstitūcijām uzsākt komunikāciju ar sabiedrību, tām jāērēkinās, ka masu mediji aizvien vairāk pretendē uz pastāvīga politiskā aktiera lomu.

Jānis Lasis (Latvijas Universitāte),
Sandra Vilcāne (Latvijas Universitāte)

KONSOLIDĒTO PĀRSKATU IEVIEŠANA PAŠVALDĪBĀS

The paper takes a look at issues related to the preparation of municipal government annual reports, the use of consolidated methods in relation to the law "On consolidated annual reports" Even though this law does not require it, we believe that the implementation of a consolidated annual review for municipal

governments would give a more realistic view of the actual financial situation, revenue and costs, assets and liabilities.

This method can be used if not for the whole municipal government, then definitely for separate balance and budget groups – such as: cash, investment in entrepreneurial companies, depreciation expenses, reserve accounts, debtor and creditor accounts, eliminating mutual costs and revenue.

The paper shows the positive angle of each of these positions when using the consolidated method and a conclusion has been drawn, that it is necessary to develop a manual on how municipal governments should carry out consolidated reports.

Ņemot vērā uzņēmējdarbības sarežģītās formas un tieši koncernu veidošanos un darbību, ir pieņemts likums par konsolidētajiem gada pārskatiem. Tā realizēšana ļauj pareizāk un skaidrāk iegūt informāciju par mātes un meitas uzņēmumu finansu darbību, apskatot to kā vienotu uzņēmumu.

Likums ir izstrādāts, pamatojoties uz starptautisko grāmatvedības 27. standartu “Konsolidētie finansu pārskati un meitas uzņēmumos veikto ieguldījumu uzskaitē”, kā arī uz Eiropas Savienības 4. un 7. direktīvas.

Parasti pašvaldību sistēma ir sarežģīta. Tai ir savas iestādes, uzņēmumi, uzņēmēj sabiedrības, kas dibinātas ar 100% pašvaldību ieguldījumu, un saistītās uzņēmēj sabiedrības, kurās ir pašvaldības ieguldījums. Lai arī likuma prasības neattiecas uz iestādēm, kuras tiek finansētas no valsts budžeta vai pašvaldību budžetiem, tomēr uzskatām, ka arī šeit nepieciešams izstrādāt konsolidēto pārskatu, ja arī ne kopumā par visu pašvaldību, tad noteikti vismaz par atsevišķām bilances posteņu grupām un darbības virzieniem.

Pašvaldībām, pildot savas funkcijas, ir tiesības veidot pašvaldības iestādes, uzņēmumus un ar saviem līdzekļiem piedalīties uzņēmēj sabiedrībās.

Atkarībā no pašvaldības izpildinstitūcijas juridiskās formas uz attiecīgo institūciju finansu pamatprincipiem attiecas dažādi normatīvie akti. Uz pašvaldību iestādēm attiecas likums “Par budžetu un finansu vadību”, likums “Par pašvaldību budžetu” un no tiem izrietošie citi normatīvie un administratīvie akti.

Pašvaldības uzņēmumi, kuri sniedz pakalpojumus iedzīvotājiem, darbojas pēc bezpeļņas organizācijas principa (likuma “Par pašvaldībām” 77. pants). Pašvaldības uzņēmums darbojas saskaņā ar likumu “Par pašvaldību uzņēmumu”, likumu “Par uzņēmuma gada pārskatu”

Pašvaldības uzņēmumu naudas līdzekļi pašvaldību budžetos nav iekļauti. Tomēr uzskatām, ka izstrādājot budžetu, vajag veidot to arī kā konsolidēto budžetu, tā iegūstot priekšstatu par patieso saimnieciskās darbības apmēru attiecīgajā pašvaldībā.

Veidojot pārskatu, tam tiek pievienota naudas līdzekļu uzskaitē un naudas plūsmas pārskats.

Naudas līdzekļi ir viens no svarīgākajiem apgrozāmo līdzekļu veidiem ar augstāko likviditātes pakāpi. Naudas līdzekļiem nepieciešama stingra un precīza uzskaitē pa to glabāšanas vietām, kā arī nodrošināta kontroles sistēma.

Pie naudas līdzekļiem jāuzrāda pašvaldības rīcībā esošā skaidrā nauda un ieguldījumi bankās, kas ir nekavējoties pieejami maksājumu veikšanai. Depozīti vai cita rakstura naudas dokumenti, kurus var izmantot tikai ar zināmiem nosacījumiem, ir jāuzskaita pie pārējiem naudas līdzekļiem, piemēram, degvielas debetkartes, čeku grāmatiņas u.c.

Pašvaldību naudas līdzekļi ir pamatbudžeta nodokļu un nenodokļu kases ieņēmumi, piešķirtā pamatbudžeta dotācija no vispārējiem ieņēmumiem, ieņēmumi no maksas pakalpojumiem u.c. pašu ieņēmumi.

Naudas līdzekļu uzskaites mehānisms pašvaldību grāmatvedībā pamatā reglamentēts ar Finanšu ministrijas 1998. gada 15. decembra rīkojumu Nr.794 apstiprinātajos norādījumos un tas pamatojas uz Latvijas Republikas likumiem ("Par grāmatvedību", "Par budžeta un finanšu vadību", "Par pašvaldību budžetiem", "Kreditēstāžu likums" u.c.), kā arī uz 2000. gada 25. jūlija Ministru kabineta noteikumiem Nr.244 "Kases operāciju uzskaites noteikumi", kā arī uz pašvaldības saistošajiem noteikumiem un metodiskajiem norādījumiem.

Arī šeit būtu piemērojams konsolidācijas princips, sakārtojot un nosakot kopējo naudas plūsmu. Īpaši tas attiecas uz debitoru un kreditoru summām. Kā parasti viens pašvaldību uzņēmums ir parādā citam, tas savukārt nākošajam. Pie tam var būt, ka abi uzņēmumi parādās kā savstarpēji debitori, gan kā kreditori. Veidojot konsolidēto naudas plūsmu, ir iespēja izslēgt savstarpējas finanšu saistības, tā sniedzot priekšstatu par faktisko finanšu stāvokli.

Saskaņā ar likuma "Par pašvaldībām" 14. pantu pašvaldībām ir tiesības veidot pašvaldību iestādes, uzņēmumus un ar saviem līdzekļiem piedalīties uzņēmēj-sabiedrībās. Viņi veiktie ieguldījumi un to ekonomiskā efektivitāte ir jāuzskaita un jāatspoguļo bilances postenī "Ilgtērmiņa finanšu ieguldījumi"

Ilgtērmiņa finanšu ieguldījumi ir pašvaldības ieguldījumi uzņēmēj-sabiedrībās, ja vien nav paredzama šo ieguldījumu izbeigšanas nākamajā pārskata gadā. Šajā postenī ieskaitāmi arī visi aizdevumi, kuru atmaksas termiņš vēl neiestāsies nākamajā pārskata gadā. Saskaņā ar pašvaldību darbību regulējošiem likumiem pašvaldībām nav tiesību dot aizdevumus no budžeta.

Ilgtērmiņa ieguldījumu posteņos ir iegrāmatojami tikai to uzņēmumu pašu kapitālā uzrādītie līdzekļi, kuru gada pārskati nav iekļauti pašvaldību pārskatos un kuri savus finanšu pārskatus iesniedz paši Valsts ieņēmumu dienestam.

Lai izveidotu savu uzņēmumu vai piedalītos cita uzņēmuma kapitālā veidošanā ir nepieciešams pašvaldības domes (padomes) lēmums, kurā jānorāda:

- kas tiek ieguldīts,
- kāda ieguldījuma vērtība,
- no kādiem līdzekļiem tiek veikts ieguldījums.

Ja ieguldījums ir paredzēts veikt naudā, tad tam ir jābūt paredzētam (ieplā-notam) pašvaldības attiecīgā gada budžetā.

Inventarizējot ilgtērmiņa finanšu ieguldījumus, pārbauda pašvaldības izmaksas vērtspapīru iegādē, līdzekļu ieguldījumus citos uzņēmumos, kā arī aizdevumus citiem uzņēmumiem, pārliecinoties, ka tie ir ilgāki par gadu.

Arī šeit būtu nepieciešams sakārtot uzskaiti, jo vienā gadījumā ieguldījums tik tiešām ir fiksēts kā ieguldījums ar atbilstošu dokumentēšanu, bet citā gadījumā pamatlīdzekļi ir tikai struktūrai nodoti izmantošanai, paliekot pašvaldības īpašumā un bilanci. Līdz ar to parādās atšķirības nolietojuma uzskaitē, līdzīgi ir jāsakārto peļņas ieguldījums uzņēmējdarbības attīstībā un atbilstoši jāfiksē pašvaldības ieguldījuma palielinājums.

Pamatlīdzekļi ir pašvaldības un tās institūciju materiāli lietiski ilgtermiņa ieguldījumi, kam lietošanas termiņš ir ilgāks par vienu gadu un kuru iegādes mērķis nav to pārdošana. Pašreiz spēkā esošajos likumos un normatīvajos aktos noteiktā robežsumma ir Ls 50, kuru pārsniedzot, priekšmets (vai komplekts) tiek uzskatīts par pamatlīdzekli. Priekšmeti, kas ir ar zemāku vērtību, tiek uzskatīti par inventāru. Budžeta iestādes inventāru uzskaita kontā "Mazvērtīgais inventārs" Kas ietilpst bilances postenī "Pamatlīdzekļi"

Lietošanā esošos (nomātos, nomas ar izpirkuma līgumā (līzīgā) vai bezatlīdzības kārtā iegūtos) pamatlīdzekļus, uz kuriem pašvaldībai ir nomas līgumā vai citā normatīvajā dokumentā paredzētās tiesības, īpaši noteiktos apstākļos lietotājs uzskaita līdzīgi pašu īpašumā esošiem pamatlīdzekļiem.

Pamatlīdzekļu uzskaites principi pašvaldībās un budžeta iestādēs pamatā reglamentēti ar Finanšu ministrijas 1998.gada 15.decembra rīkojumu Nr.794 apstiprinātajos norādījumos. Pašvaldības uzņēmumi savukārt piemēro likumā "Par uzņēmumu gada pārskatiem" noteiktos kritērijus.

Kārtojot grāmatvedības uzskaiti par pamatlīdzekļu un pārējā inventāra (mazvērtīgā) uzskaiti, pašvaldībām jāņem vērā:

- Finanšu ministrijas norādījumi,
- likuma "Par uzņēmuma gada pārskatiem" normas,
- prasības grāmatvedības uzskaiti pakāpeniski piekārtot atbilstoši starptautiskajā praksē pieņemtajam.

Lai neradītu neizpratni grāmatvedības kārtošanas jautājumos, kā arī radītu priekšnoteikumus konsolidētas bilances sastādīšanai, pašvaldībās jābūt sakārtotam sekojošam:

- īpašuma tiesībām,
- juridisko personu (uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību u.c. izpildinstitūciju) statusam un pašvaldības saistībām pret tiem atbilstoši budžetam vai budžeta programmām.

Šobrīd pamatlīdzekļu uzskaites kārtība pašvaldībā un tās iestādēs būtiski atšķiras no pamatlīdzekļu uzskaites kārtības uzņēmumos. Pakāpeniski pārejot uz grāmatvedības pārskatu sastādīšanu pēc uzkrāšanas metodes, kā arī kapitalizētu bilanci, tiks pārkārtota arī pamatlīdzekļu uzskaites kārtība budžeta iestādēs.

Sastādot un izpildot budžetu pēc uzkrāšanas metodes, pašvaldība (tās institūcija) iegādājoties (vai izveidojot) pamatlīdzekļus, to vērtību iegādes gadā vairs pilnā apjomā nenorakstīs uz faktiskajiem izdevumiem, kā tas notika līdz šim, bet iegrāmatos tikai pamatlīdzekļu un naudas līdzekļu kontos. Uz faktiskajiem

izdevumiem pārskata gadā tiks norakstīta tikai pamatlīdzekļu amortizācijas summa. Pamatlīdzekļu (inventāra) fondi no kontu plāna tiks svītroti.

Lai pārietu uz grāmatvedības pārskatu sastādīšanu pēc uzkrāšanas metodes, kā arī kapitalizētu bilanci, pašvaldības, pieņemot attiecīgu lēmumu, var pārvērtēt pamatlīdzekļus (īpaši nekustamo īpašumu) atbilstoši to patiesajai vērtībai, ja vērtības izmaiņas (pieaugums vai samazinājums) ir nepārejošas, kā to pieļauj likuma "Par uzņēmuma gada pārskatiem" 28. un 29. pants.

Neatkarīgi no tā, vai pamatlīdzekļiem rēķina vai nerēķina nolietojumu un kā to atspoguļo grāmatvedības pārskatos, 100% amortizētu mantu drīkst norakstīt tikai tad, kad tā ir pilnīgi nolietojusies un vairs nevar kalpot budžeta izpildei, ja par to sastādīti attiecīgi pamatojuma dokumenti un ievērota pastāvošo likumu un normatīvo aktu prasības.

Pamatlīdzekļu objekta vai līdzīgu pamatlīdzekļu grupas, kuru derīgās lietošanas laiks ir ierobežots, iegādes vai izgatavošanas izmaksas vai pārvērtēšanā iegūtais vērtības pieaugums pakāpeniski jānoraksta (jāamortizē) paredzētajā derīgās lietošanas laikā. Pamatlīdzekļu derīgās lietošanas laiku un nolietojuma aprēķināšanas metodes nosaka pašvaldības izstrādātie noteikumi.

Nolietojumu nerēķina:

- zemei un mežam;
- kultūras, mākslas un vēsturiskiem objektiem;
- sporta inventāram;
- bibliotēku fondam;
- mīkstajam inventāram (aizkariem, paklājiem, segām utt.);
- nepabeigtajai celtniecībai vai ekspluatācijā nenodotiem pamatlīdzekļiem.

Konsolidējot pašvaldības pārskatus, būs iespējams noteikt pašvaldības īpašumu, pamatlīdzekļu un mantas nolietojumu katru gadu. Tas būs iespējams, ja pašvaldībā un tās struktūrvienībās tiks piemēroti vienādi pamatlīdzekļu uzskaites un nolietojuma aprēķināšanas noteikumi.

Saskaņā ar Starptautiskajos Grāmatvedības standartos doto definīciju:

Krājumi ir aktīvi, kas ir materiāli vai izejvielas un kas tiks patērēti ražošanas vai pakalpojuma sniegšanas procesā. Krājumi jāizvērtē, balstoties uz zemākajām izmaksām. Krājumu izmaksās jāiekļauj visas iepirkšanas izmaksas un citas izmaksas, kas radušās, lai krājumus nogādātu to pašreizējā atrašanās vietā un pašreizējā stāvoklī.

Pašvaldībās krājumi ir apgrozāmie līdzekļi, ko paredzēts izlietot pašvaldības darbībā tās funkciju un uzdevumu pildīšanas procesā. Krājumi sākotnēji jānovērtē atbilstīgi to iegādes vai izveidošanas izmaksām.

Konsolidētajos pašvaldību pārskatos mums būtu sniegta pilnīgāka informācija par pašvaldību krājumiem, to uzskaiti. Līdz ar to pašvaldībai būtu jāorganizē vienota krājumu uzskaites sistēma par visām struktūrvienībām. Tas ļautu optimāli izmantot esošos krājumus, efektīvi pārvietojot tos pēc nepieciešamības pa struktūrvienībām, kā arī organizēt lielāku partiju iepirkšanu, salīdzinājumā, ja to darītu katrs atsevišķs uzņēmums.

Šobrīd valstī ir atrisināts jautājums par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību konsolidāciju, bet nepieciešami ir arī likumi un normatīvie akti par pašvaldību gada pārskatu konsolidāciju. Pašvaldības konsolidācija būtu pašvaldības struktūru, iestāžu, uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību gada pārskatu apvienošana, izmantojot īpašas noteiktas konsolidācijas metodes. Pašvaldību konsolidētais gada pārskats sniegtu iedzīvotājiem, interesentiem (kreditoriem) pilnīgu informāciju par visu pašvaldību kopumā kā par vienu sabiedrību. Ar konsolidācijas pārskatu izveidošanu pašvaldībai būtu precīza un pilnīga informācija par:

Konsolidējot pašvaldības pārskatus, būs iespējams noteikt pašvaldības īpašumu, pamatlīdzekļu un mantas nolietojumu katru gadu. Tas būs iespējams, ja pašvaldībā un tās struktūrvienībās tiks piemēroti vienādi pamatlīdzekļu uzskaites un nolietojuma aprēķināšanas noteikumi.

Saskaņā ar Starptautiskajos Grāmatvedības standartos doto definīciju:

Krājumi ir aktīvi, kas ir materiāli vai izejvielas un kas tiks patērēti ražošanas vai pakalpojuma sniegšanas procesā. Krājumi jāizvērtē, balstoties uz zemākajām izmaksām. Krājumu izmaksās jāiekļauj visas iepirkšanas izmaksas un citas izmaksas, kas radušās, lai krājumus nogādātu to pašreizējā atrašanās vietā un pašreizējā stāvoklī.

Pašvaldībās krājumi ir apgrozāmie līdzekļi, ko paredzēts izlietot pašvaldības darbībā tās funkciju un uzdevumu pildīšanas procesā. Krājumi sākotnēji jānovērtē atbilstīgi to iegādes vai izveidošanas izmaksām.

Konsolidētajos pašvaldību pārskatos mums būtu sniegta pilnīgāka informācija par pašvaldību krājumiem, to uzskaiti. Līdz ar to pašvaldībai būtu jāorganizē vienota krājumu uzskaites sistēma par visām struktūrvienībām. Tas ļautu optimāli izmantot esošos krājumus, efektīvi pārvietojot tos pēc nepieciešamības pa struktūrvienībām, kā arī organizēt lielāku partiju iepirkšanu, salīdzinājumā, ja to darītu katrs atsevišķs uzņēmums.

Šobrīd valstī ir atrisināts jautājums par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību konsolidāciju, bet nepieciešami ir arī likumi un normatīvie akti par pašvaldību gada pārskatu konsolidāciju. Pašvaldības konsolidācija būtu pašvaldības struktūru, iestāžu, uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību gada pārskatu apvienošana, izmantojot īpašas noteiktas konsolidācijas metodes. Pašvaldību konsolidētais gada pārskats sniegtu iedzīvotājiem, interesentiem (kreditoriem) pilnīgu informāciju par visu pašvaldību kopumā kā par vienu sabiedrību. Ar konsolidācijas pārskatu izveidošanu pašvaldībai būtu precīza un pilnīga informācija par:

- finansu ilgtermiņa ieguldījumiem, to uzskaiti, atspoguļošanu un nolietojumu gadā;
- apgrozāmiem līdzekļiem, to uzkrāšanu un uzskaiti, norakstīšanu;
- par pašu kapitālu (pamatkapitālu) un rezervēm, tās izveidošanas un izlietošanas nosacījumiem;
- ārējiem debitoriem un kreditoriem, izslēdzot savstarpējos norēķinus;
- būtu precīzāk uzskaitīts iekšējais parāds un apgrozījums;

- apkopota informācija par nākamo periodu ienākumiem un izdevumiem, par saņemtiem ienākumiem (nodokļiem, nodevām, ziedojumiem, sniegtajiem maksas pakalpojumiem). Līdz ar to precīzāk būtu plānojams pašvaldības budžets vienam gadam un ilgākam laika periodam;
- būtu vienota naudas plūsma, kas balstīta uz savstarpējo ieņēmumu un izdevumu koriģēšanas pamata.

Konsolidācijas metodes ir vērstas uz to, lai tikai darījumi ar trešajām personām būtu iekļauti konsolidētajā gada pārskatā. Darījumi starp iestādēm, uzņēmumiem, uzņēmēj sabiedrībām konsolidācijas ietvaros ir pilnībā jāizslēdz.

Konsolidēto ziņojumu sniedz par konsolidācijā iesaistīto uzņēmumu (iestāžu, uzņēmēj sabiedrību) attīstību pārskata gadā.

Pašvaldību konsolidētais gada pārskats sastāvētu no konsolidētās bilances, konsolidētā pašu kapitāla, izmaiņu pārskata, konsolidētās naudas plūsmas pārskata un konsolidētā gada pārskata pielikuma, konsolidētā ziņojuma.

Likums "Par konsolidētajiem gada pārskatiem" ir izstrādāts uz Eiropas Savienības 4. un 7. direktīvas pamata un nosaka prasības uzņēmumu konsolidētajiem gada pārskatiem, kā arī vadības ziņojumiem.

Šis likums nav obligāts iestādēm, kuras tiek finansētas no valsts budžeta vai pašvaldības budžetiem.

Tādēļ uz pašvaldībām šis likums attiecas kā uz uzņēmējdarbības veicēju, ja tikai šī uzņēmējdarbība kopumā sasniedz to apjomu, pie kura sastādāmi konsolidētie gada pārskati – bilances kopsumma – 1 000 000 Ls; neto apgrozījums 2 400 000 Ls; vidējais darbinieku skaits pārskata gadā – 259.

Protams, ka nav nosodāma konsolidēto pārskatu sastādīšana arī ar mazākiem kvantitatīvajiem rādītājiem.

Sastādot konsolidēto gada pārskatu, domājams, ka pašvaldības orientēsies uz ekonomiskās vienības teoriju, kad pārskatā informācija tiks apvienota kopumā par vienu ekonomisko vienību, nevis tikai par pašvaldības īpašuma daļu.

Konsolidēto gada pārskatu sastādīšanas lietderīgumu pastiprina arī tas apstāklis, ka Latvijā realizē teritoriālās pārvaldes decentralizēto modeli, kurš pieļauj lielu pašvaldību patstāvību, it sevišķi ekonomiskajā jomā.

Literatūra

1. *Likums "Par konsolidētajiem gada pārskatiem"*
2. *KPMG "Konsolidēto gada pārskatu sastādīšanas rokasgrāmata"* Rīga: Finanšu ministrija, 2000, 400 lpp.

Kopsavilkums

Rakstā ir apskatīti jautājumi par pašvaldības gada pārskatu sagatavošanu, konsolidēšanas metodes pielietošanu saistībā ar likumu "Par konsolidētiem gada

pārskatiem” Uzskatām, ka šāda pašvaldības gada konsolidēta pārskata izstrādāšana dos reālāku priekšstatu par to faktisko finansu stāvokli, ieņēmumiem un izdevumiem, mantu un saistībām.

Šo metodi var piemērot, ja ne kopumā par visu pašvaldību, tad noteikti par atsevišķām bilanču un budžetu posteņu grupām tādām kā: naudas līdzekļi, ieguldījumi uzņēmējdarbībā, nolikuma aprēķins, krājumu uzskaitē, debitoru un kreditoru uzskaitē, savstarpējo ienākumu un izdevumu izslēgšana.

Rakstā par katru no šiem virzieniem ir parādīts tas pozitīvais, ko dod konsolidācijas metodes pielietošana, un izteikts secinājums, ka tālāk ir nepieciešams izstrādāt attiecīgu rokasgrāmatu par to, kā pašvaldībās izstrādāt konsolidētu gada pārskatu.

Zinta Lauva (Latvijas Universitāte)

IZGLĪTĪBA GLOBALIZĀCIJAS APSTĀKĻOS

In Latvia the process of globalisation causes radical changes in nature of work, changes in productivity, activity spheres and the development of human resources. This is a course for demanding higher education of the people as well as greater professionalism and competence. In order to be able to live in this new environment the educational endeavours should be directed toward new areas of knowledge to reach the necessary level in education itself. This would address the development of adequate educational programs and the organization of practical interaction training in order to prepare for the job market.

Ar straujām izmaiņām 20. gadsimts beidzās un aizsākās 21. gadsimts, kas cieši saistīti ar globalizācijas procesiem. To izsauc jauna rūpnieciska revolūcija zinātnē, informācijas tehnoloģijā un ekonomikā. Tas prasa radikālas izmaiņas ražošanas organizācijas pārvaldē, nodarbinātības sfērās un cilvēciskā kapitāla attīstībā. [1, 217] Globalizāciju var definēt kā procesu, kas cilvēkus, organizācijas, tirgus, tehnoloģiju, finanses, informāciju un pārvaldību saista vienā vispārējā mijiedarbību tīklā pāri nacionālu valstu robežām. Tas nozīmē, ka indivīdi, privātu uzņēmumi, valdības un nevalstiskās organizācijas ar partneriem dažādās pasaules vietās var mijiedarboties ātrāk, tālāk un lētāk. Šajā mijiedarbībā iespējams radīt produktus un idejas, kuriem ir globāla izplatība. Globalizācija ir jauns veids, kā cilvēki atklāt pasaulē, izmantojot vispārējus saistību tīklus, savas spējas un zināšanas savieno ar kapitālu, tehnoloģiju, tirgu un politiku. [2, 14]

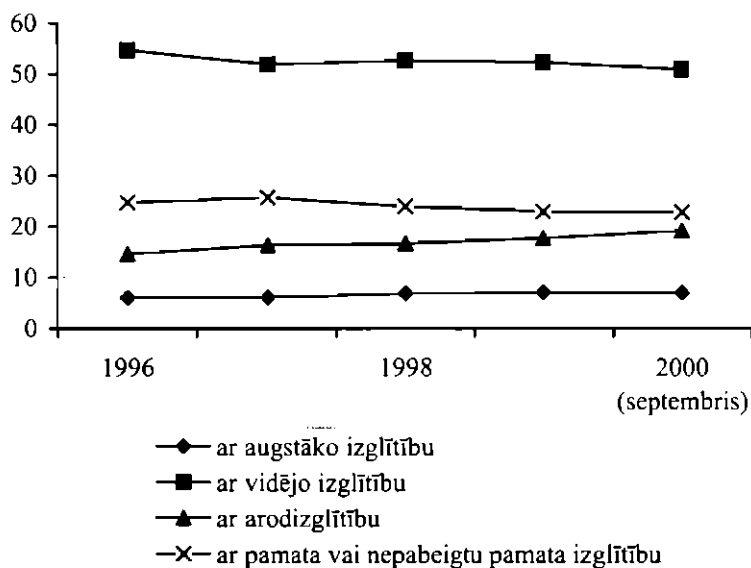
Globalizācijas apstākļos saasinās konkurence, mainās attieksme un priekšstati pret vērtībām, ekonomikā noteicošais kļūst intelektuālais potenciāls. Tas palielina izglītības un zinātnes lomu, investīciju nozīmi cilvēciskā kapitāla attīstībā. Ar

ieguldījumiem cilvēkkapitālā saprot jebkuru aktivitāti ar mērķi paaugstināt cilvēku darbaspējas un iemaņas ražīgākā darbībā. Ieguldījumi cilvēkkapitālā dod iespēju sagatavot daudz augstākas klases darbaspēku, dodot viņas nepieciešamās zināšanas, iemaņas un prasmes, paaugstināt darba ražīgumu un produkcijas izlaidi. Efektīva cilvēkkapitāla izmantošanas un saprātīgas ekonomikas politikas veidošanas rezultātā var vairāk resursus novirzīt veselības aprūpei un izglītības pakalpojumiem, radīt labākas nodarbinātības iespējas.

Globalizācijas apstākļos tiek izvirzītas augstas prasības cilvēku vispārējai izglītībai, viņu profesionalitātei, kompetencei un mūsdienīgai ekonomiskai domāšanai, kas pamatojas uz dziļām teorētiskām zināšanām, spēju analizēt reālo situāciju tās dinamiskā attīstībā, lai rosinātu iniciatīvu un uzņēmīgumu, paaugstinātu atbildību, radošo darbību, kas rada efektīvu lēmumu pieņemšanu.

1. attēls

Bezdarbnieku sadalījums atkarībā no izglītības (%)

Cilvēki ar augstu vispārējās izglītības līmeni un profesionālo sagatavotību, labu veselības stāvokli strādā ražīgāk, arvien palielinot produkcijas izlaidi. Turpretī valstīs, kur ir zems izglītības līmenis, ir lielāks bezdarbnieku skaits, pieaug noziedzība, narkomānija. Neizglītoti, slimi cilvēki apdraud sabiedrību. Viņi vairāk ņem no sabiedrības nekā dod, jo valstij ir jāmaksā no budžeta bezdarbnieka pabalsts, jāuztur cietumi, jācīnās pret narkomāniju, kā arī nav spējīgi maksāt

pieprasīto tirgus cenu par nepieciešamās izglītības iegūšanu. Diemžēl, daudzi cilvēki un valstis ne vienmēr novērtē ieguldījumu nozīmi izglītībā.

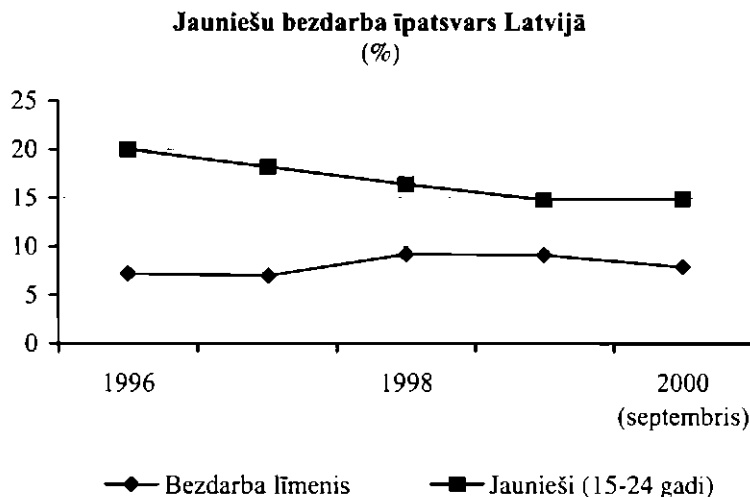
Bērnu vecāki vai sabiedrība regulāri maksājot par vispārējās un profesionālās izglītības iegūšanu un veicot citus ieguldījumus cilvēka attīstībā, cer, ka iegūtās zināšanas un prasmes nākotnē nodrošinās viņiem arī daudz lielāku ieguvumu darba algas un citu ienākumu veidā nekā tika ieguldīts cilvēkkapitālā. Jānorāda, ka atdeve no ieguldījumiem izglītībā parādās tikai pēc noteikta laika, saņemot augstu darba algu un iegūstot tādu darbu, kas sniedz vislielāko gandarījumu. Tāpēc jāturpina investīciju un pasākumu komplekss, lai stimulētu cilvēku izglītošanu un paaugstinātu tā kompetenci un produktivitātes līmeni. Kā liecina pētījumi [5., 66], salīdzinot ar iepriekšējā gada maiju, 2000. gada maijā nodarbināto skaits ievērojami samazinājās lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā (par 17,4%), zvejniecībā (55,8%). Tajā pašā laikā nodarbināto skaits pieauga ieguves rūpniecībā (par 41,7%), apstrādes rūpniecībā (3,1%), viesnīcās un restorānos (9,1%), tirdzniecībā (3,3%). Minētās izmaiņas liecina gan par strukturālo izmaiņu turpinājumu ekonomikā, gan arī par Krievijas krīzes specifiskām sekām, kas izsauca bezdarba pieaugumu 1998. gadā no 7,0% 1997. gadā līdz 9,2%. Taču bezdarbnieku skaits ar augstāko izglītību ir minimāls (skat. 1. attēls).

Tomēr, raugoties no 15-24 gadu vecu jauniešu izglītības un bezdarba sadalījuma līkņu viedokļa (skatīties 2. attēlu), acīmredzams ir fakts, ka šī vecuma bezdarbnieku vidū atkal bija redzams uzplaukums (protams, negatīvā nozīmē). [5. 66]

2000. gada maija darbaspēka apsekojuma rezultāti liecina, ka Latvijā darba meklētāji (no 15 gadiem un vecāki) sastāda 14,4% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, un tas ir par 0,4 procentiem vairāk nekā 1999. gada maijā. Taču liela daļa iedzīvotāju darbu meklē patstāvīgi, neizmantojot Nodarbinātības valsts dienesta pakalpojumus, un neregistrējas tajā.

Latvijā, kur ir ierobežoti resursi, ļoti svarīgi ir pilnveidot izglītību, attīstīt pētniecības darbu, kas rada modernas tehnoloģijas un konkurētspējīgus produktus, straujāk attīstīt komunikācijas, demokratizēt piekļuvi informācijas tehnoloģijām un veicināt cilvēku savstarpējos sakarus. Par prioritāru profesiju, kurā palielinātas studiju vietas augstskolu budžeta grupās, šogad atzīta informāciju tehnoloģiju nozare, lai gan papildus finansējums speciālistu apmācīšanai no valsts nav piešķirts. Kā atzinusi Augstākās izglītības padomes priekšsēdētāja Baiba Rivža, tad jautājumam par studiju finansēšanu var būt divējāds atbilde – ņemt Pasaules Bankas kredītu vai dot iespēju jauniešiem studēt par maksu, piedāvājot viņiem izdevīgu studiju kredītu. [4., 11]

2. attēls

1996. gadā UNESCO starptautiskā komisija “Izglītība divdesmit pirmajam gadsimtam” izvirzījusi jautājumu par to, kāda izglītība ir vajadzīga nākotnes sabiedrībai un kāda būs šī sabiedrība? Izglītības sistēmā risināmie jautājumi ir sadalāmi blokos:

- pirmajā ietilpst jautājumi par izglītības mērķiem, rezultātiem un funkcijām, ietverot individu mērķus un katra cilvēka nepieciešamību un vēlmi pēc pašrealizācijas;
- otrajā ietilpst jautājumi par izglītojamiem, izglītības modeļiem, struktūrām, saturu un izglītības sistēmu darbību. [3, 6]

Lai veiksmīgi risinātu šos jautājumus, nepieciešami finansu līdzekļi. Apskatīsim Latvijas valsts ieguldījumu izglītībā dinamiku (skatīties 3. attēlu) pēdējo gadu laikā. [5., 42.]

Kā redzams, palielinās ne tikai investīciju izglītībā apjoms latos, bet arī, palielinoties investīciju kopējam apjomam, jau otro gadu strauji pieaug īpatsvara procentuālais apjoms attiecībā pret kopējo investīciju apjomu.

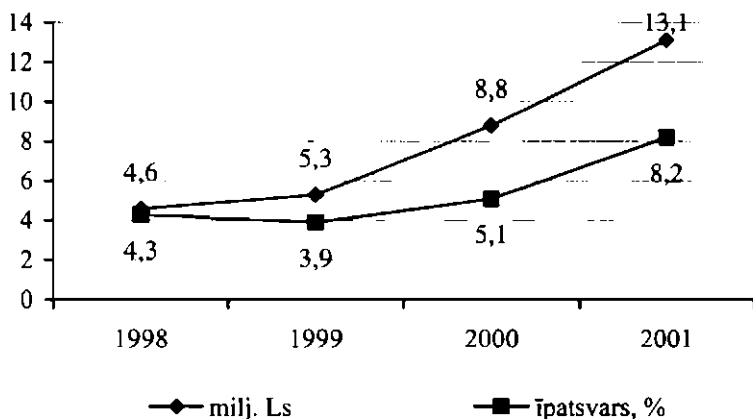
Lai dzīvotu jaunajā sabiedrībā, izglītības sistēmai vajadzētu veicināt jaunu zināšanas apguvi. Izglītību un apmācību vajadzētu tuvināt jaunajām komunikāciju tehnoloģijām un pilnībā izmantot to iespējas. Katrā skolā vajadzētu būt nepieciešamajam aprīkojumam, kas ļautu audzēkņiem apgūt informātiku.

Izveidot zinātniski pētniecisko centru un arodizglītības iestāžu uzņēmumu uzņēmējdarbības sektoru tīklu, ar kura palīdzību varētu noteikt vispārpieprasītākās zināšanas un būtiskākās pamatiemaņas, kā tās iegūt, novērtēt un sertificēt. Pamatideja, kas ietver visu ieinteresēto dalībnieku sadarbību ir: precīzi uzskaitīt

skaidri definēto, vispārīgo vai specializēto zināšanu jomas (matemātika, informātika, valodas, uzskaitē, finanses, vadība u.c.); katrai no tām izprojektēt novērtēšanas sistēmu; ieviest jaunus, elastīgus iemaņu apguves veidus. Izveidot jaunus maģistratūras līmeņa kursus sadarbībā ar vairākām augstākās izglītības iestādēm, apvienojot cilvēku materiālos resursus; tas novedīs pie savstarpēji atzītas kvalifikācijas, kas atbilst vienotām tirgus prasībām. Saskaņojot studiju kredītpunktu sistēmu ar citu valstu augstākajām mācību iestādēm, un tādas pašas metodes piemērojamas arrodizglītībā, īstenojot savstarpējās saiknes veidošanu, starp profesionālo un augstāko izglītību.

3. attēls

Valsts investīciju programma izglītībā

Līdz ar to tiktū panākts mērķis savstarpēju mācību moduļu atzīšanu. Vajadzētu izveidot mehānismu, kā palielināt un atlasīt izglītības programmu nodrošinājumu izglītībai.

Pētījumi liecina, ka ciešāk vajadzētu tuvināt skolas un ražošanas sektoru. Izglītībai jābūt atvērtai pret darba pasauli. Uzņēmējus vairāk vajadzētu iesaistīt izglītības programmu izstrādē, prakšu vietu organizēšanas procesā un kvalifikācijas iegūšanas novērtēšanā. Attīstīt sadarbību starp skolām un firmām. Uzņēmējiem vajadzētu uzņemties lielāku iniciatīvu savu darbinieku kvalifikācijas celšanā, lai viņi apgūtu tehnoloģiskos jautājumus.

Plašas iespējas ir piedalīties starptautiskajās izglītības programmas (SOCRATES, LEONARDO DA VINCI u.c.), tās veicina starptautiskos sakaru dibināšanu starp mācību iestādēm, jaunu izglītības programmu izveidi, kā arī mācību spēku un studentu stažēšanos vairāku valstu mācību iestādēs.

Pieaug to jauniešu skaits, kas vienlaikus strādā un mācās, un vairāk kļūst tādu, kuri dažādu iemeslu dēļ mācības ir pārtraukuši, bet pēc kāda laika mācības vēlas turpināt. Viņiem vajadzētu piedāvāt alternatīvas izglītošanās iespējas Latvijā tās varētu būt maiņas vidusskolas.

Literatūra

1. Bikse V Latvijas ekonomikas integrācija Eiropas Savienībā: vadība, problēmas, koncepcijas, metodes // *LU Zinātniskie raksti*, 623. sējums, 1999, 218. lpp.
2. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1999.* R.: 1999. 114 lpp.
3. *Nākotnes izglītības meti.* UNESCO starptautiskās komisijas ziņojums. Izglītība divdesmit pirmajam gadsimtam. R.: "Vārti", 1998, 6 lpp.
4. Valsts nepiešķir papildus finanses izglītības prioritātei – IT studijām, *Dienas bizness*. 2001, 7. marts, 11. lpp.
5. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. R.: 2000, 123 lpp.

Kopsavilkums

Latvijā globalizācijas procesi izraisa radikālas pārmaiņas darba saturā, ražošanas organizācijas pārveidē, nodarbinātības sfērās un cilvēciskā kapitāla attīstībā. Tas izvirza augstas prasības cilvēku vispārējai izglītībai, viņu profesionalitātei un kompetencei. Lai iekļautos jaunajos procesos, izglītības sistēmai vajadzētu veicināt jaunu zināšanu apguvi, ieviešot jaunus, elastīgus iemaņu apguves veidus, paaugstinot izglītības kvalitāti, iesaistot izglītības programmu izstrādē, prakšu organizēšanā un mācību procesa izvērtēšanā darba devējus.

Kristaps Lešinskis (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS DARBASPĒKA STRUKTŪRA UN TĀS ATBILSTĪBA ESOŠAJIEM TIRGUS NOSACĪJUMIEM

In the paper current and prospective market conditions for Latvian labour in markets of its interests as well as labour current readiness for these conditions are described and analysed. Some essential steps to be taken to improve competitiveness in prospective markets are mentioned.

Development of information society puts labour quality and knowledge forward as the main driving force of economy today.

Accession of Latvia and enlargement of the EU implies fully free movement of labour force inside almost the whole of Europe. This stresses strong necessity for readiness of Latvian labour to be able to compete in this environment. Current labour force in Latvia is still relatively cheap though it is not so qualified as it may seem. Developed markets ask for different quality. Restructuring of education system therefore plays significant role. Several professional and age groups are seriously threatened with the need to re-qualify or even to move to completely another working field. Unfortunately, this mostly applies to the groups with comparatively lower mobility in the labour market – older working age persons, farmers.

In long-run Latvia should be oriented to the well-paid and highly qualified labour structure. This would imply comparatively high living standards of population and modern high value-added economy.

Šobrīd, domājot par Latvijas ekonomisko un no tās lielā mērā izrietošo sociālo attīstību nākotnē, ļoti būtisku vietu ieņem Latvijā esošo ekonomisko resursu objektīvs izvērtējums un to analīze perspektīvā skatījumā. Viens no pamatjautājumiem, uz kuru atbildi jāsniedz sabiedrībai un galvenais to pārstāvošajām varas institūcijām, ir – “ar ko, no kā mēs celsim mūsu valsts un ikviena tās indivīda bagātību, labklājību?”

Mēģinot rast atbildi uz šo jautājumu, ir svarīgi pareizi saskatīt cilvēces vispārējos attīstības virzienus šobrīd un to, kādas ir iespējas tajos optimāli iekļauties arī Latvijai. Jāatzīst, ka cilvēces attīstības tendences pašlaik nebūt nav neizdevīgas mūsu valstij. Šo tendenču pamatiezīme ir informācijas sabiedrības veidošanās un attīstība, kuras pamatā ir informācijas tehnoloģiju attīstība un to aizvien intensīvāka pielietošana praktiski visās tautsaimniecības jomās. Šādā situācijā zināšanas, darbaspēka kvalitāte kļūst par galveno attīstību virzošo spēku. Tādējādi darbs kā viens no klasiskajiem ekonomikas resursiem šobrīd pasaulē izvirzās par tādu, kuru pareizi izmantojot un attīstot, iespējams nodrošināt visintensīvāko un sabalansētāko valsts ekonomisko attīstību. Laiks, kad relatīvi svarīgāku vietu ieņēma dabas resursu un ražošanas līdzekļu bagātība, nu jau ir pagātnē. To nozīme joprojām ir augsta, taču to relatīvā nozīmība mazinās. Situācijā, kādā mēs pašreiz atrodamies, kad mūsu kapitāls jeb ražošanas līdzekļi ir samērā trūcīgi, novecojuši un importējami, bet dabas resursi un ģeogrāfiskais stāvoklis kopumā pavāji, iespēja strauji attīstīties, pateicoties labi attīstītam un izglītotam darbaspēkam, kurš intensīvi izmantotu visjaunākos tehnoloģiskos sasniegumus, ir patiešām vienreizēja iespēja. Lai šo iespēju izmantotu, ir nepieciešama pārdomāta, loģiski orientēta cilvēkresursu politika valstī. Ir jāsaprot, kādā stāvoklī ir mūsu darbaspēks šobrīd, kādas ir tā iespējamās strukturālās izmaiņas nākotnē demogrāfisko procesu ietekmē, kā arī jārealizē attiecīgi pamatota demogrāfiskā politika un virkne pasākumu, kas garantētu iespēju esošajam darbaspēkam kļūt par tādu, kas atbilstu pastāvošajām tirgus prasībām un būtu gatavs reaģēt uz strauji mainīgo ekonomisko vidi.

Darbaspēka kvalitātes nozīmīgumu šobrīd ievērojami pastiprina Latvijas straujšais integrācijas process Eiropas Savienībā, kas jau pēc dažiem gadiem dos iespēju mūsu iedzīvotājiem brīvi pārvietoties darba meklējumos pa visu savienības teritoriju, kā arī radīs papildus konkurences spiedienu uz vietējo darbaspēku šeit Latvijā citu savienības valstu strādājošo invāzijas rezultātā.

Atgūtās neatkarības periods ir iezīmējies ar visai strauju depopulācijas tendenci. Iedzīvotāju skaits aizvadītajā desmitgadē ir samazinājies par 11%. Līdz ar bezdarba parādīšanos un pakāpenisku palielināšanos šie divi faktori depopulācija un bezdarbs ir pamatā noteikuši arī strauju nodarbinātības samazināšanos. Ja 1990. gadā Latvijā bija 1409 tūkst. nodarbināto, tad 1995. gadā šis rādītājs bija vairs tikai 1046 tūkst. bet, saskaņā ar Centrālās Statistikas pārvaldes 2000. gada maija Darbaspēka apsekojuma rādītājiem, vairs tikai 969 tūkst. Desmit gadu laikā nodarbinātība valstī ir samazinājusies par 31,2% [1].

LU Demogrāfijas Centrs prognozē arī turpmāku depopulāciju Latvijā, iedzīvotāju skaitam 2025. gadā samazinoties no 2,02 līdz 2,21 miljonam [10, 18]. Tāpat tiek paredzēta arī iedzīvotāju novecošanās un attiecīgi pensijas vecuma iedzīvotāju skaita relatīva palielināšanās. Šie iedzīvotāji pamatā atrodas ārpus nodarbināto skaita. Ārpus nodarbināto skaita atrodas arī iedzīvotāji vecumā līdz 15 gadiem un šīs kategorijas iedzīvotāju skaitam savukārt tiek paredzēta samazināšanās tendence. Šīs prognozes pašreiz nekādi neļauj optimistiski raudzīties uz darbaspējas vecuma iedzīvotāju palielinājumu nedz tuvākajā, nedz tālākajā nākotnē. Bezdarbnieku skaita strauja samazināšanās, objektīvi ņemot, nav tuvākajos gados sagaidāma, jo bezdarba līmenis valstī (7,8%) [8, 11] pašreiz būtiski nepārsniedz Eiropas Savienības vidējo un tikai neredz pārsniedz tradicionāli pieņemto normālā jeb dabiskā bezdarba līmeņa (5-6%) robežu. Iespējams gan, ka palielinoties iedzīvotāju vispārējām izglītības līmenim, palielināsies arī ekonomiskā aktivitāte darbaspējīgo iedzīvotāju vidū. Laikā no 1996. gada maija līdz 2000. gada maijam ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits bija sarucis par 103 tūkstošiem cilvēku un relatīvi tas ir ļoti daudz – par 8,3%. Pētījumi rāda, ka ekonomiskā aktivitāte ir cieši saistīta ar izglītības līmeni. Jau vairākus gadus ir novērojama tendence iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšanās virzienā, kas ļauj cerēt arī uz ekonomiskās aktivitātes palielināšanos nākotnē. Tomēr kopumā tuvākajos 20-30 gados nodarbināto skaita palielināšanos Latvijā var sagaidīt tikai īpašas labvēlīgu apstākļu sakritības rezultātā. Daudz reālāka ir nodarbinātības samazināšanās vai palikšana aptuveni tādā pašā līmenī.

Nodarbināto kopskaita samazināšanās tendence, attiecīgi samazinoties arī iedzīvotāju kopskaitam valstī, nebūtu uztverama kā traģēdija vai ļoti nopietna problēma. Šāda tendence būtu objektīva. Daudz kritiskāk būtu jāraugās uz izmaiņām nodarbināto struktūrā. Ar to galvenokārt saprotot nodarbināto un pārējo ekonomiski aktīvo iedzīvotāju profesionālo sagatavotību un vispārējo izglītības līmeni, no kuras izriet nepieciešamā mobilitāte, spēja operēt darbaspēka tirgū plašā mērogā.

Šobrīd ļoti izplatīts apgalvojums mūsu sabiedrībā ir, ka Latvijā ir "lēts un ļoti kvalificēts darbaspēks". Diemžēl tā īsti gribētos piekrist tikai apgalvojuma pirmajai

pusei. Salīdzinot ar mūsu galvenajiem ekonomiskās sadarbības partneriem, mūsu darbaspēks patiešām ir lēts. Taču patiesībā par to nav vērts īpaši priecāties, jo lēts darbaspēks gan nozīmē konkurētspējas palielināšanos, taču tas arī nozīmē vispārēji zemāku sabiedrības ienākumu līmeni, jo samaksa par darbu ir šobrīd galvenais iedzīvotāju ienākumu avots. Savukārt uz darbaspēka kvalifikācijas pašreizējo līmeni var raudzīties dažādi. Es nebūt neesmu tik optimistisks šajā ziņā, kā varbūt ir daudzi citi.

Neapšaubāmi Latvijas darbaspēkam piemīt zināšanas, turklāt visai plašas. Diemžēl tirgus ekonomikā nav pieprasītas jebkuras zināšanas pašas par sevi. Ir pieprasītas konkrētas, specifiskas zināšanas un to pieprasījums nepārtraukti mainās. Būtu visai naivi domāt un varbūt klusībā cerēt, ka mūsu darbaspēka zināšanas, kuras pamatā ir iegūtas un praktizētas padomju saimniekošanas gados, būtu īpaši pieprasītas šodien un būs pieprasītas tuvākajā un tālākajā nākotnē augsti attīstītos tirgos.

Paralēli tam ir jāņem vērā fakts, ka padomju gados plānveida ekonomika nebūt nestimulēja zināšanu ietilpīgu ražošanas attīstību un iedzīvotāju vēlēšanos strādāt šāda tipa darbus, jo fiziskais darbs bija relatīvi labāk apmaksāts. Arī šībrīža situācija nebūt nav tuvu optimālajai. Lai arī zināšanas pēdējā desmitgadē darba tirgū jau tiek novērtētas arvien vairāk, jāatzīmē, ka virkne zināšanu ietilpīgu profesiju ir ļoti zemu apmaksātas. Tas galvenokārt attiecas uz profesijām, kurām raksturīgs valsts vai pašvaldību finansējums – skolotāji, pasniedzēji, zinātnieki, dažādu pētniecības institūtu darbinieki, medicīnas darbinieki, arī valsts pārvalde un citi.

Ņemot vērā to, ka atbilstošas un labi pielietojamas zināšanas pašreizējos apstākļos vidējās, vidējās speciālajās un, it īpaši, augstākajās mācību iestādēs ir bijusi iespēja iegūt tikai pēdējos apmēram 5-10 gados, kā arī, ņemot vērā milzīgās pārmaiņas tautsaimniecības nozaru struktūrā pēdējo gadu laikā, saimniekošanas stilā, īpašuma struktūrā, uzskatu, ka nav īpaša pamata apgalvot, ka Latvijā ir augsti kvalificēts darbaspēks atbilstoši pašreizējiem tirgus nosacījumiem. Objektīvi ņemot, drīzāk ir jāsaka, ka, raugoties pa valsti kopumā, Latvijā darbaspēka kvalitāte ir ļoti dažāda sadalījumā pa vecuma grupām. Atbilstošāks un kvalificētāks darbaspēks tieši pašreizējām tirgus prasībām ir jaunākajās darbaspējas vecuma grupās – 25-34, 35-44 gadu vecuma grupā, jo no šiem cilvēkiem daudzi ir ieguvuši izglītību jau neatkarības periodā, un arī elastības dēļ ātrāk spējuši citādi apgūt jaunās pieprasītās zināšanas. Vecāko darbaspējas vecuma grupās kvalifikācija, diemžēl, tīri objektīvi nevar būt īpaši augsta pēc pašreizējiem apstākļiem, jo izglītība ir iegūta padomju laikā, arī darba pieredze pamatā ir iekrāta tieši šajos gados. Šos apgalvojumus apliecina arī fakts, ka darba meklētāju īpatsvars 45-54 gadu vecumgrupā šī gada maijā bija augstāks (14,0%) nekā 25-34 gadu vecumgrupā (13,8%), kas ir pavisam neparasta parādība. Attiecīgie skaitļi vēl 1996. gada novembrī bija 18,7% un 14,9% [1]. Diemžēl ir jāreķinās ar objektīvo realitāti, ka padomju laikā iegūtās zināšanas būs arvien grūtāk pārdodamas darba tirgū un tādēļ gados vecākajiem darbaspējas vecuma iedzīvotājiem būtu nepieciešams gan valsts atbalsts, gan arī pašu centieni intensīvi apgūt jaunās

nepieciešamās zināšanas, it īpaši, kas saistītas ar tehnisko progresu pasaulē. Tāpat jāatzīst, ka tieši minēto iemeslu dēļ pirmspensijas vecuma iedzīvotāju vidū vēl ilgāku laiku būs relatīvi augstāks bezdarba līmenis un augstāka nodarbinātība zemāk atalgotos darbos. Darba meklētāju īpatsvars 15-24 gadu vecumgrupā ir samazinājies no 29% 1996. gadā līdz 22,2% 2000. gadā [1]. Tas liecina gan par to, ka šī vecuma cilvēkiem ir kļuvusi vieglāka darba atrašana, gan arī par to, ka arvien vairāk jauniešu ziedo savu laiku izglītībai, kas, savukārt, dos iespēju šiem cilvēkiem darbu viegli atrast turpmāk.

Par to, ka izglītībai ir ļoti augsta nozīme un tās kvalitāte pēdējos gados ir cēlusies, liecina tas, ka 2000. gadā no tiem, kam ir augstākā izglītība, darbu meklēja vairs tikai 7,2%, kamēr vēl 1996. gadā šis rādītājs bija 9%. 2000. gadā šis pats rādītājs iedzīvotāju ar pamata izglītību grupā bija 21,9%, bet iedzīvotāju ar vidējo, ieskaitot profesionālo izglītību vidū – 14,4% [1].

Savukārt no tiem, kam valstī ir augstākā izglītība, 2000. gada maijā bija nodarbināti 72,3%, no tiem, kam ir vidējā, ieskaitot profesionālo – 58,5%, bet no tiem, kam ir tikai pamata – 28,5%. Šie skaitļi parāda ļoti augstu nodarbinātības iespējamību atkarībā no izglītības līmeņa [1].

Zināšanu ietilpīgo profesiju pārstāvju palielinājumu jau ļoti skaidri var novērot šobrīd, aplūkojot nodarbināto struktūru pēc darbības veida. Pirmkārt, jau jāsāk ar to, ka palielinās tā sauktais uzņēmēju slānis. Darbaspēka apsekojumi rāda, ka 2000. gada maijā valstī ir jau 40,1 tūkst. darba devēju [1], kas ir par 9 tūkst. vairāk nekā 1996. gada novembrī. Tas ir 4,1% no nodarbināto kopskaita un, protams, ka šai kategorijai ir nepieciešamas jaunas, atbilstošas zināšanas un prasmes. Darba ņēmēju īpatsvars un skaits pēdējos 4 gadus ir samērā stabils un nemainīgs.

Lauksaimniecībā un zvejniecībā nodarbināto skaits nozīme strauji saruka 90. gadu sākumā un turpina samazināties arī šobrīd. 140 tūkstoši, kas šobrīd ir nodarbināti šajā nozarē, faktiski joprojām ir liels skaits un domājams, ka efektīvizējoties lauksaimnieciskās ražošanas procesam un attīstoties tehnoloģijai, kā arī līdz ar ierobežoto iekšzemes pieprasījumu pēc lauksaimniecības izstrādājumiem, šajā nozarē nodarbināto skaits turpinās samazināties. Jāatzīmē arī tas, ka Latvijā joprojām lauksaimniecībā un zvejniecībā nodarbināto īpatsvars (14,5%) [1] ievērojami pārsniedz ES vidējo nodarbināto īpatsvaru šajā nozarē (2,3%). Lūkojoties uz reālo situāciju tautsaimniecībā un tās iespējamo attīstību, ir jāatzīst, ka lauksaimnieku skaits šobrīd ir stipri par lielu pašreizējiem un sagaidāmajiem tirgus nosacījumiem. Tas nozīmē, ka šajā nozarē nodarbinātajiem ir jārēķinās ar vienu no trijām iespējām:

- 1) krietni uzlabot saimniekošanas efektivitāti, attīstot savu saimniecību nopietnas uzņēmējdarbības manierē, aktīvi izmantojot dažādus atbalsta instrumentus un tādējādi kļūt par pelnošu lauksaimnieku,
- 2) aiziešanu no nozares, kļūstot par bezdarbniekiem vai pārkvalificēties citā specialitātē, piemēram, lauku tūrismā, kokapstrādē vai citos laukiem raksturīgos nelauksaimnieciskos darbos, vai arī pārvākušanos uz pilsētu un nodarbinātību pilsētai raksturīgos darbos,

- 3) turpināt darbu kā naturālai saimniecībai, nodrošinot sev uzturu un varbūt nelielus naudas ieņēmumus pašu svarīgāko izdevumu segšanai.

Viskrasākais kritums līdz šim ir novērots rūpniecības un būvniecības nozarē. Ja 1990. gadā šajā nozarē strādāja 527 tūkst. [10, 53], tad 2000. gadā vairs tikai 260 tūkst. [1] – samazinājums vairāk nekā uz pusi. Šeit es gribētu tomēr atdalīt rūpniecību no būvniecības. Pēc straujās lejupslīdes 90. gadu sākumā, būvniecībā šobrīd ir manāms nodarbinātības palielinājums un domājams, ka tas arī turpināsies, jo attīstoties ekonomikai, šī investīciju nozare arī turpinās strauji attīstīties. Turklāt būvniecības nozare ir pietiekami efektīva un tajā nekonzentrējas tā sauktie "liekie" darbinieki, jo privatizācija šeit praktiski ir veikta. Rūpniecībā nodarbināto skaits pēc straujā krituma 90. gadu sākumā un vidū, šobrīd ir apstājies. Grūti ir prognozēt to, kā turpmāk attīstīsies darba pieprasījums šajā nozarē un attiecīgi – tajā nodarbināto skaits. No vienas puses, tam būtu jāpalielinās, jo nākotnē ir paredzami rūpnieciskās ražošanas attīstības tempi. No otras puses, pašreizējā rūpniecība nebūt nav pietiekami efektīva un darbaspēks tajā nebūt nav pietiekami efektīvi noslogots. Ienākot jaunām kvalitatīvām Rietumu tehnoloģijām, pieprasījums pēc strādājošajiem šajā nozarē varētu pat samazināties, neskatoties uz ražošanas apjomu palielinājumu. Tas tikai atkal nozīmē to, ka šajā nozarē būs arvien lielāks pieprasījums pēc darbiniekiem ar labām zināšanām mūsdienīgās tehnoloģijās un ražošanas procesa jautājumos.

Pakalpojumu sfēra ir izvirzījusi par līderi iedzīvotāju nodarbināšanas ziņā. Tajā 2000. gada maijā strādāja 569 tūkst. cilvēku [1], kas ir 59% no kopējā nodarbināto skaita. Domājams, ka arī turpmāk šajā nozarē nodarbināto skaits nesamazināsies, drīzāk otrādi – palielināsies. To rāda līdzšinējās tendences, to rāda arī tas, ka pakalpojumu sfēra kopumā pasaulē attīstās straujāk un Latvijā šajā nozarē ir mazāks nodarbināto īpatsvars nekā vidēji Eiropas Savienībā, kur tas jau pārsniedz 65%. Turklāt tieši pakalpojumu sfērā Latvijai ir salīdzinošas priekšrocības, jo šeit par galveno faktoru izvirzās darbaspēks, tā kvalitāte, zināšanas.

Manis īsi ieskicētā situācija skaidri norāda uz to, ka jau notikušās un paredzamās izmaiņas darba pieprasījumā izvirza augstas prasības strādājošo kvalitātei, zināšanām. Tās jau šobrīd ir ļoti pieprasītas un nākotnē būs vēl pieprasītākas. Turklāt tieši un tikai, izmantojot augstu darbaspēka kvalitātes un zināšanu līmeni, Latvijai vispār būs iespējas sasniegt labu ekonomiskās attīstības līmeni nākotnē.

No katra indivīda šī situācija prasa augstu izpratnes līmeni par izglītības nepieciešamību un tieksmes pēc noderīgām zināšanām.

Savukārt valdībai ir jāizprot pastiprinātu investīciju nepieciešamība zinātnē, izglītībā, strādājošo pārkvalificēšanā, pētījumos kā pašreizējās tirgus situācijas diktēta neizbēgamība.

Literatūra

1. *Darbspēka apsekojumu galvenie rādītāji*. Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde, 2000.gada oktobris. 61 lpp.
2. Krastiņš O. *Statistika un mēs*. Rīga, 2000. 174 lpp.
3. *Latvijas darba potenciāls un tā atjaunošanās iespējas XX-XXI gs. mijā*. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 1999. 124 lpp.
4. *Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2000*. Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde, 2000. 190 lpp.
5. *Latvijas makroekonomika skaitļos*. Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde, 2000. 119 lpp.
6. *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens*.#1(68)/2000-R.LRCSP, 2000. 143 lpp.
7. *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens*.#8(75)/2000-R.LRCSP, 2000. 143 lpp.
8. *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens*.#10(77)/2000-R.LRCSP, 2000. 143 lpp.
9. *Sociālais ziņojums 2000*. Rīga: Labklājības ministrija, 2000. 116 lpp.
10. *Population Development in Latvia on the Eve of 21st Century*. 3(24)/99-Riga, University of Latvia, 1999, p.140.

Kopsavilkums

Referātā aplūkotas un analizētas pašreizējās un nākotnē sagaidāmās prasības, ko tirgus izvirza darbaspēkam Latvijā un citos mūs interesējošajos tirgos, kā arī Latvijas darbaspēka pašreizējais atbilstības līmenis šīm prasībām. Minēti vairāki būtiski darbības virzieni, kas jāievēro, domājot par darbaspēka pēc iespējas optimālāku atbilstību tirgus izvirzītajām prasībām šodien un nākotnē.

Informācijas sabiedrības veidošanās un strauja attīstība šobrīd – darbaspēka kvalitāti, zināšanas izvirza par galveno ekonomisko attīstību veicinošo faktoru.

Latvijas potenciālā iestāšanās ES un šīs organizācijas paplašināšanās dīzumā nozīmēs pilnīgi brīvu darbaspēka kustību gandrīz visas Eiropas ietvaros, kas nozīmē nepieciešamību pēc paaugstinātas darbaspēka gatavības konkurēt plašā mērogā. Pašreizējais Latvijas darbaspēks vēl patiešām ir samērā lēts, taču nebūt ne pietiekami kvalificēts, kā to daudzi ir iedomājušies. Šobrīd dominējošās tendences ekonomikā pieprasa citu kvalifikāciju. Līdz ar to precīza izglītības sistēmas pārkārtošana atbilstoši jaunām tirgus prasībām ir ļoti būtiska. Atsevišķām vecuma un profesionālajām grupām ir jārēķinās ar nepieciešamību pārkvalificēties un, iespējams, būt gataviem pat uz līdzšinējās ierastās darbības sfēras maiņu. Diemžēl, tas galvenokārt attiecas tieši uz tām grupām, kuras ir salīdzinoši vismazāk mobilas darbaspēka tirgū – vecākie darbspējas vecuma iedzīvotāji, lauksaimnieki, atsevišķu rūpniecības nozaru pārstāvji, kas ir kļuvuši “nepieprasīti” pēc PSRS sabrukšanas.

Latvijai ilgtermiņā būtu jāorientējas uz labi apmaksāta darbaspēka struktūru (un nevis “lētu darbaspēku”) ar labām un tirgus prasībām atbilstošām prasmēm. Tas nodrošinātu Latvijas iedzīvotāju augstu labklājības līmeni un arī modernu un konkurētspējīgu ekonomiku valstī.

Alexander Masharsky (University of Latvia)

THE PERFECTING OF THE MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANKS' CAPITAL ADEQUACY BY THE BANK OF LATVIA

Raksts ir veltīts komercbanku kapitāla pietiekamības novērtēšanas metodoloģijai un metodikai, kuras rekomendējusi Starptautisko norēķinu bankas Bāzeles komiteja (BIS), un to ieviešanai Latvijas Bankas kontroles praksē.

Tiek analizētas kapitālu struktūras un finansu risku attīstība, kā arī to kvantitatīvās vērtēšanas un normēšanas tendences un faktori starptautiskajā un Latvijas banku praksē, tiek novērtēta to efektivitāte un tālākās pilnveidošanas ceļi.

The management of capital adequacy level is one of the key methods of the protection of commercial banks against financial risks in international practice.

The term "capital adequacy" conveys the total level of the commercial banks' susceptibility to risk. The amount of capital characterises the potential of its defensive function and the maximally permissible level of losses, which is also the limit of banks' ability to fulfil its obligations concerning investors and creditors.

Growing credit risks, which spread over the whole branches, kinds of crediting and geographic regions, the increase and non-stability of market interest rates have led in late 80s to the necessity of the development of international principles of capital adequacy evaluation. In March 1988 Basle Committee for Regulation and Supervision Methods of the Commercial Banks of "Big Ten" countries developed such principles.

In early 90s the necessity of an adequate capital base even for big and well-diversified banks was realised. Both the globalisation and technical and financial innovations multiplied the risks of financial markets and the requirement of an adequate capital level.

At the same time, a considerably high capitalisation has a negative influence on the banks' competitive position. That is why an optimal evaluation of the required minimum of bank's capital is extremely important.

The methodology of evaluation has developed from capital adequacy evaluation, taking into account only one risk – credit risk, to the evaluation, considering also market risk, from a simple comparison of the amount capital with the sum of deposits to assets' and off-balance obligations' weighted risk ratio.

The basic principles of capital adequacy evaluation, recommended by Basle Committee, include the use of 3 levels of capital structure: the first and the second one are for the security against credit risk (including country risk), but the third level is destined for the security against market risks.

The division of capital into three levels considers the difference in the ability of different capital elements to compensate the losses whether during the process

of bank's activity or on its liquidation. The main method of capital adequacy evaluation is weighted risk ratio, determined as capital – to different assets' and out-of-balance obligations' categories ratio, considering their risk level. Its minimal stipulated ratio is 8%, while the amount of capital of the first level (core capital) can't be smaller than the one of the second level.

The capital of the first level – core capital – is formed by equity and published reserves, got from the pure profit. All the rest elements contribute to the additional capital – the one of the second level. These are hidden reserves; hybrid instruments like loan capital and subordinated term debt.

The third level of capital includes the elements, formed only to cover market risk in the form of a short-term subordinated debt for at least two years.

The total of the capital of the second and the third level mustn't exceed the amount of capital of the first level.

Market risk includes interest risk, currency risk, price risk of financial and trade instruments.

To weight by credit risk level the assets and off-balance obligations are combined in four groups with 0, 20 50 and 100% risk level. To difference the weight ratios by the level of transmission risk the group of OECD countries is divided.

The requirements to the commercial banks' capital adequacy, adopted in developed countries and legalised in the decisions of Basel Committee are not the final and are changed with the development of financial markets.

The variety and dynamics of financial markets, the complication of the system of determination of the requirements to capital level makes it difficult to introduce it in the practice of control of the commercial banks in Latvia at once and in its full volume.

The analysis of tendencies in the methods of commercial banks' risks management shows a consequent approach of capital adequacy evaluation methodology of the Bank of Latvia to the requirements of Basle Committee. So, for 1995 – 2000 the minimum of absolute amount of capital was increased from 1 mil to 3 mils Ls (equal to about 5 mils. EURO), the elements of the two-level capital structure were defined and widened, risks weight ratios and the standard of commercial banks' capital adequacy were defined. A system of standards is used to limit the credit risk of investments in separate assets groups/high-risk transactions, the transactions connected with commercial banks and bound persons, personal property and real estate, the shares in enterprises' capital, by groups of countries.

From 1999 all restrictions concerning the credit risk of assets are controlled on a consolidated basis.

From January 1st 1995 the amount of currency risk, one of the main market risks, is regulated together with credit risk.

The bankruptcies and problems of a number of Latvian commercial banks as the result of the financial crisis of 1998 made the necessity of capital adequacy evaluation with the consideration of market risks obvious. The use of the new third level of capital as a security against market risks was started from January 1st 2001.

The level of market risk is estimated by the amount of commercial bank's trade portfolio, which includes the assets, exposed to the risk of market price changes.

The analysis of the experience of the application of these methods in Latvia shows their positive impact on the banking system development. So, for the period from 1994 to September 2000 the total amount of capital of Latvia's commercial banks increased from 127.2 million to 217.5 million Ls or by 171%, when the total sum of assets rose from 1,102.3 million to 2,473.6 million Ls or by 224.4%. At the same time the total number of banks reduced for that period from 55 to 22. Together with competition and the mistakes of management, the requirement of a consequent increase of minimal capital played its role. The average amount of bank's capital increased from 2.312 million Ls to 9.886 million Ls or by 427%.

The capital adequacy requirement of the Bank of Latvia – not less than 10% of the amount of risky assets and off-balance obligations – overcomes the requirement of Basle Committee, which is no less than 8%. The open currency position – to equity rate, limited to 30% for a separate kind of currency and to 60% for the total balance on January 1st 1995 and reduced to 10% and 20% in October 1996 according to the evaluations of banking specialists remain too high.

The minimal terms of subordinated debt to be included in the second and in the third level – 7 years and 3 years accordingly – established by the bank of Latvia, can be estimated the same way, considering the level of the requirements of Basle Committee – 5 years and 2 years accordingly.

At the same time in several cases the lateness in the introduction of some elements of capital adequacy control system by the Bank of Latvia and a mechanic application of some estimations acceptable for developed countries in the conditions of Latvia's banks' activity took place.

So only after the financial crisis of 1998 the investments of Latvia's banks in government bonds of the central governments of the UIS countries in the local currency were estimated as more exposed to risk.

It seems that the formation of capital of the third level by banks as a security against market risks, and, first of all, against currency risk, helped to reduce the impact of the crisis of 1998.

Considering the growing instability of financial markets, it is necessary to fasten the introduction of the other recommendations of Basle Committee concerning market risks management in the practice of capital adequacy control in Latvia's commercial banks. These are the use of temporary risk ratio considering the total – both credit and market risks, combined with banks' inner models for market risk evaluation based on Value-at-Risk (VAR) approach – the indicator of the marginal amount of an asset/income, which is exposed to risk of loss with a given probability on a certain investment horizon.

According to the requirement of BIS, VAR is determined for a time period of ten working days (two calendar weeks) with the level of probability equal to 99%. The volume of VAR equal to 3 mln. Ls, means, that the losses will not accede 3 mln. Ls for a period of two weeks of the bank's work with the probability 99%.

As VAR doesn't give the estimation of the volume of the possible losses in extreme situations (the remaining 1% of the cases), it is necessary to make a "stress – testing" – the evaluation of losses for the case of the influence of the events, not included in the "historical" data basis of the model.

The adequacy of models must be systematically précised on the basis of the frequency of the dispersion of the real and the expected one-day VAR value for the last 250 trade days. Depending on the value of frequency the requirements to the bank capital are corrected by special coefficients.

Although both VAR methodology itself and the variant of its realization in BIS approach have certain drawbacks, in fact the methodology is the adopted standard of risk evaluation both for commercial and regulating western financial institutes.

The use of BIS approach in Latvian practice in its full volume will make capital adequacy evaluation close to the market evaluation, which is the main condition of a successful management of the commercial banks' risk in an efficient market.

Bibliography

1. Банковское законодательство Латвии и постановления Банка Латвии за 1992-2000 гг.
2. Hennie van Grenning, Donija Brajovic Bratanovic. *Analysing Banking Risk*. Washington: The World Bank, 1995.
3. Макноттон Диана. *Банки на развивающихся рынках*. Ч.2. Издание Мирового Банка, 1992.
4. Дж. Синьке мл. *Управление финансами коммерческого банка*. 1996.
5. Усоскин В. *Современный коммерческий банк*. 1995.

Summary

The international requirements to capital adequacy are constantly improving under the influence of the increasing volatility and mutual dependency on financial markets.

The methodology of the evaluation of capital adequacy of the Bank of Latvia is gradually approached to the requirements of BIS, which stimulates the improvement of Latvia's banking system.

The achieved level and character of Latvia's integration into international financial environment is demanding to fasten the real introduction of the missing elements of BIS approach:

Measured risk coefficient, considering both credit risk and market risk;

Internal models of the evaluation of market risk by commercial banks based on "VAR" approach;

"Stress testing" and a systematic testing of the models' adequacy according to BIS principles.

Ilze Medne (Latvijas Universitāte)

KVALITĀTES VADĪŠANAS PROBLĒMAS VIESNĪCU SEKTORĀ

Das Hotelbereich ist ein der groessten und verbreitesten in der Tourismusindustrie. Die bekanntesten Vergleichsdimensionen von Hotels sind der Preis und, besonders in der letzten Zeit, die Qualitaet von Dienstleistungen, deshalb wird heutigentags die Qualitaetsmanagement in Hotels zu einer der wichtigsten Marketingstaetigkeiten.

In diesem Artikel werden vershiedene Qualitaetsmanagementsysteme sowie Qualitaetsmanagementstrategien (Total Quality Management, Zertifizierungsstrategie nach ISO 9000, Wettbewerbsstrategie) behandelt und verglichen.

Viesnīcu sektors ir viens no lielākajiem un izplatītākajiem tūrisma industrijas sektoriem. Tā nozīmību tūrismā nosaka ceļošanas būtība, t.i., tūristu došanās prom no mājām un uzturēšanās vietās, kas nav to ikdienas dzīves un darba vieta, bieži vien ilgāk par 24 stundām. Tas nozīmē, ka tūristam ir nepieciešama vieta, kur tas varētu apmesties sava ceļojuma laikā. Jau no seniem laikiem šim nolūkam kalpo viesnīcas.

Tāpat kā citi tūrisma industrijas sektori, arī viesnīcas reprezentē daļu no konkrētas vietas tūrisma produkta, atspoguļojot gan globālos, gan lokālos vēsturiskos, politiskos, ekonomiskos, sociāli kultūrālos un tehnoloģiskos procesus. Līdz ar to viesnīcas dažādās pasaules vietās iemiecso gan minētās globālās attīstības iezīmes, gan tādas pazīmes, kuras raksturīgas tikai noteiktam reģionam, tādējādi apgrūtinot salīdzināšanu un viesnīcas izvēles procesu.

Pierastākās viesnīcu salīdzināšanas dimensijas ir cena un, pēdējā laikā it īpaši, pakalpojumu kvalitāte, tādēļ kvalitātes vadīšana viesnīcās kļūst par vienu no svarīgākajiem mūsdienīga mārketinga darbības virzieniem.

Kvalitātes jēdzienu iespējams definēt kā "produkta vai pakalpojuma īpašību un pazīmju kopumu, kurš piemērots noteiktu vajadzību apmierināšanai" (ISO (*International Organization for Standardization*) 8402). No šīs kvalitātes definīcijas izriet svarīga atziņa, ka jāpastāv ciešai sakarībai starp viesnīcas klientu vajadzībām, klientu apmierinātību un viesnīcas pakalpojumu kvalitāti. Savukārt no tā izriet, ka

- tikai klients var noteikt, kas ir kvalitāte,
- viesnīcas pakalpojumu kvalitāte ir procesa rezultāts,
- šajā pakalpojumu radīšanas procesā parasti piedalās vairāki līdzstrādnieki,
- līdztekus personu radītā pakalpojuma kvalitātei svarīga ir arī viesnīcas iekārtojuma kvalitāte.

Dažas viesnīcas (pārsvārā lielākās) ir atzinušas kvalitātes izšķirošo lomu mārketinga panākumu nodrošināšanā, pēdējo gadu laikā savos uzņēmumos ieviešot t.s. "vispārējās kvalitātes vadīšanas" (*Total Quality Management*) sistēmu, kuras ietvaros kvalitāte tiek atzīta par organizācijas vadīšanas instrumentu, kuram

jābalstās uz katra darbinieka aktīvu līdzdalību. Kvalitāte šādā gadījumā kalpo par klientu apmierinātības nodrošinājumu, sekmējot uzņēmuma vispārējos panākumus, kuri savukārt kalpo darbinieku un sabiedrības labumam.

Vispārējā kvalitātes vadīšana viesnīcā nozīmē to, ka visi uzņēmuma iekšējie funkcionālie elementi (personāls, organizācija, informācija, mārketing, grāmatvedība) un visi ārējie funkcionālie elementi (pārtikas produktu piegādātāji, pārējie ārējie piegādātāji, noieta starpnieki) tiek pakļauti skaidri definētai kvalitātes koncepcijai.

Vispārējai kvalitātes vadīšanai jāieņem sava noteikta vieta uzņēmuma vadlīnijās un ikdienā jāizpaužas uzņēmuma kultūrā kā vadīšanas un personāla vērtību sistēmai.

Vispārējās kvalitātes vadīšanas būtiskas pazīmes ir:

- Kvalitātes vadīšana kā uzņēmuma filozofija.
- Orientācija uz klientu: "*Customer first, quality first, service first*" (Walter Simon).
- Klientu apmierinātības mērīšana.
- Orientācija uz līdzstrādniekiem. Tikai apmierinātiem līdzstrādniekiem ir arī apmierināti klienti!
- Orientācija uz procesu. Procesu ķēde ir tik stipra, cik stiprs ir tās vājākais posms.
- Izvairīšanās no kļūdām. Izvairīšanās no kļūdām izmaksā mazāk nekā to labošana.
- Kļūdu vērsšana par labu. Darbs ar sūdzībām.
- Nepārtraukts uzlabošanas process: komandas (*teams*), kvalitātes grupas, darbs ar priekšlikumiem.

Konkrēti paņēmieni kvalitātes vadīšanas realizācijai viesnīcās ir:

- kvalitātes pārbaudes anketas (formulāri),
- kvalitātes standarti,
- kvalitātes kontroles.

Viesnīca, kura savā ikdienas darbībā ir ieviesusi kvalitātes vadīšanas sistēmu, var brīvprātīgi pakļauties pārbaudei un sertificēšanai atbilstoši ISO 9000 grupas normatīviem.

Svarīgi ir tas, ka ISO 9000 normas viesnīcai neuzspiež nekādus vispārējos kvalitātes standartus, bet gan nosaka paņēmienus, kā labāk ieturēt un parādīt pašas viesnīcas pieņemtos kvalitātes standartus. Pārbaude attiecas gan uz kvalitātes vadīšanas sistēmas uzbūves organizāciju (atbildīgie vadītāji un speciālisti), gan uz norišu organizāciju (procesi, paņēmieni, līdzekļi). Pamatdokuments šajā darbā ir kvalitātes vadīšanas rokasgrāmata, kura ietver plašu un detalizētu dokumentāciju par visiem uzņēmuma procesiem viesnīcā.

Kvalitātes vadīšanas sistēma atbilstoši ISO 9001 ietver 20 elementus, no kuriem viesnīcām svarīgākie ir šādi:

- Augstākās vadības atbildība: Kvalitātes politikas saistību iestrādāšana uzņēmuma vadlīnijās.

- Kvalitātes vadīšanas sistēma: Tādas kvalitātes vadīšanas sistēmas izveidošana, kura būtu saistoša visiem līdzstrādniekiem.
- Sagāde: Kvalitātes normu izstrāde un uzstādīšana pirmspakalpojuma fāzē, piem., pārtikas produktu piegādātājiem.
- Procesu vadīšana: Procesu norises noteikšana atbilstoši noteiktām normām un kvalitātes prasībām, piem. ēdienu sagatavošanai viesnīcas restorāna virtuvē, viesnīcas numuru rezervēšanai pa tālruni.
- Kvalitātes pārbaude: Regulāru kvalitātes pārbaudžu veikšana un dokumentēšana, piem. iekšējās un ārējās pārbaudes (viesu istabas, virtuve, pseido-klientu kontrolzvani).
- Darbs ar "brāķa" pakalpojumiem: Paņēmieni attīstīšanai darbam ar traucējumiem un problēmām pakalpojumu piedāvāšanas procesā, piem., reakcija uz klientu reklamācijām.
- Korekcijas pasākumi: Kļūdu analīze un pasākumu attīstīšana turpmākai kļūdu novēršanai.
- Kvalitātes atzīmēšana: Paņēmieni noteikšana kvalitātes ziņojumu arhivēšanai un atzīmēšanai.
- Iekšējais audits: Plāna izveidošana paņēmieni, kompetences un termiņu pārbaudēm.
- Līdzstrādnieku apmācība: Apmācību vajadzības noteikšana, līdzstrādnieku izglītības un tālākizglītības nodrošināšana.
- Statistiskās metodes: Kvalitātes kontroles statistisko metožu noteikšana, piem. pārbaudžu formulāri, ceļoņu-iedarbības diagrammas, variāciju un regresijas analīzes.

Eiropas Savienības valstīs speciālistu vidū notiek asas diskusijas par kvalitātes vadīšanas sistēmu ieviešanu atbilstoši ISO 9000 grupas normām viesnīcu sektorā. Ir uzskaitīta vesela rinda priekšrocību un iespēju, taču pastāv arī daudz trūkumu. Neskatoties uz neapstrīdamām problēmām, kvalitātes vadīšanas sistēmu priekšrocības un iespējas tomēr dominē pār trūkumiem un riska faktoriem.

Kā galvenos trūkumus var nosaukt šādus:

- Kvalitātes vadīšanas sistēmu ieviešana un sertificēšana ir relatīvi dārga.
- Kvalitātes vadīšanas sistēmas nenosaka nekādus vispārējos kvalitātes standartus.
- Pēc sertificēšanas līdzstrādnieku apgarotība par jauno sistēmu bieži vien noplūk.
- Sertificēšana bieži tiek pārspīlēti izmantota darba ar sabiedrību (*Public relations*) mērķiem, tādējādi nogurdinot un nerosinot uz jauninājumiem.

Pie kvalitātes vadīšanas sistēmu ISO 9000 priekšrocībām jāmin:

- Konkurences situācijas uzlabošanās.

- Saimniecisko rezultātu uzlabošanās: darba procesu detalizētas analīzes un reorganizācijas rezultātā tiek novērstas daudzas kļūdas, tādējādi samazinot izmaksas un paaugstinot ražīgumu.
- Līdzstrādnieku motivācijas paaugstināšanās: līdz ar darbinieku iesaistīšanu kvalitātes vadīšanas sistēmas radīšanā un ieviešanā paaugstinās viņu identifikācija un atbildība.
- Uzņēmuma tēla uzlabošanās un atpazīstamības palielināšanās: sertificētie uzņēmumi var intensīvāk un drošāk, un tādēļ arī iedarbīgāk un noietu stimulējošāk komunicēt ar sabiedrību.
- Klientu apmierinātības paaugstināšanās: kvalitātes vadīšanas sistēmas jūtami samazina kļūdu īpatsvaru; līdz ar to veidojas paaugstināta klientu apmierinātība, rezultātā pieaugot atkārtotās ierašanās pakāpei un viesnīcas tālākieiķšanai klientu paziņu lokā.

Kvalitātes vadīšanas sistēma atbilstoši ISO 9000 normām ir uzskatāma par procesorientētu kvalitātes vadīšanas stratēģiju.

Vēl viena iespēja kvalitātes vadīšanas sistēmas realizēšanai ir sacensību stratēģija kvalitātes jomā. Viesnīca var nodrošināt izcilu stāvokli savā tirgū, ja tā piedalās un tiek atzīmēta kvalitātes sacensībā ar citām viesnīcām. Sprotams, ka šādas sacensību stratēģijas realizēšana prasa teicamu pakalpojumu koncepciju, optimālu procesu organizāciju un uzņēmuma filozofiju, kura orientēta uz vispārējo kvalitātes vadīšanu.

Sacensību stratēģijai ir divas būtiskas priekšrocības: pirmkārt, pamatā sacensībai ir ekspertu definēti un vispāratzīti kvalitātes standarti un, otrkārt, sacensība ilgst ilgāku laiku, kura beigās rezultāti tiek izvērtēti atdeves veidā kā panākumi vai neveiksme.

Pazīstamākās sacensības, kurās iesaistās arī viesnīcas, ir Malkoma Boldridža Balva (*Malcom-Baldrige-Award*, izveidota 1987.gadā ASV) un Eiropas Kvalitātes Balva (*European-Quality-Award*, izveidota 1989.gadā). Abu sacensību vērtēšanas kritērijos centrālo vietu ieņem orientācija uz klientu un klientu apmierinātības novērtējums: attiecīgi 30% (300 punkti no 1000) un 20% kopējā novērtēšanas skalā; līdztekus samērā augsta prioritāte tiek piešķirta arī personāla attīstībai un apmierinātībai: attiecīgi 15% un 18% (*National Institute of Standards and Technologie, 1994, European Foundation for Quality Management, 1993*).

Kvalitātes balvas iegūšana nodrošina neatsveramu devumu pozitīva viesnīcas tēla izveidē, ko viennozīmīgi pierāda *Ritz-Carlton Hotel Company* pieredze, kaut arī sacensības dalības maksa un iespējamā audita izmaksas nav mazas.

Aplūkotajām kvalitātes vadīšanas stratēģijām ir raksturīgas atšķirīgas pieejas un realizēšanas priekšnoteikumi. Vispārējās kvalitātes vadīšanas stratēģija ir prasībās augstāka nekā sacensību stratēģija, kura savukārt ir prasībās augstāka nekā procesorientētā ISO normatīvu stratēģija. Tā, piemēram, īstenojot vispārējās kvalitātes vadīšanas stratēģiju, nedrīkst apstāties pie kvalitātes vadīšanas sistēmas sertifikācijas atbilstoši ISO grupas normatīviem. Sertificēšana ir jāuzlūko tikai kā viens no elementiem vispārējās kvalitātes vadīšanas sistēmā. Tāpat arī sacensību stratēģija būs

veismīga tikai tad, ja tā tiks iesaistīta kopējā vispārējās kvalitātes vadīšanas sistēmā. Tādēļ visām aplūkotajām stratēģijām ir jāņem vērā, lai tās gan īslaicīgi, gan ilglaicīgi atbilstu vispārējās kvalitātes vadīšanas pamatidejai, jo tikai tad būs iespējams izveidot patiešām tirgusorientētu kvalitātes stratēģiju, izvirzot kvalitāti kā konkurences priekšrocību, kura, savukārt kalpos uzņēmuma pamatmērķiem.

Kvalitātes vadīšanas stratēģija atbilstoši ISO 9000, pretstatā iepriekšēiktajam, pamatos ir vairāk orientēta uz uzņēmuma iekšieni. Tirgus aspekti tajā netiek īpaši pasvītroti, tādēļ tā varētu radīt iekšējo procesu birokratizēšanos, kā rezultātā no redzesloka varētu tikt izlaista klientu apmierinātība kā pamatmērķis. Galu galā sertifikāts jau arī neatspoguļo patieso tirgus produktu, bet gan tikai viesnīcas iekšienē noritošo procesu atbilstību noteiktajām normām. Tajā pašā laikā gan Malkoma Boldridža balva, gan Eiropas Kvalitātes balva ļoti stingri ievēro klientu apmierinātības pakāpi, kura netiek īpaši akcentēta ISO normatīvos.

Uzskatāmi apskatīto kvalitātes vadīšanas stratēģiju salīdzinājums aplūkojams 1. tabulā.

1. tabula

Kvalitātes vadīšanas stratēģiju salīdzinājums

	Sertificēšanas stratēģija	Sacensības stratēģija	Vispārējā kvalitātes vadīšana
Loma pakalpojumu vadīšanas sistēmā	pakalpojumu radīšanas process	viesnīcas tēls	uzņēmuma kultūra
Vieta kopējā procesā	stratēģijas daļa	stratēģijas daļa	vadošā vispārējā stratēģija
Pārkārtošanās	vidēji kompleksa un ar vidējām izmaksām	kompleksa un izmaksietilpīga	augsti kompleksa un ļoti izmaksietilpīga
Pārkārtošanās priekšnoteikumi	neievērojami	vidēji	ievērojami
Tirgus orientācija	nav	noteikta	noteikta
Izmaksas	vidējas	augstas	ļoti augstas
Neveiksmes draudi	nelieli	vidēji	lieli
Līdzstrādnieku iesaistīšanas pakāpe	neliela	augsta	ļoti augsta
Prasības attiecībā pret metodēm	vidējas	augstas	ļoti augstas
Rezultātu iedarbības periods	vidēji ilgs	vidēji ilgs/ilgstošs	ilgstošs

[3., 54.]

Ja viesnīca uzskata par nepieciešamu ieviest kvalitātes vadīšanas sistēmu, tad tai ir jāpieņem lēmums par piemērotākās stratēģijas izvēli. Eiropas telpā vairāk izplatītā sertifikācijas (ISO 9000) stratēģija būtībā ir tikai viens no etapiem ceļā uz

vispārējās kvalitātes vadīšanas sistēmu, jo tas ir tikai īslaicīgs pieteikums, salīdzinot ar vispārējās kvalitātes vadīšanas stratēģijas ilglaicīgo raksturu.

2. tabula

Viesnīcas kvalitātes dimensijas

	Tehniskā dimensija	Saskares dimensija
Potenciāla kvalitāte	• darbinieku skaits • viesnīcas arhitektūra • tehniskais aprīkojums • komunikācijas tehnika • kvalitātes kategorija • sasniedzamība (ar auto/vilcienu u.c.)	• līdzstrādnieku ārējais izskats un personība
Procesa kvalitāte	• darbinieku skaits • istabu(numuru) piedāvājums • konferenču aprīkojums • sporta un brīvā laika pavadīšanas iespējas • pakalpojumu piedāvājums • restorānu piedāvājums • istabu izvietojums • istabu iekārtojums • tīrība • tehniskais stāvoklis • norēķinu iespējas ar kredītkartēm utt.	• viesnīcas atmosfēra • istabu atmosfēra • līdzstrādnieku attieksme, pakalpot, palīdzēt gatavība un draudzīgums • līdzstrādnieku kompetence, iejūtība, reaģētspēja un uzticamība • uzņēmuma klimats
Rezultātu kvalitāte	• izrakstīšanās (check-out) • transfērs uz lidostu, staciju • sekojošās rezervācijas	• klientu apmierinātība (reklāmas un realitātes atbilstība, cenas atbilstība pakalpojumiem u.c.) • uzņēmuma reakcija uz sūdzībām • klientu komunikatīvā pēcaprūpe utt.

[1., 43.]

Vēl viens svarīgs problēmu loks skar kvalitātes uztveri un novērtēšanu viesnīcās. Kvalitātes uztveri viesnīcu sektorā var iedalīt divās dimensijās: tehniskajā un saskares dimensijā. Interesi izraisa fakts, ka tehniskā un saskares dimensija rada atšķirīgu ietekmi uz viesnīcas klienta kvalitātes uztveri. Kāds

Kanādā veikts viesnīcu pētījums parāda, ka 44% visu sūdzību attiecināmas uz tehniskās, bet 56% – uz saskares dimensijas komponentiem. [1., 39.] Tas nozīmē, ka viesnīcas klientu kvalitātes uztverē nozīmīgāka loma ir tieši saskares elementiem. Problēma rodas sakarā ar grūtībām nodrošināt nemainīgu standartizētu kvalitātes līmeni saskares dimensijā, jo šeit ir liels īpatsvars cilvēcisko saskarsmju starp līdzstrādniekiem un klientiem, rodas daudz jaunu saskares situāciju, kuras tiek subjektīvi un atšķirīgi uztvertas no klientu un līdzstrādnieku redzespunktiem.

Turpretim tehniskā dimensija var tikt kontrolēta ar statistiskām metodēm, jo šeit kvalitātes uztvere balstās uz daudz objektīvākiem faktoriem, kurus var vadīt kaut vai ar normām, kuras paredz jau aplūkotie ISO 9000 grupas normatīvi.

Uzskatāmā veidā abas minētās kvalitātes dimensijas atspoguļotas 2. tabulā.

3. tabula

Restorāna kvalitātes prasības no klientu redzespunkta

	Tehniskā kvalitāte	Saskares kvalitāte
Pamat-(bāzes)-prasības	• nebojāts iekārtojums • tīri galdi • nenotraipīts galda klājums • apsildāma telpa • karsti servēti pamatēdieni • atbilstošas temperatūras dzērieni	• izskatīgs un tīrs apkalpojošā personāla apģērbs • pieklājība un draudzīgums
Standart-prasības	• telpas ar kondicionētu gaisu • bērnu krēslīņi • īpaši galda piederumi • dzērienu veidam atbilstošas glāzes • labi sakārtota ēdienu un dzērienu karte	• konsultācijas par dzērieniem • ēdienu ieteikumi • laba ēdienu garša • ātra un neuzbāzīga apkalpošana
Atrakcijas	• neparasts ēdienu un dzērienu piedāvājums • neparasti servēti ēdieni • lielas porcijas • dzērieni ielieti nedaudz virs paredzētā līmeņa • priekšēdieni/aperitīvs uz restorāna rēķina	• neparasts galda dekorējums • uzsvars uz klientu neparasto vēlmju apmierināšanu • īpaša, bet neuzkrītoša uzmanība

[1., 44.]

Katras viesnīcas mērķim būtu jābūt klientu gaidītās kvalitātes piepildīšanai un pat nelielai pārsniegšanai, taču nebūtu vēlams nonākt situācijā, kuru dēvē par “kvalitātes vairākkārtēju nogalināšanu (*quality overkill*)”, kad viesnīca daudzkārtīgi pārsniedz klienta gaidīto kvalitātes līmeni. Līdzās papildu izmaksām klientam tiek dotas paaugstinātas cerības saistībā ar nākošo uzturēšanās reizi, kuras

tad atkal būs jācensās piepildīt. Neizdošanās gadījumā klients būs vīlies, kaut gan kvalitātes līmenis nebūs pazeminājies.

Ir iespējams diezgan precīzi noteikt pareizo kvalitātes līmeni, taču ir lietderīgi iedziļināties klientu domāšanas veidā attiecībā uz sagaidāmo kvalitāti. Viena no iespējām ir iedalīt pakalpojumus prasību pakāpēs jeb līmeņos: bāzes jeb pamatprasības, kuras klienti uzskata par pašsaprotamām, standarta jeb caurmēra prasības, kuras klienti uzskata par noteiktas viesnīcu kategorijas tipiskajām pazīmēm, un atrakcijas, kuras izraisa klientos patīkamu pārsteigumu. (Skat. 3. tabulu.)

Noslēgumā jāatzīmē četras biežāk sastopamās kļūdas, kuras traucē sasniegt vēlamo kvalitātes līmeni:

- Viesnīcas vadība nav pareizi sapratusi klientu vēlmes vai arī nav tās izziņājusī vispār.
- Klientu vēlmes produkta un pakalpojumu izveides procesā tiek nepareizi interpretētas vai arī netiek ņemtas vērā vispār.
- Pakalpojumi tiek sniegti neatbilstošā kvalitātē uzņēmuma tehnoloģisko nepilnību dēļ vai arī līdzstrādnieku nepietiekošas kompetences dēļ.
- Pakalpojumu kvalitāte neatbilst tai, par kuru klients tiek informēts reklāmā un citos komunikācijas kanālos.

Rezultātā visos četros gadījumos patiesā kvalitāte neatbilst tai, kuru gaida klienti, un veidojas klientu neapmierinātība, kuru var novērst tikai ar labu darbu, ņemot vērā klientu sūdzības.

Literatūra

1. *Management in der Hotellerie und Gastronomie: Betriebswirtschaftliche Grundlagen*/ 2. Auflage, /herausg. von Haenssler K.H. Muenchen, Wien: Oldenbourg, 1998.
2. *Qualitätsmanagement im Tourismus* / herausg. von Pompl W Lieb M. Muenchen, Wien: Oldenbourg, 1997.
3. *Tourismus-Management: Tourismus-Marketing und Fremdenverkehrsplanung*. 3.Auflage. /herausg. von Haedrich G., Kaspar C., Klemm K., Kreilkamp E. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1998.

Kopsavilkums

Viesnīcu sektors ir viens no lielākajiem un izplatītākajiem tūrisma industrijas sektoriem. Pierastākās viesnīcu salīdzināšanas dimensijas ir cena un, pēdējā laikā it īpaši, pakalpojumu kvalitāte, tādēļ kvalitātes vadīšana viesnīcās kļūst par vienu no svarīgākajiem mūsdienīga mārketinga darbības virzieniem.

Rakstā tiek aplūkotas dažādas kvalitātes vadīšanas sistēmas, kā arī salīdzinātas izplatītākās kvalitātes vadīšanas stratēģijas (vispārējā kvalitātes vadīšana, sertificēšanas stratēģija ISO 9000, sacensības stratēģija), parādot to galvenās priekšrocības un trūkumus.

